

HISTORICKÝ ZBORNÍK

VEDECKÝ ČASOPIS
O SLOVENSKÝCH
NÁRODNÝCH DEJINÁCH

VYDÁVA
MATICA SLOVENSKÁ
MARTIN

ROČNÍK 33
2023 ČÍSLO 2

HISTORICKÝ
ZBORNÍK 33
č. 2/2023

HISTORICKÝ ZBORNÍK

VEDECKÝ ČASOPIS
O SLOVENSKÝCH
NÁRODNÝCH DEJINÁCH
ROČNÍK 33* 2023* ČÍSLO 2

VYDÁVA MATICA SLOVENSKÁ MARTIN

HISTORICKÝ ZBORNÍK

Vedecký časopis o slovenských národných dejinách. Založený 1943
Ročník 33, 2023, č. 2

HISTORICAL MISCELLANY

Scholarly Journal on Slovak National History
Volume 33, 2023, No. 2

ALMANACH FÜR GESCHICHTE

Wissenschaftliches Periodikum über slowakische Nationalgeschichte
Jahrgang 33, 2023, No. 2

Vydáva Matica slovenská, P. Mudroňa 1, 036 01 Martin, IČO 00179027 v Slovenskom historickom ústave Matice slovenskej v spolupráci s Historickým odborom Matice slovenskej.

Adresa redakcie: Historický zborník, Slovenský historický ústav Matice slovenskej, Grösslingová 23, 812 51 Bratislava, e-mail: redakcia@zbornik.sk
www.zbornik.sk

Rozširuje Matica slovenská, P. Mudroňa 1, 036 01 Martin, tel.: +421 918 904 931, e-mail: periodika@matica.sk
www.matica.sk

Redakcia

Šéfredaktor: doc. Mgr. Ivan A. Petranský, PhD.

Zástupca šéfredaktora: Mgr. Radoslav Žgrada

Redakčná rada

Predsedníčka: prof. PhDr. Marta Dobrotková, CSc. (Trnavská univerzita)

Členovia: doc. HEDr. Ľuboslav Hromják, PhD. (Katolícka univerzita v Ružomberku); doc. PhDr. Miroslav Kamenický, CSc. (Univerzita Komenského v Bratislave); prof. PhDr. Róbert Letz, PhD. (Univerzita Komenského v Bratislave); prof. PhDr. Ján Lukačka, CSc. (Univerzita Komenského v Bratislave); PhDr. Pavol Madura (Matica slovenská); doc. Mgr. Pavol Matula, PhD. (Univerzita Komenského v Bratislave); doc. PhDr. Ivan Mrva, CSc. (Žilinská univerzita); PhDr. Mgr. Peter Mulík, PhD. (Matica slovenská); doc. PaedDr. Pavol Parenička, CSc. (Matica slovenská); doc. Mgr. Ivan A. Petranský, PhD. (Slovenský historický ústav v Ríme); doc. Mgr. Ondrej Podolec, PhD. (Ústav pamäti národa); prof. PhDr. Vladimír Rábik, PhD. (Trnavská univerzita); PhDr. Peter Sokolovič, PhD. (Matica slovenská)

Grafický návrh obálky: Jozef Siekel

Vyhotovenie tlačových podkladov: Robert Schwandner

Jazyková redaktorka: Ing. Janka Farkašová

Preklad do anglického jazyka: Mgr. Michal Vongrej

Preklad do nemeckého jazyka: Mgr. Gabriela Hamranová

© Matica slovenská, Martin 2023

Všetky práva vyhradené. Nijaká časť tejto publikácie sa nesmie rozširovať (elektronicky, fotografickou reprodukciami a pod.) bez predchádzajúceho písomného súhlasu majiteľov práv.

Vytlačila Tlačiareň P+M, s. r. o., Turany

Vychádza ako recenzované vedecké periodikum dvakrát ročne.

Dátum vydania: december 2023

Evidenčné číslo EV 4010/10

ISSN 1335-8723 (print)

ISSN 2730-0978 (online)

EAN 9771335872006 32

OBSAH

ŠTÚDIE

Miesto Martina Tamaškoviča v národnom hnutí <i>Marcel SOKOLOVIČ</i>	13
Politický život Slovákov vo Vojvodine v rokoch 1918 – 1924 <i>Ján TKÁČ</i>	41
Československá štátna pedagogická akadémia v Bratislave v kontexte otázky reformy vzdelávania učiteľstva v medzivojnovom období <i>Jaroslav DUREC</i>	78

MATERIÁLY

Proces s Františkom Orlickým pred Národným súdom <i>Ivan NOCIAR</i>	115
--	-----

TÉMA 100 ROKOV OD NARODENIA RICHARDA MARSINU

Profesor Richard Marsina ako popredný slovenský medievista <i>Jozef MELIŠ</i>	143
Cyrilo-metodská problematika v diele profesora Richarda Marsinu <i>Peter MULÍK</i>	155
Richard Marsina a dejiny Bratislavy <i>Juraj ŠEDIVÝ</i>	173

RECENZIE

HLAVAČKOVÁ, Miriam. Pútnik. Kráľ Mikuláš Ujlaki a jeho cesta do Ríma <i>Stanislava MOYŠOVÁ</i>	183
LETZ, Róbert – MAKYNA, Pavol. Andrej Hlinka. Autorská bibliografia <i>Pavol PARENÍČKA</i>	186
PERNÝ, Lukáš – GEŠPER, Marián (eds.). Clementis & Mináč: vlastenci alebo „buržoázni nacionalisti“? Zborník z vedecko-odborných a spoločenských aktivít k 100. výročiu narodenia Vladimíra Mináča a k 120. výročiu narodenia Vladimíra Clementisa <i>Jaroslav DUREC</i>	189
STEHLÍK, Michal (ed.) Padesátá léta. The 1950s <i>Rudolf MANIK</i>	193
FIACAN, Ivan – KEREČMAN, Peter – ŠTIAVNICKÝ, Ján a kol. Ústavný súd Slovenskej republiky (1993 – 2023). Ústavné súdnictvo v premenách času <i>Peter MOSNÝ</i>	198

SPRÁVY

Pripomenutie si profesora Richarda Marsinu pri príležitosti jeho 100. výročia narodenia <i>Radoslav ŽGRADA</i>	205
Vedecký seminár František Hrušovský (1903 – 1956) – osobnosť a dielo <i>Beáta KATREBOVÁ BLEHOVÁ</i>	207
Udelenie Ceny Daniela Rapanta Stanislavovi J. Kirschbaumovi <i>Ivan A. PETRANSKÝ</i>	209

CONTENTS

STUDIES

Martin Tamaškovič's Place in the National Movement <i>Marcel SOKOLOVIČ</i>	13
Political Life of Slovaks in Vojvodina in 1918–1924 <i>Ján TKÁČ</i>	41
Czechoslovak State Academy of Education in Bratislava in Context of the Issue of Teachers' Education Reform in the Interwar Period <i>Jaroslav DUREC</i>	78

MATERIALS

The Trial of František Orlický before the National Court <i>Ivan NOCIAR</i>	115
--	-----

COMMEMORATING 100 YEARS SINCE THE BIRTH OF RICHARD MARSINA

Professor Richard Marsina as a Leading Slovak Medievalist <i>Jozef MELIŠ</i>	143
Cyrillo-Methodian Subject in Works by Professor Richard Marsina <i>Peter MULÍK</i>	155
Richard Marsina and History of Bratislava <i>Juraj ŠEDIVÝ</i>	173

REVIEWS

HLAVAČKOVÁ, Míriam. Pútnik. Kráľ Mikuláš Újlaki a jeho cesta do Ríma (Pilgrim. King Nicholas Újlaki and his Journey to Rome) <i>Stanislava MOYŠOVÁ</i>	183
LETZ, Róbert – MAKYNA, Pavol. Andrej Hlinka. Autorská bibliografia (Andrej Hlinka. Author's Bibliography) <i>Pavol PARENÍČKA</i>	186
PERNÝ, Lukáš – GEŠPER, Marián (eds.). Clementis & Mináč: vlastenci alebo „buržoázni nacionalisti“? Zborník z vedecko-odborných a spoločenských aktivít k 100. výročiu narodenia Vladimíra Mináča a k 120. výročiu narodenia Vladimíra Clementisa (Clementis & Mináč: Patriots or “Bourgeois Nationalists”? Proceedings of Scientific, Professional and Social Activities Commemorating the 100th Anniversary of Vladimír Mináč's Birth and the 120th Anniversary of Vladimír Clementis' Birth) <i>Jaroslav DUREC</i>	189
STEHLÍK, Michal (ed.) Padesátá léta (The 1950s) <i>Rudolf MANIK</i>	193
FIACAN, Ivan – KEREČMAN, Peter – ŠTIAVNICKÝ, Ján et al. Ústavný súd Slovenskej republiky (1993 – 2023). Ústavné súdnictvo v premenách času (Constitutional Court of the Slovak Republic /1993–2023/. Constitutional Judiciary and its Changes in Time) <i>Peter MOSNÝ</i>	198

REPORTS

Commemorating Professor Richard Marsina on the Occasion of his 100th Birthday <i>Radoslav ŽGRADA</i>	205
Scientific Seminar František Hrušovský (1903–1956) – Personality and Work <i>Beáta KATREBOVÁ BLEHOVÁ</i>	207
Awarding Daniel Rapant Award to Stanislav J. Kirschbaum <i>Ivan A. PETRANSKÝ</i>	209

INHALT

STUDIEN

Die Position des Martin Tamaškovič in der Nationalbewegung <i>Marcel SOKOLOVIČ</i>	13
Politisches Leben der Slowaken in Vojvodina in den Jahren 1918 – 1924 <i>Ján TKÁČ</i>	41
Tschechoslowakische staatliche pädagogische Akademie in Bratislava im Kontext zur Reform der Lehrerbildung in der Zwischenkriegszeit <i>Jaroslav DUREC</i>	78

MATERIALIEN

Der Prozess gegen František Orlický vor dem Nationalen Gericht <i>Ivan NOCIAR</i>	118
--	-----

THEMA 100 JAHRE NACH DER GEBURT VON RICHARD MARSINA

Professor Richard Marsina als bedeutender slowakischen Mitellalter-Historiker <i>Jozef MELIŠ</i>	143
Die kyrillo-methodianische Problematik im Werk des Professors Richard Marsina <i>Peter MULÍK</i>	155
Richard Marsina und die Geschichte der Stadt Bratislava <i>Juraj ŠEDIVÝ</i>	173

REZENSIONEN

HLAVAČKOVÁ, Miriam. Pútnik. Kráľ Mikuláš Ujlaki a jeho cesta do Ríma (Pilger. Der König Mikuláš Ujlaki und seine Wallfahrt nach Rom) <i>Stanislava MOYŠOVÁ</i>	183
LETZ, Róbert – MAKYNA, Pavol. Andrej Hlinka. Autorská bibliografia (Andrej Hlinka. Personalbibliografie) <i>Pavol PARENÍČKA</i>	186
PERNÝ, Lukáš – GEŠPER, Marián (eds.). Clementis & Mináč: vlastenci alebo „buržoázni nacionalisti“? Zborník z vedecko-odborných a spoločenských aktivít k 100. výročiu narodenia Vladimíra Mináča a k 120. výročiu narodenia Vladimíra Clementisa (Clementis & Mináč: die Patrioten oder die „bürgerliche Nationalisten“? Ein Sammelband von wissenschaftlich-fachkundigen und gesellschaftlichen Aktivitäten zum 100. Geburtstag von Vladimír Mináč und zum 120. Geburtstag von Vladimír Clementis) <i>Jaroslav DUREC</i>	189
STEHLÍK, Michal (ed.) Padesátá léta. The 1950s (Fünfziger Jahre des 20. Jahrhunderts) <i>Rudolf MANIK</i>	193
FIACAN, Ivan – KEREČMAN, Peter – ŠTIAVNICKÝ, Ján a kol. Ústavný súd Slovenskej republiky (1993 – 2023). Ústavné súdnictvo v premenách času (Das Verfassungsgericht der Slowakischen Republik /1993 – 2003/. Die Verfassung-Justiz im Wandel der Zeit) <i>Peter MOSNÝ</i>	198

NACHRICHTEN

Erinnerung an Professor Richard Marsina anlässlich seines 100. Geburtstags <i>Radoslav ŽGRADA</i>	205
Wissenschaftliches Seminar František Hrušovský (1903 – 1956) – Persönlichkeit und Werk <i>Beáta KATREBOVÁ BLEHOVÁ</i>	207
Verleihung des Daniel-Rapant-Preises an Stanislav J. Kirschbaum <i>Ivan A. PETRANSKÝ</i>	209

ŠTÚDIE

Miesto Martina Tamaškoviča v národnom hnutí

Marcel Sokolovič

SOKOLOVIČ, Marcel. Martin Tamaškovič's Place in the National Movement. In *Historický zborník*, Vol. 33, 2023, No. 2, pp. 13-40.

Abstract: The article is devoted to Martin Branislav Tamaškovič, nicknamed “Svätopluk of Trnava”, who was not only one of the most important figures of Trnava in the nineteenth century but also an exceptionally active figure of Slovak national history. Although he was not educated (he learned to write and count himself as an adult), he achieved great things in several fields through his tenacity and tireless work. He was instrumental in founding *Matica slovenská*, as well as of Saint Adalbert Association, took an active part in many meetings of Slovak patriots with whom he carried on a voluminous correspondence. He was active in literature and encouraged Slovaks to raise national awareness and fight for national rights. For these activities, he was often attacked by Hungarianized Trnavans; they kept accusing him, repeatedly destroyed his house and property. He founded a reading room with Slovak and Czech literature and prints, supported and promoted theatrical performances in the Slovak language. He donated the greater part of his property, including his books, to *Matica slovenská*. Furthermore, Tamaškovič became a leading figure of national life in Trnava in the nineteenth century and was a pillar of society not only in his region but also at the national level.

Keywords: Martin Tamaškovič; Trnava; *Matica slovenská*; Saint Adalbert Association; poetry.

Úvodom

Pôvod rodu Tamaškovičovcov v Dechticiach neďaleko Trnavy vieme historicky doložiť do obdobia druhej polovice osemnásteho storočia. V tereziánskom urbári z roku 1767 sú spomínaní ako Tomaškovičovci. Patrili medzi chudobnejšie sedliacke rodiny. V urbári sa spomínajú traja Tomaškovičovci: Ján a Peter, ktorí vlastnili po jednej osmine usadlosti, a Martin s jednou štvrtinou, na ktorých hospodárili.¹ Keď nahliadneme do matriky pokrstených v obci Dechtice z roku 1803, nájdeme tu záznam o narodení Martina Tamaškoviča z 20. októbra. Narodil sa do rodiny Imricha a Márie Tamaškovičovcov, ktorí už boli známi ako zámožnejšia hospodárska rodina.² Krstnými

¹ Urbár je dostupný online: <http://archives.hungaricana.hu/en/urberi/view/nyitra-dejta/?document=1&pg=31&bbox=-147%2C-2408%2C2590%2C-867>.

² Literárny archív Slovenskej národnej knižnice, Martin (LA SNK), f. IV Archív Slovenského národného múzea – MJ 1 – MJ 1020 Rôzna proveniencia (prevzatý fond) (ďalej len Rukopisy rôznej proveniencie SNM), signatúra: MJ 284.

rodičmi sa mu stali Tomáš a Dorota Demovičovci.³ Školu navštevoval malý Martin iba tri mesiace. Naučil sa len modliť z knižky, ale aj to veľmi slabo, za čo sa v dospelosti hanbil. Kúpil si preto knihu s latinskými písmenami, z ktorej sa podľa jeho slov len veľmi namáhavo naučil písať.⁴ Keď mal dvadsaťštyri rokov, písal už rôzne krátke básničky. Podobne namáhavo sa naučil aj počítať.

Vyučil sa za mlynára a od roku 1822 odišiel do zahraničia na vandrovku, ktorá trvala desať rokov. Živil sa ako tovariš a cesty ho zaviedli do Rakúska, Nemecka, oblasti Haliča a do Čiech a Moravy.⁵ Najdlhšie, päť rokov, pobudol v Brne, neskôr istý čas žil v Olomouci a Kroměříži.⁶ Do Uhorska sa vrátil 15. decembra 1832, v čase, kedy už mal dvadsaťdeväť rokov. Z týchto ciest prišiel už ovplyvnený národnými myšlienkami, ktoré sa u neho neskôr naplno prejavili pri čítaní diel Jána Hollého.⁷ Po návrate pracoval ako mlynársky majster v „cechu mlynárov na Blave“, no len nakrátko, lebo onedlho s touto profesiou nadobro skončil.⁸ Po vandrovkách sa Tamaškovič usadil v Trnave a okolo roku 1835 sa oženil s Máriou Dobšovou, ktorá bola od neho o sedem rokov staršia. Jeho manželka tiež pochádzala z Dechtíc a bola vdovou po mlynárovi. Nemal s ňou žiadne deti, ale ako chovanicu prijal Máriu Preisingerovú z Moravy.⁹

Na cestách po zahraničí bol v častom kontakte s národne uvedomelými obyvateľmi hlavne na Morave, ktorí v ňom zanechali hlbokú stopu. Práve na vandrovkách urobil prvé kroky, ktoré viedli k boju za národné práva Slovákov. V tomto období sa tiež začal intenzívnejšie zaujímať o našu národnú históriu.¹⁰ Z nadobudnutých poznatkov v neskoršom období hájil vo svojich básňach slovenský národ a odsudzoval počínanie Maďarov a najmä maďarónov. Už vo svojich prvých literárnych počinoch sa hlásil k slovanstvu, ktoré vehementne obhajoval. Svoje básne síce začal písať až v štyridsiatych rokoch devätnásteho storočia, no jeho prvé literárne pokusy sa vo forme prípitkov a prejavov pri rôznorodých príležitostiach datujú už do skoršieho obdobia. V krátkom čase po príchode do Trnavy otvoril hostinec, ktorý sa stal jedným z najvýznamnejších centier národného života v Trnave a okolí.

³ Matriky pokrstených možno vyhľadať online: <https://familysearch.org/ark:/61903/3:1:9Q97-Y39V-7XK?i=53&wc=9P3V-SPD%3A107654301%2C114108901%2C162279901%2C162284901%3Fcc%3D1554443&cc=1554443>.

⁴ LA SNK, f. Rukopisy rôznej proveniencie SNM, signatúra: MJ 284.

⁵ FRICÁKOVÁ, Kamila. Martin Branislav Tamaškovič a jeho aktivity v oblasti knižnej kultúry. In DOMOVÁ, Miroslava (ed.). *Zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2005, s. 192.

⁶ LA SNK, f. Rukopisy rôznej proveniencie SNM, signatúra: MJ 284.

⁷ ŠIMONČIČ, Jozef. Trnavský Svätopluk – Martin Branislav Tamaškovič. In *Mojej Trnave – k dejinám Trnavy a okolia*. Trnava : B-print, 1998, s. 258. Krátky životopis Martina Tamaškoviča od Jozefa Šimončiča sa nachádza v diele *Mojej Trnave*. Práca je rozsahom menšia, zameraná na všeobecné informácie o jeho živote a diele. Pôvodne bola uverejnená v periodiku *Dechtice, obecné noviny*, z roku 1992.

⁸ STRELKA, Vojtech. *Panteón dejateľov Spolku svätého Vojtecha v Trnave*. Trnava : Spolok svätého Vojtecha, 1995, s. 105.

⁹ PODDUMBIERSKY, Gál Ján. Osvetová a sociálna práca slovenských vodcov národa v Trnave pred r. 1918. In PÖSTÉNYI, Ján (ed.). *Trnava 1238 – 1938*. Trnava : Spolok svätého Vojtecha, 1938, s. 173.

¹⁰ LA SNK, f. Rukopisy rôznej proveniencie SNM, signatúra: MJ 284.

Prvé roky v Trnave

V Trnave sa začala najvýznamnejšia etapa jeho života. Do mesta prišiel niekedy po roku 1832. Na Františkánskej ulici, vedľa františkánskeho kláštora, si kúpil dom s radovým číslom 100, v ktorom si neskôr otvoril hostinec.¹¹ Po príchode do Trnavy bol pridelený do mestskej kompánie, kde, pokiaľ ešte nebol mešťanom, zastával pozíciu kaprála. Po roku 1835 bol však už ako mešťan strážmajstrom.¹² Počas tohto obdobia sa síce učil maďarčinu, kompánia však bola v tom čase zložená hlavne zo Slovákov. Okrem nich tu však boli ešte štyria maďaróni, ktorí sa snažili potláčať v jednotke všetko slovenské. Podľa Tamaškoviča si zo slovenských vojakov neustále robili posmešky. Živo to dokumentuje príhoda počas fašiangov. Tamaškovič v tom čase organizoval vo svojom dome veselicu, na ktorej bola účastná celá kompánia, a zároveň mal príhovor, v ktorom ženal Slovákom do budúcnosti všetko dobré. Voči týmto slovám sa ohradili dvaja prítomní maďaróni Ján Béli a Matias Hovanec.¹³ Obvinili Tamaškoviča a jeho kolegov Brazdoviča, Kanoviča, Martinkoviča, Siliča, Marčiča a ďalších, že neoplyvajú láskou k uhorskej vlasti a sú podvratnými živlami.¹⁴ Tamaškovič reagoval na obvinenia rečou, v ktorej obhajoval Slovákov ako pôvodných obyvateľov tohto územia. Pohár jeho trpezlivosti však počas následnej veselice pretiekol a spolu s ďalšími ôsmimi opustil kompániu z dôvodu neustálych útokov na Slovákov, ako aj jeho osobu.¹⁵

Ďalšou Tamaškovičovou dôležitou osvetovou prácou bolo zriadenie slovenskej čítárne pri jeho hostinci, kde boli rôzne knihy a periodiká, najmä v slovenskom a českom jazyku.¹⁶ Čítareň zriadil približne v tom období, kedy vystúpil z kompánie. Oznámil mešťanom, že kto chce prísť a čítať české a slovenské časopisy, je vítaný. V zbierke mal *Tatránku* a *Hronku*, okrem nich čítareň disponovala dielom *Valaská škola mravú stodola* od Hugolína Gavloviča a dielami o českej histórii, ktoré si pravdepodobne priniesol z vandroviiek.¹⁷ Martin Hamuljak Tamaškovičovi v apríli 1847 na jeho žiadosť poslal desať výtlačkov katolíckeho spevníka, za ktoré mu mal poslať vyše osemnásť zlatých.¹⁸ Hamuljaka tešilo, že Tamaškovič mal spevník v čítárni a ostatné výtlačky rozširoval po Trnave. Vytvorenie čítárne pri hostinci sa však už krátko po jej otvorení stalo trňom v oku maďarónov. Od toho času sa aj preto zintenzívnili útoky na jeho osobu, ktoré neskôr vyústili až do fyzických atakov. Časť zo svojich kníh Tamaškovič počas života rozdal slovenským školám, študentom a študentským spolkom.¹⁹ Rokmi budovanú knižnicu

¹¹ VITÁLOŠ, Martin. 220 rokov od narodenia „Trnavského Svätopluka“ Martina Branislava Tamaškoviča. In *Novinky z radnice*, roč. 34, 2023, č. 7, s. 5.

¹² LA SNK, f. Rukopisy rôznej proveniencie SNM, signatúra: MJ 284.

¹³ LA SNK, f. Rukopisy rôznej proveniencie SNM, signatúra: MJ 284.

¹⁴ Archívny dokument (MJ 284) uvádza len niektoré priezviská zúčastnených členov kompánie, obvinených maďarónmi z „nedostatku lásky k vlasti“. LA SNK, f. Rukopisy rôznej proveniencie SNM, signatúra: MJ 284.

¹⁵ LA SNK, f. Rukopisy rôznej proveniencie SNM, signatúra: MJ 284.

¹⁶ STRELKA, Vojtech. *Panteón dejateľov Spolku svätého Vojtecha v Trnave*, s. 105.

¹⁷ LA SNK, f. Rukopisy rôznej proveniencie SNM, signatúra: MJ 284.

¹⁸ LA SNK, f. Osobné fondy, signatúra: 31 B 33.

¹⁹ FRICÁKOVÁ, Kamila. Martin Branislav Tamaškovič a jeho aktivity v oblasti knižnej kultúry, s. 198.

neskôr venoval Matici slovenskej a jej väčšia časť bola prenesená do Turčianskeho Svätého Martina počas šesťdesiatych rokov devätnásteho storočia.

Martin Tamaškovič sa stal roku 1835 trnavským mešťanom, čo vždy vyzdvihoval.²⁰ V publikovaných básňach a článkoch sa dokonca vždy podpisoval ako Martin Tamaškovič, dekorovaný mešťan v Trnave.²¹ V meste ho ľudia poznali pod prezývkou „Svatopluk“, pretože pod bránou svojho hostinca mal obraz tohto veľkomoravského panovníka.²² Spočiatku síce túto prezývku dostal ako posmešok od neprajníkov, postupne sa však s týmto pomenovaním zžil a začal ho hrdo používať. Onedlho všetci v Trnave poznali Tamaškoviča skôr ako Svatopluka, než jeho pravým menom.²³ Do Trnavy ho prichádzali navštevovať rôzni slovenskí národní dejatelia, medzi ktorých patrí napríklad Pavol Mudroň, Juraj Palkovič, Martin Hamuliak a mnohí iní.²⁴ V úcte ho mala väčšina národovcov, medzi ktorými bol aj samotný Ľudovít Štúr, ktorý sa o ňom podľa dochovaných záznamov vyjadroval vždy len v dobrom: „Prosím vás, vy naša prvá mešťanská ratolesť, nedajte sa z vašej zásady zviest' zvodcom cudzorodým, lebo viem jak ťažko vám to príde tak sa udržať, jako sa držíte vy medzi takými.“²⁵

Tamaškovič svoju pozornosť v slovenskom „Malom Ríme“ venoval viacerým aktivitám, ktoré boli spojené so slovenskou národnou problematikou. Svoje myšlienky sa snažil pretransformovať nielen do praktickej podpory národných snáh, ale aj do množstva národných básní. Jednou z jeho obľúbených oblastí bola cirkevná problematika, ktorá v Trnave ako dávnom sídle arcibiskupstva mala významné postavenie. Následkom toho, že Trnava už v čase Tamaškovičovho pôsobenia nebola sídlom arcibiskupstva, vyvstala otázka nutnosti vybudovania kapituly. V roku 1844 arcibiskup Jozef Kopáči skutočne vytvoril v Trnave novú kapitulú so šiestimi kanonikmi.²⁶ Pričlenená bola k farskému kostolu (Dóm sv. Mikuláša) a Martin Tamaškovič k tomuto významnému medzníku vydal tlačou báseň s názvom *Péseň ke slavnému uvádzaňú Velkomožných, a Wysokodostojnych panov Kanonikow za novozbudovanú Trnavsku u s. Mikuláša Biskupa Kapitulu*.²⁷ Báseň začína oslavou Trnavy, ktorú predstavil ako slávne slovenské mesto. Píše v nej o smútku, keď sa arcibiskupstvo prenieslo z Trnavy do Ostrihomu, ale na druhej strane vyzdvihuje snahu arcibiskupa o znovuvybudovanie kapituly. Pod básňou Tamaškovič v krátkosti

²⁰ LA SNK, f. Rukopisy rôznej proveniencie SNM, signatúra: MJ 284. Pozri tiež *Letopis Matice Slovenskej*, roč. 9, zväzok 1, s. 110.

²¹ Pozri napríklad časopis *Cyrril a Method* (roč. 9, 1858, č. 4, s 1). To, že je trnavský mešťan a je na to právom hrdý, je vidno aj pri článkoch, ktoré boli uverejnené inými autormi. V *Pešťbudínskych vedomostiach*, pri spisoch darcov na Maticu a podobne je vždy titulovaný ako význačný trnavský mešťan.

²² GAŠPARÍK, Mikuláš. Účasť Trnavy na rozvoji národnej literatúry. In ŠIMONČIČ, Jozef – WATZKA, Jozef (eds.). *Dejiny Trnavy*. Bratislava : Obzor, 1989, s. 334.

²³ Bližšie o tom píše Pavol Mudroň vo svojom životopise, kde spomína, ako hľadal Tamaškoviča pri návšteve Trnavy. Jeho autobiografia je uverejnená v *Slovenských pohľadoch* z roku 1915.

²⁴ PODĎUMBIERSKY, Gál Ján. Osvetová a sociálna práca slovenských vodcov národa v Trnave pred r. 1918, s. 175.

²⁵ LA SNK, f. Rukopisy rôznej proveniencie SNM, signatúra: MJ 993.

²⁶ Jozef Kopáči bol od roku 1838 ostrihomským arcibiskupom a prímasom.

²⁷ LA SNK, f. Rukopisy rôznej proveniencie SNM, signatúra: MJ 993.

vysvetľuje historické súvislosti a dôvody prenesenia Ostrihomského arcibiskupstva do Trnavy.

Tamaškovič mal po vydaní spomínanej básne nemalé problémy. Bol obvinený dvoma trnavskými maďarónmi, trnavskými úradníkmi Jozefom Csásarom a Jánom Pavlovičom, z buričstva.²⁸ Nepríjemným spôsobom sa mu vyhrážali, že pôjde pred súd. Dôvodom, prečo bola báseň trňom v oku maďarónom, bolo, že bola písaná po slovensky, oslavovala Slovákov a tiež sa im nepáčilo jeho vyjadrenie v básni: „Wyjasni čelo Trnavo, Welká slovákov oslavo“. Tamaškovič rozdával básne po celom meste, a preto mu ich Csásar a Pavlovič chceli zhabať a scenzurovať. Báseň však bola vydaná v náklade päťsto kusov a aby Tamaškovič nemal komplikácie, tristo výtlačkov priniesol na radnicu, aby si s nimi mohli „robiť čo chcú“, dvesto výtlačkov si však ponechal.²⁹ Napriek tomu však bol obžalovaný a musel sa obhajovať. Počas pojednávania vravel o tom, že Slovania tu boli skôr ako Maďari a práve oni nechali pokrstiť túto zem. Na výsluchu mal dišputu s Pavlovičom, na ktorej zaznela po prvýkrát jeho neskoršia prezývka „Svatopluk“. Pavlovičovo označenie Tamaškoviča ako Svatopluka však bolo myslené hanlivo. Výsledkom procesu bolo zhabanie výtlačkov básne na oslavu vybudovania kapituly v Trnave,³⁰ Tamaškovič sa však napriek tomu svojej práce pre národ nevzdal.

Nemalé problémy mal aj v roku 1846, keď mu do domu vtrhli štyria rehoľní bratia a horliví maďaróni, ktorí ho „chytili pod krk“. Z tohto zovretia sa však dostal a jednému z útočníkov, Jozefovi Hercegoví, rozbil mažiarom hlavu.³¹ Jeho manželka Mária sa tiež nenechala napadnúť a spacifikovala úderom Šándora Kulčára. Po neúspechu sa útočníci z jeho domu vytratilí, no pre „maďarónstvo“ zostali bez trestu.³²

Veľkú pozornosť tiež venoval otázke slovenského jazyka, v ktorom písal viaceré zo svojich básní. Spočiatku bol Tamaškovič prívržencom bernolákovcov, čo môžeme vidieť na príklade jeho oslavnej básne na Jána Hollého. Postupne sa však priklonil k štúrovskému hnutiu, aj keď nepísal básne podľa ich slovenčiny. Jeho diela sú totiž písané väčšinou regionálnym jazykom, v ktorom vyrastal. Tamaškovič sa však napriek tomu stal prívržencom hnutia Ľudovíta Štúra a s jeho predstaviteľmi mal čulé kontakty. Zúčastnil sa na rôznych akciách organizovaných práve touto generáciou národovcov. Za zmienku stojí najmä jeho účasť na štvrtej čachtickej sednici spolku *Tatrín* v Čachticiach v roku 1847.³³ Na oslavu zasadania zložil báseň *Pred Tatrínskym zasednutím, o činnosti a púvode Slovákov*.³⁴ Báseň je oslavou Slovákov a vôbec všetkých Slovanov. Slováci sú podľa Tamaškoviča potomkovia slávnych kráľov a „mudrcov“, na čo majú byť ako národ patrične hrdí a o slovenčine doslova píše, že je „Veľký slovanský strom“. Zmienky o slovenskom jazyku a jeho vyzdvihovanie boli pravdepodobne na počesť toho,

²⁸ LA SNK, f. Rukopisy rôznej proveniencie SNM, signatúra: MJ 284.

²⁹ LA SNK, f. Rukopisy rôznej proveniencie SNM, signatúra: MJ 284.

³⁰ *Letopis Matice Slovenskej*, roč. 9, 1872, zväzok 1, s. 110.

³¹ LA SNK, f. Rukopisy rôznej proveniencie SNM, signatúra: MJ 284.

³² LA SNK, f. Rukopisy rôznej proveniencie SNM, signatúra: MJ 284.

³³ ŠIMONČIČ, Jozef. Trnavský Svätopluk – Martin Branislav Tamaškovič, s. 258.

³⁴ LA SNK, f. Rukopisy rôznej proveniencie SNM, signatúra: MJ 284.

že na sednici malo prísť k jazykovým a pravopisným úpravám štúrovskej slovenčiny. Pripomínal, že slovenský jazyk bol neraz hanobený od iných národností, a to hlavne od Nemcov a Maďarov, keď uviedol: „Ale ji kvetini mnohý strhali přeč.“³⁵ Badať tu narážky aj na maďarizáciu a pomadžarčovanie, básňou podnecoval k tomu, aby všetci Slovania spolupracovali.

To sa už však blížilo revolučné obdobie, ktoré významne zasiahlo aj Tamaškoviča. V týchto nepokojných časoch sa v Trnave konali voľby do mestského zastupiteľstva, v ktorých bol Tamaškovič zvolený za jeho člena a vo voľbách získal 237 hlasov. Maďaróni sa mu vyhrážali, dokonca bol fyzicky napadnutý a vyrabovali mu dom. Za podpory gardy mu tiež pohrozili výhražným listom, v ktorom stálo, že mu zlámu nohy, a ľuďom, ktorí ho volili, odtnú hlavy.³⁶ Po týchto represáliách bol nakoniec obvinený z panslavizmu, čomu do značnej miery napomohlo aj naliehanie maďarónov a košútovcov. V roku 1848 mal tiež bohatú korešpondenciu s národnými dejateľmi, no všetky listy musel kvôli vyšetrovaniu spáliť.³⁷ Vyšetrovanie viedol komisár Kazimír Tarnóczy, v procese s Tamaškovičom proti nemu vypovedalo pred súdom tridsaťdva ľudí. Obvineniam sa nakoniec ubránil, no napádanie trnavskými maďarónmi neustalo. Jedným z dôvodov jeho prepustenia bolo, že u neho nenašli dvesto výtlačkov Hurbanovho *Bratja Slováci*, ktoré mal podľa svedectiev vlastniť.³⁸

Trnava sa počas jesene 1848 angažovala v revolučných udalostiach. V tomto období bol Martin Tamaškovič, aj keď neustále napádaný maďarónmi, nesmierne aktívny. Napísal báseň *W časoch Hurbanového povstáňa roku 1848*, ktorú po Trnave recitoval a písanú rozdával „verným“ Slovákom.³⁹ Vyzýval ich, aby sa pridali k Hurbanovi a bojovali po jeho boku: „Do boja Slováci, za náš národ stojme. S Hurbanom, a s vojskom vjednotu sa spojme.“ Hurbana v básni ospevoval ako udatného bojovníka. V októbri po vzniku Vlastibranného výboru, keď si Košút uzurpoval moc, napísal báseň *Kosuth s odbojňici Trún podvrátiť táhňe*, v ktorej mu odkázal, že ako zradca nebude nikdy kráľom a že chyboval, keď nechal Slovákov vešať na šibenice a nútil ich, aby bojovali proti cisárovi.⁴⁰ Ďalej mu v básni vyčítal, že na sneme dal slobodu iba Maďarom a nemyslel na ostatné národnosti. Predpovedal, že onedlho bude musieť Košút utiecť, aby si vôbec zachránil život. V básni tiež uvádza, že raz sa Slováci postavia proti Maďarom a „polámu im nohy“ a na Košúta

³⁵ Kvetiny myslel plody stromu, ktorý stotožnil so slovenčinou.

³⁶ LA SNK, f. Rukopisy rôznej proveniencie SNM, signatúra: MJ 284.

³⁷ LA SNK, f. Rukopisy rôznej proveniencie SNM, signatúra: MJ 284.

³⁸ LA SNK, f. Rukopisy rôznej proveniencie SNM, signatúra: MJ 284. Časť jeho obrannej reči je tu zachytená nasledovne: „Preveľkomožný Pane Kráľovský Komisár, títo všetci proti mne svedčiaci Páni sú tu preto proti mne, že som ja Slovák, a skrze to nemajú mať právo proti mne lebo kto ma nechce Slovákom mať, ten nech drží právo s Pánom Bohom, prečo mňa Slovákom stvoril.“ Archívny prameň ďalej pokračuje: „... a tak sa Tamaškovič s pomocou svojou od neho daným vtípom šťastne od zlého vyslobodil, lebo ani provolanie od povstania Hurbanovského, to jest ‚Bratia Slováci‘ z ktorého 200 výtiskov bol dostal, a ani toto níže vypísané uňho nenašli, a jeho protivní maďaróni skrze jeho opatnosť prekázat nemohli.“

³⁹ LA SNK, f. Rukopisy rôznej proveniencie SNM, signatúra: MJ 284.

⁴⁰ LA SNK, f. Rukopisy rôznej proveniencie SNM, signatúra: MJ 284.

doslova píše: „Košuthe! maďarskich bláznú pišny ptáku.“⁴¹ Podľa Tamaškoviča systém vytvorený Košútom padne najneskôr do jedného roku, v čom sa nemýlil.⁴² V tomto duchu tiež napísal ironicky myslenú báseň *Péseň Ze stanoviska maďarského*, v ktorej „oslavuje“ Maďarov, a neskôr tieto tvrdenia vyvracia v ďalšej básni s názvom *Odpoveď ale zas na to, ze stanoviska Slovenského*.⁴³ Pozitívne vnímal vpád cisárskych vojsk do Uhorska na konci roka. Na počesť vojsk napísal *W časoh Windishgraetzového stúpeňá do Uherskej krajiny w mesaci prosinci 1848*.⁴⁴ Vidieť na nej obrovskú radosť Tamaškoviča z toho, že uhorská armáda bude cisárskou čoskoro porazená.⁴⁵ Naznačoval, aby Slováci nepúšťali do úradov Maďarov a vyzdvihoval za prácu pre slovenský ľud Štúra, Hurbana a Hodžu. Po decembrovom obsadení Trnavy generálom Baltazárom Šimuničom začal s agitáciou, aby sa ľudia pridávali do cisárskej armády. V básni *Péseň k werbunku na cisársku stránku po zaujaťú mesta Trnavi od Košúthskej zberbi*, Tamaškovič Trnavčanov dokonca nabáda, aby šli bojovať za nového panovníka.

Tamaškovičova aktivita neutíchala ani s vyostrením vojnových konfliktov. Po príchode cisárskych vojsk do Trnavy mohol svoju prácu zintenzívniť. Z obdobia prelomu rokov 1848/1849 pochádza *Báseň, neb péseň, o posúdení samich seba*, s podtitulom *Tež jakú míru mame vratit tym, čo nam zlé požičávajú*.⁴⁶ Prezentoval v nej myšlienku zjednotenia Slovákov v boji proti maďarskej armáde. Vyslovil sa za to, aby bol Košút zahnaný do Debrecína: „Ale šelmi zahnat dole k Debreczínu.“ V básni sa opäť stretávame s chválospevom na Hurbana, o ktorom Tamaškovič píše, že bez neho by sme boli pobití. V Trnave však v tomto období stále vládol maďarónsky duch, čoho dôkazom bolo, že vo februári 1849 bol opäť napádaný miestnymi maďarónmi. Zámienkou bolo, že sa v sprievode Tamaškoviča objavil istý šesťročný chlapec, ktorý od „trnavského Svatopluka“ chcel, aby mu kúpil drevenú šabl'u. Tamaškovič mu ju kúpil, no keď sa chlapca spýtali, na čo mu je, odvetil, že na stínanie maďarských hláv.⁴⁷ Tamaškoviča krátko nato odvieďli na radnicu, no pravdepodobne bol hneď prepustený, pretože inej zmienky o tomto incidente nenachádzame. Situácia v meste sa však nevyvíjala priaznivo a slovenskí vlastenci boli nespokojní, pretože po obsadení mesta cisárskou armádou úrady

⁴¹ LA SNK, f. Rukopisy rôznej proveniencie SNM, signatúra: MJ 284.

⁴² Úryvok z básne:

„Stvoriš Republiku a prinde do saku
Kosuthe! pišnych Maďarov veliky proroku
Tva hundzvutska Republika, zhyne ťi do roku.“

⁴³ LA SNK, f. Rukopisy rôznej proveniencie SNM, signatúra: MJ 284.

⁴⁴ LA SNK, f. Rukopisy rôznej proveniencie SNM, signatúra: MJ 284.

⁴⁵ Úryvok z básne:

„Jestli sa Košútista do úradu vtlačí
Slovák nech ho smele jak zbojníka mláci
Hurban, Štúr a Hodža sú hodny úradu
Lebo za Slovénsku bojujú slobodu.“

⁴⁶ LA SNK, f. Rukopisy rôznej proveniencie SNM, signatúra: MJ 284.

⁴⁷ RAPANT, Daniel. *Slovenské povstanie roku 1848 – 49. Diel 3. Zimná výprava. Časť 1. Dejiny*. Bratislava : Slovenská akadémia vied, 1956, s. 296.

zastávali opäť Maďari a maďaróni.⁴⁸ Počas ohlásenia príchodu Rusov Tamaškovič napísal *Hlas verējny k Slovákom*, vo svojom verejnom príhovore odrádzal Slovákov od Košúta a požaduje, aby sa pridali k cisárovi.⁴⁹ Privítal príchod Rusov, ale podotkol, že by ich nebolo treba, keby sa Slováci vo väčšom počte postavili za Štúra, Hurbana a Hodžu a šli s nimi bojovať. Vyzdvihol snahy Srbov a Chorvátov, ktorí na rozdiel od nás bojovali úspešne bez nejakej väčšej pomoci. Vo svojom príhovore podotkol, že ľud by nemal veriť maďarským klamstvám, v ktorých stálo, že Hurban bojuje za evanjelickú vieru a nie za národ.⁵⁰ Trnava a jej okolie však boli silne katolícke a po takejto propagande od maďarónov a vrchnosti sa katolíci k dobrovoľníkom nepridávali. Obdobná situácia bola na väčšine územia, kde žili prevažne katolíci. Nabádal, aby sme Maďarov neľutovali, pretože oni tak nikdy neučinili, ba čo viac, vykorisťovali nás.

Po zimnej výprave nasledoval pokus národovcov o sformovanie nového dobrovoľníckeho zboru. V máji predostreli vo Viedni prosbopis, ale z požiadaviek, ktoré obsahoval, sa splnilo len zriadenie slovenského zboru, vydanie *Slovenských novín* (pod taktovkou Daniela Licharda a Andreja Radlinského) a vymenovanie nestranného hlavného komisára pre Uhorsko.⁵¹ Situácia v krajine sa vyostrovala, 14. apríla 1849 vyhlásil Košút v Debrecíne detronizáciu Habsburgovcov a nezávislosť Uhorska, čo viedlo k ruskej intervencii do Uhorska. Tamaškovič napriek prenasledovaniu ruské vojsko 31. mája vrelo privítal a pri príležitosti ich vstupu do Trnavy napísal báseň *Uctive priwitáni Rusow od wernich Slowákok k cisaru pánu pri prichodu do mesta Trnawi*, ktorú vydal tlačou a rozdával v meste a v ktorej volal na slávu Františkovi Jozefovi I. a ruskému cárovi. Od spoločného rakúsko-ruského ťaženia očakával rýchly koniec vojny.⁵² V neľahkej situácii uhorská vláda prisľúbila národom ústupky, aby si ich získala na svoju stranu. Ruská a rakúska armáda rýchlo postupovali cez Uhorsko. Slovenský dobrovoľnícky zbor sa zapojil do vojny až v auguste a do priamych bojov už nezasiahol. Ku kapitulácii maďarskej armády došlo 13. augusta 1849 pri Világoši a boje sa ukončili.

V Trnave vítal Tamaškovič pád Košútovej vlády básňou *Péseň vernych Slovákov po spadnutí madarskej vlady*, v ktorej ďakuje Bohu, že krajinu zbavil Košúta a jeho vlády. Udalosti nabrali spád už zakrátko, v septembri, kedy po porážke revolúcie vznikali na Slovensku snahy o oddelenie Slovenska od Uhorska. Hodža sa vybral do Viedne, ministerstvo pripustilo možnosť oddelenia Slovenska, ale za podmienky, že sa za túto požiadavku prihlási slovenský ľud.⁵³ Začalo sa s agitáciou slovenských národovcov.

⁴⁸ RAPANT, Daniel. *Slovenské povstanie roku 1848 – 49. Diel 3. Zimná výprava. Časť 3. Dokumenty*. Bratislava : Slovenská akadémia vied, 1958, s. 56-58.

⁴⁹ LA SNK, f. Rukopisy rôznej proveniencie SNM, signatúra: MJ 284.

⁵⁰ LA SNK, f. Rukopisy rôznej proveniencie SNM, signatúra: MJ 284.

⁵¹ PODOLAN, Peter – VIRŠINSKÁ, Miriam. *Dejiny Slovenska III*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2014, s. 205.

⁵² Archív knižnice Spolku svätého Vojtecha, Trnava, HR 403. *Uctive priwitáni Rusow od wernich Slowákok k cisaru pánu pri prichodu do mesta Trnawi*.

⁵³ RAPANT, Daniel. *Slovenské povstanie roku 1848 – 49. Diel 4. Letná výprava. Časť 1. Dejiny*. Bratislava : Slovenská akadémia vied, 1963, s. 268.

V deputáciách, ktoré mali predostrieť túžbu miest po oddelení, nemali byť kňazi a inteligencia. Zúčastnení mali byť mešťania a sedliaci, aby boli požiadavky „túžbou ľudu“.⁵⁴ Agitovalo sa na mnohých miestach Slovenska a medzi agitátormi, samozrejme, nechýbal ani Martin Tamaškovič, ktorý po Trnave rečnil svoj prejav s názvom *Povolánjé na všeobecné vislanstvo slovenské k cisáru panu, i k Ministérium, keď spomínka bola o odtrhnutí Slovénka od Maďarov*.⁵⁵ Súhlasil a vital požiadavku odtrhnutia Slovenska: „... jestli chceme aby naše Slovensko bolo od Maďarów odtrhnuté, a za samostatnu korunni zem vyhlásené ... tak mosíme utíkat k jeho jasnosti novovyvolenemu cisáru panu... a takto mosime jak v mestach tak i mestečkach, i w dedinách na niekoľko tisíc ze svima menami, treba aj pod obecnima pečátkami podpísat, ba aj každá obec, najmenej dvoch ze seba wivolit, a vyslat, a tak pohromade jedno početné vyslanectvo pojdemo do Vjedne k jeho Cisarskej jasnosti.“⁵⁶ Počas agitácií sa v Trnave zastavili František Novotný, Juraj Sedláček a Ondrej Štefka, ktorí šli z Bratislavy zo súdu, kde boli ako svedkovia. Boli navštíviť Tamaškoviča, ktorý ich urgoval, aby čo najrýchlejšie vydali prosbopis.⁵⁷ Petície však boli zo strany úradníkov blokované, čo sťažovalo ich prácu. Do Viedne prišla 10. októbra 1849 deputácia v počte približne sto vyslancov a spoločne podali petíciu. V deputácii sa zúčastnil aj Martin Tamaškovič, ktorého si členovia vyvolili ako rečníka u bána Jelačiča.⁵⁸ Ten vyjadril sympatie so slovenskými požiadavkami: „Jak som vytiahol moju šablu z pošvy, vytiahol som ju za rovnoprávnosť všetkých Rakúskych národov...“⁵⁹ Deputácia si ho tiež zvolila za rečníka aj u ministerského predsedu Félixu Schwarzenberga, no nevybojovali, čo žiadali, keďže starokonzervatívci intrigovali proti Slovákom a vláda požiadavky neuznala.⁶⁰

Z tohto revolučného obdobia vyzdvihuje Tamaškovič niektorých verných slovenských trnavských mešťanov, medzi ktorých patrili Ján Sadloň, Martin Capkovič, Jozef Vašek, Jozef Hájiček.⁶¹ Tiež vyzdvihuje kanonika Štefana Nemečkaia, ktorý však na zásah prímasa musel prestať verejne podporovať Slovákov.⁶² Z kňazov v tomto období spomína aj Štefana Ručku, ktorý vo svojich kázňach podotýkal, že Slováci tu boli pred Maďarmi a vyzdvihoval význam Cyrila a Metoda.⁶³ Ručka v neprajnej dobe pre Slovákov musel z Trnavy odísť, pretože by mu hrozil trest. Okrem kňazov podporovali národné požiadavky v meste aj učitelia, medzi ktorých patrili Pavol Novák či profesor Lukáč. Osobné miesto však dáva aj dvom významným národovcom, Jánovi Palárikovi a Jozefovi Karolovi Viktorinovi.

⁵⁴ RAPANT, Daniel. *Slovenské povstanie roku 1848 – 49. Diel 4. Letná výprava. Časť 1. Dejiny*, s. 269-270.

⁵⁵ LA SNK, f. Rukopisy rôznej proveniencie SNM, signatúra: MJ 284.

⁵⁶ LA SNK, f. Rukopisy rôznej proveniencie SNM, signatúra: MJ 284.

⁵⁷ RAPANT, Daniel. *Slovenské povstanie roku 1848 – 49. Diel 4. Letná výprava. Časť 1. Dejiny*, s. 273.

⁵⁸ Josip (Jozef) Jelačič bol generál a medzi rokmi 1848 až 1859 chorvátsky bán, zástanca Viedne a jej politiky, v revolučných rokoch významne prispel k potlačeniu povstania v Uhorsku.

⁵⁹ LA SNK, f. Rukopisy rôznej proveniencie SNM, signatúra: MJ 284.

⁶⁰ PODOLAN, Peter – VIRŠINSKÁ, Miriam. *Dejiny Slovenska III*, s. 210.

⁶¹ LA SNK, f. Rukopisy rôznej proveniencie SNM, signatúra: MJ 284.

⁶² LA SNK, f. Rukopisy rôznej proveniencie SNM, signatúra: MJ 284.

⁶³ Štefan Ručka bol autor prvých po slovensky písaných dejín Trnavy z roku 1868.

Po revolúcii bola Tamaškovičovi udelená zlatá medaila za občianske zásluhy, na ktorú bol právom hrdý. Udelená mu bola počas občianskych slávností v roku 1849 a vzbudila veľkú pozornosť.⁶⁴ Pri jej odovzdávaní mal príhovor, v ktorom medailu s veľkou radosťou prijal.⁶⁵ Odsúdil tých, ktorí počas revolúcie stáli proti cisárovi, a naopak pochválil niektorých členov trnavského magistrátu, ktorí v nepokojnej dobe tajne podporovali trón. Cisárovi sa poďakoval listom, v ktorom píše o svojej vernosti k trónu sa o tom, ako veľmi je poctený, že ho panovník vyznamenal. V reči tiež spomenul, že bol vychovaný k láske k trónu, ktorá sa prehĺbila, keď bol ako mlynársky tovariš v Holíči, kam zavítal na návštevu František I.⁶⁶ Tamaškovič vtedy mlel múku, z ktorej sa vyrábali pokrmy pre panovníka, na čo nikdy nezabudol. Pre cisára Františka Jozefa I. a jeho rodinu napísal viacero básní. V roku 1862 napísal Jozefovi Miloslavovi Hurbanovi list, v ktorom mu gratuluje k medaile za zásluhy a konštatuje, že mala prísť už skôr.⁶⁷ Opisuje mu nespravodlivosť, keď dvaja trnavskí mešťania, a to konkrétne Pitrašovci (Petrašovci), boli tiež dekorovaní. Po mene však spomenul iba Kristiána, ktorého opisuje ako horlivého maďaróna, ktorý svoje vyznamenanie zo strachu nenosi.

Obdobie päťdesiatych rokov sa pre Tamaškoviča nieslo v pokojnejšom duchu, bez väčších útokov od trnavských maďarónov. To všetko krátko po tom, ako bola v marci 1849 vydaná Oktrojovaná ústava, ktorá prehlbovala absolutizmus a miesto ministra vnútra získal Alexander Bach.⁶⁸ Nastala atmosféra strachu podporovaná políciou, cenzúrou a ďalšími tvrdými opatreniami. Absolutizmus bol definitívne nastolený silvestrovskými patentmi z roku 1851, čo viedlo k centralizácii a germanizácii. Tamaškovičovi sa nepáčilo, že maďarčinu vystriedala nemčina a vyjadril sa: „... wsecko nase namahanie snimi zrucane a nastal bachizmus germanicky...“⁶⁹

Jeho národovecká angažovanosť však neutíchla ani po revolučných rokoch. Už v roku 1854 stál na čele deputácie k uhorskému prímasevi Scitovskému.⁷⁰ Maďaróni v Trnave však v tomto čase už v toľkej miere neútočili na Tamaškoviča a keď už, tak tajne po nociach ničili jeho príbytok. Viedol dvanásťčlennú deputáciu, ktorá šla za Scitovským s prosbou vyriešiť náboženské krivdy páchané na Slovákoch. Pri návšteve prímasa bol Tamaškovič obžalovaný od prepošta Juraja Schnella a trnavského magistrátu a intrigáni chceli zabrániť tomu, aby deputácia uspela.⁷¹ Tamaškovič sa bránil a kvetnatou rečou prímasa zaujal. Ján Scitovský, ohúrený jeho zápalom, odpovedal: „Pravdu uznať musím,

⁶⁴ RAPANT, Daniel. *Slovenské povstanie roku 1848 – 49. Diel 4. Letná výprava. Časť 1. Dejiny*, s. 495.

⁶⁵ LA SNK, f. Rukopisy rôznej proveniencie SNM, signatúra: MJ 284.

⁶⁶ LA SNK, f. VI Archív Slovenského národného múzea – M 51 – M 120 (prevzatý fond) (ďalej len Fondy M 51 – 120), signatúra: M 106 A1 – 15.

⁶⁷ LA SNK, f. Osobné fondy, signatúra: 32 F 55.

⁶⁸ Alexander Bach bol advokát a vôbec prvý nešľachtic vo funkcii ministra. V revolúcii boli jeho názory namierené ostro proti Viedni, no po skončení revolúcie obrátil svoje myslenie o stoosemdesiat stupňov a stal sa nástrojom absolutizmu.

⁶⁹ LA SNK, f. Rukopisy rôznej proveniencie SNM, signatúra: MJ 284.

⁷⁰ *Letopis Matice Slovenskej*, roč. 9, 1872, zväzok 1, s. 112.

⁷¹ LA SNK, f. Rukopisy rôznej proveniencie SNM, signatúra: MJ 284.

že som nemal šťastie s takým človekom 12 rokov hovoriť.“⁷² Scitovského si Tamaškovič nadôvažok veľmi vážil a zložil mu báseň *City vďečnosti Ján Scitovskému*. Okrem nej prímasovi zložil ešte dve básne a príhovor k jeho odchodu z mesta.⁷³

Tamaškovičovo národné smerovanie bolo dozaista ovplyvnené aj kontaktmi s mnohými národne orientovanými Slovákami, s ktorými sa neraz stretával vo svojom hostinci. Miestom národného života v Trnave v devätnástom storočí bol nepochybne hostinec, ktorého bol majiteľom. Zo ziskov z hostinca mal Tamaškovič nemalé imanie a mohol finančne podporovať národné spolky, inštitúcie a periodiká. Vo svojom životopise nám Pavol Mudroň priniesol stretnutie s trnavským Svatoplukom a opísal jeho hostinec.⁷⁴ Počas štúdií na právnickej akadémii v Bratislave sa Mudroň chcel osobne zúčastniť na odhalení pamätníka venovanému Jánovi Hollému na Dobrej Vode. Pôvodne mal ísť na túto slávnosť s bratom Michalom, no ten pre školské povinnosti nemohol vycestovať. Z Bratislavy na Dobrú Vodu šiel cez Trnavu. V meste chcel navštíviť práve Martina Tamaškoviča, no podľa jeho slov mu nik nevedel povedať, kto to je. Zistil, kde býva až potom, keď sa Trnavčania dovtípili, že to bude asi trnavský Svatopluk.⁷⁵ Až potom mu už každý v meste vedel povedať, kde Tamaškoviča nájde. Mudroň vo svojom životopise pokračuje v opise hostinca. Sprvu sa čudoval, prečo všetci v Trnave poznajú Tamaškoviča len pod prezývkou Svatopluk. Podľa vlastných slov to pochopil, keď prišiel pod bránu hostinca. Zvnútra na dverách mal mnoho obrazov, no jeden bol nad všetky a to obraz veľkomoravského panovníka Svätopluka. Tento obraz obsahoval nápis v latinčine: „Vera effigies regis Svatoplugi.“⁷⁶ Na Tamaškoviča spomínal ako na veľmi majetného trnavského mešťana. Nezabudol pripomenúť, že z návštevy hostinca mal dobrý dojem, pretože už pri vstupe na dvore bolo všetko čisté a vnútrajšok bol tiež čistý a poupratovaný. Zaujímavosťou je, že v každej izbe bola nad stolom tabuľka, ktorá bola písaná vo veršoch a stálo v nej, ako sa majú návštevníci správať. Mudroň spomína, že tam boli písané rôzne pravidlá. Zaujalo ho najmä jedno, a to, že keď nemá človek peniaze, aby v krčme nepil. Ďalším Tamaškovičovým pravidlom bolo, že hostia nemôžu v izbách používať kachle, lebo je z toho iba dym a zápach.⁷⁷

Tamaškovič býval na poschodí svojho hostinca. Mudroňa pozval do svojej izby a rozprával mu mnohé príhody. Jeho izba bola tiež príkladne čistá. Tamaškovič bol totiž veľmi citlivý na čistotu. Keď niekto stúpil na naleštenú dlážku a nie na koberec, hneď bol

⁷² LA SNK, f. Rukopisy rôznej proveniencie SNM, signatúra: MJ 284.

⁷³ LA SNK, f. Rukopisy rôznej proveniencie SNM, signatúra: MJ 284.

⁷⁴ Pavol Mudroň bol významný slovenský národný dejateľ, politik, právnik a stál pri založení Matice slovenskej. Stal sa zapisovateľom memorandového zhromaždenia, inicioval založenie Spolku slovenskej omladiny, vydával *Národné noviny*. Mudroň bol právnikom a neraz obhajoval slovenských roľníkov v majetkových sporoch. Zainteresovaný bol aj ako obhajca slovenských činiteľov v súdnych sporoch o majetok Matice slovenskej. Po smrti Viliama Paulinyho-Tótha v roku 1877 sa stal predsedom Slovenskej národnej strany. Mudroňovou základnou politickou myšlienkou bola idea slovanskej vzájomnosti, čo znamenalo orientáciu na Rusko a spoluprácu s nemaďarskými národmi v Uhorsku. Zomrel v roku 1914 a pochovaný je v Martine.

⁷⁵ *Slovenské pohľady*, roč. 35, 1915, č. 2, s. 67.

⁷⁶ Preklad nápisu je Pravdivý obraz kráľa Svätopluka.

⁷⁷ *Slovenské pohľady*, roč. 35, 1915, č. 2, s. 67.

upozornený, že mu ju špiní a „ľahšie mu je vyprašiť koberec“.⁷⁸ Pri návšteve aj samotný Mudroň nesmel chodiť po dlážke. Spomína však na neho najmä ako na vynikajúceho národovca.⁷⁹ V izbe mu domáci pán rozprával o svojich zásluhách v revolúcii, o tom, ako stál pri kráľovi a ako bol dekorovaný. Na stenách mu viseli rôzne slovenské obrazy. Nejednen z nich sa neskôr stal aj majetkom Matice. Brat Pavla Mudroňa Michal viedol po smrti tohto významného národovca proces dedičského konania. Veľkú časť svojho majetku, ku ktorému prináležal aj jeho portrét, odkázal Matici slovenskej. Pavol Mudroň v deň svojej návštevy v hostinci nespal. Večer odišiel na Dobrú Vodu, aby sa zúčastnil na odhalení pamätníka na poctu Jána Hollého.

Jána Hollého, významného bernolákovca, si Tamaškovič ctil natoľko, že mu ešte počas jeho života zložil báseň, ktorá bola uverejnená 8. mája 1846 v *Orle tatranskom*. V periodiku nebolo uverejnené celé znenie básne, ale iba časť. Celú pieseň nájdeme uloženú v Literárnom archíve Slovenskej národnej knižnice. Tamaškovič vo svojej básni *Na Jána Hollého* načrtoľ, že to bol práve on, kto v ňom vzbudil národné povedomie a bol jeho inšpiráciou v boji za našu identitu.⁸⁰ Vyjadril sa, aby sme čítali jeho diela, keď chceme, aby sme sa národne uvedomili. Báseň sa nesie okrem velebenia Hollého aj v duchu chvály na Slovákov a Slovanov. Tamaškovič agitoval, aby sme používali náš jazyk, pretože potom nezanikne jeho meno, čiže Slováci pretrvajú: „Dokál po slovenskí Slovák spívať budě. Jeho meno ňikdá, ňikdá nezahiňe.“⁸¹ Smrť Jána Hollého Tamaškoviča nemilo zasiahla. So smútkom konštatoval, že 14. apríla zosnul náš veľký básnik: „Ján Holly usnúľ v pánu v Dobrej-Voďe dne 14. dubňa 1849-ho roku. Sláva duchu jeho a odpočinuti lechké telu.“⁸² Tamaškovič sa tiež zúčastnil na odhalení pamätníka Jána Hollého a pri tejto príležitosti zložil *Báseň ze stránki méj pri odhaleňi pomňika Jána Hollého dne 11. kvetna 1854. Která pri utešeném dni s veľkú, a prvú na Slovensku pamatnú slávnostú sa vykonalo*, ktorú na odhalení predniesol.⁸³ Odhalenie bolo možné azda i preto, že po svadbe Františka Jozefa I. s Alžbetou Wittelschbachovou sa atmosféra v krajine uvoľnila a panovník k 1. máju 1854 zrušil výnimočný stav.⁸⁴ Naši národovci využili novú situáciu a na 11. mája 1854 zorganizovali práve slávnostné odhalenie pamätníka Jánovi Hollému. Zbierka na pomník sa konala pod taktovkou Jozefa Viktorina a Jána Palárika. Pri prejave

⁷⁸ *Slovenské pohľady*, roč. 35, 1915, č. 2, s. 67.

⁷⁹ Mudroň svoj životopis písal po smrti Martina Tamaškoviča. Pri návšteve Trnavy mal necelých dvadsať rokov a Tamaškovič mal už po päťdesiatke. Napísaný bol v roku 1900, čiže dvadsaťsedem rokov po Tamaškovičovej smrti. Uverejnený bol v *Slovenských pohľadoch* v roku 1915.

⁸⁰ LA SNK, f. Rukopisy rôznej proveniencie SNM, signatúra: MJ 284.

Úryvok z básne:

„Holly, mily Holly! Slovakow rodina
Tvá láska k národu mnohych nás vzbudila
Wzbudila nás mnohych a i porád budí.“

⁸¹ LA SNK, f. Rukopisy rôznej proveniencie SNM, signatúra: MJ 284.

⁸² LA SNK, f. Rukopisy rôznej proveniencie SNM, signatúra: MJ 284.

⁸³ LA SNK, f. Rukopisy rôznej proveniencie SNM, signatúra: MJ 284.

⁸⁴ KÓNYA, Peter – MRVA, Ivan. Vzostup a pád v dlhom 19. storočí. In KÓNYA, Peter (ed.). *Dejiny Uhorska*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, 2013, s. 592.

Tamaškovič nezabudol podotknúť, že keby sme neboli natoľko utláčaní, aj pamätník by bol väčší. Celá báseň, respektíve prejav, sa niesla v oslavnom duchu na Hollého, pretože Tamaškovič bol, ako už bolo spomenuté, jeho veľkým ctiteľom a obdivovateľom. V roku 1859 písal Tamaškovič Jozefovi Karolovi Viktorinovi, že od neho obdržal 11 obrazov Jána Hollého, ktoré mali spolu s pánmi Františkom Schmidtom a Antonom Hlúškom rozširovať po trnavských školách.⁸⁵ Tamaškovič sa však Viktorinovi pošťožoval, že sú s tým problémy, najmä pre odpor maďarónov a nedostatok peňazí u ľudí. Spomenul, že z týchto dôvodov ešte nemôže poslať za obrazy peniaze.

Matičné obdobie

Pre vnútorné, ako aj zahraničné problémy v roku 1859 padol neoabsolutizmus a odvolaní boli mnohí jeho predstavitelia na čele s ministrom vnútra Alexandrom Bachom. V roku 1860 vydal panovník Októbrový diplom, čo znamenalo definitívne zrieknutie sa absolutizmu, no na druhej strane bola nemčina na úradoch nahradená maďarčinou.⁸⁶ Významným národno-emancipačným počínom v šesťdesiatych rokoch devätnásteho storočia bolo Memorandum národa slovenského. *Pešťbudínske vedomosti* vydali v máji 1861 pozvánku na zhromaždenie do Turčianskeho Svätého Martina.⁸⁷ Konalo sa 6. a 7. júna a ustanovili sa na ňom mnohé požiadavky, z ktorých hlavný bod bolo vytvorenie Hornouhorskeho slovenskeho okolia.⁸⁸ Požiadavky boli schválené a vyhlásené pred päťtisícovým davom. Priamymi účastníkmi boli národovci, ktorí pôsobili už počas revolúcie v rokoch 1848 až 1849. Memorandum národa slovenskeho sa slovenskí národovci usilovali riešiť slovenskú otázku na štátnej úrovni a predostreli koncepciu Hornouhorskeho slovenskeho okolia, resp. slovenskeho územia. Na Slovensku však v tom čase silneli protimemorandové akcie. Slovenská delegácia predostrela Memorandum uhorskému snemu, no neúspešne. Predseda uhorského parlamentu Koloman Tisza ich prijal ležérne oblečený a s fajkou v ruke.⁸⁹ To bolo z jeho strany výrazom jasného pohrdania deputáciou. Onedlho v auguste sa vzťahy medzi cisárom a snemom vyhrotili. František Jozef

⁸⁵ Archív knižnice Spolku svätého Vojtecha, Trnava, HR 3001 – Hadrián Radváni: Z korešpondencie Martina Tamaškoviča. František Schmidt a Anton Hlúšek boli učiteľia pôsobiaci v tomto období v Trnave.

⁸⁶ MRVA, Ivan – SEGEŠ, Vladimír. *Dejiny Uhorska a Slováci*. Bratislava : Perfekt, 2012, s. 293.

⁸⁷ *Pešťbudínske vedomosti*, roč. 1, 1861, č. 18, úvodná strana.

⁸⁸ *Pešťbudínske vedomosti*, roč. 1, 1861, č. 27, úvodná strana. V tomto čísle boli uverejnené požiadavky memoranda, medzi ktoré napríklad patrili:

„Aby bola osobnosť národa slovenskeho a vlastenskosť reči slovenskej zákonom pozitívnym a inauguračnými diplomami uznaná...“

„Aby bola uznaná osobnosť naša národná, v priestore tom ktorý ona jako súvislá nepretržená massa skutočne zaujíma pod menom slovenskeho Okolia so zaokrúhlením stolic podľa národnosti.“

„Aby práva národná a reči podľa zásady rovnosti medzi národami uhorskými vymerane byly.“

„Aby v Okolí slovenskom jedine a výlučne reč slovenská a bola žľabom tým, ktorým tok života verejného občianskeho, cirkevného a školskeho sa prúdiť má, tým cieľom aby pre Slovákov pri nastávajúcom zriadení krajiny a stolic Okolia slovenskeho jeden odvolávací súd a aspoň jeden smenkový súd so slovenskou rečou jako rečou úradnou utvorený bol...“

⁸⁹ VIRŠINSKÁ, Miriam. *Memorandum národa slovenskeho – 150. výročie*. Martin : Vydavateľstvo Maticy slovenskej, 2011, s. 37.

I. dal rozpustiť uhorský snem a národovci sa rozhodli predostrieť požiadavky priamo cisárovi. Po rozpustení snemu bola v decembri vyslaná osemčlenná deputácia do Viedne (Viedenské memorandum) na čele so Štefanom Moysesom.⁹⁰ Z požiadaviek sa dokázala naplniť len ich malá časť, no pre Slovákov významná: mohla sa zriadiť Matica slovenská a slovenské gymnáziá.

Na udalosti v Turčianskom Svätom Martine reagoval aj Martin Tamaškovič. Memorandovému zhromaždeniu napísal a poslal pozdravný list s podpisom 24 slovenských vlastencov, ktorí chceli takto podporiť ich snahy.⁹¹ Jeho angažovanosť v tejto veci nezostala bez povšimnutia tunajších antimemorandistov a maďarónov a 8. júna podvečer napadli sfanatizovaní obyvatelia mesta nielen dom profesora Františka Schmidta, ale aj hostinec Martina Tamaškoviča.⁹² Oba domy boli drancované a značne zvonka aj zvnútra poškodené. *Pešťbudínske vedomosti* sa k tomuto incidentu postavili veľmi odmietavo: „Pravdali je, že hlas, reč a skutky človeka sú výrazom jeho ducha a vzdelanosti, tak vykonávatelia tohoto pre nich samých najväčšieho škandálu, musia byť šuminy všetkých surovcov, stojac v pochopoch mravnosti a práva desaťrázy pozadu za tým tragačiarom, ktorého tak radi za príklad nevzdelanosti slovenskej uvádzajú, barby priam sami vyšnurovane nohavice do čižiem, budy alebo kanáskej formy haleny nosili. A že háveť ta neobmýšľala priam len surový žart stropiť, ale pod plášťom nočnej tmy trebárs aj vraždu spáchať, to sa dá súdiť ztadiť, že kamením dvoj funtovým a zlomkami tehál väčšími ako prehrstie znamenite prali jednému i druhému z horemenovaných mužov do oblokov, tak že tamten poslednejší takých kusov na 150 po chyžiach svojich nasbieral.“⁹³ Hrozné udalosti opísal Tamaškovič v básni *Pozor daj na seba Slováku! a počuj nečo i o Trnave*, v ktorej kriticky odsúdil konanie maďarónov a tiež v nej badať to, akú výraznú stopu toto vyčíňanie na ňom zanechalo.⁹⁴ Písal, že na útoku sa zúčastnili všetky vekové kategórie a boli prítomní tak svetskí, ako aj duchovní ľudia. Spomenul v nej však aj učiteľa českého pôvodu Františka Schmidta, ktorý si tiež od maďarónov vytrpel svoje. Schmidt v Trnave podporoval slovenské národné povedomie v žiakoch aj v ľude, no osudným sa mu stala podpora memoranda. Po útokoch z 8. júna bol pod neustálym tlakom maďarónov v Trnave, 3. októbra odišiel

⁹⁰ Viedenské memorandum bolo až do roku 1918 najprepracovanejším štátovým programom Slovákov. Pre územie Slovenska (Okolia) bol požadovaný vlastný snem, zákonodarné a výkonné orgány.

⁹¹ *Letopis Matice Slovenskej*, roč. 9, 1872, zväzok 1, s. 112.

⁹² *Pešťbudínske vedomosti*, roč. 1, 1861, č. 27, s. 2.

⁹³ *Pešťbudínske vedomosti*, roč. 1, 1861, č. 27, s. 2. Nevzdelaný tragačiar je myslený Tamaškovič. V texte jeden i druhý sú myslení profesor Šmid a Martin Tamaškovič. Poslednejší, ktorý nazbieral 150 kusov črepín, je myslený Martin Tamaškovič a jeho hostinec.

⁹⁴ LA SNK, f. Rukopisy rôznej proveniencie SNM, signatúra: MJ 284.

Úryvok z básne, reflektujúci Tamaškovičovú náladu po napadnutí:

„Jaké ti nakládal Maďar trpké pósty,
ve tmavém žalári bez vody a chleba,
trísňil ťa, vešal ťa neludská nezbeda
sebe chtel mať takú tyranskú slobodu
s kterou by všech jinich chtel poslat do hrobu.“

nadobro z mesta.⁹⁵ Na adresu maďarónov sa Tamaškovič vyjadril veľmi hanlivo: „Preto nech psom v zatku zhyne tá rodina, ktorá tak nezdárnych synú porodila.“ Niektorých vinníkov poznal osobne a v básni ich priamo menuje.⁹⁶ Do incidentu mal byť nepriamo zapojený Žigmund Szuppan, ostrihomský kanonik a riaditeľ gymnázia v Trnave, ktorý o chystanom útoku vedel, nebránil mu a v tichosti ho podporoval.⁹⁷

Na desiate výročie memoranda napísal *Písen k memorandu ke dnu 6 juni 1871 roku*, v ktorej ocenil snahy memoranda a prijal si, aby sme neboli otrokmi, ale aby Slováci aj Maďari žili v Uhorsku svorne a bez konfliktov.⁹⁸ Memorandové snahy vyústili do založenia Maticy slovenskej, pri zrode ktorej stál aj Martin Tamaškovič a ktorú až do svojej smrti vrelo podporoval. *Pešťbudínske vedomosti* z 28. novembra 1861 napísali článok *Osudy Maticy slovenskej*, v ktorom popolitý ľud bližšie oboznámili s touto inštitúciou.⁹⁹ Dôležitým faktorom pre fungovanie celonárodnej inštitúcie bola široká členská základňa a dostatočné finančné prostriedky. Finančná stránka bola vôbec najdôležitejšou, na nej všetko stálo alebo padalo. Zorganizovala sa zbierka a dary a darcovia sa zverejňovali v *Pešťbudínskych vedomostiach*. Zbierku podporil aj Tamaškovič a v októbri 1862 prispel sumou dve zlaté.¹⁰⁰ V tom istom čísle tiež bolo uverejnené, že prispel sumou štyri zlaté na pomník Martina Hamuljaka.¹⁰¹ Zbierka na Maticu slovenskú pokračovala aj v roku 1863. Podľa jej stanov mali zakladajúci členovia prispieť sumou 100 zlatých. *Pešťbudínske vedomosti* v druhom čísle uverejnili, že Martin Tamaškovič prispel na Maticu práve touto sumou.¹⁰² Členovia mohli zaplatiť naraz alebo v splátkach, Tamaškovič však ako majetný človek nemal problém zaplatiť vyššiu sumu bez splácania. V 60. čísle tretieho ročníka noviny uverejnili, že do 28. júla bolo zozbieraných niečo cez 85 000 zlatých. Zbierka trvala aj po založení Maticy. V auguste dostali príspevok 2 100 zlatých od Štefana Moyses, neskôr 1 000 zlatých ako milodar od panovníka Františka Jozefa I.¹⁰³

Matica slovenská mala dostatok členov a financií na to, aby mohla začať pracovať. V júli 1863 bola v *Pešťbudínskych vedomostiach* uverejnená správa o nadchádzajúcom zakladajúcom valnom zhromaždení, ktoré sa malo konať v Turčianskom Svätom Martine. Zhromaždenie sa konalo v roku tisícého výročia príchodu Cyrila a Metoda na Veľkú Moravu. Tamaškovič pod vplyvom tohto výročia a blížiaceho sa zakladajúceho zhromaždenia napísal *Pripomínka Velehradu od všech Slovanův*.¹⁰⁴ Báseň je oslavou Veľkej Moravy ako aj cyrilo-metodskej misie, prednesená bola 5. júla v roku 1863 na sviatok sv. Cyrila a Metoda, no Tamaškovič píše, že ju prednášal už viackrát predtým.

⁹⁵ LA SNK, f. Rukopisy rôznej proveniencie SNM, signatúra: MJ 284.

⁹⁶ V básni menoval niektorých vinníkov: Částek (Császtek), ktorý bol sekretár vikára, Borik a Pantočka.

⁹⁷ LA SNK, f. Rukopisy rôznej proveniencie SNM, signatúra: MJ 284.

⁹⁸ LA SNK, f. Rukopisy rôznej proveniencie SNM, signatúra: MJ 284.

⁹⁹ *Pešťbudínske vedomosti*, roč. 1, 1861, č. 73, titulná strana.

¹⁰⁰ *Pešťbudínske vedomosti*, roč. 2, 1862, č. 80.

¹⁰¹ Pomník bol postavený v Námestove v roku 1873 za pomoci Maticy slovenskej.

¹⁰² *Pešťbudínske vedomosti*, roč. 3, 1863, č. 2.

¹⁰³ *Pešťbudínske vedomosti*, roč. 3, 1863, č. 70. Záznam o príspevku od panovníka je z 1. septembra roku 1863.

¹⁰⁴ LA SNK, f. Rukopisy rôznej proveniencie SNM, signatúra: MJ 284.

Na zhromaždenie do Turčianskeho Svätého Martina, ktoré sa konalo 4. augusta 1863, sa zišlo vyše 5 000 ľudí z celého Slovenska aj zo zahraničia.¹⁰⁵ Medzi prítomnými bol aj Martin Tamaškovič, ktorý na zhromaždení rečnil a predniesol báseň na slávu Matice *Reč pri pripíjaní valného zhromaždená Spolku literárne slovenského pod menom Matica Slovenská*.¹⁰⁶ V príhovore hanil našich odrodilcov, ktorí priniesli iba „trápenie“ pre našu krajinu a spomínal na mnohých Slovákov, ktorí boli od maďarónov povešaní.¹⁰⁷ V príhovore vyzval Maďarov, aby nebrali za svojich maďarónov, ktorých stotožňuje s katmi Slovákov.¹⁰⁸ Pokračuje v podobnom duchu, keď ich označil za vinníkov sváru medzi národmi v krajine. Prízvukuje, aby Slováci nenechali svoju krajinu pretvoriť na „maďarskú krajinu“, no na druhej strane stále zostáva zástancom Uhorska. Nesnaží sa o odtrhnutie Slovenska, také tendencie sa objavili až v neskoršom období našich dejín. Tamaškovič bol tiež vždy verný trónu, čo dokazuje nespočetnými chválospevmi na cisára a jeho rodinu. V nadväznosti na krivdy páchané na našom ľude vidí svetlú budúcnosť práve v Matici slovenskej. Vyjadruje radosť, že vodcovia národa, medzi ktorých započítal i samého seba, sa dokázali spojiť v boji za národné ciele a vytvorili inštitúciu, ktorá nám podľa jeho slov prinesie v budúcnosti radosť: „Stym Matko slávi zaraduj sa s nami, my s tebou vodci národa, že nám po dlhej trápe nastáva skrz činnosť šťastná zas doba.“¹⁰⁹

Pri vzniku Matice mal Tamaškovič už skoro šesťdesiat rokov, čo mu však neubralo na radosti z jej vzniku a na eláne aktívne ju podporovať a pracovať pre ňu. Jeho reč na zhromaždení si však osobne nevypočul Štefan Moyses, čo bolo Tamaškovičovi ľúto. Prejav poslal Michalovi Chrástkovi, ktorý ho biskupovi osobne prečítal a ten mal z neho údajne obrovskú radosť.¹¹⁰ Toho istého dňa po zhromaždení predniesol ešte jeden príhovor *Piesen Slováka po valném Matičnem zhromážení*.¹¹¹ Báseň je oproti predchádzajúcemu príhovoru kratšia, no nesie sa celkovo v pozitívnejšom duchu. Vyjadruje názor, že naši národovci, prítomní na tejto významnej historickej udalosti, nás vyvedú z „otroctva

¹⁰⁵ ELIÁŠ, Michal. Udalosti pred vznikom Matice slovenskej. In WINKLER, Tomáš, ELIÁŠ, Michal (eds.). *Matica slovenská. Dejiny a prítomnosť*. Martin : Matica slovenská, 2003, s. 52.

¹⁰⁶ LA SNK, f. Rukopisy rôznej proveniencie SNM, signatúra: MJ 284.

¹⁰⁷ Podobné slová prízvukoval aj v iných básňach, ktoré sa dotýkali problematiky revolúcie. Tamaškoviča, ako priameho účastníka revolučných udalostí (nezapojil sa do bojov, ale vyznamenal sa na občianskom poli), sa popravy hlboko dotkli. Tieto krivdy opísal v básňach venovaných Karolovi Holubymu a Viliamovi Šulekovi, ktorí boli v revolúcii popravení.

¹⁰⁸ LA SNK, f. Rukopisy rôznej proveniencie SNM, signatúra: MJ 284.

Úryvok z príhovoru:

„Každý maďaron tedy bol katom, slovakov vešať bol mu špás
Na maďaróna mal by Maďar plut, ne ho za svého uznávať
Nech by sa podlák splodeny učil mudrosti poznavat
Lebo maďarón je Maďarovi k hambe, ne k šťastnej добрote.“

¹⁰⁹ LA SNK, f. Rukopisy rôznej proveniencie SNM, signatúra: MJ 284.

¹¹⁰ LA SNK, f. Fondy M 51 – 120, signatúra: M 106 A1 – 15.

Michal Chrástek bol katolícky kňaz, literárny historik, bibliograf, redaktor, spolupracovník Štefana Moysesu a spoluzakladateľ Matice slovenskej.

¹¹¹ LA SNK, f. Rukopisy rôznej proveniencie SNM, signatúra: MJ 284.

cudzincov“ a najmä to, že Slováci majú oslavovať vznik Matice a majú sa postaviť proti krivdám všade, kde môžu.

Tamaškovič sa osobne zúčastnil aj na druhom valnom zhromaždení Matice slovenskej. Udalosť bola naplánovaná na august 1864 do župného domu v Turčianskom Svätom Martine.¹¹² Na zasadnutí bolo vyše štyristo členov a riešili sa na ňom aj personálne otázky. Všetci prítomní sa vyslovili za Hattalovu reformu slovenčiny a začalo sa aj s vydavateľskou činnosťou. Martin Tamaškovič v júli pred zasadnutím obdržal list od Juraja Holčeka, ktorý bol národovcom a katolíckym kňazom, v tom čase pôsobiacim v Starom Háji (dnes Dolný Ohaj).¹¹³ V liste ho pozval na oslavu do svojej farnosti, ktorá sa mala udiť 7. augusta a privítal, že Tamaškovič s Jánom Palárikom, ktorý mu list osobne odovzdal, sa majú zúčastniť na zasadnutí. Holček požiadal Tamaškoviča, aby v jeho mene nechal pozdravovať Štefana Závodníka, Michala Chrásteka, ako aj Michala Miloslava Hodžu. Vtipne poznamenal, aby v Žiline pozotieral maďarské nápisy na uliciach a tiež mu odporučil, aby šiel v Žiline a Strečne na pivo, pretože je omnoho lepšie ako v minulom roku. Ďalej im radil, ako sa najrýchlejšie dostanú z Martina k nemu na faru, ktorá leží na južnom Slovensku. Tamaškovič pri príležitosti druhého valného zhromaždenia napísal *Reč pri druhém Matičném valném zhromaždení*.¹¹⁴ Kládol si rečnícku otázku, prečo je Slováci utláčaný. Dôvodom podľa neho bolo, že Slováci museli stále pracovať na poli a nemohli sa zaujímať o národné záležitosti, ďalší problém videl v tom, že na školách sa neučilo v slovenčine, ale v cudzom jazyku. Nedbalosť podľa neho bola tretím problémom, prečo sme boli utláčaní: nechali sme si zobrať to, čo sme mali. Príhovor ukončil slávou na Maticu a výzvou, aby sa Slováci proti útlaku bránili, pretože my sme „prvú dedičiu uhorskej krajiny“.¹¹⁵

Počas roku 1865 matičná angažovanosť Martina Tamaškoviča neutíchala, 17. mája mu bol adresovaný list od predsedníctva Matice so žiadosťou, aby sa stal matičným jednatelom v Trnave a okolí.¹¹⁶ Tamaškovičova odpoveď sa nezachovala, ale vie sa, že funkciu prijal, pretože v roku 1868 žiadal pre svoj chatrný zrak a zdravie o uvoľnenie z tejto pozície. Počas roku 1865 sa tiež zintenzívnila korešpondencia medzi ním a Karolom Kuzmánym. List adresovaný Kuzmánymu z 3. marca 1865 sa týkal žrebov, ktoré mal Tamaškovič na požiadanie Matice v Trnave predávať, no nepovedali mu, za akú cenu, preto žiadal Kuzmányho, aby mu to objasnil. Rozpredal sto žrebov a zárobok dvadsať zlatých poslal Matici.¹¹⁷ Kuzmánymu sa ospravedľoval, že nepíše úplne podľa spisovnej slovenčiny a tešilo ho, že nadviazali spolu korešpondenciu. V liste mu uviedol, že svoju knižnicu v závete odkazuje Matici, no dvesto kníh, medzi ktorými bol Jungmannov slovník, daruje Matici ešte za života. Žiadal Kuzmányho, aby pre poslané knihy nechal

¹¹² ELIÁŠ, Michal. Udalosti pred vznikom Matice slovenskej, s. 62.

¹¹³ LA SNK, f. Fondy M 51 – 120, signatúra: M 106 A1 – 15.

¹¹⁴ LA SNK, f. Rukopisy rôznej proveniencie SNM, signatúra: MJ 284.

¹¹⁵ LA SNK, f. Rukopisy rôznej proveniencie SNM, signatúra: MJ 284.

¹¹⁶ LA SNK, f. Fondy M 51 – 120, signatúra: M 106 A1 – 15.

¹¹⁷ Archív knižnice Spolku svätého Vojtecha, Trnava, HR 3001 – Hadrián Radváni: Z korešpondencie Martina Tamaškoviča.

vyrobiť nové police.¹¹⁸ Knihy mal v pláne priniesť na valné zhromaždenie Matice toho roku. Zasadanie sa konalo v novej Národnej svetlici. Kuzmányho odpoveď prišla 11. marca. Chválil ho za jeho národné povedomie a prial mu, aby jeho zdravie vydržalo čo najdlhšie.¹¹⁹ Ohľadom žrebov mu Kuzmány písal, že mu ešte nemôže odpovedať na jeho otázky, pretože je to v štádiu riešenia. Žiada Tamaškoviča, aby u pána Stanzela kúpil korene révy, jablk a hrušky, ktoré by mu poslal, že sa s ním neskôr finančne vysporiada. Matičná budova ešte nebola úplne dostavaná a tak 22. mája píše Matici, že svoje knihy zatiaľ nepošle. Obával sa, že by ich mohla poškodiť vlhkosť, tiež neboli postavené police, o ktoré žiadal. V apríli 1866 písal Kuzmány Tamaškovičovi opäť. V liste stojí, že pred pol rokom mu Tamaškovič poslal dvadsať zlatých na spomenuté police, no nenašiel nikoho, kto by ich postavil a v svetlici zatiaľ nemôže knihy skladovať.¹²⁰ Spomenuté peniaze mu Kuzmány zaslal naspäť s odporúčením, nech sa obráti na Michala Chrásteka do Banskej Bystrice, nech pošle knihy a peniaze na police jemu. Kuzmány tiež uviedol, že poslaný Tamaškovičov závet uloží v matičnom archíve.

Tamaškovič ako matičný jednatel' pre Trnavu zbieral peniaze od členov Matice v meste. V máji 1866 písal Tomášovi Červeňovi, pokladníkovi Matice, že posielala zozbierané peniaze a pridal aj menný zoznam.¹²¹ Smutne konštatoval, že kvôli trnavským maďarónom nemohol získať v meste viac členov. Medzi prispievateľmi z Trnavy boli Alois Paikrt, lekár, ktorý poslal šesť zlatých. Štefan Chovanec, profesor na gymnáziu v Trnave, Gustáv Bohún, ktorý pracoval ako zhotovovateľ dámskych šiat, obaja darovali po šesť zlatých, všetci ako riadni členovia. Okrem nich Tamaškovičovi dali peniaze ešte piati podporovatelia Matice, no v menšej sume. Jozef Rasshel a učiteľ Dobšovič, ako riadni členovia nemohli zaplatiť, pretože sa dostali do nepriaznivej situácie. Tamaškovič poslal vyše dvadsať zlatých, ktoré vyzbieral od obyvateľov Trnavy a okolia. Svoju aktivitu preukázal v roku 1867, keď jeho zásluhou Matica získala do svojich radov Pavla Hornáčka, ktorý vo svojom závete odkázal inštitúcii šesťsto zlatých.¹²² Toho istého roku písal Tamaškovič Viliamovi Paulinymu-Tóthovi, aby poslal kalendáre pre členov Matice v Trnave a okolí a urgoval vydanie druhého ročníka *Letopisov Matice slovenskej*.¹²³

V roku 1868 sa zdravotný stav Martina Tamaškoviča zhoršil. V liste adresovanom Matici píše, že pre zhoršujúci sa zrak a vysoký vek viac nemôže zastávať funkciu jednatel'a.¹²⁴ Na toto miesto odporúča mladších adeptov a to konkrétne Štefana Chovanca,

¹¹⁸ Tamaškovič mal obavu, že keby poslal svoje police, po ceste by sa zničili. Za nové bol ochotný zaplatiť desať zlatých a ak by bolo treba, aj viac.

¹¹⁹ LA SNK, f. Fondy M 51 – 120, signatúra: M 106 A1 – 15.

¹²⁰ LA SNK, f. Fondy M 51 – 120, signatúra: M 106 A1 – 15.

¹²¹ Archív knižnice Spolku svätého Vojtecha, Trnava, HR 3001 – Hadrián Radváni: Z korešpondencie Martina Tamaškoviča.

¹²² Archív knižnice Spolku svätého Vojtecha, Trnava, HR 3001 – Hadrián Radváni: Z korešpondencie Martina Tamaškoviča.

¹²³ Archív knižnice Spolku svätého Vojtecha, Trnava, HR 3001 – Hadrián Radváni: Z korešpondencie Martina Tamaškoviča.

¹²⁴ Archív knižnice Spolku svätého Vojtecha, Trnava, HR 3001 – Hadrián Radváni: Z korešpondencie Martina Tamaškoviča.

Vendela Kutlíka a Štefana Ručku. Uvádza, že všetci traja sú pripravení plniť úlohy stanovené Maticou a sú jej plne oddaní. Tamaškovič nakoniec z troch adeptov odporučil katolíka Štefana Chovanca, čo bolo dôležité z hľadiska toho, že Trnava a jej okolie bolo silne katolícke. Jednatelom sa nakoniec nestal Chovanec, ale Štefan Ručka. Tamaškovič však oznámil, že sa aktivít v prospech Matice nevzdáva a novému jednatelovi bude pomáhať zo všetkých svojich síl. Voči Matici sa však vyjadril aj kriticky: navrhol, aby boli jednatelia volení na päť rokov a nie na dlhšie, nepozdávalo sa mu ani to, že ešte stále neboli postavené police na knihy, ktoré daroval Matici, nazdával sa, že je to preto, lebo nie je študovaný. Pravdepodobne si myslel, že ho niektorí predstavitelia Matice neberú vážne, pretože nemal vzdelanie. Ostrej kritike tiež podrobil novinárov, ktorí v článkoch hanili Jozefa Miloslava Hurbana. Nepísal konkrétne, ktorí autori a v ktorých novinách, ale jeho rozhorčenie bolo badateľné. Tamaškovič si totiž Hurbana nesmierne vážil a nadôvažok boli osobní priatelia. Ako zradcov odsúdil tých redaktorov, ktorí „národ do spátečného otroctva tlačí“.¹²⁵ Tamaškovič finančne Maticu podporoval naďalej. V roku 1869 poslal dvadsaťpäť zlatých zo sľúbených päťdesiatich na založenie národného múzea. Uvádza, že na múzeum vyzbieral ďalších dvadsaťsedem zlatých od Trnavčanov a dal ich do rúk jednatel'a Štefana Ručku. Vo februári 1870 píše Jánovi Franciscimu list, v ktorom stojí, že od obce Vajnory zinkasoval necelých dvadsaťdva zlatých na matičný dom.¹²⁶ Vysvetľoval mu, že peniaze nedali priamo trnavskému jednatel'ovi, ale jemu, pretože do Vajnor už dlhé roky chodil nakupovať víno a s miestnymi obyvateľmi má dobré vzťahy. Vyjadril sa, že richtárovi obce dopomohol k národnému cíteniu. Písal aj o zlatej knihe, v ktorej by mali byť zapísaní všetci, ktorí prispeli na Maticu, a podotkol, že by ju mohli využiť maďaróni, ktorí by dali jeden zlatý a vysmievali by sa Slovákom, že aj oni prispeli. Tiež sa mu nepáčilo, že jeho meno nebolo uvádzané medzi prispievateľmi v žiadnom Letopise Matice slovenskej. Z listu Franciscimu je zjavné, že sa takýmto počínaním cítil urazený. Vyzdvihuje samého seba ako jedného z najúspešnejších jednatel'ov Matice a nepáči sa mu, že bol mnohokrát opomenutý. Franciscimu v rozhorčení napísal, že za päť rokov, keď bol jednatel'om, poslal viac peňazí, ako by sa podarilo poslať novému jednatel'ovi za pätnásť rokov. K listu pridal zoznam 51 ľudí, od ktorých vyzbieral dvadsať zlatých. Tamaškovič pridal rovných sedemdesiat. Peniaze mali ísť na rôzne účely: na múzeum dal päťdesiat zlatých, desať zlatých dal na obraz Mojžiša a ďalších desať na budovu Matice.¹²⁷

List adresovaný Franciscimu je jedným z posledných záznamov, ktoré sa týkajú aktivít Tamaškoviča v Matici slovenskej. Trnavský Svatopluk zomrel v roku 1872 a smutného konca Matice sa nedožil. Tamaškovič bol pre inštitúciu prínosom aj po svojej smrti, pretože značnú časť svojho majetku odkázal v závete práve jej.

¹²⁵ Archív knižnice Spolku svätého Vojtecha, Trnava, HR 3001 – Hadrián Radváni: Z korešpondencie Martina Tamaškoviča.

¹²⁶ LA SNK, f. Osobné fondy, signatúra: M20 D12.

¹²⁷ LA SNK, f. Osobné fondy, signatúra: M20 D12.

Ďalšie aktivity a vznik Spolku svätého Vojtecha

Tamaškovič sa v šesťdesiatych a sedemdesiatych rokoch devätnásteho storočia nevenoval len Matici slovenskej, ale aj ďalším aktivitám. Zaujímavosťou je napríklad jeho výstup na Devín po vzore štúrovcov. V roku 1865 Martin Tamaškovič obdržal list od A. Jaroslava Mráza, podpísaného ako právnik a jeho ctiteľ, v ktorom ho pozýval na Devín.¹²⁸ Okrem neho boli na výstup pozvaní aj ďalší národovci z viacerých kútov Slovenska. Mráz ho požiadal, aby na výstup pozval čo najviac ľudí. Na Devín vystúpili 5. júna o šiestej ráno, prítomných bolo približne šesťdesiat ľudí. Najhojnejšie boli zúčastnení bratislavskí študenti, no ako uvádza Tamaškovič, na výstupe sa spolu s nimi zúčastnili aj starší ľudia.¹²⁹ Podobne ako štúrovci prijal slovanské meno Branislav, ktoré hrdo nosil. Predniesol tu reč s názvom *Báseň k Devínu*.¹³⁰ Devín oslavuje ako jedno z najdôležitejších a najpamätnejších miest slovenských dejín: „Devine, Devine! Prvni krát stojím na vrchole tvém, prvi krát stojím kde král Rastislav v zradu upadol, prvni krát stojím na tvém temeňe.“¹³¹ Hovoril v nej, že kedysi bol našou nádherou, niečím, na čo máme byť právom hrdí a aj keď bol zničený, jeho sláva pretrvala a my ho máme oslavovať. Ďalej v básni povzbudzoval, aby Slováci povstali a začali národne žiť. Ovplyvnený pozitívnymi zážitkami z Devína spísal následný deň národnobuditeľskú báseň *Nedichti za rečú cudzú*.¹³² Nabádal v nej, aby Slováci používali svoj vlastný jazyk, pretože iba otrocký národ sa musí učiť cudziu reč. Pociťoval nespravodlivosť a krivdu páchanú na našom školstve, nepáčilo sa mu, ako málo sa vyučuje slovenčina. Vo svojej kritike pokračoval návrhom, aby sa aj na maďarských a nemeckých školách vyučoval slovenský jazyk.

Pochopil tiež, že na to, aby sa slovenský duch v Trnave ešte viac udomácnil, bude musieť využiť svoj vplyv a postavenie aj v ďalších oblastiach. Jednou z nich bolo miestne divadlo, ktoré má v dejinách mesta aj slovenského divadelníctva významné postavenie. Korene divadla v Trnave siahajú do prvej polovice devätnásteho storočia. Bolo vybudované a otvorené v roku 1831,¹³³ jeho snahou však bolo, aby sa v divadle hrali hry aj v slovenskom jazyku.

Divadlo v meste vzniklo aj za pomoci zbierky, ktorú organizovali Jozef Serdahely a Karol Zay. Vyzbieralo sa niečo vyše 11 000 zlatých a do zbierky prispeli všetky vrstvy a národnosti žijúce v Trnave. Na jar 1831 sa začalo s výstavbou, ktorá napredovala závratným tempom a v decembri toho roku sa dvere divadla otvorili verejnosti. Po meste boli rozvešané plagáty, ktoré ohlasovali premiéru divadla, ktorá sa konala na druhý sviatok vianočný. Dôležité je podotknúť, že hry boli v nemeckom, prípadne maďarskom jazyku a nie v slovenskom, od založenia divadla po prvé slovenské predstavenie prešlo vyše tridsať rokov. Už počas štyridsiatych a päťdesiatych rokov sa Tamaškovič angažoval

¹²⁸ Archív knižnice Spolku svätého Vojtecha, Trnava, HR 3001 – Hadrián Radváni: Z korešpondencie Martina Tamaškoviča.

¹²⁹ Tamaškovič mal v tom čase 61 rokov.

¹³⁰ LA SNK, f. Rukopisy rôznej proveniencie SNM, signatúra: MJ 284.

¹³¹ LA SNK, f. Rukopisy rôznej proveniencie SNM, signatúra: MJ 284.

¹³² LA SNK, f. Rukopisy rôznej proveniencie SNM, signatúra: MJ 284.

¹³³ ŠIMONČIČ, Jozef. Mesto Trnava a počiatky divadla. In *Mojej Trnave*, s. 284.

za slovenské predstavenie. V roku 1851 prišiel do Trnavy podžupan Dolnonitrianskej stolice Rudolf Kučiny a s ním aj jeho koncipient Juraj Podebradský, za ktorého pomoci chcel Tamaškovič presadiť svoje požiadavky. Riaditeľ divadla im to však nedovolil s odôvodnením, že slovenské predstavenie by muselo chcieť trnavské mešťanstvo a kvôli samotnému Tamaškovičovi ho nezriadi.¹³⁴

Vo februári 1864 priniesli *Pešťbudínske vedomosti* správu, že 18. februára mala byť v „nemeckom“ divadle v Trnave odohraná hra v slovenčine.¹³⁵ Podľa novín bol v meste o predstavenie enormný záujem, no trnavským maďaróm to nebolo po chuti a obávali sa, aby v budúcnosti nebolo v slovenčine viacero hier.¹³⁶ Nemecký riaditeľ divadla však chcel ochrániť slovenské divadlo a išiel za trnavským kapitánom Jánom Čáсарom, ktorý predstavenie povolil.¹³⁷ V novinách bolo uverejnené, že hercom a riaditeľovi divadelnej spoločnosti boli zaslané výhražné listy a maďaróni sa obrátili na úrady. Dňa 17. februára zasadala mestská rada, ktorá sa zaoberala otázkou slovenskej divadelnej hry. Výsledkom bolo zrušenie predstavenia. Nasledujúceho dňa, keď sa malo konať predstavenie, boli vyvesené plagáty, že namiesto slovenskej hry budú hrať v nemeckom jazyku. Slováci v meste a tí, ktorí prišli na predstavenie, boli podľa autora veľmi rozhorčení. Tamaškovičovi prišla 7. marca 1864 správa od župného notára z Liptova, v ktorom mu odporúča, aby podal žalobu do rúk vojenského súdu.¹³⁸ Ďalej v nej uviedol, že udalosti, ktoré sa v meste odohrali, boli národnou urážkou. Následne 14. marca obdržal Tamaškovič list od Sama Štefanoviča, ktorý písal v mene zvolenských národovcov, aby im napísal vysvetlenie, ako to bolo s divadelným predstavením. Štefanovič incident označil ako celonárodnú záležitosť a chcel vedieť, aké kroky Tamaškovič podnikne.¹³⁹ Nevie sa, ako, respektíve či vôbec odpovedal na list. Vieme iba toľko, že Tamaškovič spolu s Jánom Palárikom a Aloisom Paikertom ďalej neúspešne agitovali za slovenské predstavenia.¹⁴⁰ Agitácií bolo viacero, až nakoniec boli predstavenia odobrené. *Pešťbudínske vedomosti* prinášajú slávnostne správu, že 11. januára 1869 sa v Trnave bude konať slovenské predstavenie.¹⁴¹ Štefan Ručka vo svojich dejinách Trnavy píše: „... pričinením pána Palárika, Paikerta a Tamaškoviča – po slovensky vystúpiť a divadelný kus po slovensky predstaviť.“¹⁴² Prvé

¹³⁴ LA SNK, f. Literárne rukopisy, signatúra : MJ 284.

¹³⁵ *Pešťbudínske vedomosti*, roč. 4, 1864, č. 18, príloha. Noviny píše: „Totiž riditeľ tu v Trnave zimujúcej nemeckej divadelnej spoločnosti pri konci fašangov prišiel na tú myšlienku, – na ktorú ho ovšem iba špekulácia priviedla, – k privábeniu početnejšieho obecenstva do divadla, nejaký slovenský kus predstavovať.“

¹³⁶ *Pešťbudínske vedomosti*, roč. 4, 1864, č. 18, príloha. *Pešťbudínske vedomosti* uviedli, aké boli v Trnave proti slovenskému predstaveniu nálady: „Nech sa hra aspoň ráz aj slovensky, veď uvidíme, kto im do divadla pôjde ... žiaden vraj statočný a vzdelaný človek na to slovenské predstavenie nepôjde, iba azda pár tragáčov, alebo kočišov trnavských, ktorých do loží pošleme.“

¹³⁷ *Pešťbudínske vedomosti*, roč. 4, 1864, č. 18, príloha.

¹³⁸ Archív knižnice Spolku svätého Vojtecha, Trnava, HR 3001 – Hadrián Radváni: Z korešpondencie Martina Tamaškoviča.

¹³⁹ LA SNK, f. Fondy M 51 – 120, signatúra: M 106 A1 – 15.

¹⁴⁰ ŠIMONČIČ, Jozef. Mesto Trnava a počiatky divadla, s. 285.

¹⁴¹ *Pešťbudínske vedomosti*, roč. 9, 1869, č. 3.

¹⁴² RUČKA, Štefan. *Trnava čili historicko-miestopisný nástin krutých osudov a pamätností tohoto sl. kr. mesta slovenského a stručný opis zámku a panstva frajšťáckeho*. Skalica : Fr. X. Škarniceľ, 1868, s. 54.

predstavenie v slovenskom jazyku sa konalo o 18. hodine a hrala sa Kotzebueho dráma Gróf Beňovský. Slovenské divadlo vydržalo dva roky a hrali sa tu mnohé známe hry, medzi ktoré patrili *Inkognito*, *Drotár*, *Dobrodružstvo pri obžinkoch*. Vo februári 1870 bola založená slovenská beseda, ktorá sa starala o slovenské divadelné predstavenia v Trnave, členom ktorej bol aj Martin Tamaškovič.¹⁴³ *Pešťbudínske vedomosti* prinášali správy o príjmoch a výdavkoch divadla. Z príjmov divadla boli platené rôzne útraty na šaty, hudbu a svetlá, veľká časť z nich však šla slovenskej besede.¹⁴⁴ Silnejúca maďarizácia prinútila slovenské divadlo na ústup. Predstavenia v meste úplne nezanikli, slovenské hry sa hrali v súkromných domoch.¹⁴⁵ Slovenské predstavenia boli veľkou vzpruhou pre národný život v Trnave, aj keď trvali krátko. V tomto období sa mesto dostávalo do popredia národno-kultúrneho života na Slovensku. Jednou z najdôležitejších ustanovizní v meste bol v tom čase Spolok svätého Vojtecha (SSV), pri ktorého zrode na sklonku svojho plodného života stál aj Martin Tamaškovič. Popri Matici sa Spolok sv. Vojtecha stal jednou z najvýznamnejších inštitúcií, ktoré fungovali v tom čase na území Slovenska. SSV vznikol ako katolícky spolok, ktorého úlohou malo byť vydávanie a šírenie katolíckej literatúry, vydávanie novín, kalendárov a venoval sa aj osvetovej činnosti.

Myšlienka založiť celonárodný katolícky spolok žila v našich národných dejateľoch už od konca osemnásteho storočia. Prvé kroky k založeniu spolku viedli cez periodiká ako *Katolícke noviny* a *Cyryll a Method*. Tamaškovič neraz prispel do oboch časopisov, zväčša išlo o básne, no nájdú sa aj dlhšie články. Hlavným iniciátorom vzniku celoslovenského katolíckeho spolku bol Andrej Radlinský.¹⁴⁶ Od roku 1857 sa Radlinský pokúšal o potvrdenie stanov spolku. Toho roku vyšiel v *Cyryllovi a Methodovi* program budúceho SSV. Radlinského snahy však vyšli navnivoč, ostrihomský arcibiskup nepotvrdil stanovy spolku pre odpor vládnych kruhov, ktoré upodozrievali Radlinského z panslavizmu.¹⁴⁷ Počas roku 1869 nachádzame v *Pešťbudínskych vedomostiach* zmienky o tom, že by v blízkej budúcnosti mal byť spolok schválený. Samotný Radlinský v tomto periodiku za neho agitoval.¹⁴⁸ Na konci roku 1869 sa zišiel v Trnave výbor, ktorý prerokoval stanovy SSV. Výbor navrhol úpravy stanov, ktoré schválil minister kultúry Eötvös a sídlom spolku sa stala Trnava. Zakladajúce zhromaždenie sa konalo 14. septembra a zúčastnených bolo vyše päťsto ľudí, medzi nimi aj Martin Tamaškovič. V predvečer zhromaždenia sa slávnostne hrala v divadle Palárikova hra *Zmierenie*.¹⁴⁹ Na druhý deň pred valným

¹⁴³ PÖSTÉNYI, Ján. Z minulosti Trnavy do prevratu (1918). In PÖSTÉNYI, Ján (ed.). *Trnava 1238 – 1938*, s. 61.

¹⁴⁴ *Pešťbudínske vedomosti*, roč. 10, 1870, č. 2.

¹⁴⁵ ŠIMONČIČ, Jozef. Mesto Trnava a počiatky divadla, s. 285.

¹⁴⁶ HANAKOVIČ, Štefan. *Dejiny Spolku svätého Vojtecha*. Trnava : Spolok svätého Vojtecha, 2005, s. 25.

¹⁴⁷ ŠIMONČIČ, Jozef. Trnava a Spolok svätého Vojtecha. In *Mojej Trnave*, s. 321.

¹⁴⁸ *Pešťbudínske vedomosti*, roč. 9, 1869, č. 61. Úryvok z Radlinského článku: „Už je svrchovaná doba, aby sa našemu slovenskému katolíckemu ľudu pri terajšej nakazenosti sveta zlými, bezbožnými knihami zaplaveného k zachráneniu ho od tejto morovej rany a k udržaniu v ňom náboženského ducha a dobrých mravov, dali dobré, nábožensko-mravné knihy do rúk a k tomuto cieľu aby sa už raz založil ‚Spolok sv. Vojtecha‘ pre vydávanie nábožensko-mravných kníh slovenských pre ľud.“

¹⁴⁹ ŠIMONČIČ, Jozef. Trnava a Spolok svätého Vojtecha, s. 322.

zhromaždením Štefan Závodník slúžil omšu, ktorá sa vryla do srdca mnohých ľudí. Závodníková omša v národnom duchu prilákala do radov spolku vyše dvesto nových členov.¹⁵⁰ Po omši zhromaždenie odišlo do budovy gymnázia. Preplnená poslucháreň počúvala otvárací príhovor Henricha Sajbéliho, ktorý bol poverený prímасom Jánom Šimorom za dočasného predsedu a vyzdvihol užitočnosť nového katolíckeho spolku. Po Sejbélím rečnil Andrej Radlinský, ktorý predniesol, aké náročné bolo zriadiť spolok. Prijala sa kandidačná listina, predsedom sa stal Henrich Sajbéli, podpredsedom Štefan Závodník, Andrej Radlinský bol zvolený ako čestný doživotný podpredseda a Juraj Slotta ako správca. Zvolených bolo šesťdesiat členov Spolku svätého Vojtecha, z toho sedemnásti neboli kňazi. Zvoleným členom spolku sa stal aj Martin Tamaškovič.

Zakladajúce zhromaždenie sa skončilo okolo druhej hodiny poobede. Značná časť členov sa zhromaždila v hostinci u Orla, kde sa konali prípitky a recitovali oslavné básne na spolok. Medzi rečníkmi vynikol aj Tamaškovič svojou básňou *City ke spolku s. Vojtecha*.¹⁵¹ Volal na slávu sv. Vojtecha, ktorého videl ako symbol šírenia kresťanstva. Vyzdvihol v príhovore to, čo už proklamoval v skorších básňach, že Maďari prijali kresťanstvo od sv. Vojtecha. Na záver velebil prímаса Šimora a želan mu do budúcnosti všetko dobré. Pri príležitosti vzniku spolku napísal *Obradi latinske misto slovenčini*.¹⁵² Báseň bola pojatá ako obrana Vojtechovho odkazu pred „nepravými“, ktorí vyčítali v čase vzniku spolku, že sv. Vojtech slúžil svätej omši v latinčine. Podľa Tamaškoviča sa sv. Vojtech musel podriaďovať kráľovi Štefanovi, ktorého Nemci prinútili, aby sa omše viedli v latinčine. Ráno, v deň valného zhromaždenia, pred Závodníkovou kázňou predniesol báseň s názvom *Ke cti swatemu Vojtechu*, ktorá sa niesla v podobnom duchu ako *City ke spolku s. Vojtecha*.¹⁵³

Na konci roku 1870 zasiahla Tamaškoviča smutná správa. Jeho priateľ a pokladník spolku Ján Palárik v Majcichove zomrel. Na pohrebe konanom 10. decembra predniesol smútočnú reč. Vyzdvihol, že slovenský národ opustil „veterán“ a zostal sirotou.¹⁵⁴ Dúfal, že slovenský národ si ho bude pamätať a sláviť. Táto prosba sa mu vyplnila, dnes je Palárik považovaný za jedného z najvýznamnejších dejateľov a dramatikov devätnásteho storočia a v Trnave je po ňom pomenované divadlo.

Andrej Radlinský bol po intrigách vyradený z výboru spolku. Medzi hlavnými odporcami Radlinského bol Štefan Ručka, ktorý po Tamaškovičovi prevzal post jednatela Matice pre Trnavu. V snahe o diskreditáciu Radlinského ho obvinili zo sprenevery, no

¹⁵⁰ HANAKOVIČ, Štefan. *Dejiny Spolku svätého Vojtecha*, s. 123.

¹⁵¹ LA SNK, f. Rukopisy rôznej proveniencie SNM, signatúra: MJ 284.

¹⁵² LA SNK, f. Rukopisy rôznej proveniencie SNM, signatúra: MJ 284.

¹⁵³ LA SNK, f. Rukopisy rôznej proveniencie SNM, signatúra: MJ 284.

Úryvok z básne:

„Witaj apoštol maďarou

Milaček všetkích krestanov

Odpust nam Vojtechu swati

žes bol od nas zabudnuti.“

¹⁵⁴ LA SNK, f. Rukopisy rôznej proveniencie SNM, signatúra: MJ 284.

ubránil sa.¹⁵⁵ Spolok sa už po pol roku stal silným konkurentom Spolku sv. Štefana a získal si mnoho neprajníkov.¹⁵⁶ Na 27. september 1871 bolo zvolané druhé valné zhromaždenie členov spolku do Nitry. Bolo to vôbec prvé riadne zhromaždenie SSV. Deň pred valným zhromaždením zasadal výbor v byte kanonika Vendelína Nécseya. Večer výtržníci rozbili okná na jeho dome a Radlinského len tesne minul kameň mierený na jeho hlavu. Ďalší deň sa konalo početné zhromaždenie. Počas príhovoru Štefana Závodníka sa strhol piskot a krik od najatých buričov, ktorí vykrikovali „csak magyarul“ (len maďarsky).¹⁵⁷ Zhromaždenie bolo v rýchlosti rozpustené. Nezostalo len pri piskote a výtržníci fyzicky zaútočili na členov spolku. Akcia bola organizovaná z najvyšších miest. Vláda sa obávala spolku a snažila sa ho eliminovať. Minister vnútra Viliam Tóth podporil tieto útoky, ktoré boli vedené najatými živlami.¹⁵⁸ Dejatelia spolku, naháňaní výtržníkmi, sa rozutekali po celej Nitre. Martin Tamaškovič sa tiež nevyhol represáliám a bol prenasledovaný, hoci v tom čase mal už skoro 68 rokov. Tamaškovič sa skrýval u pána Vrbu a bol len s veľkými problémami zachránený od besniacej lúzy.¹⁵⁹ Správu o incidente priniesli viaceré periodiká.¹⁶⁰ Na zhromaždenie mal Tamaškovič pripravené dve básne, ktoré mal v pláne predniesť pred členmi spolku, no ako sám píše, skôr ako tak učinil, rozohnal ich besniaci dav.¹⁶¹ V druhej básni *Prípitok aneb domluva Nitre* vyzýva, aby Nitra a Nitrania povstali a obnovili svoju zašlú slávu. Tamaškovič napísal *Vec v skutku podivuhodna*, v ktorej opisuje hrôzy nitrianskeho incidentu.¹⁶² Píše, že katolíci ubližovali katolíckym kňazom (predstaviteľom SSV) a Slováci Slovákom.¹⁶³

Martin Tamaškovič sa nezabudnuteľne zapísal do dejín Spolku svätého Vojtecha, stal sa jeho zakladajúcim členom a bol aj vo výbore SSV. Svoje posledné dva roky života venoval tejto inštitúcii. Z básní venovaných spolku je vidieť jeho nesmiernu radosť a vieru v optimistickú budúcnosť. Zaujímavým faktom je, že Tamaškovičov hostinec bol v tesnej blízkosti sídla SSV.

¹⁵⁵ HANAKOVIČ, Štefan. *Dejiny Spolku svätého Vojtecha*, s. 137.

¹⁵⁶ Spolok svätého Štefana vznikol v roku 1848 v Pešti a mal za cieľ vydávať knihy v nemeckom, maďarskom a slovenskom jazyku. Slovenským katolíckym dejateľom spolok pre vlašný prístup k národnostným otázkam nevyhovoval.

¹⁵⁷ *Národný hlásnik*, roč. 4, 1871, č. 10, s. 302.

¹⁵⁸ HANAKOVIČ, Štefan. *Dejiny Spolku svätého Vojtecha*, s. 137.

¹⁵⁹ *Národný hlásnik*, roč. 4, 1871, č. 10, s. 302.

¹⁶⁰ *Národný hlásnik* priniesol správu o incidente v článku *Neslýchaná surovosť* z októbra 1871.

¹⁶¹ LA SNK, f. Rukopisy rôznej proveniencie SNM, signatúra: MJ 284.

¹⁶² LA SNK, f. Rukopisy rôznej proveniencie SNM, signatúra: MJ 284.

¹⁶³ Úryvok z básne:

„... A to katolíci knazom katolíckim
A jakšto slowaci svim bratom slowenskim
Kde zato hambite sa Nitraci teda
Čo ste robili swim to vam bude beda

...

A wčul wi Nitraci ste psi maďaronski
Skazeni krestane stim lotri pohanski.“

Záverom

Martin Tamaškovič má v dejinách Slovenska a Trnavy významné miesto. Bol jednou z najvýraznejších postáv 19. storočia, ktorá sa zaslúžila o to, aby slovenský život mohol prekvitať, a to nielen v Trnave. Zomrel 20. februára 1872 v Trnave na rakovinu pečene vo veku 69 rokov.¹⁶⁴ Podľa matričných záznamov mu bolo pred smrťou udelené posledné pomazanie. Pohreb mal 22. februára a pochoval ho František Očkovský, jeho priateľ a vtedajší trnavský farár.¹⁶⁵ Pri príležitosti vymenovania Očkovského za trnavského farára v roku 1871 mu Tamaškovič zložil báseň, ktorú napísal 5. júla, ale predniesol mu ju až 8. septembra.¹⁶⁶ Tamaškovič bol nesmierne potešený vymenovaním svojho priateľa. V roku 1871 už cítil, že sa jeho púť blíži k záveru. V nemenovanej básni píše, že sa blíži jeho koniec: „Pre narod moj som žil, za narod pracoval. Narodu memu som všecku možnosť daval... A tak dobre sa maj narode moj mili. Tricat tri roki som služil z celej sili.“¹⁶⁷ V roku 1847 si sám zložil pohrebnú pieseň, ktorá mala byť na jeho pohrebe prednesená. Báseň sa nesie v náboženskom duchu a prosí Boha o odpustenie hriechov. Spomenul, ako miloval svoj národ, pozdravil všetkých svojich priateľov, mešťanov a všetkých obyvateľov Trnavy. Práve jeho láska k národu, pre ktorú bol neraz pranierovaný, vyšetovaný či napádaný, z neho robí príklad národovca, ktorý aj napriek možnému prenasledovaniu zostal verný svojim zásadám.

Náhrobný kameň má na starom trnavskom cintoríne.¹⁶⁸ Istý čas sa uvažovalo o prevoze jeho telesných pozostatkov do rodných Dechtíc, no nakoniec sa od tohto zámeru upustilo.¹⁶⁹ Pohreb bol na trnavské pomery veľkolepý. Dvanásťčlenný zbor mu pri hrobe zaspieval ním samým zloženú pohrebnú báseň.¹⁷⁰ Zanechal po sebe značný majetok. Proces so zákonnými dedičmi Martina Tamaškoviča viedol Michal Mudroň, právnik a brat Pavla

¹⁶⁴ Záznamy o úmrtiach sú dostupné online: <https://familysearch.org/ark:/61903/3:1:939F-B1DH-8?mode=g&i=429&owc=collection%2F1554443%2Fwaypoints&wc=9P3C-6TB%3A107654301%2C114108901%2C114119601%2C162815701%3Fcc%3D1554443&cc=1554443>.

¹⁶⁵ František Augustín Očkovský (1816 – 1898) bol trnavský rodák, kňaz a priateľ Tamaškoviča. Spočiatku bol kaplánom v Galante, neskôr v Novom Meste nad Váhom a Pezinku. Od roku 1854 pôsobil na Arcibiskupskom úrade v Ostrihome ako knihovník. Od roku 1871 bol vymenovaný za trnavského farára. Patril do druhej generácie bernolákovcov. Zaujímavosťou je, že napísal vôbec prvú dejiny Trnavy (po latincky) z roku 1843. Od roku 1885 bol trnavským prepoštom. Písal zväčša náboženskú literatúru. Stál pri založení Spolku svätého Vojtecha, ktorého bol aj členom.

¹⁶⁶ LA SNK, f. Rukopisy rôznej proveniencie SNM, signatúra: MJ 284.

¹⁶⁷ LA SNK, f. Rukopisy rôznej proveniencie SNM, signatúra: MJ 284.

¹⁶⁸ Nápis na náhrobnom kameni znie:

„Tuto v Bohu Trojedinom odpočívá
Branislav Martin Tamaškovič,
verný syn vlasti uhorskej a národa
slovenského, narodený v Dechticiach,
mestečku v stolici Prešporsko-nitrianskej,
20. okt. 1803, zosnulý dňa 20. feb. 1872,
jakožto z milosti jeho kr. ap. Veličenstva
vyznačený mešťan Trnavský.“

¹⁶⁹ ŠIMONČIČ, Jozef. Trnavský Svätopluk – Martin Branislav Tamaškovič, s. 258.

¹⁷⁰ *Letopis Matice Slovenskej*, roč. 9, 1872, zväzok 1, s. 113.

Mudroňa. Podľa testamentu mala byť zaobstaraná jeho rodina, zvyšný majetok a peniaze odkázal rôznym národným a národnokultúrnym inštitúciám, ako boli napríklad Matica slovenská, Spolok svätého Vojtecha, peniaze však venoval aj trom slovenským gymnáziám a podobne. Najviac v testamente odkázal Matici slovenskej: vyše tisíc zlatých a značnú časť svojho majetku.¹⁷¹ Matici slovenskej venoval aj svoju podobizeň „v olejových farbách za sklom a v ráme“.¹⁷² V *Letopisoch Matice slovenskej* roku 1873 sa medzi členmi Matice nachádza meno Márie, vdovy po Martinovi Tamaškovičovi.¹⁷³ Jeho manželka zomrela 10. marca 1874 vo veku 78 rokov.

V roku 1873 bola na základe poslednej vôle spísaná básnická tvorba Martina Tamaškoviča. Matica slovenská mala vydať básne také, aké boli, a nemala ich prepisovať do spisovnej slovenčiny. Niektoré básne mali ísť do tlače. V závete stálo, že ak by inštitúcia tak neučinila, nedostala by časť jeho majetku, ktorý jej odkázal.¹⁷⁴ Básne mali byť rozoslané matičným členom a nezabudol ani na svoju milovanú Trnavu. Mestskému úradu v Trnave odkázal päť zošitov s jeho básňami, podobne aj dechtickému farárovi, ktorý ich mal darovať jeho rodine. Na spísanie básnického diela odkázal v závete 630 zlatých, z ktorých tridsať bolo pre pisára a šesťsto na tlač. Matica slovenská rozhodla, že vyhovie nebohému Tamaškovičovi a poverila Františka Vítazoslava Sasinka, aby pripravil básne na tlač.¹⁷⁵

Zoznam použitých prameňov a literatúry

Archívne pramene

Archív knižnice Spolku svätého Vojtecha, Trnava, f. HR 3001; f. HR 403.

Literárny archív Slovenskej národnej knižnice, Martin, f. IV Archív Slovenského národného múzea – MJ 1 – MJ 1020 Rôzna proveniencia; f. VI Archív Slovenského národného múzea – M 51 – M 120; f. Osobné fondy

Dobové periodiká

Cyrill a Method, 1858

Letopis Matice slovenskej, 1872

Letopisy Matice slovenskej, 1873

Národný hlásnik, 1871

Pešťbudínske vedomosti, 1861 – 1864, 1869, 1870

Slovenské pohľady, 1915

¹⁷¹ *Slovenské pohľady*, roč. 35, 1915, č. 2, s. 67.

¹⁷² *Slovenské pohľady*, roč. 35, 1915, č. 2, s. 67.

¹⁷³ *Letopisy Matice slovenskej*, roč. 10, 1873, zväzok 1, s. 91.

¹⁷⁴ LA SNK, f. Rukopisy rôznej proveniencie SNM, signatúra: MJ 284.

¹⁷⁵ Sasinek vybral niektoré známe básne, medzi ktorými bola báseň na trnavskú kapitolu z roku 1844, *Dietky Svatoplukové* z roku 1845, *Svatopluk proti cisárovi Arnulfovi* (1845), *K spolkom miernosti* (1845), *Na Jána Hollého* (1846). Spolu vybral Sasinek dvanásť básní, ktoré dal vytlačiť.

Literatúra

ELIÁŠ, Michal. Matica slovenská v rokoch 1863 – 1875. In WINKLER, Tomáš – ELIÁŠ, Michal (eds.). *Matica slovenská. Dejiny a prítomnosť*. Martin : Matica slovenská, 2003, s. 32-96.

FRICÁKOVÁ, Kamila. Martin Branislav Tamaškovič a jeho aktivity v oblasti knižnej kultúry. In DOMOVÁ, Miroslava (ed.). *Zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2005, s. 191-201.

GAŠPARÍK, Mikuláš. Účasť Trnavy na rozvoji národnej literatúry. In ŠIMONČIČ, Jozef – WATZKA, Jozef (eds.). *Dejiny Trnavy*. Bratislava : Obzor, 1989, s. 327-340.

HANAKOVIČ, Štefan. *Dejiny Spolku svätého Vojtecha*. Trnava : Spolok svätého Vojtecha, 2005.

KÓNYA, Peter – MRVA, Ivan. Vzostup a pád v dlhom 19. storočí. In KÓNYA, Peter (ed.). *Dejiny Uhorska*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, 2013, s. 479-542.

MRVA, Ivan – SEGEŠ, Vladimír. *Dejiny Uhorska a Slováci*. Bratislava : Perfekt, 2012.

PODDUMBIERSKY, Gál Ján. Osvetová a sociálna práca slovenských vodcov národa v Trnave pred r. 1918. In PÖSTÉNYI, Ján (ed.). *Trnava 1238 – 1938*. Trnava : Spolok Svätého Vojtecha, 1938, s. 171-185.

PODOLAN, Peter – VIRŠINSKÁ, Miriam. *Dejiny Slovenska III*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2014.

PÖSTÉNYI, Ján. Z minulosti Trnavy do prevratu (1918). In PÖSTÉNYI, Ján (ed.). *Trnava 1238 – 1938*. Trnava : Spolok Svätého Vojtecha, 1938, s. 5-97.

RAPANT, Daniel. *Slovenské povstanie roku 1848 – 49. Diel 3. Zimná výprava. Časť 1. Dejiny*. Bratislava : Slovenská akadémia vied, 1956.

RAPANT, Daniel. *Slovenské povstanie roku 1848 – 49. Diel 3. Zimná výprava. Časť 3. Dokumenty*. Bratislava : Slovenská akadémia vied, 1958.

RAPANT, Daniel. *Slovenské povstanie roku 1848 – 49. Diel 4. Letná výprava. Časť 1. Dejiny*. Bratislava : Slovenská akadémia vied, 1963.

RUČKA, Štefan. *Trnava čili historicko-miestopisný nástin krutých osudov a pamätností tohoto sl. kr. mesta slovenského a stručný opis zámku a panstva frajšťáckeho*. Skalica : Fr. X. Škarnicel, 1868.

STRELKA, Vojtech. *Panteón dejateľov Spolku svätého Vojtecha v Trnave*. Trnava : Spolok svätého Vojtecha, 1995.

ŠIMONČIČ, Jozef. Trnava a Spolok svätého Vojtecha. In *Mojej Trnave – k dejinám Trnavy a okolia*. Trnava : B-print, 1998, s. 321-323.

ŠIMONČIČ, Jozef. Mesto Trnava a počiatky divadla. In *Mojej Trnave – k dejinám Trnavy a okolia*. Trnava : B-print, 1998, s. 284-285.

ŠIMONČIČ, Jozef. Trnavský Svätopluk – Martin Branislav Tamaškovič. In *Mojej Trnave – k dejinám Trnavy a okolia*. Trnava : B-print, 1998, s. 258.

VIRŠINSKÁ, Miriam. *Memorandum národa slovenského – 150. výročie*. Martin : Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2011.

VITÁLOŠ, Martin. 220 rokov od narodenia „Trnavského Svätopluka“ Martina Branislava Tamaškoviča. In *Novinky z radnice*, roč. 34, 2023, č. 7, s. 5-7.

Internetové zdroje

Krsty obce Dechtice. Dostupné online: <https://familysearch.org/ark:/61903/3:1:9Q97-Y39V-7XK?i=53&wc=9P3V-SPD%3A107654301%2C114108901%2C162279901%2C162284901%3Fcc%3D1554443&cc=1554443>.

Tereziánsky urbár. Dostupné online: <http://archives.hungaricana.hu/en/urberi/view/nyitra-dejta/?document=1&pg=31&bbox=-147%2C-2408%2C2590%2C-867>.

Záznamy o úmrtiach v Trnave. Dostupné online: <https://familysearch.org/ark:/61903/3:1:939F-B1DH-8?mode=g&i=429&owc=collection%2F1554443%2Fwaypoints&wc=9P3C-6TB%3A107654301%2C114108901%2C114119601%2C162815701%3Fcc%3D1554443&cc=1554443>.

Mgr. Marcel Sokolovič
Evanjelické lýceum
Vranovská 2
851 02 Bratislava, Slovakia
marcel.sokolovic@gmail.com

Politický život Slovákov vo Vojvodine v rokoch 1918 – 1924

Ján Tkáč

TKÁČ, Ján. Political Life of Slovaks in Vojvodina in 1918–1924. In *Historický zborník*, Vol. 33, 2023, No. 2, pp. 41-77.

Abstract: Slovaks in Vojvodina were very active politically after the establishment of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (Yugoslavia) in 1918. They had one political party, the Slovak National Party. In 1918–1924, the Slovak National Party first tried to establish cooperation with the Serbian Democratic Party, then with defectors from the Serbian Radical Party. When this policy failed, they tried to reach an agreement with the Serbian Radical Party. In the first elections, many Slovaks voted for the Communists. In addition to the Slovak National Party, Slovaks also voted for other parties. In Srijem (Syrmia) many Slovaks voted for the Croatian Republican Peasant Party. Slovak politicians were most active in Bačka, where most Slovaks lived, less so in Srijem and Banat. The main political representatives were the Chairman of the Slovak National Party, Barrister Ľudovít Mičátek, and Evangelical Lutheran Pastor, Igor Branislav Štefánik. In this period, Slovaks had a representative in the Yugoslav parliament only in the years 1919–1920. The Slovak National Party was not very successful, although the Slovaks as a whole achieved some successes.

Keywords: Yugoslavia; Vojvodina; Slovak National Party; Slovaks abroad; parliamentarism; minorities in politics.

Predmetom tejto štúdie je politický život Slovákov vo Vojvodine po vzniku Juhoslávie od roku 1918 do roku 1924. Hlavný dôvod, prečo sme si vybrali medzník do roku 1924, je, že sa Slovenská národná strana (SNS), ktorá bola jediná slovenská politická strana v Juhoslávii v tomto období, orientovala na spoluprácu s celoštátnou srbskou Demokratickou stranou Svetozara Pribičevića a odštiepencom zo srbskej Národnej radikálnej strany. Politické dejiny vojvodinských Slovákov boli dlho na okraji záujmu slovenskej historiografie. Ešte viac to platí o srbskej historiografii, ktorá sa zaoberá hlavne srbskými dejinami. Dejiny vojvodinských Slovákov v kráľovskej Juhoslávii v rokoch 1918 – 1941 boli počas viac ako štyridaťročnej vlády komunistov posudzované v duchu komunistickej ideológie. Trvalo viac ako dvadsať rokov, kým sa politickým dejinám Slovákov vo Vojvodine začali venovať historické práce nesocialistického charakteru. Spomeniem iba niektoré, ako napríklad knihu *Slováci v Kráľovstve Srbov, Chorvátov a Slovincov 1918 – 1929* od Gabriely Gubovej-Červenej¹ alebo štúdiu „Menšinové záležitosti“ – Politické

¹ GUBOVÁ-ČERVENÁ, Gabriela. *Slováci v Kráľovstve Srbov, Chorvátov a Slovincov 1918 – 1929*. Báčsky Petrovec : Slovenské vydavateľské centrum, 2015, 320 s.

organizovanie českej a slovenskej menšiny vo voľbách do Ústavodarného parlamentu 1920 od Vlatky Dugački.² Gabriela Gubová-Červená opisuje prevažne politiku SNS v Kráľovstve Srbov, Chorvátov a Slovincov (Kráľovstvo SHS alebo Juhoslávia)³ v rokoch 1918 – 1929 a Vlatka Dugački porovnáva českú a slovenskú menšinu v Kráľovstve SHS a opisuje nevydarenú snahu o vzájomnú spoluprácu pred prvými voľbami v roku 1920.

Vojvodina je v súčasnosti autonómna oblasť nachádzajúca sa na severe Srbska. V 18. – 19. storočí to bolo územie južného Uhorska. Vtedy sa v južnom Uhorsku usadili niektorí Slováci, ktorí prišli zo Slovenska alebo z územia dnešného Maďarska. Administratívne bolo územie dnešnej Vojvodiny začlenené do Báčsko-bodročkej (Báčka), Torontálskej (Banát) a Sriemskej (Sriem) župy. V polovici devätnásteho storočia Habsburgovci zriadili na území dnešnej Vojvodiny a Tamišského Banátu Vojvodstvo Srbsko a Tamišský Banát, kde mali Srbi asi štvrtinové zastúpenie. V roku 1860 bolo vojvodstvo zrušené a jeho územie začlenené do župnej správy Uhorska.⁴ Tieto udalosti pomohli tomu, aby sa bývalé územie Vojvodstvo Srbska a Tamišského Banátu začalo postupne nazývať Vojvodina a jeho územie spájať so Srbmi. Kým pomenovania Báčka, Banát a Sriem boli bežné už v devätnástom storočí (aj medzi Slovákmi), pomenovanie Vojvodina sa všeobecne začalo používať po roku 1918, keď sa Vojvodina stala súčasťou Kráľovstva Srbov, Chorvátov a Slovincov – Juhoslávie, najmä medzi Srbmi. U ostatných národov sa tak stalo až po druhej svetovej vojne. V medzivojnovom období však Vojvodina nebola samostatnou administratívnou jednotkou. Do roku 1922 pretrvalo staré župné zriadenie. V rokoch 1922 – 1929 bolo jej územie rozdelené na oblasti (Báčska oblasť s Baraňou, Sriemska oblasť aj s chorvátskymi časťami, Belehradská oblasť zahŕňajúca väčšinu Banátu a Podunajská oblasť, kde patrilo východný Banát a oblasť Smedereva).

Až v roku 1929 sa územie Báčky, Banátu a Sriemu ocitlo v rámci jednej administratívnej jednotky Dunajskej bánoviny, kde patrila aj Šumadia v severnom Srbsku (s výnimkou Belehradu). Sídлом Dunajskej bánoviny bol Nový Sad.⁵ Po roku 1945 bola z Báčky, Banátu a Sriemu vytvorená Autonómna oblasť Vojvodina v rámci Republiky Srbsko. V rokoch 1974 – 1990 mala Vojvodina rozsiahlu autonómiu v rámci Juhoslávie. V čase pripojenia územia dnešnej Vojvodiny ku Kráľovstvu SHS boli za jej súčasť chápané iba Báčka, Banát a Baraňa, kde žilo 1 365 596 obyvateľov. Sriem bol súčasťou Chorvátska, ktoré sa tiež stalo súčasťou Kráľovstva SHS. Etnické zloženie tohto územia bolo veľmi pestré a ani jeden národ nemal dominantné postavenie. Najpočetnejší boli: Srbi a Chorváti 502 415 (36,80 %), Maďari 376 107 (27,71 %), Nemci 316 107 (23,10 %), Rumuni 69 530 (5,10 %), Slováci a Česi 48 666 (3,30 %), Židia 19 069 (1,40 %), Rusíni 11 471 (0,80 %). Srbi a Chorváti boli považovaní za jeden národ. Odhaduje sa, že Srbov

² DUGAČKI, Vlatka. „Manjinska posla“ – Politicko organiziranje češke i slovačke manjine na izborima na Ustavotvornu skupštinu 1920. godine. In *Časopis za suvremenu povijest*, roč. 44, 2012, č. 2, s. 389-413. Dostupné online: <https://hrcak.srce.hr/90333>.

³ Od roku 1929 sa názov štátu zmenil na Kráľovstvo Juhoslávia.

⁴ PALIĆ, Milenko. *Srbi u Mađarskoj – Ugarskoj do 1918*. Novi Sad : Futura publikacije, 1995, s. 283-286.

⁵ Bánovina alebo bánstvo. Vyššia administratívna jednotka Juhoslovanského kráľovstva v rokoch 1929 – 1941. V Juhoslávii bolo spolu deväť bánovín.

bolo okolo štyristot tisíc, čo činí necelých 30 % z celkového počtu obyvateľov. Podobne Slováci a Česi boli považovaní za jeden národ.⁶

Slováci v južnom Uhorsku nemali jednotnú, pevne organizovanú politickú stranu. Pôsobila tam Slovenská národná strana so sídlom v Martine. Politickí predstavitelia Slovenskej národnej strany na juhu Uhorska sa však v niektorých situáciách neriadili pokynmi martinského vedenia strany, ako napríklad pri voľbe Milana Hodžu v kulpinskom volebnom okrese do uhorského parlamentu v rokoch 1905 a 1906. Takže boli v podstate politicky nezávislí. Hlavnými predstaviteľmi Slovenskej národnej strany v južnom Uhorsku na začiatku dvadsiateho storočia boli novosadskí advokáti Miloš Krno⁷ a Ľudovít Mičátek.⁸ Pôsobenie Slovenskej národnej strany bolo pred prvou svetovou vojnou ťažké a narážalo na rôzne administratívne obmedzenia zo strany uhorskej vlády. Po vypuknutí prvej svetovej vojny slovenskí politici v južnom Uhorsku neboli aktívni a nevyvíjali žiadnu politickú činnosť. Počas vojny nevychádzal ani politický časopis *Dolnozemský Slovák*, ktorého redakcia bola v Novom Sade. Po vypuknutí vojny, od augusta do konca októbra 1914 uhorská vrchnosť internovala osem Slovákov z Báčsko-bodročkej župy. Boli to palánsky farár Igor Branislav Štefánik (brat Milana R. Štefánika)⁹ a silbašský farár Michal Šuster,¹⁰ poprední Petrovčania ako napríklad učiteľ a spisovateľ Ján Čajak,

⁶ GAČEŠA, Nikola L. Demografске i socialne prilike u vreme prisajedinjenja Vojvodine Kraljevini Srbiji 1918 godine. In *Prisajedinjenje Vojvodine Kraljevini Srbiji 1918*. Novi Sad : Muzej Vojvodine, Institut za istoriju Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, 1993, s. 50-51.

⁷ Miloš Svetozár Krno (1869 Čerenčany – 1917 Nový Sad). V Novom Sade pôsobil ako advokát, politik a všeobecne uznávaný čelný predstaviteľ národného života Slovákov. Bol zakladateľom a predsedom Slovenskej banky v Novom Sade a zakladateľom a redaktorom *Dolnozemského Slováka*, prvého spoločensko-politického časopisu Slovákov na Dolnej zemi. VALENTOVIČ, Štefan a kol. *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990)*. III. zväzok K-L. Martin : Matica slovenská, 1989, s. 272-273.

⁸ Ľudovít Miloš Mičátek (1874 Kysáč – 1928 Viedeň) bol právnik, redaktor, vydavateľ, publicista, advokát a politik. Študoval právo v Prešove, Debrecíne a v Budapešti. Roku 1899 advokátsky praktikant na Myjave, v r. 1901 – 1902 koncipient v Martine, v r. 1902 – 1928 majiteľ a vedúci advokátskej kancelárie v Novom Sade. Organizátor politického, kultúrneho a hospodárskeho života dolnozemsých Slovákov v Uhorsku a v Kráľovstve SHS, zakladateľ peňažných ústavov. Obhajoval Slovákov v Kovačickom procese (1907). V rokoch 1908 – 1914 a 1919 – 1920 majiteľ a vydavateľ mesačníka *Dolnozemský Slovák*. Predseda Slovenskej národnej strany v Kráľovstve SHS. VALENTOVIČ, Štefan a kol. *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990)*. IV. zväzok M-Q. Martin : Matica slovenská, 1990, s. 160-161.

⁹ Igor Branislav Štefánik (1873 Košariská – 1940 Nový Sad) bol popredný predstaviteľ politického, kultúrneho a hospodárskeho života Slovákov v Juhoslávii po prvej svetovej vojne. Bol najstarším bratom Milana Rastislava Štefánika. V roku 1898 bol ordinovaný za evanjelického farára. V rokoch 1916 – 1920 bol farárom v báčskej Palánke. Počas vojny bol internovaný. V rokoch 1920 – 1923 žil na Slovensku a vybavoval záležitosti okolo dedičstva po bratovi M. R. Štefánikovi. Potom bol znova farárom v Palánke, Nadlaku a v rokoch 1927 – 1935 v Novom Sade. Po prvej svetovej vojne sa zapojil do politiky vojvodinských Slovákov. Bol hlavným oponentom predsedu Slovenskej národnej strany v Juhoslávii. L. Mičátka. V rokoch 1919 – 1920 bol poslancom juhoslovanského parlamentu. Dodnes zostal jediným Slovákom, ktorý bol poslancom v Belehrade. MAŤOVČÍK, Augustín a kol. *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990)*. V. zväzok R-Š. Martin : Matica slovenská, 1992, s. 508-509.

¹⁰ ORMIS, Ján V. *Kultúrne snahy Slovákov v Juhoslávii*. Petrovec : Náklad a tlač Kníhtlačiarne úč. spol., 1935, s. 19.

riaditeľ Petrovskej sporiteľne Ján Grúnik, učiteľ Eduard Greisinger a obchodník Pavel Kukučka.¹¹

Keď sa po prvej svetovej vojne Slováci v Báčke, Banáte a Srijeme ocitli v novom štáte, Kráľovstve SHS, boli politicky oddelení od starej vlasti Slovenska, ktoré sa stalo súčasťou Československa, tak sa rozhodli znovu založiť Slovenskú národnú stranu. V tom čase nebola presná hranica medzi politickými aktivitami obyvateľov slovenských obcí a predstaviteľmi bývalej Slovenskej národnej strany. Hoci na čele politického hnutia Slovákov vo Vojvodine boli predstavitelia Slovenskej národnej strany, nemožno označovať všetky politické aktivity Slovákov za aktivity Slovenskej národnej strany. Napríklad zhromaždenie Slovákov 10. novembra 1918 v Novom Sade a ich následná účasť na Veľkom národnom zhromaždení Srbov, Búnevcov¹² a ostatných Slovanov 25. novembra 1918 v Novom Sade, ktoré rozhodlo o pripojení Vojvodiny k Srbsku a ku Kráľovstvu SHS, nemožno považovať v úplnosti za aktivitu Slovenskej národnej strany. Boli to aktivity Slovákov, bez ohľadu na to, či sa predtým angažovali v Slovenskej národnej strane, aj keď je pravdou, že predstavitelia strany boli najaktívnejšími. Pred, ale aj po prvej svetovej vojne bolo nevyhnutné, aby Slováci v južnom Uhorsku mali jednu politickú stranu, ktorá by bojovala za ich národné prežitie. Nová strana nemala byť stranou jednej vrstvy spoločnosti, ale celého slovenského národa v Kráľovstve SHS. Pri takom malom počte Slovákov a ešte, keď boli menšinou, tak nebolo veľa možností zakladať politické strany rôzneho zamerania, lebo tým by sa ešte viac obmedzili. Okrem toho neboli medzi Slovákami veľkostatkári, majitelia tovární a aristokrati.¹³

Politicky najuvedomelejšia bola slovenská inteligencia (evanjelickí duchovní, učitelia, advokáti), potom remeselníci a obchodníci. Väčšina roľníkov bola politicky

¹¹ KMEŤ, Ján. Pôsobenie Petrovca ako ohniska slovenskej kultúry vo Vojvodine a hlavnej základne širšej slovensko-srbskej vzájomnosti v rokoch 1850 – 1918. In BOLDOCKÝ, Samuel a kol. *Petrovec 1749 – 1995*. Báčsky Petrovec : Zhromaždenie obce Báčsky Petrovec, 1995, s. 75.

Ján Čajak (1863 Liptovský Ján – 1944 Petrovec) spisovateľ. Jeho niektoré diela: poviedka *Pred oltárom*, román *Rodina Rovesných*, *Cholera*. Zaslúžil sa o založenie gymnázia v Petrovci. Predseda literárneho a národopisného odboru Matice slovenskej v Južoslávií. VALENTOVIČ, Štefan a kol. *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990)*. I. zväzok A-D. Martin : Matica slovenská, 1986, s. 394.

Ján Grúnik (1869 Kotešová-Buková – 1930 Petrovec) študoval na gymnáziu v Žiline a na obchodnej akadémii v Bratislave. Bol správca Petrovskej sporiteľne v rokoch 1908 – 1930. VALENTOVIČ, Štefan a kol. *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990)*. II. zväzok E-J. Martin : Matica slovenská, 1987, s. 238.

Eduard Greisinger (1865 Radvaň – 1942) bol učiteľ a obchodník v Petrovci a po prvej svetovej vojne predseda správnej rady Petrovskej sporiteľne. Evanjelická matrika v Báčskom Petrovci, matrika sobášených 1889 – 1902, s. 23; Slovenská banka. In *Národná jednota*, roč. 12, 1931, č. 86, s. 24.

Pavel Kukučka, obchodník v Petrovci a vydavateľ humoristického časopisu *Frčka*. Pozri časopis *Frčka*, Petrovec 1920 – 1923; Pozvanie na XXII. ročné valné zhromaždenie. In *Dolnozemský Slovák*, roč. 14, 1919, č. 5. s. 15.

¹² Búnevcí (srb. Bunjevci) sú južnoslovenská etnická skupina pochádzajúca z Dinarského pohoria, žijúca v Báčke, Chorvátsku a Bosne a Hercegovine. V Chorvátsku sú považovaní za Chorvátov, v Srbsku za katolíckych Srbov.

¹³ Reorganizácia (znovuzrodenie) Slovenskej Nár. Strany v SHS. In *Dolnozemský Slovák*, roč. 14, 1919, č. 19, s. 2.

indiferentná. Veľmi kriticky sa o nich vyjadril Andrej Sirácky.¹⁴ Podľa neho boli roľníci aktívni výlučne len v obecných záležitostiach a to väčšinou len zo ctižiadosti, z túžby po úrade a po richtárskej palici. „Najhnusnejšou a najodpornejšou“ vlastnosťou majetných sedliakov bolo, že v boji o úrad a richtársku palicu nevyberali prostriedky. Česť, charakter a mužnosť neboli nič oproti richtárskej funkcii. Nemali pevné národné presvedčenie a neboli politicky vyhranení.¹⁵ Podstatnú časť Slovákov tvorili práve roľníci, ktorých predstavitelia Slovenskej národnej strany nevedeli zaujať, čo aj to bola príčina nielen neskoršieho neúspechu Slovenskej národnej strany, ale aj celého politického pôsobenia Slovákov v medzivojnovom období.

Slováci v Juhoslávii sa organizovali nielen v Slovenskej národnej strane, ale aj v Roľníckom volebnom bloku, niektorí pôsobili v Komunistickej strane Juhoslávie, iní volili srbské strany – radikálnu stranu a demokratickú stranu, prípadne boli sympatizanti menších strán, ako napríklad Orjuna.¹⁶ V roku 1923 bola v Petrovci, Hložanoch, Pivnici, Selenči, Silbaši a Kulpíne založená Organizácia juhoslovanských nacionalistov (Orjuna). Organizácia mala stredisko v Splite a jej cieľom bola „obrana politických, kultúrnych a hospodárskych výdobytkov, ktoré juhoslovanský národ dosiahol zjednotením“, rozvoj a šírenie myšlienky národnej jednoty v Juhoslávii a boj proti separatizmu.¹⁷ Väčšiu podporu medzi Slovákmí nezískala a v dobových slovenských prameňoch sa takmer nespomína.

Slovenská národná strana v Kráľovstve SHS do roku 1920

Za prvú politickú aktivitu Slovenskej národnej strany v južnom Uhorsku na sklonku prvej svetovej vojny možno považovať zhromaždenie jej slovenských predstaviteľov z Báčky a Sriemu, ktoré sa uskutočnilo v priestoroch Slovenskej banky 10. novembra 1918 v Novom Sade. V tom čase ešte neboli určené hranice nového Kráľovstva SHS. Predseda Slovenskej národnej strany Ľudovít Mičátek si myslel, že ich zemepisná poloha im dáva možnosť, aby Slováci v južnom Uhorsku boli nejakým spôsobom pripojení k československému štátu. Preto pripravil program Slovenskej národnej strany, ktorý predniesol zhromaždeniu a s ktorým chcel oboznámiť všetkých dolnozemskej Slovákov, teda nie len Slovákov v Báčke a Srieme, ale aj v Banáte, Békéšskej, Čanádskej a Peštianskej

¹⁴ Andrej Sirácky (1900 Petrovec – 1988 Bratislava). Profesor petrovského gymnázia. Študoval v Prahe, kde pôsobil v skupine DAV. Počas druhej svetovej vojny bol väznený a po prepustení bol redaktorom časopisu *Slovenská jednota* v Budapešti. V roku 1948 sa presťahoval na Slovensko. V rokoch 1953 – 1955 bol rektorom Univerzity Komenského a v rokoch 1955 – 1961 predsedom SAV. V rokoch 1960 – 1964 bol členom predsedníctva SNR a vo funkciách KSS. MAŤOVČÍK, Augustín a kol. *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990)*. V. zväzok R-Š, s. 265-266.

¹⁵ SIRÁCKY, Andrej. Glossy k súčasnému životu Slovákov v S.H.S. In *Naše zahraničí*, roč. 5, 1924, sv. 1, s. 4.

¹⁶ ORJUNA (*Organizacija jugoslavenskih nacionalista*). Extrémna nacionalistická a teroristická organizácia založená v roku 1921 s cieľom ochrániť unitárny juhoslovanský štát. Hlásala jednotný juhoslovanský národ, do ktorého mali splynúť Srbi, Chorváti, Slovinci a ostatní južní Slovania. Jej prví členovia boli pôvodne v Demokratickej strane Svetozara Pribičevića. Za hlavnú prekážku svojich cieľov považovali Komunistickú stranu Juhoslávie a chorvátske národné hnutie Stjepana Radića.

¹⁷ -th. Kronika nášho národného života od roku 1918 – 1923. In *Národný kalendár na priestupný rok 1924*, roč. 5, 1923, s. 121.

župe. Na zhromaždení v Novom Sade vytvorili Národnú radu dolnozemsých Slovákov a schválili jej program, ktorý vypracoval L. Mičátek. Národná rada dolnozemsých Slovákov mala byť ústredným zastupiteľstvom, ktorému malo prináležať určovanie požiadaviek a zastupovanie dolnozemsých Slovákov žijúcich v Báčke, Banáte, Srijeme, ako aj na území Peštianskej, Békéšskej, Čanádskej, Biharskej, Sabolčskej a Siládskej župy. Národná rada mala pozostávať z miestnych výborov, krajských oddelení a ústredného výboru. Miestne výbory mali vzniknúť v jednotlivých obciach. Ich povinnosťou mala byť ochrana života a majetku. Mali nahradiť rozpadávajúcu sa uhorskú verejnú správu podľa aktuálnych potrieb. Krajské oddelenia mali byť tri: I. Pre Báčku, Banát, Srijem a Chorvátsko; II. Pre župy békéšsku, čanádsku, biharskú, aradskú, siládsku, sabolčskú a pre všetkých Slovákov bývajúcich medzi riekami Tisa a Maruša; III. Pre župu peštiansku, mesto Pešťbudín (Budapešť), ako aj pre všetky kraje na sever od Báčky na pravom brehu rieky Tisa. Miestne výbory mali podľa počtu obyvateľov voliť od dvoch do štyroch predstaviteľov do krajských výborov. Každý krajský výbor mal voliť štyroch členov do ústredného výboru. Spoločné záležitosti mali riešiť obecné, krajské výbory a ústredný výbor. V každej obci sa mali vytvoriť národné stráže, ktoré podliehali ústrednému výboru, ale v konkrétnej situácii sa mali riadiť pokynmi miestnych výborov.

Národná rada dolnozemsých Slovákov v politickej oblasti vypracovala na tú dobu demokratické požiadavky. Požadovala národnú rovnoprávnosť všetkých národov, rovnomerné zdaňovanie, zrušenie župného zriadenia a virilizmu,¹⁸ zavedenie okresnej samosprávy a ak to bude možné, vytvoriť národné okresy. Kde to nebude možné, vytvoriť zmiešané okresy, v ktorých budú všetci jazykovo rovnoprávni a miestni úradníci budú vyberaní „z ľudu a pre ľud“. Demokraticky usporiadaná spoločnosť by mala byť založená na všeobecnom, rovnom a tajnom hlasovanom práve pri voľbách na úrovni obcí, okresov a krajiny. Pri ústrednej vláde požadovali založiť ministerstvo, ktoré by malo na starosti ochranu národných menšín v dotýčnom štáte. Štátne zákony a nariadenia by sa mali vydávať v úradnom časopise v jazyku národných menšín. Ďalej požadovali odbornú, lacnú a rýchlu verejnú správu, spravodlivé dosadzovanie do úradov, bez ohľadu na národnú príslušnosť, najmä v národne zmiešaných oblastiach a pri výbere uprednostňovať úradníkov, ktorí ovládajú reč miestneho obyvateľstva. V súdnictve požadovali vytvorenie nestranného, nezávislého súdnictva, slobodné používanie materinského jazyka v súdnictve a odstránenie tlmočnických poplatkov. Katastrálne knihy sa mali viesť v jazyku obyvateľstva príslušnej obce, úradníci sa mali vyberať z miestneho obyvateľstva. V náboženskej oblasti požadovali slobodu vierovyznania a rovnosť náboženstiev, samosprávu cirkvi a pre Slovákov evanjelikov založiť samostatné slovenské dekanáty, senioráty a biskupstvo.

Školy mali mať národný charakter bez jazykového útlaku. Nižšie, stredné a odborné školstvo (hospodárske, priemyselné) mal podporovať štát. Na univerzitách sa mali založiť katedry jazykov príslušných národných menšín. Vzdelávanie učiteľov, kňazov a farárov sa malo konať v materinskom jazyku. V ľudových školách sa malo vyučovať

¹⁸ Virilizmus, virilista: nevolený člen zboru s virilným (osobným) hlasom. V Uhorsku išlo o osobu, ktorá získala členstvo v zastupiteľskom orgáne na základe toho, že platila vysoké dane.

v jazyku menšiny. Štátny jazyk sa mal vyučovať len vo vyšších ročníkoch a len ako osobitný predmet. Stredné školy v Békéšskej Čabe, Sarvaši, Kiskőrösi, Nyíregyháze sa mali poslovenčiť, v Petrovci mala byť založená stredná odborná hospodárska škola, v Starej Pazove gymnázium, v Pešťbudíne príslušný počet základných a stredných škôl. Štát mal zabezpečiť slobodný rozvoj kultúr národných menšín a znemožňovať odnárrodnovanie.

V hospodárskej oblasti sa očakávalo, že sa bude venovať podpore roľníkov. Majetky tzv. mŕtvej ruky,¹⁹ ktoré v Uhorsku predstavovali 34 % všetkej pôdy, sa mali rozdeliť medzi ľud. Majetkové vykorisťovanie sa malo zastaviť a poľnohospodárski robotníci mali dostávať slušné mzdy. Štát mal zabezpečiť ľudí v prípade smrti, úrazu a práceneschopnosti a zaviesť vekový dôchodok. Štát by mal zaviesť pomerný daňový systém,²⁰ stanoviť najmenší výživový dôchodok, pozemkový strop do 1 000 katastrálnych jutár²¹ a štátnu podporu a poistenie v prípade živelných pohrôm (napr. krupobitie). Malo by sa zamedziť úžere a zabezpečiť ochrana maloletých, hospodársky nevypelých, poskytnúť lacné hypotekárne úvery so štátnou podporou, aby aj bezzemkovia mohli získať pôdu. V oblasti podnikania mal štát zabezpečiť slobodný rozvoj priemyslu, obchodu, podporu živnostníkov, slušné usporiadanie vzťahov medzi zamestnávateľmi a robotníkmi, zaručiť slobodné združovanie robotníkov a poskytnúť štátnu podporu rôznym „pomocným spolkom“.

Požadovali demokratický zákon o združovaní a zhromažďovaní, zrušenie bližšie nešpecifikovanej „novinárskej kaucie“, šľachtických titulov a založenie národnej milície.

Zhromaždenie prijalo tieto požiadavky a poverilo ústredný výbor, aby ich zaslali všetkým krajským oddeleniam a miestnym výborom.²² Tieto požiadavky sa stali aj programom Slovenskej národnej strany v Kráľovstve SHS.²³

Pôsobenie Národnej rady dolnozemskej Slovákov bolo dočasné a trvalo iba krátko, do obsadenia Báčky, Banátu a Sriemu srbským vojskom.²⁴ V Srieme a Báčke sa tak stalo v priebehu niekoľkých dní a v Banáte začiatkom roku 1919. Predstavitelia Slovenskej národnej strany očakávali, že sa Srbi z južného Uhorska rozhodnú pripojiť

¹⁹ Majetok mŕtvej ruky znamená, že išlo o majetok, ktorý patril nejakej právnickej osobe (korporácii) alebo cirkvi. Takýto majetok sa nedal previesť alebo scudziť, lebo korporácia nikdy nebola nepľnoletá, nikdy sa nezosobášila, nikdy neumrela, ani sa nikdy nedopustila ťažkého zločinu.

²⁰ Situácia sa v tomto smere v Juhošlávií ešte zhoršila, lebo daňový systém bol nerovnomerný. Oveľa väčšie dane platili obyvatelia, ktorí žili na území bývalého Rakúsko-Uhorska ako v starom Srbsku. Štátne orgány pri výbere daní používali vo vzťahu k novým a starým krajinám dvojaký meter. V krajinách bývalej habsburskej monarchie sa dlho udržal ich daňový systém, oveľa prísnejší ako srbský: kým v roku 1927 obyvateľstvo Chorvátska (porovnatelne s Vojvodinou) platilo približne 702 dinárov na osobu, v Srbsku sa platilo len 407 dinárov. Najvyššie daňové zaťaženie bolo práve vo Vojvodine. Pozri aj PIRJEVEC, Jože. *Jugoslávie 1918 – 1992*. Praha : Argo, 2000, s. 52.

²¹ 1 katastrálne jutro (kj.) má 1 600 štvorcových siah, alebo 0,5755 hektára (ha). 1 hektár má 1,738 kj.

²² Shromaždenie slovenskej národnej strany z Báčky a Sriemu. In *Dolnozemský Slováčok*, roč. 13, 1918, č. 1-2, s. 6-8.

²³ LABÁTH, Andrej. *Naša politika od prevratu dodnes*. Petrovec : Knihtlačiareň úč. spol., 1932, s. 22.

²⁴ LABÁTH, Andrej. *Naša politika od prevratu dodnes*, s. 22.

k Štátu Slovincov, Chorvátov a Srbov,²⁵ ktorý proklamovala Národná rada Slovincov, Chorvátov a Srbov v októbri 1918 v Záhrebe. Ten by sa potom spojil so Srbským kráľovstvom do spoločného štátu. Tento názor predniesli slovenskí predstavitelia aj na Veľkom národnom zhromaždení Srbov, Bunevcov a ostatných Slovanov 25. novembra 1918 v Novom Sade. Na zhromaždení sa zúčastnilo 62 Slovákov, ktorí nevystupovali ako zástupcovia Slovenskej národnej strany, ale ako zástupcovia slovenského národa.²⁶ Na záver zhromaždenia sa Slováci priklonili k srbskej väčšine a podporili srbských predstaviteľov zoskupených okolo srbskej radikálnej strany. Veľké národné zhromaždenie rozhodlo pripojiť Vojvodinu nie ku Štátu Slovincov, Chorvátov a Srbov, ale priamo k Srbskému kráľovstvu. Vytvorili Veľkú národnú radu, ktorej výkonným orgánom mala byť Národná správa. Veľká národná rada mala 50 členov, z ktorých boli piati Slováci: Ľudovít Mičátek, Ján Grúnik, Samuel Štarke, Zdenko Krno a Ján Bulík.²⁷ 1. decembra 1918 v Belehrade srbský regent Alexander Karađorđević²⁸ vyhlásil zjednotenie Srbského kráľovstva s krajinami Štátu Slovincov, Chorvátov a Srbov do jednotného Kráľovstva Srbov, Chorvátov a Slovincov.

Predstavitelia báčskych a sriemskych Slovákov pri zakladaní Národnej rady dolnozemskej Slovákov 10. novembra 1918 formulovali svoj obsiahly program, ktorý bol v danej dobe idealistický a ktorý sa v tom čase dal ťažko uskutočniť. V tom čase ešte nebolo isté, ako sa veci ďalej vyvinú a ku ktorému štátu budú patriť vojvodinskí Slováci. Následne sa vo víre udalostí báčski a banátski Slováci na Veľkom národnom zhromaždení 25. novembra 1918 v Novom Sade priklonili na stranu Srbov, ktorí Vojvodinu pripojili k Srbskému kráľovstvu. Pritom sa rozhodli zastupovať aj sriemskych Slovákov.

Porada predstaviteľov Slovenskej národnej strany, ktorá sa uskutočnila 13. januára 1919 v Novom Sade, sa v politickej oblasti rozhodla postupovať spoločne so Srbmi, bez

²⁵ Treba rozlišovať Štát SHS od Kráľovstva SHS. Štát SHS bol iba proklamovaný štát Slovincov, Chorvátov a Srbov založený na území bývalého Rakúsko-Uhorska. Kráľovstvo Srbov, Chorvátov a Slovincov bol štát, ktorý vznikol 1. decembra 1918.

²⁶ KRKLJUŠ, Ljubomirka – RAKIĆ, Lazar – JOVANKOVIČ, Samuel. *Prisajedinjenje Vojvodine Srbiji*. Novi Sad : Pokrajinski sekretarijat za informacije; Istorijski muzej Vojvodine, 1992, s. 20.

²⁷ Samuel Štarke (1888 Mošovce – 1959 Bratislava). Národno-kultúrny pracovník. Študoval na gymnáziách v Banskej Bystrici a Banskej Štiavnici a na vysokých školách v Nemecku. Od roku 1913 pôsobil v Petrovci, kde ho v roku 1915 zvolili za evanjelického farára. Bol jedným zo zakladateľov slovenského gymnázia v Petrovci a predseda jeho kuratória. Druhý evanjelický biskup v Juhoslávii, predseda Matice slovenskej v Juhoslávii v rokoch 1935 – 1941. MAŤOVČÍK, Augustín a kol. *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990)*. V. zväzok R-Š, s. 502.

Zdenko Krno, syn novosadského právnika Miloša Svetožára Krnu.

Ján Bulík (1897 Kovačica – 1942 Mauthausen). Advokát. Od roku 1929 bol na čele Poradného výboru Slovákov Dunajského bánstva. V rokoch 1932 – 1935 pôsobil ako predseda Matice slovenskej v Juhoslávii. Po roku 1938 sa zapojil do československého odboja. V Prahe ho zatkl gestapo. Zahynul v koncentračnom tábore. VALENTOVIČ, Štefan a kol. *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990)*. I. zväzok A-D, s. 347.

²⁸ Alexander Karađorđević (1888 – 1934). Regent Kráľovstva SHS v rokoch 1918 – 1921, kráľ Kráľovstva SHS v rokoch 1921 – 1929. V roku 1929 uskutočnil štátny prevrat, zrušil parlamentarizmus a premenoval krajinu na Kráľovstvo Juhoslávia. V roku 1934 bol zavraždený v Marseille.

toho, aby sa špecifikovala ich stranická príslušnosť. Rozhodla, že sa noví členovia strany budú prijímať do jednotlivých miestnych výborov. Členský príspevok bol určený v hodnote 50 halierov mesačne. Z členských príspevkov sa v prvom rade mali uhrádzať výdavky miestnych výborov a zvyšok sa mal každý polrok odvádzať ústrediu v Novom Sade. Správy o hospodárení miestnych obecných výborov sa mali raz ročne zasielať do ústredia strany v Novom Sade. V obciach, kde jestvovali miestne organizácie strany, ale nemali miestne predsedníctvo, tajomníka a výbor, mali byť zvolené miestne orgány strany. Každá miestna organizácia strany si mala zabezpečiť vlastné priestory. Miestne organizácie strany mali zasielať kópie zoznamov členov strany do ústredia strany v Novom Sade.²⁹

Veľká národná rada v Novom Sade ukončila svoju činnosť koncom februára 1919. 1. marca 1919 ho nahradilo tzv. Dočasné národné zastupiteľstvo (*Privremeno narodno predstavništvo*) v Belehrade,³⁰ ktoré zvolal regent Alexander Karađorđević 24. februára 1919. Cieľom národného zastupiteľstva bolo vypracovať volebný zákon a pripraviť voľby do ústavodarného parlamentu (*sustavotvorna skupština*). Podľa počtu obyvateľov Vojvodinu malo zastupovať 24 poslancov.³¹ S cieľom získať podporu Slovákov, Búnevcov a Rusínov ponúkli im dve najsilnejšie srbské strany Národná radikálna strana a Demokratická strana mandáty na svojej kandidátke do národného zastupiteľstva. Maďari a Nemci nemali svojich zástupcov a nemohli ani kandidovať.³² Ohľadom volieb poslancov do národného zastupiteľstva nastali spory medzi hlavnými srbskými stranami Národnou radikálnou stranou a Demokratickou stranou ohľadom prerozdelenia mandátov. Národná radikálna strana vedená Nikolom Pašičom mala podporu Srbov zo starého Srbska a zo začiatku aj väčšiny Srbov vo Vojvodine. Demokratická strana vedená Svetozarom Pribičevićom mala prevažne podporu Srbov z bývalého Rakúsko-Uhorska (Chorvátsko, Bosna a Hercegovina, Vojvodina).³³ Radikálna strana, ktorá bola najsilnejšia srbská strana vo Vojvodine, ponúkla Slovákom jeden poslanecký mandát, ale Slováci si mysleli, že podľa počtu obyvateľov im patria tri poslanecké mandáty.³⁴ Srbské politické strany volili do národného zastupiteľstva svojich predstaviteľov podľa počtu svojich členov.³⁵

Dňa 26. februára 1919 sa v Novom Sade konala porada slovenských obcí pod vedením Ľudovíta Mičátka. Ak by to pomohlo dohode medzi srbskými stranami, tak sa Slováci rozhodli zrieknuť poslaneckých mandátov. Preto sa slovenskí predstavitelia rozhodli

²⁹ Dňa 13. januára... In *Dolnozemský Slovák*, roč. 14, 1919, č. 2, s. 3.

³⁰ Th. Kronika nášho národného života od roku 1918 – 1923. In *Národný kalendár na priestupný rok 1924*. Petrovec : Tlačou a nákladom Kníhtlačiarne účastinárskej spoločnosti, roč. 5, 1923, s. 106-108.

³¹ DUGAČKI, Vlatka. Manjinska posla“ – Politčko organiziranje češke i slovačke manjine na izborima, s. 393.

³² GUBOVÁ-ČERVENÁ, Gabriela. *Slováci v Kráľovstve Srbov, Chorvátov a Slovincov*, s. 54-56.

³³ Nikola Pašić (1845 – 1926). Politik, dlhoročný predseda vlády Srbského kráľovstva a vlády Kráľovstva SHS. Zakladateľ a vodca Radikálnej strany, ktorá bola najsilnejšia v Srbsku.

Svetozar Pribičević (1875 – 1936). Srbský politik z Rakúsko-Uhorska a publicista. Jeden zo zakladateľov Demokratickej strany v Kráľovstve SHS. Zo začiatku bol stúpenec silnej centrálnej moci a neskôr jej tvrdý odporca. Po zavedení kráľovej diktatúry v roku 1929 bol internovaný. Posledné roky života prežil v emigrácii v Československu.

³⁴ DUGAČKI, Vlatka. „Manjinska posla“ – Politčko organiziranje češke i slovačke manjine na izborima, s. 393.

³⁵ LABÁTH, Andrej. *Naša politika od prevratu dodnes*, s. 26-27.

nezúčastniť ani na voľbách do národného zastupiteľstva s odôvodnením, že volebné zhromaždenie do národného zastupiteľstva nebolo zvolené Veľkou národnou radou a že slovenské obce neboli informované o voľbách.³⁶ Škriepky a naťahovačky srbských politických strán znechutili L. Mičátka a aj preto ponúknutý mandát pre Slovákov odmietol. Odôvodnil to tým, že národné zastupiteľstvo aj tak nebude dlho trvať a Slováci z neho nebudú mať žiaden úžitok. Slovenské obce sa tiež dohodli na tom, že ak by predseda niektorá srbská strana zvolila Slováka za predstaviteľa, ten by to mal odmietnuť. Srbské strany boli z takéhoto rozhodnutia Slovákov prekvapené a znechutené. Aj napriek rozhodnutiu porady slovenských obcí vybrala srbská radikálna strana palánskeho evanjelického farára Igora Branislava Štefánika za slovenského zástupcu v národnom zastupiteľstve. I. B. Štefánik sa neriadil rozhodnutím slovenských obcí a ponúknutý poslanecký mandát prijal.³⁷ Voľby poslancov do národného zastupiteľstva sa konali 27. februára 1919 bez prítomnosti slovenských, rusínskych a búnevskej delegátov.³⁸ Takže o všetkom rozhodli dve srbské strany.

Štefánikovo prijatie mandátu spôsobilo vážne spory medzi Slovákami, ktoré sa snažili vyriešiť na zhromaždení vojvodinských Slovákov 27. júna 1919 v Novom Sade. Samotný I. B. Štefánik nebol prítomný, ale zaslal list, ktorý prečítali pred zhromaždenými. V liste odôvodnil, prečo prijal poslanecký mandát v národnom zastupiteľstve. Predpokladal, že sa národné zastupiteľstvo nebude zaoberať iba vypracovaním volebného zákona, ale bude rozhodovať aj o iných, pre Slovákov dôležitých veciach. Tento predpoklad sa nakoniec čiastočne aj splnil. Napríklad národné zastupiteľstvo rozhodlo, že sa na území Báčky, Banátu a Sriemu na ľudových školách bude vyučovať v jazyku obyvateľov dotyčnej obce. I. B. Štefánik obhajoval svoje rozhodnutie potrebou, aby pred vrchnosťou boli o Slovákoch podávané pravdivé informácie a tie mohol najlepšie podávať Slovak, teda slovenský poslanec. Nakoniec sa ukázalo, že národné zastupiteľstvo trvalo oveľa dlhšie, ako sa predpokladalo, teda do konca roku 1920. Na zhromaždení sa za zotrvanie I. B. Štefánika v národnom zastupiteľstve postavil aj advokát Augustín Ráth,³⁹ takže aj zhromaždenie nakoniec súhlasilo, aby I. B. Štefánik pokračoval vo svojom pôsobení v národnom zastupiteľstve.⁴⁰ Novosadské zhromaždenie sa zaoberalo aj hospodárskymi otázkami,

³⁶ DUGAČKI, Vlatka. „Manjinska posla“ – Politicko organiziranje češke i slovačke manjine na izborima, s. 393.

³⁷ LABÁTH, Andrej. *Naša politika od prevratu dodnes*, s. 26-27.

³⁸ GUBOVÁ-ČERVENÁ, Gabriela. *Slováci v Kráľovstve Srbov, Chorvátov a Slovincov*, s. 55.

³⁹ Kazimír Augustín Ráth (1973 Ružomberok – 1942 Bratislava) bol slovenský právnik, advokát a profesor občianskeho práva, rektor Univerzity Komenského v Bratislave a prvý dekan jej právnickej fakulty. Počas prvej svetovej vojny bol najprv okresný sudca v Novom Sade a potom sedriálny sudca pri vojenskom veliteľstve v Kruševci. Uvítal vznik Československa. V novembri 1918 ho národná skupština v Belehrade vymenovala za správcu ministerstva spravodlivosti vo Vojvodine. V roku 1919 bol kráľovským dekrétom vymenovaný za sekčného riaditeľa na ministerstve spravodlivosti nového Kráľovstva SHS. Zaujímavosťou je, že v Rakúsko-Uhorsku bol za svoje služby vyznamenaný rytierskym krížom Rádu Františka Jozefa a v Juhoslávii mu za jeho zásluhy udelili vyznamenanie Rádu sv. Sávu tretej triedy. V roku 1919 sa vrátil na Slovensko. VOZÁR, Jozef. *Augustín Ráth. Prvý slovenský rektor Univerzity Komenského*. Bratislava : VEDA, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2018, 237 s.

⁴⁰ LABÁTH, Andrej. *Naša politika od prevratu dodnes*, s. 27-28.

akou bola napríklad pozemková reforma. V rámci pozemkovej reformy požadovali, aby štát za miernu cenu poskytol do večného vlastníctva pôdu až do 10 katastrálnych jutár všetkým nemajetným alebo málo majetným občanom, ktorých hlavným zamestnaním bolo poľnohospodárstvo. Pôda mala byť pridelená aj dedinským živnostníkom remeselníkom, ktorí sa tiež venovali poľnohospodárstvu. Prednosť pri získavaní pôdy mali mať nemajetní pozostalí obetí vojny ako vdovy, siroty, rodičia a tiež československí legionári a invalidi. Pridelená pôda nemala byť predmetom súkromných špekulácií. Drobné roľnícke majetky do 200 jutár mali byť ušetrené od vyvlastňovania. Pridelovanie pôdy malo byť oslobodené od poplatkov a kolkov. Roľníkom sa mali poskytnúť lacné hypotekárne úvery. Okrem toho sa zaoberali aj inými otázkami pozemkovej reformy. V cirkevnej otázke zhromaždenie bolo za jazykové rozdelenie báčskeho evanjelického seniorátu na dva samostatné – slovenský a nemecký. Vyzvali jednotlivé cirkevné zbory, aby sa k tomu vyjadrili a odpoveď zaslali seniorálnemu predstavenstvu. Zhromaždenie bolo v zásade za vytvorenie samostatnej slovenskej evanjelickej cirkvi. Keďže v tom čase ešte jestvovali aj cirkevné evanjelické školy, požadovali pre učiteľov cirkevných škôl rovnaké platy, ako mali štátni učitelia.⁴¹

Predseda strany Ľ. Mičátek sa však s ponechaním poslaneckého mandátu I. B. Štefánika v národnom zastupiteľstve neuspokojil, preto sa záležitosť Štefánikovho mandátu opäť prejednávala aj na zhromaždení SNS konanom 28. augusta 1919 v rámci prvých slovenských národných slávností v Petrovci. Ale namiesto toho, aby sa Ľ. Mičátek a I. B. Štefánik dohodli, došlo ešte k väčšej roztržke. Poradu otvoril podpredseda strany právnik Ján Petrikovich.⁴² Kovačický evanjelický farár Ján Čaplovič⁴³ prečítal návrh osemčlenného výboru, ktorý mal preskúmať záležitosť sporného mandátu I. B. Štefánika. Výbor v pomere hlasov 7 : 1 skonštatoval, že zhromaždenie strany z februára 1919 v Novom Sade, ktoré schválilo neprijat' ponúknuté mandáty, bolo zvolané riadnym

⁴¹ Národná porada a sokolské slávnosti. In *Dolnozemský Slovák*, roč. 14, 1919, č. 12, s. 1-2.

⁴² Ján Štefan Petrikovich (1878 Banská Bystrica-Radvaň – 1948 Košice) vyštudoval právo v Budapešti a v Kluži. Zaoberal sa právnou terminológiou a onomastikou. V roku 1904 získal doktorát z práva a v roku 1907 zložil advokátsku skúšku. Od roku 1899 pôsobil ako koncipient u viacerých advokátov. V rokoch 1903 – 1907 u Miloša Krnu v Novom Sade. V rokoch 1907 – 1922 bol advokátom v Kovačici. Po odchode na Slovensko pôsobil ako verejný notár vo viacerých mestách. V Uhorsku sa zúčastňoval na národných podujatiach proti maďarizácii. Bol prvý slovenský advokát v Banáte. Obhajoval národné, sociálne a náboženské záujmy Slovákov v Banáte. V rokoch 1907 – 1908 obhajoval Slovákov v Kovačickom procese. Podieľal sa na organizovaní tamojších slovenských peňažných ústavov (Kovačická banka, Sedliacka banka) a inicioval založenie evanjelického sirotinca v Kovačici. V roku 1918 sa stal správcom kovačického okresu. V rokoch 1918 – 1922 bol podpredseda Slovenskej národnej strany pre Banát. VALENTOVIČ, Štefan a kol. *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990). IV. zväzok M-Q*, s. 160-161.

⁴³ Ján Čaplovič (1876 Jasenová – 1925 Kovačica) bol evanjelický farár v Kovačici od roku 1904. V rokoch 1907 – 1910 bol suspendovaný pre odpor proti zavedeniu maďarských bohoslužieb (Kovačický súdny proces 1907 – 1908). Počas celého života na svojich pôsobiskách vyvíjal rozsiahlu národnobuditeľskú a ľudovovýchovnú činnosť. Jeho syn Ján bol tiež farárom v Kovačici do roku 1933. Po odchode na Slovensko pôsobil ako redaktor viacerých novín. V rokoch 1948 – 1951 bol riaditeľom Univerzitnej knižnice v Bratislave. Jeho vnuk Dušan Čaplovič bol slovenský politik a minister. VALENTOVIČ, Štefan a kol. *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990). I. zväzok A-D*, s. 405.

spôsobom a I. B. Štefánik nie je právoplatným poslancom strany a nedostal od nej mandát. Výbor skonštatoval, že I. B. Štefánik svojím samovoľným rozhodnutím prijať poslanecký mandát a pokračovaním v činnosti v národnom zastupiteľstve urazil a naštrbil disciplínu strany, a preto výbor odporučil, aby mu zhromaždenie udelilo pokarhanie, ale zároveň odporúčalo zhromaždeniu, aby bol za istých podmienok potvrdený ako poslanec strany. Okrem toho výbor navrhol vyzvať všetkých členov strany, aby dbali na disciplínu, lebo v opačnom prípade by mohlo dôjsť k rozkolu a rozkladu strany. Vzhľadom na to, že sa obecnstvo nezместilo do budovy, kde sa konalo zhromaždenie, časť ľudí zostala na ulici, kde potom pokračovalo zhromaždenie. Medzi prítomnými boli aj povereníci obcí a samotný I. B. Štefánik. Ten v prejave obhajoval svoje rozhodnutie prijať mandát do národného zastupiteľstva, ako aj skutočnosť, že si mandát ponechal aj napriek rozhodnutiu strany. Bránil sa tým, že podľa neho sa strana rozhodla nesprávne, keď odmietla dva mandáty, a pýtal sa zhromaždených, či strana chce mať dva mandáty. V tej chvíli ho predseda strany upozornil, že sa tu nejedná o to, či a koľko chce strana mandátov, ale o to, že aj napriek jednohlasnému rozhodnutiu strany prijal v jej mene mandát. Zároveň I. B. Štefánikovi pohrozil, že ak bude odbočovať od témy debaty, odoberie mu slovo. No I. B. Štefánik hovoril ďalej o tom, či Slováci chcú dva mandáty, na čo sa ozvali niektorí ľudia z obecnstva: „Chceme mandáty, ale čisté, čestné.“ Nakoniec, keď ho predseda L. Mičátek upozornil, že sa znova odchyľuje od témy, I. B. Štefánik vyhlásil, že vystupuje zo SNS. Nasledoval prejav predsedu strany L. Mičátka, ktorý hodnotil Štefánikovo prijatie poslaneckého mandátu ako mylné, ale zároveň priznal, že Slováci potrebujú aspoň dva poslanecké mandáty v národnom zastupiteľstve, „ale len čisté, čestné, statočné a nie z boja, v ktorom by brat brata krivdil“. L. Mičátek preto odporučil, aby zhromaždenie požiadalo verifikačný výbor národného zastupiteľstva, aby Slovákom v Báčke, Barani a Banáte umožnili zvoliť si čestným spôsobom dvoch svojich predstaviteľov. Zhromaždenie jeho návrh prijalo. Ďalej sa zhromaždenie zaoberalo cirkevnými otázkami slovenských evanjelikov a otázkou slovenského gymnázia, ktoré sa v tom čase zakladalo v Petrovci. Na záver zhromaždenia sa pristúpilo k doplneniu predsedníctva strany. Zhromaždenie požiadalo L. Mičátka, aby zotrval na poste predsedu, čo on prijal z odôvodnením, že je to jeho mravná národná povinnosť, aj keď si je vedomý toho, „že je to mnoho ráz trňová koruna“. Za tajomníka strany bol zvolený hložiansky právnik Jozef Marčok.⁴⁴ Po záverečnom príhovore Jána Petrikovicha bolo zhromaždenie ukončené. Na zhromaždení Slovenskej národnej strany v Petrovci bol prítomný aj istý profesor Kadlec, ktorého tam vyslal československý konzulát v Belehrade. Profesor Kadlec pozdravil zhromaždenie SNS v mene Československej republiky, podporil národnú činnosť Slovákov a sľúbil, že

⁴⁴ Jozef Marčok (nar. 1893 Hložany) bol právnik, notár a tajomník SNS v Juhoslávii. Jeho syn Jozef Marčok Dragutin (1921 – 1944) bol komunistický odbojár počas druhej svetovej vojny. Po druhej svetovej vojne vyhlásený za národného hrdinu. Jeho meno nesie základná škola v Hložanoch. Jeho svokor bol Vladimír Podhradský, slovenský národnokultúrny pracovník, učiteľ a kantor v Hložanoch, kde pôsobil štyridsať rokov. PODHRADSKÝ ml. Ján, Ján Podhradský, ktorý zhudobnil prvú slovenskú operetu juhoslovanských Slovákov. In FEKETE, Samuel a kol. Hložany 2 – Zborník prác. Hložany : Miestny odbor Matice slovenskej v Hložanoch, s. 389-397.

vo svojej činnosti budú mať podporu československého konzulátu v Belehrade.⁴⁵ Spory ohľadom mandátu v SNS zaznamenali aj v časopise *Naše zahraničí*, ktoré vydávala Národná rada československá v Prahe. Spory medzi I. B. Štefánikom a E. Mičátkom mohli byť vnímané ako štiepenie SNS, a preto sa niektorí československí predstavitelia obávali, že to môže poškodiť „československú vetvu v Juhoslávii“.⁴⁶

Prípacom Štefánikovho prijatia mandátu v národnom zastupiteľstve sa zaoberali aj Slováci v Srieme. 21. septembra 1919 bolo v Starej Pazove zhromaždenie zvolané evanjelickým farárom Vladimírom Konštantínom Hurbanom,⁴⁷ ktorý vyhlásil, že cieľom zhromaždenia je „politické účtovanie československého národného poslanca Igora Štefánika“. Prítomný bol aj I. B. Štefánik, ktorý sa prihovril zhromaždeniu. Vo svojom prejave sa vôbec nevenoval svojmu rozhodnutiu prijať poslanecký mandát a pôsobeniu v národnom zastupiteľstve v Belehrade. V dlhom prejave hovoril o pozemkovej reforme a slovanskej spolupatričnosti. Autor článku v *Dolnozemskej Slovákovi*, ktorý písal pod pseudonymom J. M. B-ý, nepriaznivo hodnotil Štefánikov prejav a jeho slová považoval za prázdne frázy, keďže všetci vedeli, že Slovania majú spoločný pôvod a o pozemkovej reforme národné zastupiteľstvo nemôže rozhodovať a ani nerozhodne. Zhromaždenie v Starej Pazove malo charakter predvolebného zápasu a agitácie.⁴⁸

Po zhromaždení z 28. augusta 1919 sa vedenie SNS pustilo do organizácie straníckych štruktúr na obecnej úrovni. Za tým účelom tajomník strany J. Marčok v októbri 1919 postupne navštívil jednotlivé slovenské obce.⁴⁹ Cieľom jeho cesty bolo uplatniť rozhodnutia Ústrednej správy SNS, ktorá sa podujala zjednotiť všetky národné sily, dať do pohybu všetky slovenské obce a primknúť Slovákov vo Vojvodine k SNS.⁵⁰ Vedenie SNS deklarovalo, že chce byť stranou všetkých Slovákov v Kráľovstve SHS.⁵¹ Prvá obec, ktorú navštívil J. Marčok, bol Kysáč neďaleko Petrovca. Dňa 11. októbra 1919 sa na porade SNS v Kysáči zišlo tridsať ľudí. Uznali potrebu vytvorenia národného celku a sľúbili, že budú agitovať medzi ľuďmi a potom zvolajú národné zhromaždenie. Na porade bol prítomný aj kysáčsky srbský pravoslávny kňaz Aksimovič. Prítomným zhromaždeným sa prihovril v slovenčine. Vyzval Slovákov, aby držali spolu, aby ako celok pomáhali bratom Slovanom budovať nový štát, aby vystupovali vždy a všade jednotne vo veľkom počte, lebo inak sa roztratia a stratia svoj národný ráz. Druhou obcou, ktorú navštívil J. Marčok, boli Hložany. Pri tej príležitosti sa v Hložanoch uskutočnilo valné zhromaždenie všetkých členov SNS z Hložian. Na zhromaždení sa uskutočnila voľba miestneho výboru.

⁴⁵ Petrovská porada. In *Dolnozemský Slovák*, roč. 14, 1919, č. 16, s. 1.

⁴⁶ Politický život slovenských osád v Báčce. In *Naše zahraničí*, roč. 1, 1920, č. 1.

⁴⁷ Vladimír Konštantín Hurban, pseudonym VHV (1884 – 1950 Stará Pazova). Básnik a dramatik, evanjelický farár v Starej Pazove. Jeho otec Vladimír Hurban (1850 – 1914) bol tiež farárom v Starej Pazove a synom štúrovca Jozefa Miloslava Hurbana a bratom Svetozára Hurbana-Vajanského. VALENTOVIČ, Štefan a kol. *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990). II. zväzok E-J*, s. 439.

⁴⁸ J. M. B-ý. Zhromaždenie v Starej Pazove. In *Dolnozemský Slovák*, roč. 14, 1919, č. 17-18, s. 6.

⁴⁹ Bez názvu. In *Dolnozemský Slovák*, roč. 14, 1919, č. 17-18, s. 11.

⁵⁰ MARČOK, J. Z organizačnej cesty. In *Dolnozemský Slovák*, roč. 14, 1919, č. 19, s. 1-2.

⁵¹ Reorganizácia (znovuzriadenie) Slovenskej Nár. Strany v SHS. In *Dolnozemský Slovák*, roč. 14, 1919, č. 19, s. 2.

Za predsedu zvolili Michala Andrášika, za podpredsedu Juraja Franku, za pokladníka Jána Miškovica, za zapisovateľa učiteľa Juraja Ferika. Miestna organizácia SNS v Hložanoch mala údajne 235 členov. Nevie, či to bolo nadšenie, alebo prejav lokálpatriotizmu, keď sa tajomník strany J. Marčok o zhromaždení v Hložanoch vyjadril nasledovne: „Hložany sa hýbu, národné povedomie sa šíri; začína sa premyslená plánovitá práca.“ V najväčšej slovenskej obci v Báčke v Petrovci, v susedných národne zmiešaných obciach Kulpín a Silbaš a v druhej najväčšej slovenskej obci v Pivnici sa konali len užšie „súkromné“ porady, na ktorých sa rozhodli zavolať ľudové zhromaždenie a uskutočniť voľbu miestnych výborov SNS. Do Lalite a Selenče nemohol J. Marčok ísť z dvoch dôvodov: pre nepriaznivé jesenné počasie a najmä preto, že sa ľudové zhromaždenie nemohlo uskutočniť, lebo oznámenie o konaní zhromaždenia nebolo načas doručené slúžnovskému úradu pre zlú poštovú prepravu. V Palánke, kde žili väčšinou Srbi a Nemci, v menšej miere Slováci a Maďari, mala porada SNS asi len charakter náborového a organizačného stretnutia. J. Marčoka prekvapila svornosť a jednomyselnosť tamojších Slovákov. Zhromaždenie sa uskutočnilo v budove školy a medzi účastníkmi zhromaždenia boli aj ženy. Porada si zvolila miestny výbor. Za predsedu bol zvolený Karol Thýr, za podpredsedu Jozef Štefanec, za zapisovateľa učiteľ Karol Kubica. Na všetkých obecných zhromaždeniach SNS, na ktorých sa J. Marčok zúčastnil, sa mu jednotlivci sťažovali, že členský poplatok vo výške šesť korún⁵² je pre nich veľký. Z toho sa dá vydedukovať, že aktívni členovia SNS boli menej majetní ľudia. J. Marčok im odpovedal, že by bolo ideálne, keby sa nachádzali v nejakom El Dorade a všetkého by mali dostatok. No nachádzajú sa na zemi a peniaze sú potrebné na každom kroku. Aby ich upokojil a motivoval, povedal: „Skoro každý z nás si vypijeme, ak nie denne, tak aspoň týždenne pohár vína, vyfajčíme pár cigaretiiek. Vyskúšajme každý štvrtý rok vypiť o jeden pohár menej, alebo týždenne o jednu cigaretu menej vyfajčiť a tie haliere, ktoré by sme takto usporili, dať do národnej pokladnice, alebo každú nedeľu po 10 haliarov odložiť stranou. Ani nezbadáme a budeme mať 6 korún pohromade a národná pokladnica bude rásť.“⁵³

Dňa 2. februára 1920 sa v Petrovci uskutočnilo ľudové zhromaždenie, na ktoré prišli aj Slováci z okolitých obcí. Zhromaždenie otvoril predseda miestnej organizácie SNS v Petrovci a správca petrovskej sporiteľne Ján Grúnik. Za predsedu zhromaždenia bol zvolený Samuel Pálenkáš a za zapisovateľa učiteľ Ján Čajak. Na úvod zhromaždenia prečítali pozdravný telegram, ktorý potom poslali regentovi Alexandrovi. Najdlhší prejav mal predseda SNS Ľ. Mičátek, ktorý hovoril o politickej situácii v regióne. Konštatoval v ňom, že hranice juhoslovanského štátu boli určené, ale mu bolo ľúto, že Slováci žijúci za riekou Marušou neboli pripojení ku Kráľovstvu SHS, ale k Rumunsku a Maďarsku. To, že sa Báčka a Banát stali súčasťou Kráľovstva SHS považoval za oslobodenie a najväčšiu zásluhu za to pripísal Srbom. Ďalšími rečníkmi boli: hložiansky učiteľ Vladimír Podhradský, ktorý sa venoval hospodárskym záležitostiam, petrovský učiteľ Július Kubány

⁵² Rakúsko-uhorská koruna bola od roku 1919 vymieňaná podľa kurzu 4 koruny za 1 dinár.

⁵³ MARČOK, J. Z organizačnej cesty. In *Dolnozemský Slováč*, roč. 14, 1919, č. 19, s. 1-2.

hovoril o administratíve a J. Marčok o organizácii SNS.⁵⁴ Ľudové zhromaždenie prijalo rezolúciu, v ktorej prítomní vyjadrili svoju príslušnosť ku Kráľovstvu SHS, že podporujú jej rozvoj, stoja na základe rovnoprávnosti a rovnocennosti slovanských národov, vyslovili želanie, aby Kráľovstvo SHS malo spojenecké a priateľské styky s Československou republikou. Zároveň vyjadrili svoju vernosť dynastii Karađorđevićovcov. V politickej oblasti chceli spoluprácu politických strán pri budovaní Kráľovstva SHS a deklarovali národnú jednotu československého národa v Kráľovstve SHS. V hospodárskej oblasti sa vyslovili za to, aby jednotlivé nariadenia boli vydávané zavčasu a aby bola spravodlivo uskutočnená pozemková reforma. V menovej otázke chceli, aby sa rakúsko-uhorské koruny, ktoré boli stále v obehú, vymenili za dináre v pomere 1 : 1. Požadovali, aby bola miestna správa v obciach, kde žili Slováci, poslovenčená. V školskej otázke sa vyslovili za to, aby sa slovenské deti vyučovali v materinskom jazyku a ak budú slovenské obecné školy poštátnené, aby sa prihliadalo na náboženské cítenie Slovákov (evanjelikov). Nakoniec sa vyjadrili za to, aby sa československá národná jednota v Kráľovstve SHS rozvíjala na politickom, kultúrnom a hospodárskom poli.⁵⁵

V podobnom duchu sa 17. februára 1920 konalo aj ľudové zhromaždenie v Selenči, na ktorom sa zúčastnili aj evanjelici, aj katolíci. Selenča bola jediná čisto slovenská obec, kde okrem evanjelikov žili aj katolíci. Zhromaždenie zvolal petrovský učiteľ Samuel Šiška za účelom zjednotenia slovenských katolíkov a evanjelikov v Selenči. Na jeho návrh bol za predsedu zhromaždenia zvolený istý selenčský učiteľ Bodický a za zapisovateľa Ondrej Šefčík. Prvým rečníkom bol evanjelický farár v Selenči Karol Medvecký, ktorý vyzval Slovákov, aby bez ohľadu na ich náboženskú príslušnosť vzájomne spolupracovali. Po ňom nasledoval S. Šiška, ktorý za príklad dával Čechov, ktorí si zakladali spolky, lebo v jednote je sila. Farár K. Medvecký vyzval prítomných Slovákov, aby sa zapísali za členov miestnej organizácie SNS v Selenči. Za členov sa prihlásilo 337 mužov a žien.⁵⁶ Na zhromaždení prijala selenčská miestna organizácia SNS program práce, v ktorom zhromaždení Slováci predniesli politické, národné a hospodárske požiadavky.⁵⁷

Slovenská národná strana a voľby do ústavodarného parlamentu 28. novembra 1920

Dňa 3. septembra 1919 prijalo národné zastupiteľstvo s kráľom Petrom zákon o voľbe národných poslancov do ústavodarného parlamentu. Volebný zákon bol vypracovaný podľa vzoru srbského volebného zákona s niektorými zmenami, ktoré zohľadnili novú situáciu. Tento volebný zákon nahradil viacero dovtedajších volebných zákonov: rakúsky v Slovinsku a Bosne a Hercegovine, uhorský vo Vojvodine a Chorvátsku, čiernohorský a srbský (Srbsko, Macedónsko, Kosovo). Zavedené bolo všeobecné volebné právo, ale

⁵⁴ Slovenské ľudové zhromaždenie. In *Národná jednota*, roč. 1, 1920, č. 1, s. 1.

⁵⁵ Slovenské ľudové zhromaždenie. In *Národná jednota*, roč. 1, 1920, č. 2, s. 1.

⁵⁶ Selenčan. Ľudové zhromaždenie v Selenči. In *Národná jednota*, roč. 1, 1920, č. 4, s. 1.

⁵⁷ Ľudové zhromaždenie v Selenči. In *Národná jednota*, roč. 1, 1920, č. 5, s. 1-2.

ženy aj tak nemohli voliť. Zrušený bol virilizmus a majetkový cenzus, ktorý umožňoval voliť iba ľuďom, ktorí platili určitú výšku dane. Voliť nemohli vojaci a dôstojníci. Aktívne volebné právo mali ľudia, ktorí mali štátne občianstvo, dovŕšili 21 rokov života a mali trvalý pobyt vo volebnom okrese. Pasívne volebné právo mali iba ľudia, ktorí dovŕšili 25 rokov života. Na každej volebnej listine mal byť povinne jeden tzv. kvalifikovaný poslanec, ktorý mal mať ukončenú vysokú školu alebo jej ekvivalent. Volebnými jednotkami boli volebné okruhy, ale aj mestá Belehrad, Záhreb, Ľubl'ana. Voliči volili tajne takým spôsobom, že vhadzovali gumené guľôčky do škatúl jednotlivých volebných kandidátskych listín. Voľby sa konali na základe súpisu obyvateľstva z roku 1910 a jeden mandát pripadal na asi 30 000 obyvateľov. Voľby nezodpovedali dobovému stavu obyvateľstva v jednotlivých oblastiach. Volebný zákon zvýhodňoval Srbsko, kde počas vojny došlo k úbytku mužskej populácie o tretinu na úkor iných oblastí, kde sa počet obyvateľov počas vojny zvýšil (napríklad Chorvátsko). Prerozdeľovanie poslaneckých mandátov sa konalo podľa najväčšieho volebného kvocientu (*izborni količnik*),⁵⁸ ktorý sa vypočítal deľbou hlasov voličov číslom mandátov v obvode. Tento volebný systém umožňoval aj malým stranám, aby sa dostali do parlamentu.⁵⁹ Dátum volieb bol stanovený na 28. novembra 1920.

Po vzniku Kráľovstva SHS sa vo Vojvodine nezmenil len volebný systém, ale aj volebné okresy. Väčšina vojvodinských Slovákov v Kráľovstve SHS žila prevažne v štyroch volebných okruhoch, kde bolo štrnásť volebných okresov a dve mestá. Tieto mestá, aj keď sa nachádzali v konkrétnom volebnom okrese, boli v skutočnosti samostatné volebné okresy. Takže Slováci vo Vojvodine boli roztrúsení až v šestnástich volebných okresoch, čo obmedzovalo ich jednotný politický postup vo voľbách a znemožňovalo zvolenie slovenského kandidáta. V Bácske bolo najviac Slovákov v novosadskom okruhu. Ten bol rozdelený na štyri okresy a mesto Nový Sad, ktorý bol samostatným volebným okresom. V novosadskom okrese Slováci žili v obciach Petrovec, Kysáč, Hložany, Kulpín a potom v menšom počte v meste Nový Sad. Potom nasledoval odžacký okres, v ktorom Slováci žili v obciach Pivnica, Selenča a Laliť. V báčskopalánskom okrese Slováci žili vo väčšom počte v Silbaši a v menšom počte v Starej Palánke a Číbe.⁶⁰ V báčskotopolskom okrese Slováci žili v Bajši. V dolnobanátskom volebnom okruhu Slováci boli tiež v štyroch okresoch. V kovačickom okrese bolo najviac Slovákov v Banáte a to v Kovačici a Padine. Vo vršackom volebnom okrese žili Slováci v Hajdušici. V alibunárskom okrese v Slovenskom Alexandrovci.⁶¹ V pánčevskom okrese žili Slováci vo Vojlovici. V hornobanátskom volebnom okruhu boli Slováci v dvoch okresoch. Vo veľkobečkereckom

⁵⁸ Volebný kvocient – počet hlasov potrebných na zvolenie jedného poslanca.

⁵⁹ ĐURĐEVIĆ, Miroslav. Istorijat izbora u Kraljevini SHS i Kraljevini Jugoslaviji. In *Strani pravni život*, 2013, č. 3, s. 296-299.

⁶⁰ Stará Palanka, časť súčasného mesta Bácska Palanka. V tom čase nejstvovala jedna obec Bácska Palanka, ale viacero nezávislých obcí: Stará Palanka s väčšinovým srbským obyvateľstvom, Nemecká Palanka s väčšinovým nemeckým obyvateľstvom a Nová Palanka. Slováci väčšinou žili v Starej Palánke. Číba, Číb, v súčasnosti Čelárevo.

⁶¹ Slovenský Alexandrovac, v súčasnosti Jánošík.

okrese Slováci žili v Aradáči, Bielom Blate a menší počet Slovákov v meste Veľký Bečkerek.⁶² V novokanižskom volebnom okrese Slováci žili v Potiskom Svätom Mikuláši.⁶³ V sriemskom okruhu boli Slováci v štyroch okresoch. V staropazovskom okrese žilo najviac Slovákov a to v Starej Pazove a menej v Slankamenských Vinohradoch. V zemunskom volebnom okrese Slováci žili v menšom počte v obciach Ašaňa, Bóľovce, Dobanovce a Surčín. V ilockom okrese Slováci žili v Iloku, Erdevíku, Binguli, pričom Ilok bol chorvátsko-srbsko-slovenské mestečko a Erdevík srbsko-nemecko-slovensko-maďarská obec. V šídskom okrese žila malá skupina Slovákov v mestečku Šíd.⁶⁴ Malý počet Slovákov bol roztrúsený v Chorvátsku a Bosne. Slovenskí predstavitelia, ani SNS neprejavila záujem o málopočetných Slovákov v Chorvátsku a Bosne.⁶⁵ Vzhľadom na to, že ani v jednom volebnom okrese Slováci nemali väčšinu, bolo nepredstaviteľné, aby si zvolili svojho kandidáta do juhoslovanského parlamentu.

Začiatkom roka 1920 obecné predstavenstvá dostali nariadenie, aby urobili zoznamy voličov. Podľa nariadenia do zoznamu mohol byť zapísaný každý občan mužského pohlavia, ktorý mal najmenej 21 rokov, nebol odsúdený na stratu politických práv, nespáchal nič proti vlastnému štátu, bol občanom kráľovstva a Slovanom. V Petrovci, najväčšej slovenskej obci v Báčke so silným národným povedomím, obecné predstavenstvo niekoľkokrát vyzvalo občanov, aby sa dali zapísať do zoznamu voličov. No záujem o zapísanie do zoznamu voličov bol malý.⁶⁶ Podľa toho, ako to bolo v Petrovci, kde bol záujem o zapísanie do zoznamu voličov nízky, môžeme usudzovať, že ani v iných obciach, kde žili Slováci, to nebolo lepšie.

Veľkou príležitosťou na predvolebnú agitáciu v prospech slovenských kandidátov a SNS boli slovenské národné slávnosti, ktoré sa konali 21. a 22. septembra 1920 v Petrovci. Prvým bodom druhých slovenských národných slávností v Petrovci bola otázka, aký postoj majú zaujať Slováci v Kráľovstve SHS k voľbám do ústavodarného parlamentu (konstituanta) a aká je ich ďalšia budúcnosť. Na zhromaždení ako prvý prehovoril poslanec I. B. Štefánik, ktorý tvrdil, že Slováci môžu získať dva až tri poslanecké mandáty.⁶⁷ Aby sa to podarilo, Slováci by museli založiť slovenský volebný blok, zložený zo SNS, tzv. roľníkarov⁶⁸ a združenia legionárov.⁶⁹ Jedine v novosadskom volebnom okrese, kde žilo spolu najviac Slovákov, mali Slováci možnosť, ak by boli jednotní, zvoliť slovenského kandidáta.⁷⁰ I. B. Štefánik navrhol, aby slovenský volebný blok vyjednával aj s inými politickými stranami a s ich pomocou by Slováci získali aspoň dva mandáty v parlamente.

⁶² Veľký Bečkerek, v súčasnosti mesto Zrenjanin.

⁶³ Potiský Svätý Mikuláš, v súčasnosti Ostojićevo.

⁶⁴ LABÁTH, Andrej. *Naša politika od prevratu dodnes*, s. 92-93.

⁶⁵ DUGAČKI, Vlatka. „Manjinska posla“ – Politicko organiziranje češke i slovačke manjine na izborima, s. 411.

⁶⁶ LAMOŠ, Ján. Niečo o sozname voličov na poslanecké voľby. In *Národná jednota*, roč. 1, 1920, č. 5, s. 3.

⁶⁷ Zprávy. Slovenské slávnosti v Petrovci. In *Naše zahraničí*, roč. 1, 1920, č. 4, s. 295.

⁶⁸ Roľníkári čiže Roľníci. Pravdepodobne išlo o Československú pokrokovú stranu roľnícku v Kráľovstve SHS, o ktorej som nenašiel bližšie záznamy a ktorá pravdepodobne nevznikla.

⁶⁹ Legionári boli príslušníci československých legionárov z radov Slovákov vo Vojvodine.

⁷⁰ LABÁTH, Andrej. *Naša politika od prevratu dodnes*, s. 29-30.

Za tým účelom zhromaždenie zvolilo osobitný volebný výbor.⁷¹ Pre volebný blok chceli získať podporu Ľ. Mičátka ako predsedu SNS a dosiahnuť zmierenie medzi ním a I. B. Štefánikom.⁷² Za poslaneckých kandidátov navrhli kovačického advokáta Jána Petrikovicha a poslanca I. B. Štefánika.⁷³ Po Slovenských národných slávnostiach sa slovenský volebný blok snažil dosiahnuť vytýčené ciele. Nepodarilo sa to z viacerých dôvodov. I. B. Štefánik uprednostňoval spoluprácu slovenského volebného bloku so srbskou radikálnou stranou, od ktorej očakával najviac výhod pre Slovákov. Roľníci sa postavili proti Štefánikovmu návrhu a vyjadrili sa, že v budúcich voľbách chcú ísť spoločne s demokratickou stranou. Podobné stanovisko ako roľníci mal aj Ľ. Mičátek, takže celá práca slovenského volebného bloku vyšla nazmar. Za týchto okolností nedošlo ani k uzmierneniu medzi Ľ. Mičátkom a I. B. Štefánikom. Po týchto udalostiach sa I. B. Štefánik stiahol z politiky⁷⁴ a Mičátkov postoj komentoval slovami: „Kto chce byť vodcom národa, nech berie na seba aj zodpovednosť.“⁷⁵

Politické dianie medzi Slovákami v Kráľovstve SHS zaznamenali okrajovo aj srbské noviny. Dialo sa tak vtedy, keď chceli zdiskreditovať slovenských politických oponentov. Napríklad orgán demokratickej strany *Sloboda* širil správy, že poslanec I. B. Štefánik je spojený s petrovskými novinami *Národná jednota*, ktorá mu vraj poskytovala podporu. I. B. Štefánik toto tvrdenie v článku v *Národnej jednote* poprel a tvrdil, že nie je v spojení s *Národnou jednotou*. Poukázal na nedobrý vplyv Mičátkovej politiky, ktorý tvrdil, „že sa Slováci nemôžu dať použiť ako nástroj v boji proti bratovi, že sa nesmú pripojiť ani k tej, ani k onej politickej strane a teraz dáva radu Slovákom spojiť sa s demokratickou socialistickou stranou.“ Na záver napísal, že ak si SNS chce zahatať cestu spolupráce s inými politickými stranami, čím myslel radikálnu stranu, nech za to nesie aj zodpovednosť.⁷⁶ Spojenectvo *Národnej jednoty* s I. B. Štefánikom poprelo aj vydavateľstvo *Národnej jednoty*.⁷⁷ *Národná jednota* sa snažila byť nestranná a obhajovala slovenské národné hnutie bez ohľadu na politickú príslušnosť Slovákov.

Politické aktivity Slovákov v Kráľovstve SHS sledovali aj v Československu a písali o nich v časopise *Naše zahraničí*, ktorý vydávala Národní rada československá v Prahe, zaoberajúca sa slovenskou a českou menšinou v zahraničí. Informácie, ktoré podávali jednotlivé články, boli niekedy skreslené alebo už nezodpovedali skutočnosti, keďže jednotlivé čísla vychádzali niekoľko týždňov alebo mesiacov po tom, ako boli napísané, dodané redakcii a vytlačené. Napríklad Ivan Grúnik, syn riaditeľa Petrovskej sporiteľne a podpredsedu SNS v Kráľovstve SHS Jána Grúnika, písal: „Už dvakrát bolo národné zhromaždenie v Petrovci, kde zišlo sa tisíce Slovákov a ustálilo si jednotný program.

⁷¹ Zprávy. Slovenské slávnosti v Petrovci. In *Naše zahraničí*, roč. 1, 1920, č. 4, s. 295.

⁷² LABÁTH, Andrej. *Naša politika od prevratu dodnes*, s. 30.

⁷³ -th. Kronika nášho národného života od roku 1918 – 1923. In *Národný kalendár*, roč. 5, 1924, s. 111.

⁷⁴ LABÁTH, Andrej. *Naša politika od prevratu dodnes*, s. 30.

⁷⁵ -th. Kronika nášho národného života od roku 1918 – 1923. In *Národný kalendár*, roč. 5, 1924, s. 112.

⁷⁶ ŠTEFÁNIK, I. „My a voľby“. In *Národná jednota*, roč. 1, 1920, č. 8, s. 2; Národná porada a sokolské slávnosti. In *Dolnozemský Slováčok*, roč. 14, 1919, s. 5 a č. 17-18, s. 6.

⁷⁷ Odpoveď na dopis v Slobode. In *Národná jednota*, roč. 1, 1920, č. 8, s. 3.

Petrovec má byť slovenským služnovským okresom. Do juhoslovanského národného zhromaždenia dostanú dva mandáty Slováci. Teraz zastupuje Slovákov poslanec Igor Štefánik.⁷⁸ V čase, keď toto číslo vyšlo a potom sa dostalo k čitateľom, informácie v ňom už dávno neboli aktuálne. Čo sa týka politických informácií o Slovákoch v Kráľovstve SHS, sú spoľahlivejšie noviny *Dolnozemský Slovák*, ktoré vydával L. Mičátek v Novom Sade do roku 1920, a *Národná jednota*, ktoré vydávala Kníhtlačiareň v Petrovci od roku 1920 a riadil ju Andrej Labáth.⁷⁹

Ďalšia porada SNS po slovenských národných slávnostiach sa konala 6. októbra 1920 v Novom Sade pod predsedníctvom Ludovíta Mičátka a za účasti viac ako 60 delegátov miestnych organizácií. Na porade sa zúčastnili iba predstavitelia z niektorých obcí, teda z Petrovca, Kysáča, Hložian, Selenče, Nového Sadu, Erdevíku, Starej Pazovy a Bóľoviec.⁸⁰ Nevedno, prečo sa na porade nezúčastnili žiadni Slováci z Banátu. Porada sa zaoberala predsedovým výkladom politickej situácie a tým, aké stanovisko k voľbám do ústavodarného parlamentu má zaujať slovenská menšina v Kráľovstve SHS. Výsledkom porady bolo konštatovanie, že vzhľadom na rozptýlenosť slovenských obcí po rôznych volebných okresoch, nie je možné, aby Slováci dosiahli taký volebný výsledok, ktorý by im zaručil aspoň jeden poslanecký mandát. Preto niektorí na porade navrhovali, aby sa Slováci spojili s niektorou „juhoslovanskou“ stranou. Najprv však SNS vyzvala juhoslovanské národné (väčšinou srbské) strany, aby zanechali zhubné stranické boje a aby spoločným postupom znemožnili úspech rôznych protinárodných živlov. Na porade sa rozhodlo, že sa zastane aj Čechov a Rusínov (nazývaných aj Rusi) v Kráľovstve SHS. SNS požadovala pre Slovákov tri kandidátske miesta, pre Čechov jedno a pre Rusínov (Rusov) tiež jedno miesto. Porada jednomyselne prijala návrh, aby predsedníctvo strany vyzvalo juhoslovanské (srbské) strany na spoločný postup.⁸¹ Čo sa týka vzájomnej spolupráce so srbskými stranami, teda s radikálnou a demokratickou stranou, tak L. Mičátek a vedenie SNS postupovalo dosť váhavo. V prípade radikálnej strany si uvedomili, že je to najsilnejšia politická strana vo Vojvodine, ale jej politika je dosť odlišná od politiky SNS. Ukázalo sa to v roku 1918 počas Veľkého národného zhromaždenia v Novom Sade a potom pri vymenovaní I. B. Štefánika za poslanca do národného predstaviteľstva. Obe strany sa odlišovali aj politickou kultúrou. Kým SNS bola formovaná stredoeurópskou (Uhorsko) politickou kultúrou, tak srbská radikálna strana bola formovaná balkánskou (Srbsko) politickou kultúrou. Aj preto Mičátek a vedenie SNS nemalo dôveru v najsilnejšiu srbskú

⁷⁸ GRÚNIK, Ivan. Dolnozemsí Slováci. In *Naše zahraničí*, roč. 1, 1920, č. 3, s. 179.

⁷⁹ Petrovčan Andrej Labáth (1886 – 1934) bol prokurista petrovskej sporiteľne, nadšenec pre slovenskú kultúru, neskôr autor niekoľkých kníh z oblasti hospodárstva, politiky a kultúry, zostavovateľ Národných kalendárov, odborník v tlačiarenskej technike. Bol zvolený za prvého správcu kníhtlačiarny v Petrovci. Tlačiarenské skúsenosti si priniesol zo Slovenska, z Ružomberka, kde sa za sadzača vyučil u známeho tlačiara Karola Salvu. Na čele petrovskej tlačiarne zotrval do svojej predčasnej smrti v roku 1934. VALENTOVIČ, Štefan a kol. *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990)*. III. zväzok K-L, s. 329.

⁸⁰ V prameni je spomenutá aj sriemska obec Beška. Pravdepodobne ide o omyl, keďže sa tam žiadni Slováci nespomínali. Je možné, že ide o inú obec.

⁸¹ Zprávy. Porada slovenské Národní strany. In *Naše zahraničí*, roč. 1, 1920, č. 4, s. 295-296.

stranu. Na druhej strane demokratická strana, ktorá sa formovala v srbskom prostredí bývalého Rakúsko-Uhorska, bola svojou kultúrou a programom bližšia k SNS, ale nebola taká populárna medzi Srbmi vo Vojvodine ako radikálna strana. Čoskoro sa ukázalo, že demokratická strana nebola schopná poskytnúť Slovákom väčšiu podporu. Aj to bol jeden z dôvodov, prečo SNS v prvom rade požadovala, aby sa srbské strany zmierili a spolupracovali. V SNS si uvedomili, že podpora SNS pre jednu zo srbských politických strán bude znamenať odpor tej druhej strany. Očakávať od srbských politikov, že budú postupovať jednotnejšie ako v bývalom Uhorsku, bolo iluzórne.

Posledná porada SNS pred voľbami, na ktorej boli zástupcovia z Báčky, Banátu a Sriemu, sa uskutočnila 20. októbra 1920 v Novom Sade. Porada rozhodla takpovediac na poslednú chvíľu, že do volieb, ktoré sa mali uskutočniť 28. novembra 1920, pôjde SNS spoločne s demokratickou stranou. SNS navrhla aj svojich kandidátov na kandidátsku listinu demokratickej strany. V novosadskom okrese navrhli na druhé miesto advokáta Jána Petrikovicha, v somborskom okrese na prvé miesto slovenského legionára Emila Greisingera z Petrovca,⁸² v pánčevskom okrese na tretie miesto L. Mičátka a v sriemskom okrese tiež na tretie miesto evanjelického farára Adama Vereša. Poslanec I. B. Štefánik, ktorý bol na kandidáta navrhnutý na slovenských národných slávnostiach v septembri 1920 a ktorý navrhoval dohodu s radikálnou stranou, ktorá im údajne sľúbila dva mandáty, sa po schválení dohody s demokratickou stranou ocitol mimo.⁸³ Hlavní predstavitelia demokratickej strany boli Ljuba Davidovič⁸⁴ a Svetozar Pribičević. Demokratická strana nepostupovala voči SNS korektne a navrhnutých slovenských kandidátov postavila na také volebné miesta, z ktorých mohol byť len ťažko niekto z nich zvolený. Dokonca L. Mičátek vôbec nebol zaradený na kandidátsku listinu demokratickej strany. V novosadskom okrese, kde kandidoval J. Petrikovich, bol za pomoci Slovákov zvolený novosadský právnik Srb Miloš Bokšan. Podľa vzájomnej dohody sa M. Bokšan mal v prípade zvolenia a po schválení Ústavy Kráľovstva SHS vzdať svojho poslaneckého mandátu v prospech J. Petrikovicha, ale dohodu nedodrжал.⁸⁵

Pred voľbami, ktoré sa konali 28. novembra 1920, sa rozprúdila nebývalá volebná agitácia. V slovenských obciach boli aktívni aj srbskí radikáli, aj demokrati. Dobová tlač, ktorá bola nastavená negatívne voči komunistom, však vyhodnotila, že najaktívnejší boli pravdepodobne srbskí komunistickí agitátori. Rozišli sa po slovenských obciach a snažili sa získať rôznymi sľubmi, aj nereálnymi, chudobných slovenských roľníkov a poľnohospodárskych robotníkov. Okrem toho nevyberanými spôsobmi očierňovali

⁸² Emil Greisinger (1884 Radvaň – 1963 Hložany). Nepodarilo sa nám zistiť, v akom príbuzenskom vzťahu bol s obchodníkom a učiteľom Eduardom Greisingerom. Obaja sa však narodili v Radvani. Pozri evanjelická matrika Radvaň nad Hronom, Banská Bystrica. Matrika pokrstených. Dostupné online: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:KXW7-BHV>; <https://backipetrovacvesti.com/sk/milan-rastislav-stefanik-na-svadbe-v-pivnici/>.

⁸³ Zprávy. Na poradě slovenské národní strany v Novém Sadě. In *Naše zahraničí*, roč. 1, 1920, č. 4, s. 296-297.

⁸⁴ Ljubomir Davidovič (1863 – 1940). Srbský politik, zakladateľ a doživotný predseda Demokratickej strany. Dvojnásobný predseda juhoslovenskej vlády.

⁸⁵ LABÁTH, Andrej. *Naša politika od prevratu dodnes*, s. 32-33.

slovenskú inteligenciu v SNS. Hoci SNS išla do volieb v spolupráci s demokratickou stranou, ktorá nakoniec zvíťazila, SNS nemala z toho žiaden úžitok. Demokratická strana sa o Slovákov nezaujímala a ani jeden slovenský kandidát sa nestal poslancom. Miloš Bokšan vôbec neodstúpil v prospech J. Petrikovicha.⁸⁶ Celkovo dopomohli Slováci k zvoleniu piatich poslancov za demokratickú stranu: v novosadskom okrese dvom, v somborskom jednému, v zemunskom jednému a v pánčevskom tiež jednému kandidátovi demokratickej strany.⁸⁷

Na voľbách sa zúčastnilo málo ľudí. Kráľovstvo SHS malo v tom čase takmer dvanásť miliónov obyvateľov (11 934 911). Počet voličov bol 2 480 623, čo znamená, že vo voľbách sa mohla zúčastniť asi pätina obyvateľov. Voliť bolo 64,9% zapísaných voličov, čo znamená, že o zložení ústavodarného parlamentu rozhodla asi desatina obyvateľov Kráľovstva SHS. Na voľbách sa zúčastnilo 22 strán a z toho sa do parlamentu dostalo šesť politických strán.⁸⁸

Novozvolený parlament mal 419 poslancov. Zastúpené v ňom boli nasledovné strany: Demokratická strana (92 mandátov), Národná radikálna strana (91), Komunistická strana Juhoslávie (58), Chorvátska národná sedliacka strana (50), Roľnícka strana (39), Chorvátska a Slovinská ľudová strana (27), Juhoslovanská moslimská organizácia (24), Sociálnodemokratická strana (10), Chorvátska robotnícka strana (Národný klub) (7), Národná turecká organizácia (8), Chorvátske spoločenstvo (4), Republikánska strana (3), Chorvátska strana práva (2), Nestranická listina (1), Národná sociálna strana (2), Liberálna strana (1).⁸⁹ Hlavnou úlohou ústavodarného parlamentu bolo vypracovať a schváliť ústavu a s ústavou súvisiace zákony. Ústava bola schválená 28. júna 1921, podľa srbského pravoslávneho kalendára na srbský sviatok Vidovdan (sv. Vida – sv. Víta), a preto dostala pomenovanie Vidovdanská ústava. Okrem schválenia ústavy, parlament schválil ďalších 26 rôznych zákonov a potom sa 21. decembra 1921 rozišiel.⁹⁰

Slovenská národná strana a slovenská politika medzi voľbami 1920 a 1923

Okrem schvaľovania ústavy sa štátna moc zaoberala aj otázkou postavenia Komunistickej strany Juhoslávie (KSJ), ktorá sa stala treťou najsilnejšou stranou ústavodarného parlamentu Kráľovstva SHS. Najväčšiu podporu mali komunisti medzi robotníkmi, sedliakmi a niektorými vojakmi. Časté boli štrajky robotníkov, baníkov. KSJ mala vo svojom programe zrušenie kapitalizmu, nastolenie diktatúry proletariátu a moc soviets. Preto bola KSJ obvinená, že pripravovala zvrhnutie jestvujúceho štátneho poriadku a v noci z 29. na 30. decembra 1920 rozhodnutím vlády Milenka Vesnića pod názvom

⁸⁶ -th. Kronika nášho národného života od roku 1918 – 1923. In *Národný kalendár*, roč. 5, 1924, s. 112-113.

⁸⁷ MIČÁTEK, L. Slováci a voľby. In *Národná jednota*, roč. 3, 1922, č. 52, s. 1.

⁸⁸ ĐURĐEVIĆ, Miroslav. Istorijat izbora u Kraljevini SHS i Kraljevini Jugoslaviji, s. 299.

⁸⁹ MILIĆ PETROVIĆ, F. *Državni rodoslov Kraljevine Jugoslavije/SHS 1918 – 1941*. Beograd : Prosvetni pregled, 2008, s. 70-71.

⁹⁰ LABÁTH, Andrej. *Naša politika od prevratu dodnes*, s. 32-35.

Obznana (Oznámenie) bola zakázaná činnosť všetkých organizácií Komunistickej strany Juhoslávie a zastavené vydávanie komunistickej tlače. Vláda zároveň nariadila uväznenie tých, čo šíрили komunisticke myšlienky alebo rušili verejnú bezpečnosť, napríklad vyzývali na štrajk. Štátni úradníci, ktorí sympatizovali s komunistami, mali byť ihneď prepustení, študenti vysokých škôl, ktorí boli podozriví z členstva v KSJ, boli vylúčení zo štúdia. Jediným legálnym orgánom KSJ zostal poslanecký klub v ústavodarnom parlamente.⁹¹ Z právneho hľadiska nebolo rozhodnutie právoplatné, lebo ho nepodpísal kráľ, ale iba minister. Tiež nebolo publikované v úradných novinách (*Službeni list*). Oznámenie bolo rozvešané iba po uliciach.⁹² Podľa *Obznany* mala byť komunistickej aktivita zastavená iba do schválenia ústavy. Komunistickí poslanci prisahali vernosť monarchii, len aby sa mohli zúčastniť na práci ústavodarného parlamentu. Pokúsili sa presvedčiť poslancov ostatných opozičných strán, aby bol vyhlásený dekrét za protiprávny. Vzájomnej dohode bránila skutočnosť, že komunisti neprikladali veľký význam národnej a agrárnej otázke. Autonomistické strany sa obávali hrozby boľševizmu, preto komunistov nepodporili.⁹³ V konečnom dôsledku sa komunisti nezúčastnili na schvaľovaní ústavy, podobne ako ani iné, najmä chorvátske politické strany. V nasledujúcich voľbách sa nezúčastnili, nedostali sa do parlamentu a prešli do ilegality.

Komunisti boli vo voľbách do ústavodarného parlamentu úspešní v novosadskom okrese najmä v obciach, kde Slováci mali väčšinu. Najsilnejšia srbská radikálna strana mala medzi Slováckmi najmenšiu podporu. Najväčší počet hlasov získali komunisti napríklad v Hložanoch (komunisti 288, demokrati 183, radikáli 14), Kysáči (komunisti 478, demokrati 411, radikáli 286), Kulpíne (komunisti 287, demokrati 89, radikáli 228). V Petrovci skončili komunisti na druhom mieste (demokrati 743, komunisti 667, radikáli 15). V ostatných obciach novosadského okresu s veľkou prevahou volili Srbi radikálnu stranu. V somborskom okrese už komunisti neboli takí úspešní. V zmiešanej evanjelicko-katolíckej obci Selenča s veľkou prevahou Slováci volili demokratov (komunisti 15, demokrati 301, radikáli 8). V Pivnici volili Slováci viac ako komunistov iné strany (komunisti 23, demokrati 178, radikáli 324, socialisti 400).⁹⁴ To, že takmer polovica Slovákov (hlavne nemajetných) volila komunistov, a to najmä v Báčke, spôsobilo, že si Srbi o Slováckoch vytvorili nepriaznivý postoj. Srbské noviny *Zastava a Balkan* napádali Slováckov. Keď Slováci išli na úrad s nejakou prosbou, boli často odbití: „Vy ste komunisti a nepriatelia štátu.“⁹⁵ Príčin, prečo Slováci volili komunistov, bolo viacero. Prvá príčina bola, že väčšina roľníckych robotníkov bola v zlom hospodárskom postavení a cítili sa ukrivdení začínajúcou nespravodlivo uskutočňovanou pozemkovou reformou. Štátne úrady uprednostňovali prisťahovaných Srbov zo starého Srbska a prideľovali im viac pôdy ako domácim Slováckom. Druhou príčinou bola zlá organizácia SNS. Vedúci

⁹¹ ŠESTÁK, Miroslav. *Dějiny Jihoslovanských zemí*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 1998, s. 399.

⁹² *Obznana*. In Vikipedija Slobodná enciklopedija. Dostupné online: <http://sr.wikipedia.org/wiki/%D0%9E%D0%B1%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D0%B0>.

⁹³ PIRJEVEC, Jože. *Jugoslávie 1918 – 1992*, s. 24.

⁹⁴ Prepadli sme. In *Národná jednota*, roč. 1, 1920, č. 42, s. 1.

⁹⁵ -th. Kronika nášho národného života od roku 1918 – 1923. In *Národný kalendár*, roč. 5, 1924, s. 112-113.

predstavitelia strany nevedeli ani kde a koľko členov strana má. S predvolebnou agitáciou začali neskoro. Väčší dôraz dávala SNS na minulosť a národné cítenie ako na hmotné a sociálne zlepšenie života chudobných Slovákov.⁹⁶

Na konci roka 1920 v *Národnej jednote* zhodnotil Ján Čajak politický život Slovákov v Kráľovstve SHS ako nie veľmi dobrý. Podľa neho boli Slováci politicky neorganizovaní a ustavičné sváre, ktoré panovali medzi Slovákmí, hatili alebo znemožňovali intenzívnejšiu prácu. Najväčšia bieda bola v samom ľude, „ktorý považoval za ťažko prístupný, nedôverčivý a čo je najhoršie ľahkoverný“. Slováci uveril každému „závratníkovi“ a nemali národné, štátne a občianske povedomie. Na záver uviedol, že je potrebné urobiť oveľa viac pre národný život Slovákov. Ak by sa to podarilo, tak by sa neúspechy, ktoré postihli Slovákov v roku 1920, ukázali ako prechodné a v budúcnosti by Slovákov čakali úspechy.⁹⁷

V dňoch 4. – 5. septembra 1921 sa na tretích Slovenských národných slávnostiach v Petrovci konala porada SNS. Okrem sokolských cvičení a divadelného predstavenia bolo v rámci slávností viacero prednášok. Politologickú prednášku mal J. Čajak, o vývine peňažných ústavov hovoril správca filiálky petrovskej sporiteľne v Pivnici Michal Rúžek. Prvý deň slávností sa konala „predporada“, kde dohodli program porady SNS.⁹⁸ Tá sa konala na druhý deň v školskej sieni pri slovenskom evanjelickom kostole. Poradu otvoril predseda SNS Ľ. Mičátek. Na začiatku príhovoru pripomenul smrť kráľa Petra a jeho pohreb, na ktorom sa zúčastnili aj predstavitelia Slovákov a Čechov v Kráľovstve SHS. Potom pozdravili nového kráľa Alexandra. Ďalej hovoril o komunistickom hnutí medzi Slovákmí vo Vojvodine a jeho nepriaznivom dopade na Slovákov. Spomenul prípad slovenských roľníkov, ktorým bola v rámci pozemkovej reformy pridelená pôda a potom v dôsledku toho, že viacerí Slováci volili vo voľbách komunistov, bola im pôda odobratá. Plánoval napísať list dotyčnému ministerstvu s prosbou, aby bola odobratá pôda vrátená Slovákom. Argumentoval tým, že komunizmus stratil pôdu medzi Slovákmí. SNS sa mala pričiniť o to, aby sa „všetkým pomýleným bratom [Slovákom], ktorí sa nezúčastnili v teroristickej agitácii, odobratá pôda znova prinavrátila“. Ďalej navrhol, aby v rámci pozemkovej reformy bola pridelená pôda aj slovenským legionárom z Vojvodiny, ktorí počas vojny vstúpili do československých légií. Podľa Ľ. Mičátka mali byť slovenskí legionári zrovnoprávnení so srbskými vojakmi bojujúcimi na solúnskom fronte a mali mať rovnaké výhody. Na porade sa potom hovorilo o hospodársko-finančných témach. Kultúrny pracovník Július Kubány⁹⁹ hovoril, ako prebiehali prípravy na založenie železo-oceliarskej spoločnosti v Petrovci a priebehu upisovania účastín. Ľ. Mičátek

⁹⁶ SIRÁCKY, Andrej. Slováci v Kráľovstve S. H. S. In *Naše zahraničí*, roč. 4, 1923, sv. 1, s. 4.

⁹⁷ ČAJAK, Ján. Súvaha nášho národného života z r. 1920. Politický život. In *Národná jednota*, roč. 1, 1920, č. 46, s. 2.

⁹⁸ J. Č. Slovenské slávnosti v Petrovci. In *Národná jednota*, roč. 2, 1921, č. 36, s. 1-2.

⁹⁹ Július Kubány (1875 Hložany – 1926 Petrovec). Učiteľ na ľudových školách a prvý správca petrovskeho slovenskeho gymnázia. Spoluzakladateľ petrovskej knižtlačiarne, inicioval založenie nakladateľského spolku, ktorý bol vydavateľom novín *Národná jednota*. Spoločensko-politický pracovník. Jeho sestra Adela bola vydatá za petrovskeho učiteľa a obchodníka Eduarda Greisingera. VALENTOVIČ, Štefan a kol. *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990)*. III. zväzok K-L, s. 285.

považoval projekt železo-oceliarskej spoločnosti v Petrovci za dobrý a chcel, aby SNS tento projekt podporila. Potom sa na pretras dostala Daruvárska a Ilocká sporiteľňa. Vzhľadom na to, že v chorvátskom Daruvere a na jeho okolí žila početná česká menšina, považovali za potrebné, aby sa rozvoj daruvarskeho regiónu podporil finančnou podporou Daruvarskej sporiteľne. Zo strany Slovákov v skutočnosti išlo viac o vyjadrenie solidarity s daruvarskými Čechmi ako o finančnú podporu. Podobne chceli založiť peňažný ústav aj v sriemskom Iloku. Hlavné dôvody boli, že v mestečku Ilok okrem Chorvátov a Srbov žilo asi 1 600 Slovákov a cez Ilok prechádzal vystaňovalecký prúd Slovákov z Báčky, ktorí sa usádzali na okolí Iloku a v ostatných častiach Sriemu. Na porade sa zúčastnil aj úradník cukrovaru v chorvátskom Osijeku František Švorc, ktorý zastupoval osijeckú českú obec. Povedal, že Česi budú dávať svoje vklady do Petrovskej sporiteľne a zároveň žiadal Slovákov, aby vkladali svoje peniaze do Daruvarskej sporiteľne. Po hospodárskych témach sa porada venovala školským otázkam. Vzhľadom na to, že mnohí Slováci navštevovali srbské stredné školy ako napr. v Novom Sade, L. Mičátek spomenul, že požiadal ministerstvo „výučby“ (školstva), aby zabezpečilo učiteľov, ktorí by slovenských žiakov vyučovali slovenskému jazyku a literatúre. Ako bolo zvykom, ministerstvo sa vyjadrilo, že sa tomu nebráni, ale bude sa tým zaoberať až po schválení príslušného zákona. J. Čajak naliehal na SNS, aby sa viac zaoberala otázkou ľudových a stredných škôl a aby svojou činnosťou dopomohla k tomu, aby budúci školský zákon dopadol pre Slovákov čo najpriaznivejšie. Okrem spomenutého Františka Švorca sa na porade SNS zúčastnil aj istý Josef Zounar z Daruvaru. V príhovore porovnával Slovákov z Vojvodiny s postavením Čechov v Daruvarsku. Postavenie Slovákov vo Vojvodine bolo lepšie ako Čechov v Daruvarsku. Slováci vo Vojvodine mali svoju cirkev, evanjelické školy a tiež aj domovské právo. Česi nemali svoje české školy a tiež ani nemali domovské právo, čo znamenalo, že len 5% Čechov v Chorvátsku mohlo voliť vo voľbách. O zakladaní a výstavbe slovenského gymnázia v Petrovci hovoril vtedajší riaditeľ gymnázia Jozef Šimek. Požadoval, aby sa našli finančné prostriedky na jeho ďalší chod. Ján Čajak bol za to, aby sa založila národná základina, z ktorej by sa financovali národné a kultúrne potreby Slovákov v Kráľovstve SHS. Základina by sa financovala z dobrovoľných a národných príspevkov. Navrhoval, aby sa pri každom kultúrnom podujatí konali finančné zbierky na národnú základinu. Istý pán Kuchárik z Laliťu navrhoval zaviesť národnú daň. Návrh založenia národnej základiny podporil aj L. Mičátek. Podľa neho by v strane mal byť národný sekretár, ktorý by bol slušne platený a venoval by sa len národnej organizačnej práci. Jeho návrh bol jednohlasne prijatý. Tým sa priebeh porady prehupol zo školsko-národnej na stranícko-organizačnú problematiku. Hložiansky notár Jozef Marčok upozorňoval, že v strane chýba stranícka disciplína, a preto je potrebné zaviesť stranícke legitimácie (preukazy). Na záver L. Mičátek konštatoval, že program strany nie je dostatočný, nevyhovuje potrebám doby a treba ho upraviť.¹⁰⁰ Aj napriek tomu sa program nemenil a zostal v platnosti až do roku 1927, keď sa uskutočnila reorganizácia strany a jej premenovanie.

¹⁰⁰ J. Č. Slovenské slávnosti v Petrovci. In *Národná jednota*, roč. 2, 1921, č. 37, s. 1-2.

Obdobie po voľbách do ústavodarného parlamentu charakterizovalo v radoch SNS sklamanie a rozčarovanie a SNS navonok nebolo aktívna. Medzi vedúcimi predstaviteľmi strany a mladou slovenskou inteligenciou bol rozpor. Vedúci predstavitelia strany boli pasívni a nesnažili sa podchytiť zápal, ktorý prejavovali niektorí mladí Slováci. To, že nie je v poriadku, aby politická strana, ktorá sa považovala za stranu Slovákov, bola v medzivolebnom období pasívna, upozorňovali najmä autori článkov v nezávislom týždenníku *Národná jednota*. Napríklad v jednom článku z roku 1921 sa píše, že už niekoľkokrát sa v *Národnej jednote* písalo o tom, ako je už zvrchovaný čas zorganizovať SNS. Nikto sa k tomu neodhodlal a doba si vyžadovala, aby každý Slovák bol organizovaný v strane, lebo sa Slováci sami hlásili za členov tej alebo onej strany. Ak by sa konali voľby, tak by strana skončila s rovnakým neúspechom ako predtým. Potom by sa vodcovia strany nemohli vyhovárať na ľudí. Za prípadný nový neúspech strany sú vinní jej vodcovia. Je potrebné zvolať poradu, na ktorej by sa dohodlo na zvolaní zhromaždenia, ktoré by rozhodlo o tom, s ktorou srbskou politickou stranou by sa malo vo voľbách spolupracovať alebo či ísť samostatne.¹⁰¹

Ďalší nedostatok v pôsobení Slovenskej národnej strany bol v tom, že strana akoby pôsobila na dvoch úrovniach. Na jednej úrovni bolo politické vedenie a jednotliví členovia strany, ktorí boli medzi voľbami pasívni a zaktivizovali sa iba pred voľbami. Od Slovákov vyžadovali, aby vo voľbách volili SNS, ale medzi voľbami sa o priazeň Slovákov neusilovali. Na druhej úrovni bola slovenská inteligencia a politickí nadšenci z radov Slovákov, ktorí si uvedomovali potrebu politickej reprezentácie Slovákov, ale nemali dosah na politické smerovanie SNS. Často nebolo presne vymedzené, čo je stranický záujem a čo národný záujem. Väčšinou sa to prelínalo. Funkcionári strany si mysleli, že stranický záujem je aj slovenský národný záujem a nestraníci si mysleli, že slovenský národný záujem je aj stranický. Vidno to aj v tom, že je často ťažké určiť hranicu medzi Slovenskými národnými slávnosťami a poradou SNS. Bolo bežné, že sa tzv. Národné porady (zhromaždenia) na Slovenských národných slávnostiach stotožňovali s poradami SNS.

Potrebu lepšieho organizovania SNS si uvedomoval aj Ján Čajak, keď navrhoval založiť národnú základinu. Argumentoval tým, že nemožno ustavične požadovať od jednotlivcov, aby len oni obetovali čas, námahu a peniaze v záujme všeobecného dobra a rôznych potrieb, ako boli deputácie, porady a podobne. Podľa neho by sa na nákladoch v prospech národa mal podieľať celý národ. Veď národné záležitosti sa netýkali iba politických vecí, ale aj hospodárskeho a vzdelanostného rozvoja a slušného zastupovania slovenského národa. Ďalším problémom strany bola jej nedostatočná organizácia. Politická činnosť nebola sústredená a „celistvá“, ale „viac-menej náladová a chvíľková“, a teda nedostatočná. Väčšina členov strany nebola aktívna a tí, čo sa o to pokúšali, nestačili na to, mali osobné starosti a problémy a robili to vo voľnom čase. Najlepšie by to robil

¹⁰¹ MRÁZ, Ondrej. Organizujme národnú stranu. In *Národná jednota*, roč. 2, 1921, č. 49, s. 2.

jeden platený úradník, prípadne tajomník. Mohol by navštevovať slovenské obce, politicky pôsobiť na ľudí a politicky organizovať Slovákov v Kráľovstve SHS.¹⁰²

V medzivolebnom období sa aktivita SNS väčšinou stotožňovala s činnosťou jej predsedu L. Mičátka. Keď to bolo potrebné, vystupoval v určitých politických záležitostiach. Napríklad keď banátski Slováci v Kovačici, Padíne a Vojlovici predniesli svoje požiadavky v novinách *Banatski glasnik*, za čo boli obvinení zo separatizmu. Obvinenie vyšlo pravdepodobne z radov demokratickej strany. Slováci v Kovačici sa údajne snažili, s pomocou radikálov, presadiť svojho okresného slúžneho a vraj obmedzovali pohyb ľudí a prehánali nepohodlných Slovákov. Banátski Slováci tiež požadovali oddelenie slovenských evanjelických cirkevných zborov od ostatných evanjelikov v Banáte a vlastných slovenských školských dozorcov, ktorí by mali byť platení zo štátnych peňazí. Niektorí Srbi to vnímali tak, že Slováci chceli byť malým štátom vo veľkom štáte. Vtedy sa banátskych Slovákov v novinách *Jedinstvo* zastal L. Mičátek. Obhajoval v nich národnú jednotu Slovákov, SNS a požiadavku Slovákov, aby bol kovačický okresný slúžny Imrich Žiroš (Zsíros) zbavený úradu. Ten sa pred prvou svetovou vojnou, v rokoch 1907 – 1908, angažoval v Kovačickom procese v neprospech Slovákov.¹⁰³ Namiesto neho mal byť dosadený slovenský advokát Ján Bulík. Banátskym Slovákom síce zazlieval, že sa dožadovali samostatnej slovenskej evanjelickej cirkvi, ale to nepovažoval za separatizmus voči štátu.¹⁰⁴

Pretože SNS nemala pevnú organizačnú štruktúru a medzi voľbami nevystupovala aktívne, v *Národnej jednote* sa objavil článok, v ktorom sa písalo o potrebe hovoriť o budúcich voľbách do parlamentu, aby aj obyčajní ľudia spoznali mienku slovenských politických vodcov. Nepovažoval za dobré, aby sa čakalo až do volieb a až pred voľbami by strana prezentovala svoj politický program. Na to, aby ľudia spoznali politické postoje strany, potrebovali viac času. Článok odporúčal SNS, aby spolupracovala s takou srbskou politickou stranou, ktorá mala perspektívu dostať sa do vlády a nie spolupracovať so stranou, ktorá skončí v opozícii. Pre Slovákov by bolo najlepšie, aby sa Slováci zjednotili okolo jednej politickej strany, ktorá by reprezentovala záujmy slovenského národa ako celku. Bolo by to lepšie, ako keby Slováci volili viacero strán. Aj vládne srbské strany by sa ľahšie mohli spoľahnúť na jednu slovenskú stranu ako na viacero slovenských politických strán. Ak by bola Slovenská národná strana dobre zorganizovaná so všeobecnou podporou Slovákov, potom by ju brali vážne aj ostatné strany. V opačnom prípade to považovali za slabosť slovenskej politiky.¹⁰⁵ Politická realita bola taká, že srbským

¹⁰² Č. Národný fond. In *Národná jednota*, roč. 2, 1921, č. 50, s. 1.

¹⁰³ Kovačický proces v rokoch 1907 – 1908 bol prvým oficiálnym vystúpením dolnozemskej Slovákov na obranu svojich národnostných práv. Slovenskí evanjelici žijúci v Kovačici spolu so svojím farárom Jánom Čaplovičom nechceli dovoliť 16-člennej skupine maďarónov, aby sa v slovenskom chráme konali služby Božie v maďarskom jazyku. Ich vzbura bola potlačená maďarskými ozbrojencami a pokračovala tzv. kovačickým procesom, v ktorom bolo súdených 97 cirkevníkov; z nich 35 potrestali väzením aj peňažnou pokutou. Kovačického farára Jána Čaploviča cirkevný súd suspendoval a do svojho úradu sa mohol vrátiť vďaka účinnej obhajobe slovenskými advokátmi až v roku 1909. TKÁČ, Ján. Národno-politické hnutie Slovákov na Dolnej zemi. In *Slováci v zahraničí* 28. Martin : Matica slovenská, 2011, s. 19-37.

¹⁰⁴ MIČÁTEK, Eudovít. Slováci v dolnom Banáte. In *Národná jednota*, roč. 3, 1922, č. 3, s. 1-2.

¹⁰⁵ S. M. Organizujeme sa. In *Národná jednota*, roč. 3, 1922, č. 4, s. 1.

stranám vyhovovala politická rozdrobenosť Slovákov. Stačilo im, keď získali ich podporu vo voľbách. Slovákom nemuseli nič sľubovať a ak aj niečo sľúbili, nemuseli to splniť.

Pod vplyvom nejasnej politickej situácie zvolal predseda miestnej organizácie SNS v Petrovci Ján Grúnik užšiu poradu na 21. januára 1922. Miestnosť v dedinskom hostinci, kde sa konala porada, bola plná. Cieľom porady nebolo radiť sa o tom, o čom sa budú radiť v budúcnosti, ako to bývalo zvykom v minulosti, ale aby si vymenili názory, ako pokračovať ďalej. Tajomník Pavel Kukučka kritizoval dovtedajšiu ľahostajnosť strany. Navrhol zriadiť komisiu, ktorá by prepracovala program strany a predložila ho na schválenie valnému zhromaždeniu SNS v Petrovci. Výsledkom porady bolo uznesenie, ktoré môžeme zhrnúť do nasledovných bodov:

a) Intenzívna agitácia v Petrovci a po zistení počtu členov pripraviť valné zhromaždenie strany v Petrovci.

b) Zvolať valné zhromaždenie do dvoch týždňov.

c) Program strany mala prepracovať zvolená komisia zložená z členov: P. Kukučka, J. Čajak, S. Leitmann, M. Labáth, P. Myjavec, M. Križan, S. Štarke a istý Mandáč.

d) Predložiť prepracovaný program na schválenie centrálnemu výboru strany.¹⁰⁶

Podľa úvahy v *Národnej jednote* sa Slováci v Petrovci prikláňali k spolupráci s radikálnou stranou a Slováci v Padine k spolupráci s demokratickou stranou. Najvhodnejšia spolupráca bola práve s týmito dvomi stranami, lebo to boli najsilnejšie strany vo Vojvodine a mali najväčší vplyv na vládnu politiku v Kráľovstve SHS. Spolupráca so Socialistickou stranou Juhoslávie nebola pre Slovákov výhodná, lebo nemala veľkú podporu v prevažne poľnohospodárskej krajine, akou bola Juhoslávia. Komunistická strana bola zakázaná. Spolupráca s Chorvátskou sedliackou stranou nemala zmysel, lebo Slováci v Báčke a Banáte „nežili medzi Chorvátmi, ale medzi Srbmi“. Niektorí Slováci boli stúpenkami SNS, niektorí radikálnej strany a ďalší demokratickej strany. Slováci neboli jednotní a boli politicky rozdelení, a preto si ich ostatné strany nevážili. V oveľa lepšom postavení boli vojvodinskí Nemci, ktorí spolu s Maďarmi už mohli voliť v nasledujúcich voľbách. Vojvodinskí Nemci boli na rozdiel od Slovákov jednotnejší a väčšinou podporovali vlastnú Nemeckú stranu. Nemci si stáli za svojím, a preto s nimi vyjednávali aj demokrati, aj radikáli. V ich prospech hralo aj to, že ich vo Vojvodine bolo niekoľkonásobne viac ako Slovákov. Autor úvahy odporúčal, aby sa Slováci zjednotili okolo SNS, lebo „Slovenská národná strana najlepšie pozná, čo môže k prospechu slúžiť nie len nás všetkých tu žijúcich slovenských sedliakov a robotníkov, čo potrebujú tak naše obce, ako aj naše cirkvi ku svojmu zdarnému rozvoju, ale pozná aj, čo slúži k prospechu a zveľadovaniu celého nášho štátu a ktorý v úcte bude mať aj tie údy nášho tunajšieho slovenského národa, ktorí sa odhodlajú k spolupráci či s demokratickou, či s radikálnou stranou, – ak len nie so sebeckým záujmom, ale mať pred očami v prvom rade a vždy záujem všetkých a záujem celého štátu“.¹⁰⁷

¹⁰⁶ Kroky ku skutkom. In *Národná jednota*, roč. 3, 1922, č. 4, s. 1.

¹⁰⁷ R. Petrovec – Padina... In *Národná jednota*, roč. 3, 1922, č. 6, s. 1-2, č. 7, s. 1.

Účasť Slovenskej národnej strany v druhých voľbách 18. marca 1923

Koncom roka 1922 bol pre neustále vládne krízy rozpustený parlament Kráľovstva SHS, ktorý mal pôvodne skončiť 29. júna 1923. Voľby boli vypísané na 18. marca 1923.¹⁰⁸ Voľby sa mali konať podľa nového volebného zákona, ktorý bol schválený 27. júna 1922. Nový zákon priniesol niekoľko zmien do volieb. Kým na predošlých voľbách boli volebné okresy zorganizované tak, aby jedného poslanca volilo 30 000 ľudí, tak podľa nového zákona to bolo 40 000 ľudí. Týmto spôsobom sa počet zvolených poslancov znížil zo 419 na 313. Zákon tiež zrušil povinnosť tzv. kvalifikovaného poslanca a zvýšil pasívne volebné právo z 25 na 30 rokov. Najväčšiu zmenu zákon priniesol do spôsobu prerozdelenia poslaneckých mandátov. Namiesto prerozdelenia mandátov podľa volebného kvocientu sa mandáty prerozdeľovali kombinovaným spôsobom. Takže boli prípady, keď sa mandáty prideliťovali podľa väčšinového systému vo volebných jednotkách, kde sa volil jeden kandidát, podľa volebného kvocientu, kde bola potvrdená jedna volebná listina (proporcionálny pre všetky strany), a podľa D'Hondtovej metódy, keď vo volebnej jednotke bolo viacero volebných listín (disproporčný, ktorý uprednostňoval väčšie strany). Jedna zo základných charakteristík tohto zákona bolo vyradenie tých volebných listín, ktoré nedosiahli volebný kvocient. Týmto spôsobom boli uprednostnené veľké strany pred malými. Podľa tohto zákona sa uskutočnili všetky nasledovné voľby v Kráľovstve SHS.¹⁰⁹ Podľa Vidovdanskej ústavy boli voľby všeobecné, rovné a tajné. Právo voliť mali muži od 21 rokov života. Voliť nemohli dôstojníci v armáde, právoplatne odsúdené osoby, osoby, na ktorých majetok bol uvalený konkurz, a osoby pod poručníctvom. Ústava dávala možnosť volebného práva žien, ktoré mal upraviť zákon.¹¹⁰ To sa však neuskutočnilo.¹¹¹ Štátny výbor určil, že v novosadskom okrese sa bude voliť šesť kandidátov, v somborskom (s Baraňou) sedem, v subotickom šesť, vo veľkobečkereckom sedem a v pánčevskom (s Belou Crkvou) osem poslancov. Nový volebný zákon ešte viac obmedzil šance slovenských kandidátov dostať sa do parlamentu. V žiadnom okrese nemali Slováci toľko hlasov, aby zvolili slovenského kandidáta, respektíve kandidáta SNS. Najväčší počet Slovákov žil v novosadskom volebnom okrese, asi 21 000 Slovákov, ale aby zvolili slovenského kandidáta, všetci Slováci by museli hlasovať jednotne.¹¹²

Vedenie SNS sa dalo do pohybu a postupne sa vo viacerých obciach zorganizovali agitačné zhromaždenia s cieľom presvedčiť Slovákov, aby volili SNS. Prvé zhromaždenie sa konalo 19. novembra 1922 v Kysáči. Zhromaždenie otvoril kysácky evanjelický farár P. Turčan. O všeobecnej politickej situácii v prejave hovoril predseda strany Ľ. Mičátek. Redaktor *Národnej jednoty* Stanislav Leitmann vyzdvihoval potrebu organizovania, zdôrazňujúc, že „Slovák má byť v prvom rade Slovákom a len potom radikálom, politikom, atď., aby sa niečo docielilo“. Na záver zhromaždenia prijalo kysácke zhromaždenie

¹⁰⁸ MIČÁTEK, Ľ. Slováci a voľby. In *Národná jednota*, roč. 3, 1922, č. 52, s. 1.

¹⁰⁹ ĐURĐEVIĆ, Miroslav. Istorijat izbora u Kraljevini SHS i Kraljevini Jugoslaviji, s. 301.

¹¹⁰ *Ustav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Odeljak VII. Narodna Skupština, Član 69-71*. Beograd : Ustavotvorna skupština Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, 28. juna 1921, s. 11-12.

¹¹¹ MILIĆ PETROVIĆ, F. *Državni rodoslov Kraljevine Jugoslavije/SHS 1918 – 1941*, s. 69.

¹¹² MIČÁTEK, Ľ. Slováci a voľby. In *Národná jednota*, roč. 3, 1922, č. 52, s. 1.

rezolúciu, v ktorej vyzývali Slovákov, aby podporovali rozvoj Kráľovstva SHS, zdôrazňujúc, že žijú v slovanskom štáte. Od štátu požadovali rovnoprávne zaobchádzanie so Slovákami v štátnej správe, v kultúrnej oblasti (cirkev a školstvo) a pri uskutočňovaní pozemkovej reformy, aby sa dodržiavala Vidovdanská ústava.¹¹³

Následne sa 27. novembra 1922 konala konferencia SNS v Petrovci, na ktorej miestny predseda J. Grúnik, správca miestnych škôl J. Kubány, redaktor S. Leitmann a podnikateľ P. Kukučka vyzvali prítomných, aby sa zmobilizovali a „ešte pred 12. [hodinou] zobudili“. Na druhý deň 28. novembra bolo podobné zhromaždenie v Kulpíne. Zhromaždenie otvoril miestny predseda, ktorý vyzýval Slovákov, aby sa zjednotili. O všeobecnej politickej situácii hovoril predseda strany Ľ. Mičátek a o potrebe organizácie S. Leitmann.¹¹⁴ Na zhromaždení zvolili predsedu, podpredsedu, zapisovateľa a výbor strany. Zhromaždení sa tiež zaoberali nepriaznivou situáciou Slovákov v Kulpíne. Hoci Slováci v obci tvorili takmer dve tretiny obyvateľov, v obecnom výbore (zastupiteľstve) mali Slováci len štvrtinu, kým Srbi mali tri štvrtiny. Podobne aj richtár a obecný pokladník boli Srbi, hoci v minulosti, už päťdesiat rokov, bolo zvykom, že ak jeden bol Srb, druhý bol Slováč.¹¹⁵ Zhromaždenie na záver zvolilo obecný výbor strany a rozdelilo úlohy. V ten istý deň sa konalo podobné zhromaždenie aj v Hložanoch. Prejavý mali E. Greisinger, Ľ. Mičátek a S. Leitmann. Podobne ako zhromaždenie v Kulpíne, aj zhromaždenie v Hložanoch si zvolilo stranický výbor a rozdelilo úlohy. Na oboch zhromaždeniach prijali kysáčsku rezolúciu z 19. novembra 1922. Zhromaždenie SNS, ktoré sa konalo 26. novembra 1922 v meste Nový Sad, tiež prijalo kysáčsku rezolúciu. Podobné stranické zhromaždenia boli naplánované aj v ďalších slovenských obciach.¹¹⁶

Na prelome rokov 1922/1923 boli predvolebné „kortešačky“ v plnom prúde. 29. decembra 1922 v *Národnej jednote* predseda strany Ľ. Mičátek vyzval obecné organizácie SNS, aby organizovali ľudové zhromaždenia a v tých obciach, kde nie sú stranické organizácie, aby sa zorganizovali, aby mali prehľad o tom, s koľkými hlasmi môžu počítať. Tiež vyzval miestne organizácie strany, aby informovali potenciálnych voličov o svojich akciách a aby všetci Slováci postupovali jednotne.¹¹⁷

Prihlasovanie za členov SNS sa konalo aj v mestečku Palánka, kde tiež vytvorili výbor SNS. Palánsky výbor strany vyzval Slovákov z Číby (väčšinu tam mali Nemci) a Silbaša (srbsko-slovenská obec), aby volili SNS. Počítali, že v palánskom okrese je približne 450 – 500 slovenských voličov a ak by boli jednotní, tak by svojimi hlasmi zavážili. Okrem Slovákov v Báčke sa začali aktivizovať aj Slováci v niektorých obciach v Srieme. 27. decembra 1922 bol založený miestny výbor SNS v Bóľovciach. Do strany vstúpilo 175 ľudí a dúfali, že by ich nakoniec mohlo byť 290. Podobne očakávali, že aj

¹¹³ Ľudové zhromaždenie v Kysáci. In *Národná jednota*, roč. 3, 1922, č. 47, s. 2-3.

¹¹⁴ Z činnosti Národnej Strany. In *Národná jednota*, roč. 4, 1923, č. 1, s. 1.

¹¹⁵ M. C. Dopisy. Kulpín. In *Národná jednota*, roč. 4, 1923, č. 2, s. 2.

¹¹⁶ Z činnosti Národnej Strany. In *Národná jednota*, roč. 4, 1923, č. 1, s. 1.

¹¹⁷ MIČÁTEK, Ľ. Slováci a voľby. In *Národná jednota*, roč. 3, 1922, č. 52, s. 1.

málopočetní Slováci v Ašanji a Dobanovciach vstúpia do SNS.¹¹⁸ V Erdevíku, kde sa uskutočnila porada SNS 30. decembra 1922, si za predsedu strany zvolili Juraja Struhára, za pokladníka istého Krásnika, za pokladníka istého Jašu. V najväčšej slovenskej obci v Srieme v Starej Pazove boli Slováci znechutení a pesimistickí. Aj napriek tomu, že tam SNS nevyvíjala aktivitu, dúfali, že dostane aspoň tisíc hlasov. Vzhľadom na to, že v samej Starej Pazove žilo niekoľko tisíc Slovákov, to bolo málo. Zvyšní Slováci v Starej Pazove v minulých voľbách volili väčšinou iné politické strany. Na rozdiel od Báčky v Srieme nebol slovenský národno-politický pohyb taký čulý. Situácia v Srieme bola pre zvolenie slovenského kandidáta ešte zložitejšia ako v Báčke. V Srieme malo byť zvolených 13 poslancov. Na to, aby bol niekto zvolený, potreboval získať aspoň 4 500 až 5 000 hlasov. Ak by boli Slováci jednotní, mohla by SNS získať 3 000 hlasov, čo bolo na zvolenie slovenského kandidáta málo. V Srieme boli Slováci roztrieštenejší ako napríklad v Báčke. Niektorí Slováci vstupovali do radikálnej alebo do demokratickej strany a mnohí aj do Chorvátskej národnej sedliackej strany. V ešte menšej miere boli národným pohybom pred voľbami zasiahnutí Slováci v mestečku Ilok.¹¹⁹ Slováci v Srieme nemali politické skúsenosti národného zápasu, ktoré nadobudli Slováci v Báčke už v priebehu 19. a na začiatku 20. storočia. S výnimkou Starej Pazovy väčšina Slovákov prišla do Sriemu v druhej polovici devätnásteho a na začiatku dvadsiateho storočia. Pred prvou svetovou vojnou bol Srieň súčasťou Chorvátska, ktoré bolo osobitnou administratívnou jednotkou v rámci Uhorska. Maďarizácia v Srieme nebola taká silná ako v Báčke a Banáte a nepôsobila tam Slovenská národná strana s centrom v Martine.

Pod vedením SNS sa ľudové zhromaždenia konali aj v banátskych obciach. Dňa 30. decembra 1922 bolo zhromaždenie v Kovačici, ktorému predsedal právnik Ján Bulík. Na zhromaždení, kde bolo okolo dvesto ľudí, J. Bulík povedal, že Slováci sú v prvom rade Slováci a nie demokrati alebo radikáli. O tom, s ktorou srbskou stranou budú Slováci spolupracovať počas volieb, mala podľa J. Bulíka rozhodnúť celonárodná porada SNS 2. februára 1923 v Novom Sade. Slováci mali spolupracovať so srbskými stranami prostredníctvom SNS. Po obede prišiel na zhromaždenie do Kovačice aj predseda strany L. Mičátek. Predpokladaný počet voličov SNS v Kovačici odhadli na 1 250 ľudí. Na druhý deň 31. decembra sa konalo zhromaždenie v susednej slovenskej obci Padina. Za predsedu bol zvolený roľník Ján Kotváš, za „miestopredsedu“ richtár Ján Slovák, za podpredsedov účtovník Ján Tordaji, potom bankový účtovník Ján Slovka a roľník Ján Petrovich, za tajomníka evanjelický farár Gustáv Kolbušický a zvolili aj sedemdesiat členov výboru.¹²⁰ Dňa 10. januára 1923 sa v Slovenskom Aradáči konalo ľudové zhromaždenie, na ktorom založili miestnu organizáciu SNS. Organizátormi zhromaždenia boli miestny evanjelický farár Samuel Širka, kovačický právnik Ján Bulík a veľkobečkerecký evanjelický farár Ľudevít Jurányi. Zhromaždenie zvolilo predsedníctvo strany a 38-členný výbor, ktorého

¹¹⁸ Národný pohyb. In *Národná jednota*, roč. 4, 1923, č. 2, s. 1. Slovákov v Ašanji a Dobanovciach bolo veľmi málo.

¹¹⁹ Národný pohyb. In *Národná jednota*, roč. 4, 1922, č. 2, s. 1. Ilok je mestečko v západnom Srieme pri rieke Dunaj. Z druhej strany sa nachádza mesto Báčska Palánka. V súčasnosti je Ilok v Chorvátsku.

¹²⁰ Z Banátu. Rezolúcia ľudového zhromaždenia v Kovačici. In *Národná jednota*, roč. 4, 1923, č. 1, s. 2-3.

hlavnou úlohou malo byť presvedčať ľudí pred voľbami a počas volieb, aby volili SNS. Boli presvedčení, že len zvolený slovenský poslanec môže zastupovať Slovákov.¹²¹

Mesiac pred voľbami sa 2. februára 1923 v Novom Sade konalo zhromaždenie SNS,¹²² na ktorom predseda L. Mičátek referoval o politickej situácii, o nespoľahlivosti demokratov a hľadanií novej politickej orientácie. Ešte pred konaním zhromaždenia preto rokoval aj s ministrom za radikálnu stranu Slavkom Mileticom, ktorému predložil požiadavky SNS. Radikáli to využili vo svoj prospech a ešte predtým, ako by sa dohodli, 12. januára zorganizovali v Petrovci predvolebné zhromaždenie, ktoré spôsobilo nevôľu v radoch SNS. Okrem toho novosadskí radikáli požadovali od Slovákov, aby najprv vstúpili do radikálnej strany a potom by mohli počítať s prideleným mandátom. Podľa predsedu L. Mičátka SNS nemala iné východisko, ako ísť do volieb so Stojanom Protićom.¹²³ Bol to odštiepený politik radikálnej strany. Na rozdiel od vodcu radikálov Nikolu Pašića presadzoval zmenu Vidovdanskej ústavy. Podľa mienky niektorých vtedajších Slovákov údajne odsudzoval myšlienku o veľkom Srbsku, ktorá podľa neho škodila srbským záujmom. Chcel vraj dosiahnuť dohodu s Chorvátmi a obhajoval mocný národný štát, v ktorom by Srbi boli hostelia a nie žandári. V podstate tiež išlo o veľkosrbskú politiku. Zomrel niekoľko mesiacov po voľbách v roku 1923.¹²⁴ Novosadské zhromaždenie SNS rozhodlo na jednej strane podporovať odštiepencov S. Protića, na druhej strane tam, kde by neboli Protićovi kandidáti, tak podporiť radikálov. Vedenie SNS navrhlo na kandidátku Protićovej srbskej radikálnej strany nasledovných slovenských kandidátov: v novosadskom okrese L. Mičátka, v odžackom okrese kníhtlačiar Andreja Labátha, v palánskom okrese Martina Rumana Pivnického a v Banáte farára Samuela Širku.¹²⁵ Radikálna strana S. Protića sľúbila, že ak za poslanca bude zvolený S. Protić, ako volebný líder (*nosilac liste*) v novosadskom okrese, potom jeho mandát dostanú Slováci. Tento dosť pochybný návrh zhromaždenie SNS prijalo. Pred podaním kandidátskych listín sa Protićova strana zriekla svojho zastúpenia v odžackom a palánskom okrese, takže z volebného zápasu vypadli aj slovenskí kandidáti. Novosadské zhromaždenie SNS schválilo aj volebný program, ktorý sa týkal viacerých oblastí.

V rámci pozemkovej reformy požadovali rovnaké pridelovanie pôdy Slovákom ako Srbom. Pritom by sa mali uprednostniť chudobní roľníci a slovenskí legionári. Vo verejnej správe žiadali zaviesť samosprávu obcí a okresov, škôl a vyšších úradov a zabezpečiť uplatnenie Slovákov v úradoch. Vyučovanie na základných ľudových školách malo byť výlučne od prvého do štvrtého ročníka v materinskom jazyku a od piateho ročníka v štátnom jazyku. V okresoch, kde boli väčšinou slovenské školy, mal byť školský dozorca Slovak alebo Srb z Vojvodiny, lebo domáci Srbi poznali miestne pomery lepšie, ako prisťahovaní srbskí úradníci zo starého Srbska. Novovzniknutému slovenskému gymnáziu v Petrovci sa mala zabezpečiť primeraná podpora a učebné pomôcky. Učiteľia, ktorí

¹²¹ VIERG, Š. Založenie Slov. Národnej strany v Slov. Aradáci. In *Národná jednota*, roč. 4, 1923, č. 2, s. 2.

¹²² -th. Kronika nášho národného života od roku 1918 – 1923. In *Národný kalendár*, roč. 5, 1924, s. 120.

¹²³ LABÁTH, Andrej. *Naša politika od prevratu dodnes*, s. 36.

¹²⁴ MILIĆ PETROVIĆ, F. *Državni rodoslov Kraljevine Jugoslavije/SHS 1918 – 1941*, s. 78.

¹²⁵ -th. Kronika nášho národného života od roku 1918 – 1923. In *Národný kalendár*, roč. 5, 1924, s. 120.

prišli ako výpomoc z Československa, mali byť oslobodení od nostrifikačných skúšok. V mestách, kde bolo viac ako dvadsať slovenských žiakov, chceli, aby sa zabezpečila výučba slovenskej literatúry. Slovenskí učitelia spevu, hudby a náboženstva sa mali školiť na vybranom učiteľskom ústave (*preparandija*). V cirkevnej oblasti požadovali vytvoriť jedno slovenské evanjelické biskupstvo v Kráľovstve SHS, zaručiť cirkevnú samosprávu, štátnu podporu pre cirkev a duchovných, vrátenie cirkevno-školských fondov, školského nehnuteľného a hnutel'ného majetku a poskytnúť náhradu za ich prenájom. Táto posledná požiadavka sa týkala školského majetku evanjelickej cirkvi v Báčke, ktorý po prvej svetovej vojne zabral štát a poštatnil cirkevné školy bez náhrady majetku. V hospodársko-sociálnej oblasti požadovali starostlivosť o chudobných, zaručenie práce a spravodlivej mzdy, poistenie v prípade úrazu a práceneschopnosti. Tiež požadovali menej sviatkov a viac pracovných dní. V Kráľovstve SHS bolo veľa sviatkov štátnych a cirkevných, ktoré boli nepracovné dni.

SNS vyvinula veľké úsilie najmä v novosadskom volebnom okrese, kde boli najväčšie vyhliadky na zvolenie „okružného“ kandidáta S. Protića, ktorý sa mal zrieknuť mandátu, ak by sa do parlamentu nedostal okresný kandidát L. Mičátek. Predvolebná kampaň sa rozprúdila na verejných zhromaždeniach aj v tlači, napríklad v novinách *Národná jednota*. Predvolebná kampaň bola veľmi ostrá a proti SNS sa postavili aj demokrati, aj radikáli. Demokrati obviňovali slovenskú inteligenciu, že spôsobila, že v posledných voľbách „slovenská chudoba“ volila komunistov. Vo svojej kampani proti SNS vo svojich novinách *Jedinstvo* publikovali, že „M. Hodža, bývalý poslanec kulpínskeho okresu, minister Kráľovstva Československa poslal list Slovákom do Petrovca, v ktorom ich žiada, aby pri nadchádzajúcich voľbách hlasovali za demokratov“. Išlo o podvrh, ktorý po voľbách v *Národnej jednote* vyvrátil podpredseda SNS J. Grúnik.¹²⁶ Na článok v *Jedinstve* reagoval aj M. Hodža a *Jedinstvo* muselo uverejniť opravu, lebo by vypukol diplomatický škandál medzi dvoma spojeneckými štátmi Malej dohody Československom a Kráľovstvom SHS. List, ktorý citovali srbské noviny, sa doteraz nenašiel.¹²⁷ Aj napriek spomenutému rozhovoru medzi radikálnym ministrom S. Mileticom a L. Mičátkom radikáli obišli vedenie SNS a ešte počas vyjednávania uskutočnili agitácie v slovenských obciach. Vo svoj prospech využili radikáli aj kandidátov na richtársku funkciu a cez nich vplývali na slovenských voličov. Okrem toho radikáli zrejme využili svoje postavenie vo vláde a verejnej správe a „preháňali“ slovenských úradníkov. V Petrovci bol svojej funkcii zbavený slovenský notár Ján Lamoš. Radikáli chceli zamedziť aj štiepenie vlastnej strany, a preto vyvinuli veľkú kampaň proti S. Protićovi a jeho odštiepencom z radikálnej strany.¹²⁸ Hoci SNS dúfala, že získa približne deväťtisíc slovenských hlasov, nakoniec Slováci odovzdali S. Protićovi 2 700 hlasov, čo nestačilo.¹²⁹ Odštiepenci S. Protića nakoniec nezískali ani jeden mandát a s nimi prehrala aj SNS.¹³⁰ Ešte horšie výsledky ako v Báčke mala SNS v Banáte a Srieme.

¹²⁶ LABÁTH, Andrej. *Naša politika od prevratu dodnes*, s. 38-40.

¹²⁷ GUBOVÁ-ČERVENÁ, Gabriela. *Slováci v Kráľovstve Srbov, Chorvátov a Slovincov*, s. 134.

¹²⁸ LABÁTH, Andrej. *Naša politika od prevratu dodnes*, s. 38-40.

¹²⁹ Bilancia voľby 18. marca 1923. In *Národná jednota*, roč. 4, 1923, č. 12, s. 1.

¹³⁰ LABÁTH, Andrej. *Naša politika od prevratu dodnes*, s. 38-40.

V nastávajúcim parlamente zasadlo 312 poslancov. Premenovaná vládna Národná radikálna strana získala 108 kresiel, Chorvátska národná sedliacka strana 70, Juhoslovanská demokratická strana 51, Slovinská ľudová strana spolu s Chorvátskou ľudovou stranou 24, Juhoslovanská moslimská organizácia 18, Roľnícka strana spolu so Slovinskou roľníckou stranou 11, Nemecká strana dva, Chorvátske spoločenstvo dva, Čiernohorskí federalisti dva, Socialistická strana dva, Rumunská strana jeden, Srbská strana jeden.¹³¹

Slovenská národná strana po voľbách v roku 1923

Volebné porážky z rokov 1920 a 1923 podnietili vedúcich predstaviteľov SNS k zamysleniu, či pokračovať v starej politike a ísť stále od porážky k porážke, alebo hľadať nové riešenie. Z toho dôvodu sa počas Slovenských národných slávností 2. júla 1923 v Petrovci konala porada SNS. Na porade prišli k záveru, že ich požiadavky neboli rešpektované v dôsledku toho, že boli vždy prívržencami tých politických strán, ktoré boli v opozícii alebo neboli späté s Vojvodinou. Dovtedajšia politika strany nebola praktická, a preto ju bolo potrebné zmeniť. Porada vypracovala memorandum slovenských požiadaviek, týkajúce sa slovenských škôl, gymnázia, obecnej a cirkevnej správy, pozemkovej reformy a práva legionárov, ktoré chcela predniesť vláde Kráľovstva SHS.¹³² Zároveň sa porada rozhodla dosiahnuť zblíženie s radikálnou stranou. Za tým účelom vypracovali memorandum, ktoré chceli predniesť vodcovi radikálov N. Pašićovi, ktorý bol v tom čase aj predseda vlády Kráľovstva SHS. Deputácia s memorandumom bola zložená zo Slovákov zo všetkých krajov a viedol ju S. Širka, ktorý bol v tom čase evanjelický farár v Aradáči.¹³³ S. Širka vraj neskoršie vstúpil do radikálnej strany a stal sa priateľom predsedu vlády za radikálnu stranu N. Pašića.¹³⁴ Pravdepodobnejšie je, že bol iba jej spojenec, ako to v nasledovnom období urobila SNS. Ak bol priateľ N. Pašića, tak to nemalo dlhé trvanie, lebo o tri roky neskôr N. Pašić zomrel. V každom prípade to nijako neovplyvnilo politiku SNS a postavenie Slovákov v Kráľovstve SHS. Dňa 10. júla 1923 bola deputácia prijatá predsedom vlády N. Pašićom, ktorý Slovákov ubezpečil o tom, že ich považuje za bratský národ, ktorý musí mať tie isté práva ako ostatní Slovania „a to tým viac, že Slováci sú súkmeňovci štátu Československého, s ktorým naša država je a chce zostať v tom najintímnejšom priateľstve“. Ubezpečil Slovákov, ak by sa im stala nejaká krivda, alebo by niečo potrebovali, aby sa vždy s dôverou obrátili na vládu.¹³⁵ Boli to pekné slová, ktoré nič neznamenali a Slovákom nepomohli. V skutočnosti nemali všetky slovanské národy v Kráľovstve SHS rovnaké práva, napr. Chorváti, nehovoriac o Macedóncoch a Čiernohorcoch, ktorí boli považovaní za Srbov. Slováci v Kráľovstve SHS mohli čiastočne ťažiť z toho, že Kráľovstvo SHS bolo spojencom Československa v Malej dohode. Ani to väčšine Slovákom nepomáhalo, nakoľko je dlhá cesta od vlády

¹³¹ MILIĆ PETROVIĆ, F. *Državni rodoslov Kraljevine Jugoslavije/SHS 1918 – 1941*, s. 71.

¹³² -th. Klopte a bude vám otvorené. In *Národná jednota*, roč. 4, 1923, č. 29, s. 1.

¹³³ LABÁTH, Andrej. *Naša politika od prevratu dodnes*, s. 41-42.

¹³⁴ MIKLOVIC, Jaroslav. Rodina Širková. In FEKETE Samuel a kol. *Hložany 1756 – 2006*. Zborník prác pri príležitosti 250. výročia príchodu Slovákov do Hložian. Hložany : MOMS, 2006, s. 246-249.

¹³⁵ -th. Klopte a bude vám otvorené. In *Národná jednota*, roč. 4, 1923, č. 29, s. 1.

a ministerstva k praktickej obecnej politike. Tým viac to platilo pre tú dobu. Niečo sa však podarilo. Napríklad N. Pašić prisľúbil splniť slovenské požiadavky ako napr. otvorenie vyšších ročníkov petrovského gymnázia, ktorému hrozilo redukovanie na nižšie štvorročné.¹³⁶

Kvôli tomu, že rozhodnutie SNS schválené na slovenských národných slávnostiach v Petrovci nenašlo podporu u časti príslušníkov strany, ktorí ho považovali za porušenie disciplíny a tiež aj kvôli nejasnej politickej situácii v Kráľovstve SHS a postavenia SNS, bola na 11. októbra 1923 do Nového Sadu zvolaná všeobecná porada strany. Na porade bolo prítomných 62 delegátov z 18 obcí. Zhromaždení delegáti sa „jednohlasne“ uzniesli, že v budúcnosti budú spolupracovať s radikálnou stranou. Týmto uznesením mal začať nový kurz politiky SNS, ktorý mal byť reálny, praktický a od ktorého sa očakávalo, že vytiahne SNS z nepriaznivej situácie. Ale hneď sa ukázalo, že to „jednohlasné“ uznesenie bolo iba formalitou a v strane boli aj naďalej dva tábory, ktoré sa navzájom „potierali“. A preto, že vedenie „novej praktickej politiky“ zostalo v rukách tých, ktorí presadzovali dovtedajšiu starú politiku, bola tá vopred odsúdená na zánik. Radikálna strana síce prijala slovenské požiadavky, ale ich splnenie odďaľovala a sľubovala, že ich príjme a splní. Na porade bola otvorená aj otázka stranického časopisu. Niektorí navrhovali založiť nový časopis, ktorý by plnil záujmy strany alebo prevziať týždenník *Národná jednota*, ktorého „duch sa má od základu zmeniť a záujmom národnej strany podriaďiť“. Rozhodli sa vytvoriť komisiu, ktorá mala rokovať o prevzatí týždenníka *Národná jednota* s Kníhtlačiarňou účastinnou spoločnosťou v Petrovci. Túto úlohu mala komisia splniť do konca roka 1923. V prípade, že by rokovanie nebolo úspešné, predseda navrhol založiť fond vo výške 200 000 dinárov, z ktorého by sa financovalo vydávanie nového týždenníka. Polovicu sumy by zabezpečil predseda a zvyšok by sa zabezpečil z ľudovej zbierky.¹³⁷ V skutočnosti *Národná jednota* plnila dve funkcie. Slúžila slovenskému národu bez rozdielu a zároveň, aj keď nebola oficiálnym tlačovým orgánom SNS, tak bola jej najväčším podporovateľom. V prípade, že by sa založil nový časopis alebo by sa *Národná jednota* podriadila SNS, hrozilo by, že bude slúžiť iba úzkym záujmom jednej skupiny alebo jednotlivcom. Pravdepodobne by stratila dôveru a obľubu u ľudí. Nakoniec sa od toho upustilo a *Národná jednota* bola naďalej nezávislým periodikom.

Vláda Kráľovstva SHS, ktorá bola zostavená po voľbách v roku 1923, nemala dlhé trvanie. Radikálna strana presadzovala centralizmus, proti čomu najviac vystupovala Chorvátska republikánska sedliacka strana (HRSS) na čele so Stjepanom Radićom. V tom čase mala podporu aj Slovinskej ľudovej strany a Juhoslovanskej moslimskej organizácie.¹³⁸ Chorvátsko-srbské trenice vyústili v lete 1924 do vládnej krízy. N. Pašića podal demisiu a kráľ Alexander poveril zostavením vlády demokrata Ljubomira Davidovića. Nová vláda začala vládnuť 27. júla 1924. Okrem demokratov boli vo vláde aj Slovinská ľudová strana a Juhoslovanská moslimská organizácia. Nová vláda počítala s podporou

¹³⁶ LABÁTH, Andrej. *Naša politika od prevratu dodnes*, s. 41-43.

¹³⁷ -Z.-. Kronika nášho národného života. In *Národný kalendár na obyčajný rok 1925*, roč. 6, 1924, s. 129-130.

¹³⁸ LABÁTH, Andrej. *Naša politika od prevratu dodnes*, s. 44-47.

Chorvátskej republikánskej sedliackej strany. Zmena vlády mala dosah aj na miestnu obecnú úroveň. Už počas prvých dní svojho vládnutia boli dosadení na svoje staré miesta radikálmi povyhadzovaní notári v slovenských obciach Petrovec, Kysáča a Hložany. Nová vláda mala podporu parlamentu a trvala na dodržiavaní parlamentných zvyklostí. Vláda však čoskoro stratila podporu kráľa Alexandra. Na jeho podnet podal demisiu minister vojny generál Stefan Hadžić a vyvolal tak odstúpenie vlády Lj. Davidoviča v októbri 1924. Kráľ poveril zostavením vlády N. Pašića, ale vzhľadom na to, že vláda stratila podporu parlamentu, kráľ vypísal voľby do parlamentu na 8. februára 1925.¹³⁹

Aj keď si viacerí slovenskí dejatelia z Vojvodiny mysleli, že v novom južnoslovenskom Kráľovstve SHS to bude jednoduchšie a ľahšie ako v bývalom Uhorsku, nestalo sa tak. SNS, jej členovia a sympatizanti to nemali ľahké ani počas volieb v roku 1920 ani v roku 1923. Politická situácia v Kráľovstve SHS bola oveľa zložitejšia ako v bývalom Rakúsko-Uhorsku. Juhoslovenské (vo Vojvodine srbské) politické strany a ich vodcovia zvädzali medzi sebou nemilosrdný boj o poslanecké miesta. Jednotlivé politické strany sa obviňovali z vlastizrady, ale nezabúdali pritom vyzdvihovať svoje zásluhy. Pokladali sa za najväčších dobrodincov, skutočných vodcov národa a ochrancov jednotného štátu. Väčšina ľudí nechápala súperenie politických strán, trápili ich existenčné problémy a politika ich takmer nezaujímala. Nezainteresovaní a politicky nerozhodní ľudia im ľahko uverili a po voľbách zostali sklamaní a znechutení. Na získanie hlasov sa používali rôzne prostriedky, napríklad aj pálenka.¹⁴⁰

Volebný systém, geografické rozloženie a počet Slovákov bránil tomu, aby si Slováci zvolili svojho poslanca. Hoci vo Vojvodine bolo vyše 40 000 Slovákov, reálne ich mohlo voliť asi 10 000. Na voľbách sa zúčastnilo ešte menej Slovákov a ešte menej volilo SNS. Veľmi zle na SNS pôsobili aj útoky srbských strán radikálnej a demokratickej. Okrem nejednotnosti Slovákov spočívali ďalšie príčiny neúspechu SNS v jej zastaranej organizácii. Vedenie strany nevedelo, koľko má členov a v ktorých osadách. Medzi voľbami bola strana neaktívna a pred voľbami začala s organizovaním veľmi neskoro. Namiesto toho, aby sa zaoberali momentálnou situáciou a využili aj nespokojnosť so sociálnym postavením, tak sa odvolávali na minulosť a apelovali na národné cítenie Slovákov.¹⁴¹ Apel na národné cítenie nezaberal celkom ani v období jestvovania Rakúsko-Uhorska, lebo aj tak niektorí Slováci volili vládnu uhorskú stranu. A tí, čo v časoch Uhorska volili vládne strany, napríklad pre nejaké výhody alebo iba z pohodlnosti, v Kráľovstve SHS sa ešte ľahšie priklonili k vládnym a väčšinou srbským stranám. A obyčajní ľudia, keď videli, že aj politici SNS boli nejednotní, tak radšej nešli voliť alebo volili iné strany.

¹³⁹ ŠESTÁK, Miroslav. *Dějiny jihoslovanských zemí*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 1998, s. 405.

¹⁴⁰ Smutná kapitola. In *Národná jednota*, roč. 4, 1923, č. 6, s. 2-3; LABÁTH, Andrej. Jední ako druhí. In *Národná jednota*, roč. 4, 1923, č. 6, s. 3.

¹⁴¹ SIRÁCKY, Andrej. Slováci v Kráľovstve S.H.S. In *Naše zahraničí*, roč. 4, 1923, sv. 1, s. 4.

Zoznam použitých prameňov a literatúry

Dobové periodiká

Dolnozemský Slovák, 1918 – 1920

Národná jednota, 1920 – 1924

Národný kalendár, 1921 – 1924

Naše zahraničí, 1920 – 1924

Literatúra

DUGAČKI, Vlatka. „Manjinska posla“ – Političko organiziranje češke i slovačke manjine na izborima na Ustavotvornu skupštinu 1920. godine. In *Časopis za suvremenu povijest*, roč. 44, 2012, č. 2, s. 389-413. Dostupné online: <https://hrcak.srce.hr/90333>.

ĐURĐEVIĆ, Miroslav. Istorijat izbora u Kraljevini SHS i Kraljevini Jugoslaviji. In *Strani pravni život*, 2013, č. 3, s. 296-299.

GACEŠA, Nikola L. Demografske i socialne prilike u vreme prisajedinjenja Vojvodine Kraljevini Srbiji 1918 godine. In SMILJANIĆ, Mulutin a kol. *Prisajedinjenje Vojvodine Kraljevini Srbiji 1918*. Novi Sad : Muzej Vojvodine, Institut za istoriju Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, 1993, s. 50-51.

GUBOVÁ-ČERVENÁ, Gabriela. *Slováci v Kráľovstve Srbov, Chorvátov a Slovincov 1918 – 1929*. Báčsky Petrovec : Slovenské vydavateľské centrum, 2015.

KMEŤ, Ján. Pôsobenie Petrovca ako ohniska slovenskej kultúry vo Vojvodine a hlavnej základne širšej slovensko-srbskej vzájomnosti v rokoch 1850 – 1918. In BOLDOCKÝ, Samuel (ed.). *Petrovec 1749 – 1995*. Báčsky Petrovec : Zhromaždenie obce Báčsky Petrovec, 1995.

KRKLJUŠ, Ljubomirka – RAKIĆ, Lazar – JOVANKOVIČ, Samuel. *Prisajedinjenje Vojvodine Srbiji*. Novi Sad : Pokrajinski sekretarijet za informacije; Istorijski muzej Vojvodine, 1992.

LABÁTH, Andrej. *Naša politika od prevratu dodnes*. Petrovec : Kníhtlačiareň úč. spol., 1932.

MAŤOVČÍK, Augustín a kol. *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990)*. V. zväzok R-Š. Martin : Matica slovenská, 1992.

MIKLOVIC, Jaroslav. Rodina Širková. In FEKETE Samuel a kol. *Hložany 1756 – 2006. Zborník prác pri príležitosti 25. výročia príchodu Slovákov do Hložian*. Hložany : MOMS, 2006, s. 246-249.

MILIĆ PETROVIĆ, F. *Državni rodoslov Kraljevine Jugoslavije/SHS 1918 – 1941*. Beograd : Prosvetni pregled, 2008.

ORMIS, Ján V. *Kultúrne snahy Slovákov v Juhoslávii*. Petrovec : Náklad a tlač Kníhtlačiarne úč. spol., 1935.

PALIĆ, Milenko. *Srbi u Mađarskoj – Ugarskoj do 1918*. Novi Sad : Futura publikacije, 1995.

PIRJEVEC, Jože. *Jugoslávie 1918 – 1992*. Praha : Argo, 2000.

PODHRADSKÝ ml., Ján. Ján Podhradský, ktorý zhudobnil prvú slovenskú operetu juhoslovanských Slovákov. In FEKETE, Samuel a kol. *Hložany 2 – Zborník prác*. Hložany, Miestny odbor Matice slovenskej v Hložanoch, s. 389-397.

ŠESTÁK, Miroslav. *Dějiny Jihoslovanských zemí*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 1998.

TKÁČ, Ján. Národno-politické hnutie Slovákov na Dolnej zemi. In *Slováci v zahraničí* 28. Martin : Matica slovenská, 2011, s. 19-37.

Ustav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Beograd : Ustavotvorna skupština Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, 28. juna 1921.

VALENTOVIČ, Štefan a kol. *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990)*. I. zväzok A-D. Martin : Matica slovenská, 1986.

VALENTOVIČ, Štefan a kol. *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990)*. II. zväzok E-J. Martin : Matica slovenská, 1987.

VALENTOVIČ, Štefan a kol. *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990)*. III. zväzok K-L. Martin : Matica slovenská, 1989.

VALENTOVIČ, Štefan a kol. *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990)*. IV. zväzok M-Q. Martin : Matica slovenská, 1990.

VOZÁR, Jozef. *Augustín Ráth. Prvý slovenský rektor Univerzity Komenského*. Bratislava : VEDA, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2018.

PhDr. Ján Tkáč, PhD.
Univerzitná knižnica v Bratislave
Ventúrska 11
811 01 Bratislava, Slovakia
tkac1985@gmail.com

Československá štátna pedagogická akadémia v Bratislave v kontexte otázky reformy vzdelávania učiteľstva v medzivojnovom období

Jaroslav Durec

DUREC, Jaroslav. Czechoslovak State Academy of Education in Bratislava in Context of the Issue of Teachers' Education Reform in the Interwar Period. In *Historický zborník*, Vol. 33, 2023, No. 2, pp. 78-112.

Abstract: The study deals with the period of existence of the Czechoslovak State Academy of Education in Bratislava. Its aim is to develop the issue of the organization of study and the educational process itself in a broader context as part of the reform of the school system – along the lines of the most up-to-date educational trends of the interwar period. The establishment of the State Academy of Education in Bratislava was in many ways to copy the previous educational institutions for teachers providing an academic form of education – the School of Higher Educational Studies and the Private Educational Academy in Prague – the establishment of which also dates back to the period of the First Czechoslovak Republic. Based on the historical methods used, in particular the historical comparison, the study analyzes specific areas of the teaching process at the two educational institutions in the context of study at the State Academy of Education. The creation of the Bratislava State Academy of Education was the culmination of the efforts to introduce academic teacher education. The interwar Czechoslovak society, facing many requests, was not yet ready to establish fully-fledged pedagogical faculties within the structure of universities. The Czechoslovak State Academy of Education in Bratislava educated teachers from various parts of the republic at a high professional level and was the direct predecessor of today's educational faculties in Slovakia.

Keywords: Academy of Education; education; interwar period; teacher.

Úvod do problematiky

Učiteľské povolanie malo pri formovaní spoločnosti vždy svoj neoceniteľný význam. Preto je takmer nepochopiteľné, že počas dlhých dejín ľudstva narážalo kvalitné vzdelávanie adeptov učiteľstva národných škôl na neprestajné komplikácie zo strany zodpovedných subjektov. Ak sa pozrieme s nadhľadom na problematiku nedostatočného vzdelávania učiteľstva, tak vyznieva celá táto vec paradoxne, pretože učitelia boli nielen činní za katedrou v učebni, ale rovnako sa angažovali v mimoškolských osvetových aktivitách. Ľudová škola znamenala, najmä pred rokom 1918, keď nebolo v dôsledku maďarizácie slovenských vyšších škôl, hlavné centrum výchovy a vzdelávania, kde sa ako-tak používala ešte slovenčina. Premietanie teoretických projektov reformy akademickej prípravy učiteľského dorastu národných škôl do reálnej praktickej podoby

sa začalo realizovať až po skončení prvej svetovej vojny. Zriadenie Štátnej pedagogickej akadémie v Bratislave na začiatku tridsiatych rokov dvadsiateho storočia s vysokoškolským charakterom štúdia nebolo náhodou, ale vyvrcholením dlhoročného úsilia o realizovanie vysokoškolského vzdelávania učiteľov národných škôl, respektíve súčasných učiteľov prvého a druhého stupňa základných škôl. Jej založenie sa považovalo za konečné riešenie otázky vzdelávania učiteľov v priebehu prvej Československej republiky. Samozrejme, nebola to požadovaná pedagogická fakulta zakomponovaná spolu s ostatnými fakultami do štruktúry univerzity, ale na vtedajšie spoločensko-politické podmienky doby to bolo pre slovenských učiteľov o krok bližšie k vytúženému cieľu. Väčšia časť príspevkov, ktoré sa doteraz zaoberali problematikou reformy vzdelávania učiteľstva v premenách času, poskytujú viac alebo menej rozsiahly prehľad teoretických koncepcií univerzitných profesorov a organizačnú štruktúru vzdelávacích inštitúcií pre budúcich učiteľov. Samotnej organizačnej a vzdelávacej stránke Československej štátnej pedagogickej akadémie v Bratislave sa tiež venuje často len krátka informácia medzi riadkami alebo stručná charakteristika na niekoľko riadkov či odsekov.¹ Na základe toho je hlavným cieľom nášho príspevku podrobnejšie skúmať pomerne krátku históriu existencie Štátnej pedagogickej akadémie v Bratislave v celej jej komplexnosti a kontextovosti v nadväznosti na vývoj reformy vzdelávania učiteľov. V priebehu spracúvania príspevku využijeme viaceré metódy historického výskumu vrátane historicko-porovnávacej metódy, prostredníctvom ktorej bližšie skúmame organizačnú a vzdelávaciu stránku štátnej pedagogickej akadémie v porovnaní s inými vzdelávacími inštitúciami pre učiteľov pôsobiacimi v Československej republike v medzivojnovom období.

Charakteristika pedagogického myslenia v Československej republike po roku 1918

Rok 1918 sa tradične označuje za významnú dejinnú križovatku v slovenských dejinách. Zánikom rakúsko-uhorskej monarchie a vznikom československého štátu sa začali v nových, už slobodnejších, podmienkach prehodnocovať a reformovať viaceré spoločenské oblasti. Jednou z takýchto oblastí bolo aj školstvo. Nebolo to nič nezvyčajné, pretože ako tvrdil sám Anton Štefánek: „Duchovná kultúra na Slovensku je úzko spojená so

¹ BAKOŠ, Ľudovít. Vzdelávanie učiteľov v Československu a jeho vývinové tendencie. In *Paedagogica. Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského*, roč. 1, 1967, s. 50-51; CACH, Josef. Vývojové tendencie a problémy učiteľského vzdelání v posledním padesátiletí. In *Pedagogika: časopis pro vědy o vzdělávání a výchově*, 1968, č. 6, s. 784. Dostupné online: <https://pages.pedf.cuni.cz/pedagogika/?p=9998%20title=>; ŠTULRAJTEROVÁ, Jana. Vývin učiteľského vzdelávania na Slovensku do roku 1945. In *Paedagogica. Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského*. Bratislava : Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, 2013, s. 23; VALENTA, Josef. Škola vysokých studií pedagogických v Praze. In *Pedagogika: časopis pro vědy o vzdělávání a výchově*, 1982, č. 4, s. 446. Dostupné online: <https://pages.pedf.cuni.cz/pedagogika/?p=5169%20title=>; VESELÁ, Zdenka. Příspěvek k historii učitelského vzdělávání. In *Pedagogická orientace*, roč. 15, 2005, č. 4, s. 26. Dostupné online: <https://journals.muni.cz/pedor/article/view/1005/810>.

školou. V minulosti so školou uhorskou, po prvom prevrate so školou Československou.“² Reorganizáciou slovenského školstva sa primárne zaoberal školský referát ako exozitúra centrálného Ministerstva školstva a národnej osvety v Prahe, ale jeho činnosť oficiálne podliehala priamo Ministerstvu s plnou mocou pre správu Slovenska. V podstate školský referát so svojimi kompetenciami predstavoval prvé ministerstvo školstva na Slovensku. Jeho vedením bol ako prvý poverený vládny referent Anton Štefánek, ktorý už z predchádzajúceho obdobia dobre poznal situáciu v slovenskom školstve. Medzi svoje prvoradé úlohy si vedenie školského referátu v rámci reformy slovenského školstva stanovilo jeho poslovenčenie a poštátnenie. V poňatí pracovníkov školského referátu spolu s vedúcou postavou Antonom Štefánkom bol proces zavádzania slovenčiny do vyučovania na školách previazaný s ich následným poštátňovaním. V neposlednom rade si popri tom kládli za prioritu upevňovanie československej štátnosti a vybudovanie školskej administratívy na demokratických základoch.³ Na základe národného, kultúrneho a sociálneho faktora vychádzali z názoru, že práve poštátnenie škôl vytvorí z nich kultúrne centrá, ktoré budú slúžiť výchovno-vzdelávacím cieľom všetkých občanov štátu bez rozdielu. Za účelom dosiahnutia tohto ideálu neváhali žiadať, aby sa československé školstvo pripodobnilo moderným školským systémom a „bolo organizované podľa najnovších a najlepších method západnej Evropy“.⁴ Poštátnenie slovenských škôl malo tiež postupne pripravovať priestor pre unifikáciu demokratického školského systému v Čechách a na Slovensku.

Zámer organizovať československé školstvo podľa aktuálnych západných trendov v pedagogickej teórii a praxi medzivojnového obdobia si vyžadovalo zásadne prehodnotiť doterajší stav výchovy a vzdelávania vo viacerých smeroch. Vo všeobecnom rozmere pedagogika ako samostatná vedecká a akademická disciplína nemala na Slovensku do roku 1918 vybudované takmer žiadne zázemie. Absencia slovenských stredných a vysokých škôl bola dôvodom chýbajúcej generácie slovenských pedagógov a najmä pedagogických inštitúcií, ktoré by sa zameriavali na rozvíjanie pedagogiky ako vedy a prípravu nových generácií učiteľov v podobe národne uvedomelých Slovákov.⁵

Opodstatnenosť potreby venovať sa pedagogike ako samostatnej vedeckej disciplíne sa upevnila ešte viac pod vplyvom prenikania reformnej pedagogiky na územie Československej republiky. Šíriace sa myšlienky reformného pedagogického hnutia a jednotnej diferencovanej školy predstavovali zásadný prelomový obrat v tradičnom ponímaní vyučovacieho procesu. Postavenie učiteľa ako hlavného zdroja informácií v priebehu učenia malo ustúpiť v prospech žiakovej skúsenosti s danou učebnou látkou. Charakteristickým znakom novej reformnej školy mal byť jej pracovný rozmer, ktorý

² Slovenský národný archív, Bratislava (SNA), f. Anton Štefánek 1900 – 1960 (AŠ), šk. č. 15, inv. č. 686. Školská úvaha poprevratová.

³ KÁZMEROVÁ, Lubica. K otázkam vývoja školského systému a legislatívy. In KUDLÁČOVÁ, Blanka (ed.). *Pedagogické myslenie, školstvo a vzdelávanie na Slovensku v rokoch 1918 – 1945*. Trnava : Typi Universitatis Tyrnaviensis, VEDA, 2016, s. 201-203.

⁴ SNA, f. AŠ, šk. č. 15, inv. č. 686. Školská úvaha poprevratová.

⁵ KUDLÁČOVÁ, Blanka. Počiatky pedagogiky a pedagogického diskurzu. In KUDLÁČOVÁ, Blanka (ed.). *Pedagogické myslenie, školstvo a vzdelávanie na Slovensku v rokoch 1918 – 1945*, s. 66.

smeroval na rozdiel od predchádzajúceho všeobecného vzdelávania k výchove ideálneho človeka – špecialistu v určitom odbore. Z toho dôvodu mala byť škola diferencovaná na tri základné vetvy: technickú, humanitnú klasickú a humanitnú modernú. V opozícii k tejto reformnej koncepcii Václava Příhodu vystupovali zástupcovia tzv. brnianskeho centra, ktoré prezentovali osobnosti ako Ján Uher a Otokar Chlup. Podľa ich názoru nestačilo reformovať školu len na základe vzoru zo zahraničia, ale bolo potrebné hlavne vytvoriť filozofiu výchovy na podklade národných pedagogických a filozofických tradícií. Medzivojnové československé školstvo bolo dejiskom rozličných pedagogických smerov, ktoré mali svojich priaznivcov i odporcov. Slovenské školstvo po roku 1918 nastúpilo na novú cestu a s príchodom českých učiteľov a profesorov v dôsledku nedostatku slovenských učiteľských síl sa začalo uvažovať nad inovatívnymi vzdelávacími možnosťami aj v slovenskom pedagogickom prostredí. Tie so sebou prinášali nové metódy overovania výsledkov v školskej praxi v podobe experimentov a testovania žiakov.⁶

V priebehu budovania slovenského školstva dôležitú úlohu zohrali českí učitelia a profesori. Slovenských učiteľov, z ktorých by sa stali lojálni občania Československej republiky, takmer nebolo. Veľa ľudových aj stredných škôl zostalo prázdnych, pretože na jednej strane učitelia a profesori maďarskej národnosti opustili územie Slovenska z dôvodu, že odmietli zložiť sľub – prísahu vernosti Československej republike. Na druhej strane tu boli síce mladí absolventi učiteľských ústavov, ktorí sa hlásili k slovenskej národnosti, ale tí nadobudli učiteľské vzdelanie v maďarskom jazyku.⁷ Školský referent Anton Štefánek stál pred zložitou situáciou: „Skúsenosti politický inštinkt mňa správne poučili o tom, že mäkká povaha Slováka by neodolala nástrahám učiteľstva vychovaného a žijúceho v maďaronstve, že vývoj národnej školy by tým utrpel veľké škody. Navrhoval som preto ministerstvu prepustiť, nakoľko možno, všetkých učiteľov a profesorov, ktorí neovládajú slovenčinu, alebo ktorí nesľubujú pre budúcnosť zdarné práce národne výchovnej.“⁸ Prekonať katastrofálnu situáciu v školstve bolo možné jedine vybudovaním nového slovenského školstva s pomocou českých síl. Hlavnými iniciátormi myšlienky príchodu českých učiteľov a profesorov boli Vavro Šrobár a Anton Štefánek, ktorí tak chceli urýchliť slovakizáciu školstva.⁹ Presun štátnych zamestnancov na územie Slovenska podporil zákon č. 605/1919 Zb. z. a n. z 29. októbra 1919, podľa ktorého štátni zamestnanci mohli byť umiestnení príkazom na ktorékoľvek miesto v štáte. Ministerstvo školstva a národnej osvety (MŠaNO) výnosom č. 31152 z 30. júna 1920 to udelilo Školskému referátu v Bratislave pri organizovaní pôsobenia českých učiteľov na ľudových a meštianskych školách a profesorov na stredných školách. Na základe toho školský referát mohol v krajnom prípade v rámci disciplinárneho konania odvolať českých

⁶ LUKÁČ, Eduard. Reformná pedagogika a hnutie reformných škôl. In KUDLÁČOVÁ, Blanka (ed.). *Pedagogické myslenie, školstvo a vzdelávanie na Slovensku v rokoch 1918 – 1945*, s. 138-140.

⁷ PŠENÁK, Jozef. *Slovenská škola a pedagogika 20. storočia*. Ružomberok : Verbum, 2011, s. 112.

⁸ ŠTEFÁNEK, Anton. *Školstvo na Slovensku*. Bratislava : Nákladom vlastným, 1926, s. 4.

⁹ ZACHAROVÁ, Jarmila. Počiatky činnosti Referátu ministerstva školstva a národnej osvety Československej republiky. In *Paideia: Philosophical e-journal of Charles university*, 9, 2012, č. 1-2, s. 3. Dostupné online: <https://ojs.cuni.cz/paideia/article/view/1773>.

učiteľov a profesorov naspäť do Čiech a na Moravu.¹⁰ Napriek postupnému pribúdaniu slovenských učiteľov pôsobilo na slovenských stredných školách ešte roku 1936 spolu 611 českých profesorov a 357 slovenských profesorov.¹¹

Rozmach najrozličnejších pedagogických prúdov v prvej polovici dvadsiateho storočia nemohol nechať stranou ani reformu učiteľského vzdelávania, ktorá bola už dlhodobo predmetom rôznych odborných diskusií. Nová vízia školy, ktorá bola však rozdielne vnímaná z pohľadu V. Příhodu a O. Chlupa a ich stúpencov, mala tiež zásadný dopad na spor o podobe vysokoškolského vzdelávania učiteľstva. Tieto nezhody v otázkach reformy školstva a vzdelávania učiteľov národných škôl pozorne sledovala odborná aj širšia verejnosť, ktorá zastávala pod vplyvom viacerých argumentov nejednotné stanovisko. Čoskoro sa ukázalo, že reforma školy, reforma vysokoškolského vzdelávania učiteľstva národných škôl a vedecké zameranie pedagogiky boli tri úzko prepojené piliere, ktoré sa vo vzájomnej spojitosti rozumeli nielen ako neoddeliteľná súčasť programu učiteľov, ale rovnako tiež ako základný okruh problémov vzdelávacej politiky v Československej republike.¹²

Alternatívne koncepcie vzdelávania učiteľov národných škôl pred rokom 1918

Návrhy na reformu vzdelávania učiteľov siahajú až do devätnásteho storočia. Významný pedagóg a prvý český univerzitný profesor pedagogiky Gustav Adolf Lindner¹³ v roku 1874 vypracoval návrh s názvom *Vysoká škola pedagogická*,¹⁴ ktorý o niekoľko rokov neskôr, v roku 1880, na učiteľskom zjazde schválilo české učiteľstvo za svoj program. Základom návrhu malo byť rozsiahle pedagogicko-didakticko-psychologické vzdelanie, primárne filozoficky orientované.¹⁵ Navrhovanú Vysokú školu pedagogickú odporúčal zriadiť mimo rámec univerzity ako samostatnú vzdelávaciu inštitúciu

¹⁰ SNA, f. AŠ, šk. č. 13, inv. č. 667. Počiatky novodobého školstva na Slovensku, s. 8-9.

¹¹ KÁZMEROVÁ, Ľubica. Riadiace orgány školstva na Slovensku a vzdelávací systém v rokoch 1918 – 1945. In KÁZMEROVÁ, Ľubica – FALISOVÁ, Anna – HANULA, Matej et al. *Premeny v školstve a vzdelávaní na Slovensku (1918 – 1945)*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2012, s. 15.

¹² KASPER, Tomáš – KASPEROVÁ, Dana. „Nová škola“ v meziválečnom Československu ve Zlíně: *Ideje, aktéři, místa*. Praha : Academia, 2020, s. 50-54.

¹³ Na Filozofickej fakulte českej univerzity Karlo-Ferdinandovej bol 17. augusta 1882 vymenovaný za prvého českého profesora pedagogiky. Okrem pedagogiky prednášal tiež psychológiu a sociológiu.

¹⁴ Nevýhodou uvedeného návrhu G. A. Lindnera bolo to, že vysokoškolské pedagogické vzdelávanie neodporúčal vo všeobecnosti pre učiteľov všetkých stupňov, ale len pre tých učiteľov, ktorí sa pripravovali na vyššie pracovné pozície: napríklad riaditelia škôl, učitelia učiteľských ústavov a zemskí školskí inšpektori. Okrem toho návrh G. A. Lindnera nezohľadňoval praktickú prípravu na cvičných školách a vedecké vzdelávanie v aprobácii predmetov, pretože usudzoval, že praktické skúsenosti už získali priamo v praxi na školách alebo v priebehu vzdelávania v učiteľských ústavoch, kde boli k dispozícii cvičné školy. V rovnakom smere uvažoval, že potrebné vecné vzdelávanie v rámci aprobačných predmetov získali na filozofickej fakulte alebo na učiteľských ústavoch.

¹⁵ KASPEROVÁ, Dana. *Československá obec učiteľská v kontexte reformy vzdelávania učiteľů (ŠVŠP) a reformy školy*. Praha : Academia, 2018, s. 152-154.

z praktických dôvodov, aby na nej mohli študovať na jednej strane budúci stredoškolskí profesori (popri alebo po úspešnom ukončení štúdia na univerzite) a na druhej strane absolventi učiteľských ústavov. Okrem zaujímavého návrhu na zavedenie vysokoškolského vzdelávania učiteľstva bola pedagogická činnosť G. A. Lindnera spájaná s existenciou a riadením dôležitého pedagogického seminára na českej Karlo-Ferdinandovej univerzite. Pedagogický seminár ako nová vzdelávacia inštitúcia bol charakteristický najmä svojou otvorenosťou voči verejnosti, do ktorého mali voľný vstup riadni poslucháči filozofickej fakulty, ako aj učelia ľudových a meštianskych škôl – absolventi učiteľských ústavov s prípadnými doplňujúcimi skúškami. Pedagogický seminár G. A. Lindnera bol jedným z prvých pokusov ako realizovať myšlienku spoločného vzdelávania učiteľov všetkých druhov a stupňov škôl.¹⁶

Na začiatku dvadsiateho storočia v roku 1904 vypracoval nový návrh na zavedenie vysokoškolského vzdelávania učiteľov ďalší český univerzitný profesor pedagogiky František Drtina. Svoj návrh viackrát kriticky prehodnotil. Spočiatku sa sústredil na reformu Filozofickej fakulty českej Karlo-Ferdinandovej univerzity, kde navrhoval zaviesť vysokoškolské vzdelávanie budúcich učiteľov. Štúdium malo prebiehať dvoma smermi: 1. vedecká príprava poslucháčov na akademickú dráhu; 2. odborná príprava, ktorá sa okrem vzdelávania budúcich učiteľov stredných škôl mala zároveň venovať aj vzdelávaniu učiteľov nižších stupňov škôl. Táto dvojitosť smeru v organizácii štúdia na filozofickej fakulte sa dočkala odmietavého stanoviska akademickej obce i odbornej verejnosti. Domnievali sa, že týmto spôsobom dôjde k narušeniu jej doterajšieho tradičného poslania v príprave vedeckých pracovníkov. F. Drtina bol donútený urobiť zmenu vo svojom návrhu a podporiť tak požiadavku zriadenia školskej (pedagogickej) fakulty, aby sa tým umožnilo filozofickej fakulte ponechať tradičný priestor vzdelávaniu vedeckých pracovníkov. Návrh F. Drtinu obsahoval množstvo spoločných znakov s predchádzajúcim návrhom G. A. Lindnera. Okrem toho priniesol viacero obohacujúcich prvkov. Školská fakulta v jeho návrhu mala byť vybavená vhodnými odbornými knižnicami, školskými múzeami, cvičnými školami a venovať sa výhradne len otázkam výchovy a vzdelávania. Medzi základné študijné kurzy navrhoval zaradiť všeobecnú pedagogiku, dejiny výchovy

Špecifickú stránku učiteľstva videl G. A. Lindner najmä v pedagogických kompetenciách, ale nie výlučne vo vyučovacích technikách. Prevažne išlo o uvedoméle pedagogické konanie, ku ktorému budúceho učiteľa malo viesť široko poňaté filozofické vzdelanie. V inom ohľade vyznieva potom diskutabilne, keď vo svojom projekte o organizácii vysokej školy pedagogickej sa vyslovil o tom, že okrem vyššieho vzdelávania učiteľov bude mať súčasne za cieľ pestovať pedagogiku ako vedný odbor. Dôvodom toho môže byť práve to, že autor v návrhu poukazyval na nesmierne úzke hraničiace prepojenie pedagogiky so sociológiou a psychológiou. Preto bol ideálom všestranne vzdelaný učiteľ s výborným rozhľadom v pedagogike, sociológii, psychológii a celkovo v základných filozofických disciplínach. Blížšie k tejto téme pozri VÁŇOVÁ, Růžena. Jak univerzitní učitelé pedagogiky uvazovali o vysokoškolském vzdělání učitelů národních škol. In *Pedagogika: časopis pro vědy o vzdělávání a výchově*, 2011, č. 4, s. 334-335. Dostupné online: <https://pages.pedf.cuni.cz/pedagogika/?p=779%20title=>.

¹⁶ VÁŇOVÁ, Růžena. Jak univerzitní učitelé pedagogiky uvazovali o vysokoškolském vzdělání učitelů národních škol, s. 334-335.

a školstva, vývoj školskej organizácie a školského zákonodarstva, kde by poslucháči učiteľstva boli súčasne uvádzaní do školskej praxe.¹⁷

Návrhy na zavedenie vysokoškolského vzdelávania učiteľov sa spočiatku začali tvoriť v Čechách, respektíve v rakúskej časti monarchie. Na území Slovenska, teda v Uhorsku, považovali slovenskí učitelia a vzdelanci za úspech dosiahnutie štvorročného štúdia na učiteľských ústavoch v zmysle zákonného článku XXXVIII z roku 1868. Po ukončení štúdia na učiteľských ústavoch sa predpokladalo, že mladí učitelia si budú chcieť svoje nadobudnuté vzdelanie ďalej prehĺbovať svojpomocne prostredníctvom členstva v učiteľských spolkoch a účasti na poradách, kde sa uskutočňovali pravidelné diskusie o najnovších poznatkoch v pedagogike a didaktike. Cennou pomôckou na prehĺbenie odborného vzdelania bola tiež dobová pedagogická tlač, ktorá sa výrazne rozvíjala najmä v druhej polovici devätnásteho storočia. Napriek tomu, že na území Slovenska neboli po zatvorení slovenských patronátnych gymnázií žiadne stredné školy, preto malo ľudové školstvo svoju významnú pozíciu, potreba vysokoškolského vzdelávania učiteľov sa medzi slovenskými vzdelancami príliš nezdôrazňovala, a to až do takej miery, aby to vzbudilo širší spoločenský ohlas. Na druhej strane slovenské pedagogické myslenie si kladlo pred seba iné priority, ktoré v danom momente považovalo za dôležitejšie – presadzovať slovenčinu vo vyučovaní a upevňovať národné cítenie v školskom i mimoškolskom prostredí. Pred rokom 1918 nenašiel žiadny z uvedených návrhov dostatočnú podporu na presadenie aj vďaka prvej svetovej vojne. Všeobecne sa predpokladalo, že práve vznik Československej republiky konečne vyrieši problémy, ktoré súviseli nielen so zastaranou organizáciou vzdelávania kandidátov učiteľstva národných škôl, ale tiež celkovo s nespokojnosťou so sociálnym statusom a životnými podmienkami učiteľov.

Vývoj otázky vysokoškolského vzdelávania učiteľstva po roku 1918 – hľadanie správnej cesty

V medzivojnovom období na území Československej republiky pôsobilo silné zoskupenie zástancov vysokoškolského vzdelávania učiteľov nielen v radoch Československej obce učiteľskej (ČOU), ale aj v politických a vo vládnych kruhoch. Predvojnová i medzivojnová spoločnosť sa na problematiku reformy vzdelávania učiteľstva pozerala z viacerých uhlov pohľadu. Medzi českými aj slovenskými pedagógmi sa vyvinuli dve silné skupiny s protichodnými názormi: „konzervatívna“ a „radikálna“ skupina. Prvá z uvedených skupín zložená hlavne z pedagógov učiteľských ústavov žiadala naďalej ponechať učiteľské ústavy, prípadne uskutočniť len niektoré úpravy – prispôbiť štúdium spoločenským požiadavkám a predĺžiť ho o jeden rok, výlučne zameraný na odbornú praktickú prípravu. Druhá zo skupín pozostávajúca prevažne z univerzitných profesorov a bežných učiteľov združených v ČOU žiadala zrušiť učiteľské ústavy a nahradiť ich vysokoškolskými pedagogickými akadémiami. Dočasným riešením malo byť zriadenie pedagogického seminára na filozofickej fakulte. Pre budúcich učiteľov meštianskych škôl

¹⁷ DRTINA, František. *Universita a učitelstvo: Soubor statí*. Praha : Jan Laichter, 1932, s. 250-254.

mali byť vytvorené prípravné univerzitné kurzy. Pretrvávajúcu nejednotnosť názorov na finálnu podobu riešenia naliehavej reformy vzdelávania učiteľov, o ktorej sa viedli mnohé intenzívne diskusie, mal s konečnou platnosťou definitívne vyriešiť pripravovaný prvý zjazd československého učiteľstva.¹⁸

V priebehu zjazdu vystúpilo niekoľko odborníkov, ktorí predostreli kľúčové problémy dotýkajúce sa reformy vzdelávania učiteľov. Už jednotlivé názvy referátov *O reformě učitelského vzdělání* (Josef Keprta),¹⁹ *Učitelské vzdělání* (F. A. Soukup),²⁰ *O praktickém vzdělání učitelském* (Josef Kubálka),²¹ *Přestup absolventů učitelských ústavů na universitu* (Josef Keprta) podávajú informáciu o celkovej zložitosti kvalitnej prípravy budúcich učiteľov. V súvislosti s tým sa ústrednou témou referátov stala požiadavka zriadenia pedagogickej fakulty, kde by sa študenti oboznamovali s najnovšími vedeckými poznatkami z oblasti školstva. Na druhej strane mnohé časti z organizácie vzdelávacieho procesu na pedagogickej fakulte sa premietli do systému vzdelávania na alternatívnych vzdelávacích inštitúciách – školy vysokých štúdií pedagogických a neskôr i pedagogických akadémií. Samotná problematika štatútu pedagogických fakúlt rozštiepila jej stúpecov na dve skupiny s rozdielnymi názormi: prvá skupina navrhovala zriadiť pedagogické fakulty ako súčasť univerzity, rovnocenné s ostatnými fakultami a druhá skupina chcela dočasne zriadiť pedagogické fakulty ako samostatné fakulty mimo univerzitu vo veľkých mestách, dokiaľ sa nevytvoria vhodné podmienky na začlenenie pedagogických fakúlt do univerzity. Pedagogická fakulta alebo alternatívne vzdelávacie inštitúcie pre učiteľov mali spájať teoretickú a praktickú stránku formy vyučovania. V rámci teoretického vyučovania sa mal dôraz klásť na prednášky, kde sa mal poslucháčom učiteľstva poskytovať základný teoretický prehľad i motivácia pre povolanie, pričom hlavné ťažisko sa malo orientovať na semináre a cvičenia. Význam činnosti pedagogických fakúlt sa pohyboval medzi organizáciou vzdelávacieho procesu učiteľov-odborníkov a miestom pre rozvíjanie pedagogických disciplín a riešením otázok školstva vôbec.²²

V nadväznosti na kritiku všeobecného a odborného vzdelávania na učiteľských ústavoch bolo nesmierne dôležité, aby sa pozornosť odbornej verejnosti sústredila na najdôležitejšiu časť učiteľského ústavu a vôbec prípravy budúcich učiteľov, ktorou bola

¹⁸ KÁDNER, Otakar. K otázce reformy učitelského vzdělání. In *Pedagogické rozhledy*, roč. 28, 1918, č. 1-3, s. 2-10.

Otázke reformy vzdelávania učiteľstva sa podrobnejšie venovali učители a iní odborníci na prvom zjazde československého učiteľstva a priateľov školstva v dňoch 1. až 3. júla 1920 v Prahe. V rámci druhej pedagogicko-didaktickej sekcie v časti pedagogika odznelo niekoľko referátov, ktoré hodnotili doterajší stav vzdelávania kandidátov učiteľstva a súčasne navrhovali ďalšie určujúce perspektívy modernizácie vzdelávacieho procesu. Reforma vzdelávania učiteľov bola považovaná za neodmysliteľnú súčasť tvoriaceho sa nového školského systému. Na základe toho jej priaznivé konečné riešenie nebolo len otázkou učiteľského stavu, ale išlo o celospoločenskú problematiku v kompetencii príslušných štátnych orgánov.

¹⁹ Josef Keprta – okresný školský dozorca v Prahe.

²⁰ F. A. Soukup – okresný školský dozorca v Benešove.

²¹ Josef Kubálek – profesor učitel'ského ústavu v Hradci-Králové.

²² SOUKUP, A. F. Učitel'ské vzdělání. In *První sjezd československého učitel'stva a přátel školství v osvobozené vlasti*. Praha : Tiskem Ed. Grégra a syna, 1921, s. 176.

cvičná škola. Vo všeobecnosti sa zrušenie učiteľských ústavov považovalo už za vyriešenú záležitosť a bolo len otázkou času, kedy sa tak skutočne stane. Pôvodné cvičné školy sa chápali ako prežitok, ktorý už nevyhovoval potrebám spoločnosti v medzivojnovom období. Nové ciele praktickej prípravy od kandidátov učiteľstva vyžadovali: 1. vybrané učivo didakticky rozpracovať a následne metodicky správne sprostredkovať žiakom na základe individuálne premysleného postupu kandidáta učiteľstva pomocou metodického materiálu; 2. voľbu vhodných didaktických prostriedkov kandidáta učiteľstva v závislosti od stupňa dosiahnutého psychického vývinu žiakov v triede, pričom kandidát učiteľstva musel mať predtým dostatočný priestor v rámci náčuvov na to, aby žiakov spoznal a odvodil správnu vyučovaciu stratégiu; 3. maximálne využitie osobnosti, bez ohľadu na to, či sa kládol dôraz na osobnosť kandidáta učiteľstva, alebo konkrétneho žiaka. Naplniť tieto ciele praktickej prípravy bolo možné len po vytvorení vhodných podmienok v cvičných školách.²³ Ideálna cvičná škola mala byť spojená ľudová a meštianska škola, organizovaná ako ostatné bežné ľudové a meštianske školy. Pripúšťala sa najmä možnosť, že sa cvičná škola zriadi priamo pri pedagogickej fakulte alebo vysokej škole pedagogickej či pedagogickej akadémii.²⁴

Značná väčšina zástancov myšlienky zavedenia vysokoškolského vzdelávania učiteľov národných škôl síce požadovala štvorročné štúdium učiteľstva rovnocenné s ostatnými vysokoškolskými študijnými odbormi, ale zároveň si bola vedomá, že ešte nenastali vhodné podmienky na splnenie tohto cieľa. Pre učiteľov ľudových škôl chceli vydobýť aspoň minimálne dva roky²⁵ a pre učiteľov meštianskych škôl štyri roky intenzívneho vysokoškolského štúdia. Poslucháč učiteľstva pre meštianske školy mal absolvovať prvé dva roky na pedagogickej fakulte a po ich úspešnom absolvovaní ďalšie dva roky štúdia na filozofickej fakulte, kde sa mal pripravovať vo vybranej aprobácii vyučovacích predmetov. Popritom poslucháč naďalej zostával študovať na pedagogickej fakulte, kde si mal prehľbovať pedagogickú prípravu po teoretickej a praktickej stránke. Po úspešnom zvládnutí náročného štúdia a vykonaní štátnych skúšok mal abiturient učiteľstva pre meštianske školy získať diplom učiteľskej spôsobilosti pre meštianske školy, čo by ho súčasne kvalifikovalo pre vyučovanie na nižších stredných a odborných školách.²⁶

Po vzniku Československej republiky a následne počas celého medzivojnového obdobia až do oficiálneho vzniku pedagogických fakúlt sa pomerne často diskutovalo o prijímaní abiturientov učiteľských ústavov na štúdium na univerzitu. Po vzniku Československej

²³ KUBÁLEK, Josef. O praktickém vzdělání učitelském. In *První sjezd československého učitelstva a přátel školství v osvobozené vlasti*. Praha : Tiskem Ed. Grégra a syna, 1921, s. 179-181.

²⁴ KEPRTA, Josef. O reformě učitelského vzdělání. In *První sjezd československého učitelstva a přátel školství v osvobozené vlasti*. Praha : Tiskem Ed. Grégra a syna, 1921, s. 173-174.

²⁵ Zníženie rozsahu štúdia kandidátov učiteľstva ľudových škôl zo štyroch na dva roky považovali za hranicu možných ústupkov v reforme vzdelávania učiteľov. Ako sa v nasledujúcom texte ešte ukáže, práve tento ústupok zo štyroch na dva roky štúdia sa ukázal ako smerodajný pre organizáciu štúdia na pedagogických akadémiách napriek tomu, že sa táto dvojročná dĺžka štúdia považovala iba za dočasný kompromis, dokiaľ nebude definitívne zavedené štandardné jednotné vysokoškolské vzdelávanie učiteľov všetkých stupňov škôl.

²⁶ KEPRTA, Josef. O reformě učitelského vzdělání, s. 173-174.

republiky zákonem č. 293/1919 Zb. z. a n. z 23. mája 1919 o zmene platnosti ustanovení o stredných školách na Slovensku sa učiteľské ústavy stali rovnocennými s ostatnými strednými školami a vzdelávacími ústavmi, ale sa nevyriešilo prijímanie abiturientov učiteľských ústavov na univerzity a vysoké školy. V platnosti naďalej zostali príslušné ustanovenia z čias existencie monarchie, ktoré danému problému nevenovali dostatočnú pozornosť. Problémom boli predpisy maturitných skúšok, pretože v nich nebolo jasne stanovené, či abiturient učiteľského ústavu môže voľne pokračovať v štúdiu na vysokých školách a univerzitách, alebo si musí doplniť maturitnú skúšku na gymnáziu.²⁷ Preto sa nadanejší žiaci vyhýbali štúdiu na učiteľskom ústave, pretože bolo tzv. slepou uličkou, ktorú bolo potrebné čo najskôr napraviť.

Na prvom zjazde československého učiteľstva v roku 1920 vhodný priestor na diskusiu vytvorila skutočnosť, že sa začali prijímať abiturienti vyšších priemyselných a obchodných škôl na vysoké školy technické a vysoké školy obchodné. Na tomto základe ČOU žiadala na prechodnú dobu prijímať abiturientov učiteľských ústavov s maturitou na filozofické fakulty, dokiaľ nebude definitívne zavedené vzdelávanie učiteľov národných škôl na vysokoškolskej úrovni. Zástupcovia ČOU zásadne odmietali, aby abiturienti učiteľských ústavov znova absolvovali navyše maturitnú skúšku na gymnáziu, považovali to rozhodne za stratu času a plytvanie energiou učiteľov. Presvedčenie ČOU o správnosti a zmysluplnosti prechodu abiturientov učiteľských ústavov na univerzitu podporila rezolúciou z 2. júla 1920 z Prahy, „... aby ministerstvo školství a národní osvěty připustilo absolventy učitelských ústavů po jistých doplňovacích zkouškách za řádné neb mimořádné posluchače na filosofickou fakultu s právem konati státní zkoušky, podobně jako dovolilo za jistých podmínek absolventum některých odborných škol studovati na vysokých školách, do té doby, dokud nebude provedeno vysokoškolské vzdělání“.²⁸

Proces zriaďovania pedagogických fakúlt bol z rozličných spoločenských dôvodov vrátane ekonomicko-hospodárskej situácie v nedohľadne nielen v počiatkoch existencie Československej republiky, ale aj neskôr v tridsiatych rokoch dvadsiateho storočia ako dôsledok napätej medzinárodnej situácie. Na základe toho sa už na prvom učiteľskom zjazde diskutovalo o vzdelávacích inštitúciách vrátane vonkajšej a vnútornej organizácie, ktoré mali na určitú dobu suplovať pedagogické fakulty. Išlo najmä o navrhované alternatívne vzdelávacie inštitúcie – školy vysokých štúdií pedagogických (ŠVŠP) a pedagogické akademie, ktoré nemali byť v žiadnom prípade definitívnym riešením, ale len dočasnou náhradou. Dokonca sa objavovali isté obavy, že ambicióznejší vyučujúci na pedagogických akadémiách budú odchádzať prednášať na univerzity. Jednou z požiadaviek reformy vzdelávania učiteľstva bolo úsilie o oddelenie všeobecného od odborného vzdelávania. Všeobecné vzdelanie mali poskytovať úplné stredné školy s maturitou a odborné vzdelanie zase pedagogické fakulty alebo pedagogické akademie či ŠVŠP. Napokon zástancovia

²⁷ Zákon ze dne 27. května 1919, č. 293 Sb. z. a n. o změně platnosti ustanovení o středních školách na Slovensku. In BUZEK, Kamil (ed.). *Najdôležitejšie zákony a nariadenia o národnom školstve v zemiach Slovenskej a Podkarpatskej*. Praha : Štátne nakladateľstvo, 1936, s. 73.

²⁸ KEPRTA, Josef. Přestup absolventů učitelských ústavů na Universitu. In *První sjezd československého učitelstva*. Praha : Tiskem Ed. Grégra a syna, 1921, s. 184-185.

vysokoškolského vzdelávania museli ustúpiť v niekoľkých smeroch. Namiesto pedagogických fakúlt mali byť miestom kvalitnej prípravy učiteľov vzdelávacie inštitúcie ako ŠVŠP a pedagogické akadémie.

Školy vysokých štúdií pedagogických ako predohra k zavedeniu pedagogických akadémii

Na prvom zjazde československého učiteľstva v roku 1920 sa prezentovali hlavné okruhy problémov reformy vzdelávania učiteľov národných škôl. Nepodarilo sa úspešne prekonať tri základné prekážky, ktoré bránili uzákoneniu vysokoškolského vzdelávania: hospodársko-ekonomické problémy povojnového obdobia, priveľká politická roztrieštenosť národa a historická rôznorodosť československého územia s vlastnou školskou, kultúrnou a vzdelanostnou tradíciou. Prípravy na zriadenie ŠVŠP sa začali uskutočňovať už na konci roku 1920, keď MŠaNO a jednotlivé univerzitné fakulty odmietli prijať memorandum ČOU, aby učiteľom národných škôl po zložení doplnovacích skúšok umožnili vysokoškolské štúdium s právom skladať štátne skúšky.²⁹

Negatívne stanovisko akademického senátu k zrušeniu učiteľských ústavov a odmietanie toho, aby sa dvojročné vzdelávacie kurzy pre učiteľov nazývali školskými fakultami alebo vysokými školami pedagogickými viedlo zástupcov ČOU a ostatných zástancov vysokoškolského vzdelávania učiteľov k rozhodnutiu svojpomocne položiť základy vysokej školy pedagogickej. Týmto pomerne odvážnym krokom chceli presvedčiť verejnosť o dostatku kvalifikovaných vyučujúcich na pedagogických školách a zároveň dosiahnuť koniec neustálych teoretických polemík a prejsť priamo k praktickej realizácii. Na jednej strane sa mali teda vzdelávať učelia a na druhej strane malo byť zastrešené vedecké bádanie v pedagogike a v iných príbuzných vedných disciplínach. V apríli 1920 začali pracovníci pedagogicko-didaktickej sekcie v rámci ČOU vážnejšie uvažovať o zriadení Ústavu pre experimentálnu pedagogiku v Prahe. Stanovy tohto novozriadeného ústavu vychádzali z dvoch základných princípov: a) vedecky bádať v odbore experimentálnej pedagogiky a príslušných pomocných vied; b) vzdelávať učiteľov a kandidátov učiteľstva v pedagogike a pedagogických disciplínach so zreteľom na školskú prax a zoznamovať ich s vedeckými metódami, prípravou a realizáciou vedeckých výskumov.³⁰

V septembri 1921 ČOU zverejnila prostredníctvom svojho tlačového orgánu oznámenie všetkému učiteľstvu a záujemcom o najnovšie trendy v pedagogickej vede o založení súkromnej Školy vysokých štúdií pedagogických v Prahe spolu s vedeckým pracoviskom – Ústavom pre experimentálnu pedagogiku. Podľa odhadov bol záujem o štúdium taký veľký, že ČOU musela z kapacitných dôvodov pozastaviť zápis už po necelom mesiaci od založenia. Táto priaznivá skutočnosť len dosvedčovala záujem učiteľov o rozširujúce pedagogické štúdium. Slávnostné otvorenie ŠVŠP v Prahe sa uskutočnilo 16. októbra 1921 vo veľkej posluchárni vedeckých ústavov na Univerzite

²⁹ VESELÁ, Zdenka. Príspevek k historii učitelského vzdělávání, s. 22-23.

³⁰ KASPEROVÁ, Dana. *Československá obec učitel'ská*, s. 221-223.

Karlovej za veľkej účasti poslucháčov, predstaviteľov ČOU a ďalších učiteľských organizácií, ale aj zástupcov MŠaNO a poslancov Národného zhromaždenia, dekana Prírodovedeckej fakulty a profesorov Filozofickej fakulty Univerzity Karlovej. Široké spektrum zúčastnených hostí potvrdzoval celkový význam, aký založeniu školy prikladala verejnosť. Autorom zvoleného názvu bol O. Chlup, keďže názov školská fakulta akademické kruhy prijať odmietli.³¹

Organizáciu študijného plánu prednášok a cvičení vypracoval jej prvý predseda O. Kádner. Základom mali byť filozofické disciplíny s cieľom vytvoriť pevný vedomostný základ. Pozornosť mala byť venovaná tiež všeobecnej psychológii a psychológii dieťaťa. Dominantnú pozíciu si získala pedagogika, ktorá sa mala stať s dôrazom na spoločenský význam výchovy a vzdelávania podstatnou súčasťou všetkých oblastí vzdelávacieho systému. Druhá ŠVŠP bola otvorená 3. októbra 1921 v Brne. Pôvodne malo ísť o jednoročnú pedagogickú akadémiu, ale už zakrátko od školského roku 1922/1923 bola pretvorená na dvojročnú ŠVŠP. Značnou nevýhodou týchto vzdelávacích inštitúcií bol ich súkromný charakter, preto ich navštevovali učitelia z praxe, pôsobiaci už na obecných (ľudových) a meštianskych školách, ktorí mali záujem prehĺbiť si prostredníctvom rozširujúceho štúdia svoje odborné vzdelanie. V Prahe sa začalo oficiálne vyučovať 12. novembra 1921. Vo všeobecnom meradle ŠVŠP poskytovala dve základné formy štúdia: prvá forma štúdia pozostávala z dvojročného štúdia a zameriavala sa prevažne na rozširujúce štúdium z pedagogiky, psychológie, zo sociológie, z biológie, estetiky, etiky a telesnej výchovy. V prvom ročníku poslucháči absolvovali prednášky z príbuzných vied (psychológia, filozofia, biológia) a v druhom ročníku sa pozornosť sústredila na pedagogické disciplíny. Druhou formou štúdia boli opäť dvojročné vysokoškolské kurzy pre učiteľov obecných (ľudových) škôl, ktorí sa pripravovali na vykonanie skúšky spôsobilosti vyučovať na meštianskych školách. Obsahom týchto kurzov bolo rozšírené štúdium o najnovšie pedagogicko-psychologické poznatky. Súčasne tieto dvojročné kurzy boli určené pre učiteľov meštianskych škôl, ktorí už síce úspešne absolvovali požadované skúšky učiteľskej spôsobilosti, ale chceli naďalej sledovať vývoj nových poznatkov vo svojich aprobačných predmetoch.³²

Od školského roku 1922/1923 sa štúdium sústredilo na konkrétne pedagogické disciplíny, ktoré ponúkali inovované pohľady na pedagogické myslenie: konkrétna logika, experimentálna psychológia, experimentálna pedagogika, dejiny pedagogiky, praktikum v experimentálnej pedagogike, pedopsychológia, didaktika, metodika elementárnej triedy, sociológia a sociológia dieťaťa, telesná výchova, školská hygiena, praktikum a exkurzia.³³ Napriek rozsiahlemu a hlbavému odbornému záberu v rámci vzdelávacieho procesu nebolo cieľom štúdia na ŠVŠP získať kvalifikáciu učiteľa, pretože ako súkromná inštitúcia nemala právo udeľovať svojim abiturientom učiteľskú spôsobilosť. Hlavnou motiváciou k pomerne náročnému štúdiu bola v prvom rade silná vôľa rozvíjať svoje

³¹ KASPEROVÁ, Dana. *Československá obec učiteľská*, s. 225-229.

³² KASPEROVÁ, Dana. *Československá obec učiteľská*, s. 230-234.

³³ VESELÁ, Zdenka. Príspevek k histórii učiteľského vzdelávania, s. 24-25.

vedomosti a nie dosiahnuť lepšie finančné ohodnotenie. Veď štúdium mohli absolvovať len učitelia s lepším finančným zabezpečením. Náklady na štúdium, cestovanie a ubytovanie si museli platiť sami zo svojich peňazí. MŠaNO a vedenie škôl vychádzali v ústrety študujúcim učiteľom len v tom ohľade, že ich uvoľňovali zo sobotného vyučovania, aby sa mohli zúčastniť na prednáškach a cvičeniach. Tie sa konali v stredu a v sobotu odpoľudnia a v nedeľu dopoludnia.³⁴

Zriadenie ŠVŠP predstavovalo prvý zásadný krok k zavedeniu vysokoškolského vzdelávania učiteľov národných škôl. Napriek jej súkromnému charakteru priniesla svedectvo o neutíchajúcej túžbe učiteľstva po vysokoškolskom štúdiu. Dokázala úspešne pripravovať učiteľov v súlade s princípmi reformného pedagogického hnutia. Dôsledkom toho bol prudký rozvoj nových pedagogických a psychologických prúdov. Popri tom pôsobenie popredných odborníkov ako V. Příhodu a O. Chlupa na týchto vzdelávacích inštitúciách len napomohlo to, aby sa zo ŠVŠP stalo dôležité centrum rozvoja pokusných a reformných škôl a vedeckého výskumu moderných pedagogických smerov. Z iného pohľadu nazerania na problematiku reformy učiteľského vzdelávania neuznanie ŠVŠP ako oficiálnej vzdelávajúcej inštitúcie s vysokoškolským charakterom štúdia pre učiteľov národných škôl nebolo len negatívnou skúsenosťou, pretože to viedlo univerzitných profesorov pedagogiky, širokú učiteľskú verejnosť a ostatných zástancov idey vysokoškolského vzdelávania učiteľstva k ďalším návrhom na zriadenie pedagogických akadémií.

Súkromná dvojročná pedagogická akadémia v Prahe

Rok po vzniku ŠVŠP sa vládni predstavitelia Československej republiky opätovne usilovali vyriešiť otázku akademického vzdelávania učiteľstva. Práve neschopnosť zjednotiť sa na spoločnom stanovisku vytvorilo z tejto otázky ťažko riešiteľný problém. Dňa 28. júna 1922 poslanecká snemovňa a 13. júla 1922 senát naliehali na ministra školstva a národnej osvety, aby urýchlene predložil návrh zákona o procese vzdelávania poslucháčov učiteľstva na vysokých školách. Je pozoruhodnou zaujímavosťou, že síce MŠaNO považovalo reformu vzdelávania učiteľov za nalievavú a nevyhnutnú záležitosť, ale predloha zákona sa zrodila až o šesť rokov neskôr v roku 1928, v čase, keď bol už ministrom školstva Slovák Milan Hodža. Tento návrh zákona považujeme za dôležitý dokument, pretože v zmysle navrhovaného zákona sa mali zrušiť učiteľské ústavy a následne pretvoriť na pedagogické akadémie. Na štúdium sa mali prijímať abiturienti, ktorí dosiahli úplné stredoškolské vzdelanie. Organizácia štúdia sa mala realizovať spôsobom, kedy jednoročné štúdium absolvujú pripravovaní učitelia ľudových škôl a dvojročné štúdium zase budúci učitelia meštianskych škôl. V oboch prípadoch sa rátalo s predĺžením štúdia o jeden alebo dva roky.³⁵ Tento návrh sa do-

³⁴ ŠTULRAJTEROVÁ, Janka. Vzdelávanie učiteľov. In KUDLÁČOVÁ, Blanka (ed.). *Pedagogické myslenie, školstvo a vzdelávanie na Slovensku v rokoch 1918 – 1945*, s. 256-257; KASPEROVÁ, Dana. *Československá obec učiteľská*, s. 232-233.

³⁵ Predloha navrhovaného zákona zdôrazňovala oddelenie všeobecného od odborného vzdelávania kandidátov učiteľstva. Okrem toho v navrhovanom zákone sa dĺžka štúdia učiteľov ľudových a meštianskych škôl znížila

slovne nerealizoval,³⁶ ale ponúkol základnú organizáciu štúdia, ktorá sa stala základom pedagogických akadémií.³⁷

Prvá pedagogická akadémia na vysokoškolskej úrovni vzdelávania vznikla na základe štatútu 25. októbra 1929 v Prahe ako Súkromná dvojročná pedagogická fakulta pripojená k univerzite. Znova teda išlo o súkromnú vzdelávaciu inštitúciu, ktorá mala byť rovnako, ako činnosť už existujúcej ŠVŠP, financovaná učiteľskými organizáciami.³⁸

Pôvodne na základe návrhu V. Příhodu mala byť zriadená riadna štvorročná pedagogická fakulta. Prvé štyri semestre sa mali zamerať na prípravu učiteľstva národných škôl. Do vyššieho dvojročného oddelenia by sa mohli dať zapísať poslucháči učiteľstva, ktorí úspešne absolvovali prvé dva roky štúdia a preukázali hlbší záujem o vedecké skúmanie v pedagogike. Organizácia štúdia mala pozostávať z absolvovania štyroch vyučovacích hodín v týždni počas semestra. Uvedená organizácia budúcej pedagogickej fakulty sledovala primárne dva ciele: 1. akademická príprava poslucháčov učiteľstva; 2. vedecké bádanie v pedagogike. No napriek tomu narazila na odpor profesora pedagogiky O. Kádnera, ktorý považoval návrh v daných podmienkach za príliš radikálny a viac-menej neuskutočniteľný. V. Příhoda bol vplyvom kritiky donútený pristúpiť ku kompromisnému riešeniu. Plánovaná štvorročná pedagogická fakulta musela byť skrátená na dvojročnú pedagogickú fakultu, preťaženú množstvom vyučovacích predmetov. Ani názov pedagogická fakulta nebol rovnako akceptovateľný a nová vzdelávacia inštitúcia musela byť na naliehanie Akademického senátu Univerzity Karlovej premenovaná na súkromnú dvojročnú pedagogickú akadémiu. V tom istom roku 1929 bola tiež otvorená jednoročná pedagogická akadémia v Brne.³⁹

Na pedagogickú akadémiu sa prijímali abiturienti úplných stredných škôl: gymnázií a reálok. Štúdium malo dosahovať akademickú úroveň a z toho dôvodu bolo dvojročné štúdium prispôbené organizácii vysokoškolského štúdia. Keďže pedagogická akadémia pri univerzite sa stala súkromnou vzdelávacou inštitúciou (neuznanou fakultou), museli byť jej poslucháči súčasne zapísaní ako riadni poslucháči univerzity: abiturienti gymnázia na filozofickej fakulte a abiturienti reálok na prírodovedeckej fakulte.⁴⁰ Na základe

o jeden rok, ako sa dosiaľ predpokladalo. Uvedená skutočnosť znova len poukazovala na stále neprekonaný problém spoločenského zrovnoprávnenia učiteľov s ostatnými predstaviteľmi inteligencie.

³⁶ Myšlienka založenia pedagogických akadémií sa ani pod vplyvom stále pretrvávajúcich nežiaducich okolností nedostala do úzadia, ale práve naopak, začínalo sa o nej stále viac uvažovať. S pedagogickými akadémiami sa rovnako počítalo ako s prípadným alternatívnym riešením, ak by sa nepodarilo v krátkom čase presadiť pedagogickú fakultu so štandardnou štvorročnou dĺžkou štúdia. Na schôdzi členov Pedagogickej jednoty Komenského sa diskutovalo o reforme učiteľského vzdelávania a zhodli sa na tom, že učiteľské ústavy musia byť zrušené a nahradené pedagogickými akadémiami.

³⁷ SCHUBERT, Jozef. *Dvadsať rokov vysokoškolského vzdelávania učiteľov základných škôl na Slovensku*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo v Bratislave, 1966, s. 16.

³⁸ KUBÁLEK, Josef. Príspevek k dejinám československých pedagogických akadémií. In JAROŠ, Václav (ed.). *Dvouletá pedagogická akademie: Studijní plán a programy práce v letech 1929 – 1936*. Praha : Československá obec učitelská, 1936, s. 18.

³⁹ PŘÍHODA, Václav. *Vědecká příprava učitelstva*. Praha : Dědictví Komenského, 1937, s. 10.

⁴⁰ Program štúdia na Súkromnej dvojročnej pedagogickej akadémii v Prahe sa orientoval dvoma smermi: A) štúdium na školách vysokých alebo univerzite: filozofickej alebo prírodovedeckej fakulte, vysokej škole

štatútu súkromnej pedagogickej akadémie mohli byť poslucháči rozdelení: a) riadni, ktorí absolvovali úplnú strednú školu a podrobili sa maturitnej skúške pravidelnej alebo doplnovacej; b) mimoriadni, ktorí absolvovali učiteľský ústav alebo získali také predprípravné vzdelanie umožňujúce sa podieľať na vedeckej práci; c) hospitanti; d) graduovaní poslucháči, ktorí riadne absolvovali štyri semestre pedagogickej fakulty. Najlepší „univerzitný status“ dosahovali poslucháči učiteľstva meštianskych škôl, ktorí študovali na fakultách univerzity svoje aprobačné predmety, takže neboli považovaní len za formálnych poslucháčov a mohli naplno využívať všetky výhody univerzitného života. Napriek ešte stále pretrvávajúcemu súkromnému charakteru štúdia nastal oproti ŠVŠP zásadný pokrok v tom smere, že poslucháčmi už nemuseli byť len učitelia z praxe, ktorí si rozširovali svoje odborné vedomosti alebo sa pripravovali na vykonanie skúšky učiteľskej spôsobilosti pre meštianske školy, ale možnosť slobodne študovať sa otvorila pre poslucháčov – abiturientov strednej školy – s cieľom získať požadované kvalifikačné vzdelanie učiteľa s charakterom prípravného vysokoškolského štúdia.⁴¹

Organizačná stránka, zoznam a charakteristika hlavných vyučovacích predmetov

Podľa štatútu Súkromnej dvojročnej pedagogickej akadémie v Prahe stál na jej čele dekan zvolený na jeden rok spomedzi riadnych a mimoriadnych profesorov. Pedagogický zbor pozostával: a) z riadnych a mimoriadnych profesorov; b) zo súkromných honorovaných docentov; c) z lektorov, asistentov a pomocných učiteľov. Za hlavné vzdelávacie prostriedky pedagogickej akadémie boli zvolené kurzy a prednášky, semináre a laboratórne cvičenia, prosemináre, hospitácie na školách a praktické cvičenia.⁴² Novozaložená pedagogická akadémia napriek jej súkromnému rázu nebola uzavretou vzdelávacou inštitúciou, ale otvorila sa okolitým podnetom. Pedagogická akadémia umožnila poslucháčom ŠVŠP, aby navštevovali vybrané odborné prednášky. ŠVŠP zase poskytla poslucháčom pedagogickej akadémie možnosť navštevovať kurz ručných výchovných prác.⁴³ Na pedagogickej akadémii sa rozdeľoval študijný rok na semestre ako dôkaz, že sa prekročila hranica stredoškolského vzdelávania. V zozname prednášok figurovali základné a špeciálne pedagogické a psychologické disciplíny, prípadne mnohé ďalšie spoločenskovedné disciplíny: pedagogická

technickej, evanjelickej fakulte, umelecko-priemyslovej škole, konzervatóriu; B) štúdium na pedagogickej fakulte (pozn. akadémií). Každý riadny poslucháč pedagogickej akadémie musel absolvovať 4 semestre a najmenej 10 hodín týždenne na niektoré zo spomenutých vysokých škôl a univerzity. Poslucháči sa zúčastňovali na prednáškach z filozofie, zo všeobecnej psychológie, školskej hygieny a z niektorej špeciálnej vedeckej disciplíny na základe študijného a skúšobného poriadku. Takto všeobecne zamerané štúdium dávalo príležitosť každému poslucháčovi slobodne sa rozhodnúť po dvoch rokoch pre ďalší smer vysokoškolského štúdia.

⁴¹ KUBÁLEK, Josef. Príspevek k dějinám československých pedagogických akademií, s. 22-23.

⁴² Statut soukromé pedagogické fakulty v Praze. In JAROŠ, Václav (ed.). *Dvouletá pedagogická akademie: Studijní plán a programy práce v letech 1929 – 1936*, s. 28-29.

⁴³ Program studia na soukromé pedagogické fakultě v Praze. In JAROŠ, Václav (ed.). *Dvouletá pedagogická akademie: Studijní plán a programy práce v letech 1929 – 1936*, s. 29-30.

psychológia, dejiny pedagogiky, všeobecná pedagogika (pedagogická teória a systematika), pedológia a pedopatológia, psychopatológia, experimentálna didaktika, seminár z experimentálnej didaktiky, školská organizácia, didaktika (všeobecná a špeciálna), didaktika ľudovej školy, didaktika II. školského roku ľudových škôl, školská administratíva a zákonodarstvo, psychológia učenia, sociológia umenia, fyziológia, hudobná výchova, základy telesnej výchovy, úvod do estetiky, kreslenie, gramatický prehľad českého jazyka, výchova detí úchylných, školská hygiena, metodika humanitných predmetov horného stupňa školy národnej, metodika technických predmetov horného stupňa školy národnej, náčuvy a konferencie; pokusy, výstupy a konferencie; hospitácie a konferencie, pokusy a výstupy. Na konci jednotlivých semestrov sa vždy konali kolokvijné skúšky z hlavných predmetov. Po prvom a druhom semestri: dejiny pedagogiky, všeobecná pedagogika, pedagogická psychológia, didaktika elementárneho stupňa. Po treťom semestri: organizácia školstva, hudobná výchova, didaktika ľudovej školy, didaktika druhého školského roku, výchova detí so špeciálnymi potrebami.⁴⁴

Osnova prednášok zo všeobecnej pedagogiky zahŕňala v sebe všeobecnú didaktiku, školskú organizáciu a teóriu výchovy. Všeobecná didaktika sa orientovala na definovanie základných pojmov, proces a podmienky učenia, teórie výberu učiva, obsah vzdelávania, didaktické zásady a metódy. Zaujímavou oblasťou boli najmä „hlavné zásady novej didaktiky“: prirodzená situácia, prirodzená reakcia, dynamizmus vyučovania, vnútorná motivácia vyučovania, globalizácia a individualizácia. Didaktické metódy sa delili z hľadiska kolektívneho (hromadného) a individuálneho rozmeru vyučovania. V súvislosti s kolektívnym vyučovaním sa preferovala heuristická metóda, dedukcia a indukcia, analýza a syntéza, globálna a demonštračná metóda. Naopak medzi metódy individuálneho vyučovania sa zaraďovali problémové, projektové, pracovné a testovacie metódy. Školská organizácia sa podobne zameriavala na širší okruh tém z oblasti školstva: zahraničné vzdelávacie systémy, jednotná škola, koedukácia a konštrukcia, diferenciacia v školstve – segregácia a individualizácia.⁴⁵ Súčasťou školskej organizácie bola tiež voliteľnosť vyučovacích predmetov: stupeň voliteľnosti a praktické prevedenie voliteľnosti. Teória výchovy mala najbližšie k všeobecnej pedagogike. Jej obsahovou náplňou bol úvod do definícií a rozdelenia pedagogiky, pomocné vedy pedagogické, pedagogická teleológia. Ďalšie časti osnovy sa zameriavali na hlavné determinanty výchovy (dedičnosť a prostredie) a hlavné pedagogické pojmy: vzdelávanie (všeobecné a špeciálne), osobitosti a osobnosti. Teória výchovy súčasne riešila oblasť teórie hry, pomer medzi náboženstvom a školou, mravnú výchovu a jej metódy výučby.⁴⁶

⁴⁴ JAROŠ, Václav. Československá soukromá pedagogická fakulta v Praze. In JAROŠ, Václav (ed.). *Dvoutletá pedagogická akademie: Studijní plán a programy práce v letech 1929 – 1936*, s. 19-20.

⁴⁵ Diferenciacia v školstve bola pomerne novým fenoménom vo výchove a vzdelávaní. Pod vplyvom psychológie učenia a psychológie dieťaťa, ale aj vďaka experimentálnym metódam v pedagogickom výskume sa dospelo k záveru, že každé dieťa je odlišné, dosahuje iný stupeň učenia, myslenia, zapamätávania a osvojovania si nových poznatkov. V tejto súvislosti sa nezabúdalo na individualizáciu podľa stupňa nadania a záujmov.

⁴⁶ PŘÍHODA, Václav. Osnova přednášek z obecné pedagogiky. In JAROŠ, Václav (ed.). *Dvoutletá pedagogická akademie: Studijní plán a programy práce v letech 1929 – 1936*, s. 31-32.

Inovované prístupy vyučovania sa premietli rovnako do osnov prednášok z dejín školstva a pedagogiky. Prednášajúci doc. Dr. Jiří V. Klíma v rámci komparácie metód prednášania v domácom a zahraničnom kontexte⁴⁷ dospel k záveru, že najlepším spôsobom je podať prehľad o sústave dejín pedagogiky od najstarších čias až po súčasnosť. Hlavným učebným textom bola príručka od autora Otakara Kádnera s názvom *Stručné dejiny pedagogiky*. V poňatí J. V. Klímu mala výučba dejín školstva a pedagogiky nesmierny význam. Pod touto základnou pedagogickou disciplínou rozumel pedagogickú propedeutiku: „V dejinách pedagogiky je treba osvetliť všetky pojmy pedagogické, ktoré učiteľ musí znáti. Tu je príležitosť vyložiť je poslucháči nejen historicky v jejich pôvodných pojetí, ale i ve změnách, kterým jednotlivé pojmy za staletí podlehy.“⁴⁸ V nadväznosti na túto vzdelávaciu funkciu dejín školstva a pedagogiky sa dostával do centra pozornosti historický vývoj pedagogických teórií v premenách času: „Vždycky se ptám, co z vykládaného jevu přešlo do dnešní pedagogické abecedy, jakými změnami v názorech a pojetí prošly tyto prvky pedagogického myšlení a pedagogické práce, zač tedy děkujeme jednotlivým obdobím v dějinách pedagogiky v dnešním vývoji pedagogického myšlení i pedagogické praxe.“⁴⁹

Cieľom takto realizovanej výučby sa malo na jednej strane umožniť poslucháčom získať vedomosti o pedagogickom myslení a organizácii školstva v konkrétnych historických obdobiach a na druhej strane vykryštalizovať kritický názor moderného učiteľa na problémy výchovy v hraniciach vzájomnej súvislosti.⁵⁰ Reformné pedagogické hnutie sa pre československé školstvo stalo pomerne neznámou oblasťou vzdelávania. Aj z toho dôvodu bolo potrebné objasniť proces vývoja vybraných reformných a didakticko-pracovných hesiel: činná škola, projektová metóda, estetická výchova, diferenciacia a pod. Samozrejme, ako uvádza J. V. Klíma, obsahom prednášok neboli len teórie

⁴⁷ Základom štúdia dejín školstva a pedagogiky naďalej zostávala potreba vytvorenia si hlbšieho filozofického základu. Nie je vôbec prekvapujúce, že mnohé pedagogické prúdy v jednotlivých historických obdobiach nadväzovali práve na dobové filozofické smery, ktoré vystúpili v danom časovom rozhraní do popredia. Štúdiu pedagogiky mal teda predchádzať úvod do filozofie. Dôležité je pozastaviť sa najmä pri teórii výberu učiva, ktoré prevládali na niektorých učiteľských ústavoch, pričom ťažiskom boli americké univerzity. Tie zatlačili všeobecný prehľad o dejinách pedagogiky do úzadia v prospech výberu najvýznamnejších teoretikov (pedagogických klasikov), ktorých pedagogické dielo analyzujú a interpretujú do najmenších podrobností.

⁴⁸ KLÍMA, Václav Jiří. Dějiny pedagogiky v osnově pedagogických akademií. In JAROŠ, Václav (ed.). *Dvoulletá pedagogická akademie: Studijní plán a programy práce v letech 1929 – 1936*. Praha : Československá obec učitelská, 1936, s. 32-34.

⁴⁹ KLÍMA, Václav Jiří. Dějiny pedagogiky v osnově pedagogických akademií, s. 32-34.

⁵⁰ V tomto období sa formoval vedecký základ pedagogiky, ktorý bol ešte interpretovaný v hraničiacich vzťahoch, napríklad so psychológiou, filozofiou alebo sociológiou, a práve bádanie v dejinách školstva a pedagogiky malo vysvetliť mnohé metodologické otázky predmetu skúmania pedagogiky. Pre poslucháčov učiteľstva národných škôl znamenalo bádanie, založené najmä na analytickom prístupe, skúmanie procesu pretvárania psychologického základu v pedagogické myslenie a školskej praxe na príkladoch pedagogického a psychologického diela Johanna Friedricha Herbartu a Wiliama Sterna. Práve psychologické názory W. Sterna mali ozrejniť poslucháčom učiteľstva vývoj psychológie personalizmu. V inom svetle zase na príklade pedagogických názorov J. F. Herbartu mali pochopiť rozdiel medzi tradičnou herbartovskou školou a modernou projektovou metódou s cieľom sledovať pretváranie pedagogických koncepcií.

pedagogického myslenia v premenách času, ale súčasne tiež prehľad o dejinnom vývoji jednotlivých vzdelávacích inštitúcií: ľudových a meštianskych škôl, reálnych gymnázií, reálok, gymnázií, vysokých škôl a univerzít.⁵¹

Medzi základnými a zároveň i poprednými pedagogickými disciplínami sa objavuje v zozname prednášok pedagogická psychológia. Príprave kandidátov učiteľstva v oblasti poznania psychológie sa prisudzovala rovnako dôležitá hodnota ako vzdelávaniu v pedagogike. Ťažisko sa upriamilo na moderné psychologické prúdy a ich stanoviská v podobe poznatkov a pokusov na riešenie akútnych problémov doby. Cieľom psychologickej prípravy poslucháčov učiteľstva bolo úsilie čo najkomplexnejšie porozumieť ľudskej osobnosti vrátane jej psychických procesov a vzťahov medzi nimi, aby sa učiteľ vedel orientovať v diskusiách o psychologickkej problematike. Kritické stanovisko sa vzťahovalo na prednášanie psychologických disciplín, pretože poslucháči učiteľstva sa obmedzili väčšinou na učenie sa prostredníctvom pamäťového memorovania. Podľa názoru Stanislava Velinského, prednášajúceho pedagogickú psychológiu, nie je podstatou vzdelávania v oblasti psychológie vytvoriť široko rozvetvený program štúdia, ale vybrať len tie najaktuálnejšie problémy zo školského prostredia a osobnosti dieťaťa, získať o nich najskôr teoretický základ a následne si ich vyskúšať v hranej situácii prostredníctvom simulácie.⁵² Na základe teoretického oboznámenia sa spolu s praktickým (simulovaním) prevedením by mal poslucháč učiteľstva vedieť neskôr už ako riadny učiteľ uskutočniť samostatne analýzu osobnosti žiaka a výchovnej situácie a vyvodiť z nich potrebné praktické závery.⁵³

Československé medzivojnové školstvo prejavovalo záujem o vzdelávanie žiakov so zdravotným znevýhodnením. Dôležitým svedectvom toho boli kurzy pedopathologie. Ich osnova pozostávala z prednáškových tém, ktoré sa zameriavali na rôzne poruchy a postihnutia, s ktorými mohli poslucháči učitelia prísť do kontaktu v praxi. Úvod do kurzu predstavovali všeobecné teoretické základy pedopathologie, nasledovali jednotlivé ochorenia: mentálne postihnutia, slepota, hluchota, hluchonemosť, mravná narušenosť a telesné postihnutia. Teoretické prednášky boli dopĺňané praktickou oblasťou, predovšetkým navštevovaním špeciálnych škôl a ústavov.⁵⁴

Okrem pedagogických disciplín, ktoré ponúkali svojim obsahom väčšinou všeobecný teoretický základ z pedagogiky a psychológie, sa pozornosť odborného vzdelávania sústreďovala na priebeh kurzov z oblasti metodiky a teórie vyučovania nižšieho stupňa

⁵¹ KLÍMA, Václav Jiří. Dějiny pedagogiky v osnově pedagogických akademií, s. 32-34.

⁵² Prednášajúci Stanislav Velinský považoval výučbu pedagogickej psychológie prostredníctvom osvojovania si vedomostí z teoretického základu prepojených s praktickou aplikáciou v simulačných cvičeniach len za prvotnú možnosť odbornej prípravy. Preferovanejšou možnosťou, chápanou ako jadro kurzu o pedagogickej psychológii, bolo užšie prepojenie teórie a praxe, respektíve teoretického prednášania s praktickou prípravou poslucháčov učiteľstva prostredníctvom pozorovania žiaka/žiakov v konkrétnych situáciách priamo v školskom prostredí.

⁵³ VELINSKÝ, Stanislav. Osnovy pedagogické psychologie na Dvouleté pedagogické akademii v Praze. In JAROŠ, Václav (ed.). *Dvouletá pedagogická akademie: Studijní plán a programy práce v letech 1929 – 1936*, s. 39-41.

⁵⁴ ZEMAN, Josef. Osnovy z pedopathologie. In JAROŠ, Václav (ed.). *Dvouletá pedagogická akademie: Studijní plán a programy práce v letech 1929 – 1936*, s. 41-42.

ľudovej školy. Obsahom prednášok boli vybrané okruhy problémov: telesný a duševný vývin dieťaťa v predškolskom veku – význam materskej školy v spolupráci s elementárnou školou, vnímanie okolitého sveta očami dieťaťa, činitele ovplyvňujúce prospech dieťaťa vrátane inteligencie a metódy skúmania detskej individuality, školská legislatíva a právne predpisy, vyučovacie predmety a vzájomné vzťahy medzi nimi. V súvislosti s didaktikou nižšieho stupňa ľudovej školy sa predmetom štúdia stávali metodiky čítania, písania a počítania. Popri tom sa poslucháči učiteľstva vzdelávali v metodikách prvouky, spevu a telesnej výchovy.⁵⁵

Priebeh a limity praktickej prípravy poslucháčov učiteľstva

Najzložitejšou, ale zároveň najdôležitejšou oblasťou v príprave poslucháčov učiteľstva bola praktická zložka vzdelávania. Pedagogická akadémia nemala k dispozícii vlastnú cvičnú školu. Z toho dôvodu boli poslucháči nútení absolvovať praktickú prípravu na vybraných školách. Istotne negatívnou stránkou organizácie vzdelávania na pedagogickej akadémii bolo, že nemala k dispozícii pre svojich študentov vlastnú cvičnú školu. Na druhej strane môžeme to hodnotiť aj v pozitívnom svetle. V priebehu štyroch semestrov postupne navštevovali školy rôzneho druhu a na rozličných miestach. Prvé dva semestre boli zamerané prevažne na povinné jednohodinové náčuvy poslucháčov u lektora metodiky elementárnej triedy. Hospitácie sa konali vo všetkých piatich triedach ľudovej školy. V treťom semestri sa jednohodinové náčuvy realizovali na rôznych školách pre žiakov, ktorí si vyžadovali špeciálny prístup. V štvrtom semestri sa venovala pozornosť praktickej príprave v závislosti od prostredia. Do okruhu záujmu sa dostávali nielen školy umiestnené v mestách, ale tiež malotriedne školy na vidieku. Cieľom takto poňatého praktického vzdelávania bolo, aby poslucháči spoznali nielen odlišné sociálne prostredie, ale hlavne spôsob – metódy a učebné stratégie – v triedach vybraných ľudových a meštianskych škôl. Náčuvy, respektíve pozorovanie priebehu vyučovacieho procesu, mali svoju predpísanú štruktúru a boli zavŕšené konferenčnou hodinou. Počas nich poslucháči pod dozorom lektora metodiky uskutočňovali rozbor danej vyučovacej hodiny, kedy diskutovali o výchovných a vzdelávacích problémoch. O každej hospitovanej vyučovacej hodine sa vypracovala písomná správa. V prípade hospitácií na špeciálnych školách sa na konferenčných hodinách zúčastňoval okrem lektora metodiky tiež vyučujúci tejto školy. V poslednom štvrtom semestri sa k dvojhodinovým hospitáciám pridávala jednohodinová konferencia, kde triedni učitelia, u ktorých prebiehala prax, stanovili jej podmienky a organizáciu. Týkalo sa to najmä učiteľov malotriednych škôl na vidieku.

Praktické výstupy začali prebiehať už v druhom semestri štúdia. Poslucháči mali jednu hodinu týždenne vyhradenú na to, aby sa pokúšali sami viesť vlastnú vyučovaciu hodinu. Hlavnou podstatou toho bolo, aby získali prvé skúsenosti s vedením výučby a zároveň sa dostali do kontaktu s možnými aj nepredvídateľnými vzdelávacími a výchovnými situáciami a vedeli si zvoliť správne riešenie. Väčší priestor pre praktické výstupy

⁵⁵ Bližšie k metodikám jednotlivých vyučovacích predmetov na ľudovej škole pozri JAROŠ, Václav (ed.). *Dvoutletá pedagogická akademie: Studijní plán a programy práce v letech 1929 – 1936*, s. 74-85.

mali poslucháči v treťom a štvrtom semestri prostredníctvom štyroch hodín výstupov a dvoch konferenčných hodín. Priebeh praxe bolo možné prispôbiť iným okolnostiam, napríklad vysokoškolským prázdninám, kedy poslucháči mohli povinné štyri hodiny absolvovať v priebehu jedného dňa. V rámci praktickej prípravy boli prax a metodika úzko previazané netradičným spôsobom. Na učiteľských ústavoch sa vzdelávalo v metodikách podľa vyučovacích predmetov, ale na pedagogickej akadémii naopak na základe stupňov v škole. V prvom a druhom semestri sa pozornosť sústreďovala na metodiku elementárnej triedy – prvého a druhého, prípadne tretieho ročníka. V treťom semestri to bola metodika stredného stupňa – tretieho, štvrtého a piateho ročníka. V štvrtom semestri metodika vyššieho stupňa – šiesteho, siedmeho a ôsmeho ročníka. Poslucháči učiteľstva si v priebehu štúdia vypracúvali podrobné zápisy z hospitácií (náčuvov a pokusov), ktoré mali nielen predpísanú formu a rozsah, ale hlavne išlo o súčinnosť cvičného učiteľa. Všetky poznatky nazbierané v priebehu hospitácií mali pomôcť poslucháčom pri vypracúvaní vlastných príprav na vyučovanie a v budúcnosti už v postavení riadnych učiteľov pri koncipovaní svojich učebných jednotiek.⁵⁶

Záverečné skúšky učiteľskej dospelosti

Súkromný charakter dvojročnej pedagogickej akadémie sa negatívne odzrkadlil okrem iných skutočností aj pri vykonávaní záverečných skúšok učiteľskej dospelosti. Tie sa konali po absolvovaní dvojročného štúdia pred zmiešanými skúšobnými komisiami na učiteľských ústavoch v Prahe. Hlavné predmety – pedagogiku, didaktiku, psychológiu, dejiny pedagogiky, školské zákony, českú gramatiku a hudobnú výchovu skúšali profesori pedagogickej akadémie. Metodiky vyučovacích predmetov zase profesori učiteľských ústavov. Bolo by zásadne nesprávne, ak by sme príliš idealizovali štúdium na pedagogickej akadémii. Ako každá nová vzdelávacia inštitúcia aj ona si musela prejsť krízovým obdobím. Poslucháči mali pri skúškach učiteľskej dospelosti spočiatku nemalé problémy. Tie sa prejavili najmä pri skúškach z vyučovacieho jazyka, nemčiny a metodík. Nedostatky v ovládaní češtiny sa prejavili najmä v jazykovej výbave, ktorá sa dotýkala odborných predmetov z pedagogiky a iných vedeckých disciplín. Problémy pri skúškach z nemčiny boli dôsledkom toho, že sa tento jazyk neučili všetci poslucháči na stredných školách, pretože pochádzali z rôznych kútov republiky. Podobne mali poslucháči veľké ťažkosti pri záverečných skúškach z metodík a praktickej prípravy. Problémom nebol krátky časový rozsah praktickej prípravy, pretože ten sa vyrovnal dĺžke praxe na učiteľských ústavoch, ale zložitým sa ukázal hlavne jej priebeh. Poslucháči pedagogickej akadémie praxovali na školách rôzneho druhu – pravidelných a reformných školách. Okrem toho pôvodné učiteľské ústavy mali svojich skúsených metodikov s osvedčenými metódami a spôsobom hodnotenia, ale to bolo zase pomerne neznáme poslucháčom pedagogickej akadémie. Najlepšie výsledky poslucháči dosahovali pri skúškach z pedagogiky a z psychológie, zo školského zákonodarstva, z teórie výchovy, zo všeobecnej didaktiky a zo školskej

⁵⁶ KUBÁLEK, Josef. Poznámky k základům praktického vzdělání učitelského. In JAROŠ, Václav (ed.). *Dvouletá pedagogická akademie: Studijní plán a programy práce v letech 1929 – 1936*, s. 45-60.

organizácie. V tomto smere boli vyučujúci pedagogickej akadémie nadmieru spokojní i napriek tomu, že sa prejavili určité výnimky.⁵⁷ Súkromná dvojročná pedagogická akadémia v Prahe s určitosťou znamenala zásadný posun v prebiehajúcej reforme vzdelávania budúcich učiteľov.⁵⁸

Štátna pedagogická akadémia v Bratislave

Po založení Súkromnej dvojročnej pedagogickej akadémie pri Karlovej univerzite v Prahe sa začalo MŠaNO dôkladnejšie zaoberať otázkou zriadenia štátnych pedagogických akadémii. Týmto krokom mala odborná príprava budúcich učiteľov získať vyššiu odbornú kvalifikáciu a zároveň by sa výchovno-vzdelávací proces v rámci prípravy dostal pod štátny dozor.⁵⁹ Prvá štátna pedagogická akadémia vznikla na území Slovenska v Bratislave výnosom MŠaNO č. 49.646/1–30 zo 16. júla 1930 ako pokusná pedagogická akadémia⁶⁰ pre komplexnú odbornú prípravu učiteľstva ľudových škôl z abiturientov úplných stredných škôl. Organizačný štatút, učebné osnovy a zloženie pedagogického zboru stanovilo MŠaNO výnosom č. 114.257 z 28. augusta 1930. Riaditeľom a hlavným organizátorom pedagogického vedenia školy pre prvý školský rok 1930/31 sa stal Josef Hendrich, profesor Pedagogického seminára na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Vedúcim administratívnej správy sa stal Otakar Šimák, riaditeľ Československého štátneho koedukačného ústavu v Bratislave.⁶¹

Bratislava bola mestom, kde učiteľské vzdelávanie malo už svoju dlhšiu tradíciu. Československý štátny koedukačný ústav bol pôvodne založený roku 1872 ako Štátny dievčenský učiteľský ústav maďarský. Vyučovacou rečou bola maďarčina. Po vzniku Československej republiky bol roku 1919 poslovenčený a dostal nový názov Štátny

⁵⁷ Miestami z dôvodu množstva učebnej látky sa prejavili ojedinelé prípady, kedy poslucháči zabudli alebo si zamenili pedagóga s iným pedagógom a nesprávne odpovedali: „Občas se ovšem stalo, že někteří posluchači projevíli citelné mezery i v pedagogických disciplínách. Při prvních zkouškách jeden dobrý muž považoval na příklad Pestalozziho za italského pedagoga XVI. století a nemohl se rozpomenouti úplně na nic z jeho života a z jeho působení, jiný pak při téže zkoušce odřikával místo Herbarta Pestalozziho s klidem až podivuhodným. To však byly skutečně jen neblahé výjimky.“

⁵⁸ PŘÍHODA, Václav. Pedagogická akademie předpokladem školské reformy. In JAROŠ, Václav (ed.). *Dvouletá pedagogická akademie: Studijní plán a programy práce v letech 1929 – 1936*, s. 10-17.

⁵⁹ Je nesmiernie zaujímavou skutočnosťou, že prvá štátna pedagogická akadémia nevznikla práve na území Čiech, kde sa rozvinulo silné hnutie za uzákonenie vysokoškolskej prípravy učiteľstva a kde už pôsobili súkromné vzdelávacie inštitúcie – ŠVŠP a pedagogická akadémia.

⁶⁰ Až po nástupe ministra školstva Ivana Dérera sa začala venovať zvýšená pozornosť reforme školstva a učiteľského vzdelávania. Zriadenie prvej Štátnej pedagogickej akadémie v Bratislave malo byť jasným signálom pre verejnosť, že MŠaNO nie je ľahostajné voči požiadavkám na skvalitnenie odbornej prípravy budúcich učiteľov. Pedagogická akadémia bola tiež pokusnou školou, ako mnoho iných ľudových, meštianskych a stredných škôl v danom období, kde sa praktizovali nové vyučovacie prístupy a metódy. Pedagogická akadémia v Bratislave mala ukázať, respektíve pokusom prakticky overiť, či v priebehu jednoročného štúdia možno s úspechom vyučovať vysokoškolským spôsobom. Bližšie pozri VESELÁ, Zdenka. Príspevek k histórii učiteľského vzdelávania, s. 26.

⁶¹ Štátny archív v Bratislave, f. Československá štátna pedagogická akadémia v Bratislave (1930 – 1939) (ČŠPA BA), šk. č. 1, sign. Š5878-Š5886. Výročná správa Československej štátnej pedagogickej akadémie v Bratislave: študijný rok 1930/31, s. 3.

dievčenský ústav učiteľský. Krátko na to roku 1922 bola škola pretvorená na Štátny koedukačný ústav učiteľský, pri ktorom vznikli tiež maďarské pobočky. Po vzniku Slovenskej republiky roku 1939, respektíve v školskom roku 1939/1940 sa pretransformoval na Štátny slovenský mužský ústav učiteľský. Od roku 1940 sa z neho stala Štátna slovenská učiteľská akadémia. V Bratislave tiež pôsobila Rehoľná slovenská dievčenská učiteľská akadémia uršulínok na Nedbalovej ulici. Tento vzdelávací ústav bol pôvodne založený roku 1893 ako rímskokatolícky maďarský ženský učiteľský ústav sv. Uršule pri kláštore uršulínok ako súkromná škola. V roku 1895 nadobudol učiteľský ústav právo verejnosti. Po zmene politicko-spoločenských pomerov v roku 1918 zostal naďalej maďarským učiteľským ústavom, pričom disponoval päťtriednou cvičnou školou, materskou školou a realizoval kurz pre vzdelávanie opatrovateliek. Po zrušení rímskokatolíckeho ženského ústavu učiteľského v Košiciach roku 1938 prešli študenti košického ústavu spolu s vybavením zrušeného košického ústavu do Bratislavy na rehoľnú učiteľskú akadémiu uršulínok. Učiteľský ústav zanikol po poštátnení školstva roku 1945.⁶²

Pedagogická akadémia bola slávnostne otvorená v piatok 5. septembra 1930 v kresliarni učiteľského ústavu v Bratislave. Na slávnostnom otvorení sa zúčastnili mnohé popredné osobnosti z verejného života: Ferdinand Písecký, vládny radca a zástupca referátu MŠaNO v Bratislave a predseda Pedagogickej spoločnosti v Bratislave, Ivan Dérer, minister školstva a národnej osvety, hlavný iniciátor založenia pedagogickej akadémie, Otto Černý a Anton Petryl, zástupcovia Sväzu slovenského učiteľstva. Viacerí poukázali na tento významný medzník vo vývoji vzdelávania učiteľov národných škôl, pretože práve na území Slovenska, kde za Rakúsko-Uhorska neboli žiadne slovenské stredné školy a dôležité postavenie v slovenskom ohľade mali len niektoré nepomaďarčené ľudové školy, vznikla prvá oficiálne štátom uznaná pedagogická akadémia s vysokoškolskou organizáciou štúdia. Pravidelné vyučovanie sa začalo hneď v nasledujúcich dňoch.⁶³

Zloženie pedagogického zboru a organizácia štúdia na štátnej pedagogickej akadémii

Zloženie pedagogického zboru na Štátnej pedagogickej akadémii v Bratislave malo veľa spoločného s predchádzajúcou Súkromnou dvojročnou pedagogickou akadémiou v Prahe. Vyučujúcimi boli univerzitní profesori, poprední odborníci vo vybranej problematike a cviční učelia. Na čele stál ako riaditeľ už spomenutý PhDr. Josef Hendrich.⁶⁴ Medzi ďalších vyučujúcich na začiatku existencie štátnej pedagogickej

⁶² Bližšie k učiteľským ústavom v Bratislave pozri LUKÁČ, Eduard. *História najstarších učiteľských ústavov na Slovensku (1819 – 1945)*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2007.

⁶³ LUKÁČ, Eduard. *História najstarších učiteľských ústavov na Slovensku (1819 – 1945)*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2007, s. 4.

⁶⁴ PhDr. Josef Hendrich – vyučoval dejiny pedagogiky, všeobecnú pedagogiku a pedagogický seminár.

akadémie tiež patrili PhDr. Jozef Tvrďý,⁶⁵ JUDr. Imrich Karvaš,⁶⁶ MUDr. Metod Mikula,⁶⁷ PhDr. Jozef Stavěl,⁶⁸ JUDr. Valentin Vavro,⁶⁹ Otakar Šimák,⁷⁰ Václav Blatto,⁷¹ Augustín Deršák,⁷² Mária Ježková-Koubová,⁷³ Anton Krátky,⁷⁴ Jozef Pok,⁷⁵ Františka Vlčková,⁷⁶ Ján Procházka⁷⁷ a PhDr. Vladimír Šmilauer.⁷⁸ Cviční učители pedagogickej akadémie boli súčasne aj cvičnými učiteľmi štátneho učiteľského ústavu v Bratislave. Boli to učители Ján Dušek,⁷⁹ Maria Matějovská,⁸⁰ František Musil,⁸¹ Anton Mynář⁸² a Maria Baltusová.⁸³ Vďaka početnému pedagogickému zboru, ktorého súčasťou boli uznávaní odborníci z rôznych spoločensko-vedných oblastí vrátane univerzitných profesorov a docentov, stredoškolských profesorov, učiteľov cvičných škôl a iných odborníkov, sa vytvorilo zo štátnej pedagogickej akadémie významné slovenské vzdelávacie stredisko pre učiteľov národných škôl a centrum pre formovanie pedagogického myslenia na Slovensku.⁸⁴

Zoznam vyučovacích predmetov – prednášok a seminárov – v jednoročnom dvojsemestrálnom štúdiu pozostával z rôznych spoločenskovedných oblastí: Úvod do filozofie (2 – 1), Psychológia a pedopsychológia (2 – 2), Dejiny výchovy a národnej školy (2 – 2), Pedagogika všeobecná (2 – 2), Všeobecná didaktika (2 – 0), Organizácia škôl a školské zákony (0 – 1), Školská hygiena (1 – 1), Pedagogický seminár (2 – 2), Praktikum pokusnej psychológie (0 – 2), Národné hospodárstvo (0 – 1), Metodika a gramatika vyučovacieho jazyka (1 – 2), Metodika triedy elementárnej (2 – 0), Metodika vlastivedy a reálií (1 – 1), Metodika občianskej náuky a výchovy (1 – 0), Metodika počtov a meričstva (1 – 0), Kreslenie, písanie a ich metodika (1 – 1), Hra na husle (2 – 2), Spev a metodika hudobnej výchovy (1 – 2), Telesná výchova a jej metodika (1 – 1), Poľné hospodárstvo (pre mužov) (0 – 1), Chlapčenské ručné práce a ich metodika (2 – 2), Ženské ručné práce (pre ženy) (2 – 2), Vyučovacia prax (5 – 6).⁸⁵

⁶⁵ PhDr. Jozef Tvrďý – vyučoval úvod do filozofie.

⁶⁶ JUDr. Imrich Karvaš – vyučoval národné hospodárstvo.

⁶⁷ MUDr. Metod Mikula – vyučoval zdravovedu.

⁶⁸ PhDr. Jozef Stavěl – praktikum experimentálnej psychológie.

⁶⁹ JUDr. Valentin Vavro – vyučoval organizáciu škôl a školské zákony.

⁷⁰ Otakar Šimák – vyučoval spev a jeho metodiku.

⁷¹ Václav Blatto – vyučoval poľné hospodárstvo.

⁷² Augustín Deršák – vyučoval hru na husle.

⁷³ Mária Ježková-Koubová – vyučovala metodiku vyučovacieho jazyka a opakovanie gramatiky.

⁷⁴ Anton Krátky – vyučoval metodiku písania a kreslenia a nepovinné výchovné ručné práce.

⁷⁵ Jozef Pok – vyučoval metodiku počtov.

⁷⁶ Františka Vlčková – vyučovala všeobecnú didaktiku.

⁷⁷ Ján Procházka – vyučoval telesnú výchovu a jej metodiku.

⁷⁸ PhDr. Vladimír Šmilauer – vyučoval metodiku vyučovacieho jazyka a opakovanie gramatiky.

⁷⁹ Ján Dušek – metodik praxe.

⁸⁰ Maria Matějovská – metodička praxe a metodička občianskej výchovy.

⁸¹ František Musil – metodik praxe a metodik elementárnej triedy.

⁸² Anton Mynář – metodik praxe a metodik vlastivedy a reálií.

⁸³ Maria Baltusová – vyučovala ženské ručné práce.

⁸⁴ LUKÁČ, Eduard. *História najstarších učiteľských ústavov na Slovensku (1819 – 1945)*, s. 3-4.

⁸⁵ Štátny archív v Bratislave, f. ČŠPA BA, šk. č. 1, sign. Š5878-Š5886. Výročná správa Československej štátnej pedagogickej akadémie v Bratislave: študijný rok 1933/34, s. 8.

Uvedený zoznam vyučovacích predmetov sa v priebehu existencie pedagogickej akadémie miestami upravoval, ale to nemení nič na skutočnosti, že sa štúdium zameriavalo na vedeckú stránku pedagogiky, metodiku vyučovania predmetov národnej školy a vedenie hospodárstva. V porovnaní s predchádzajúcou súkromnou pedagogickou akadémiou, kde sa akcent kládol na vedecké bádanie v pedagogike, bolo štúdium na bratislavskej štátnej pedagogickej akadémii orientované skôr na praktickú oblasť činnosti učiteľov. Z toho dôvodu sa veľmi podobalo vzdelávaciemu procesu na učiteľských ústavoch. Na druhej strane nemôžeme si nevšimnúť skutočnosť, že sa zásadnejšie zdôrazňovali potreby, záujmy a nadanie dieťaťa, podobne sa preferovala hlboká znalosť didaktiky a metodiky výučby predmetov na ľudových školách. Rozsah vyučovacích predmetov na Štátnej pedagogickej akadémii v Bratislave nebol úmerný k dĺžke štúdia, ktorý pozostával len z jedného roku.⁸⁶ Na základe toho vznikol prísny študijný a skúšobný poriadok. Nariadil poslucháčom povinne navštevovať prednášky, zúčastňovať sa na všetkých predpísaných cvičeniach a starostlivo plniť zadané práce a úlohy. Každý, kto by si tieto náležitosti riadne neplnil, mohol byť na základe uznesenia pedagogického zboru, schválenom MŠaNO, vylúčený zo štúdia. Jednoročné štúdium malo okrem povinného absolvovania prednášok a cvičení ešte iné náročné časti. Na konci prvého semestra, t. j. prvého polroku štúdia, musel každý poslucháč povinne absolvovať kolokvium z prednášok o psychológii, dejinách pedagogiky a o všeobecnej pedagogike. Kto neprešiel úspešne kolokviom, nemohol byť pripustený k ďalšiemu štúdiu v druhom semestri.⁸⁷

Nadmerný záujem o štúdium na pedagogickej akadémii a snaha venovať sa poslucháčom aspoň z časti na individuálnej úrovni viedlo k tomu, že sa výučba niektorých predmetov rozdelila na oddelenia, prípadne na menšie skupiny. MŠaNO výnosom z 29. septembra 1931 č. 114.461/31-I/1 umožnilo rozdeliť pri viac ako štyridsiatich poslucháčoch štúdium pri vybraných predmetoch na oddelenia alebo menšie skupiny. V nasledujúcom študijnom roku 1932/1933 sa rozdelili na dve oddelenia pedagogický seminár, praktikum experimentálnej psychológie, mluvnica vyučovacieho jazyka, ručné práce ženské, na tri oddelenia kreslenie a písanie, na štyri oddelenia husle pre začiatníkov, všeobecná náuka o hudbe a speve, telesná výchova, ručné práce chlapčenské. Prednášky o školskej hygiene dovolilo rozdeliť na dve oddelenia len v prípade uplatnenia metódy demonštrácie.⁸⁸

⁸⁶ Jednoročné štúdium na štátnej pedagogickej akadémii s vysokoškolským charakterom sa považovalo za nedostatočné. Profesori J. Čečetka a J. Hendrich ako priami vyučujúci na pedagogickej akadémii sa zhodovali v názore, že s poslucháčmi sa dalo síce prebrať veľa učebnej látky, ale len za cenu veľkej námahy. Takto realizované štúdium malo veľa nevýhod, pretože nedovolilo hlbšie kritické uvažovanie o závažných pedagogických otázkach, nad ktorými bolo potrebné hlbšie sa zamyslieť, ako len povrchovo a rýchlo prebrať. Bližšie pozri MILO, Štefan. *Slovenský učiteľ v rokoch prvej ČSR*. Nitra : Vlastným nákladom, 1995, s. 63.

⁸⁷ V prípade, ak nevyhovelo poslucháč len v jednom vyučovacom predmete, tak mal možnosť do štyroch týždňov vykonať opravnú skúšku. Keď následne nevyhovelo ani pri opravnom pokuse z dvoch alebo z viacerých predmetov, tak na základe uznesenia pedagogického zboru došlo k vylúčeniu zo štúdia. Bližšie pozri Štátny archív v Bratislave, f. ČŠPA BA, šk. č. 1, sign. Š5878-Š5886. Výročná správa Československej štátnej pedagogickej akadémie v Bratislave: študijný rok 1932/33, s. 12-13.

⁸⁸ Štátny archív v Bratislave, f. ČŠPA BA, šk. č. 1, sign. Š5878-Š5886. Výročná správa Československej štátnej pedagogickej akadémie v Bratislave: študijný rok 1932/33, s. 12-13, s. 5.

Z dôvodu jednoročného náročného štúdia boli kladené vysoké nároky tiež na abiturientov úplných stredných škôl s maturitným vysvedčením, ktorí si podávali žiadosť o prijatie na Československú štátnu pedagogickú akadémiu v Bratislave. Kandidáti so žiadosťou o prijatie pochádzali z gymnázia, reálneho gymnázia, reformného reálneho gymnázia a reálky. Najčastejšie prijatými uchádzačmi boli abiturienti reálneho gymnázia a reálky. Naopak najčastejšie prijatými uchádzačkami boli prevažne abiturientky reformného reálneho gymnázia a reálneho gymnázia. Prijímacie skúšky sa konali zvyčajne na začiatku semestra, okolo 4. septembra, kde sa zisťovala úroveň hudobného sluchu, ktorý bol bezpodmienečnou podmienkou prijatia na štúdium. V tejto súvislosti bolo dokonca potrebné, aby sa kandidáti už vopred vzdelávali v hudbe, speve a v hre na husle. Bolo zaiste prekvapujúce, že sa kládol až taký veľký dôraz na hudobnú stránku vzdelávania. Na druhej strane bolo to aj pochopiteľné z toho dôvodu, že pre krátkosť štúdia nebolo možné študovať hudbu doslova od základov. Súčasťou prihlášky na štúdium boli ďalšie dokumenty: rodný list žiadateľa, vysvedčenie dospelosti (maturitné vysvedčenie) zo strednej školy (a nie z odbornej školy) s vyučovacím československým jazykom. Prednosť v poradovníku získali uchádzači s vyznamenaním. Ďalej bolo potrebné predložiť preukaz o telesnej spôsobilosti a preukaz o verejnom štúdiu na strednej škole s vysvedčeniami a polročnými výkazmi z troch najvyšších tried strednej školy. Na štúdium sa prijímalo vždy maximálne množstvo študentov.⁸⁹ V študijnom roku 1931/1932 bolo zo 116 uchádzačov prijatých 80 poslucháčov.⁹⁰ V ďalšom študijnom roku 1932/1933 bol výnosom MŠaNO z 26. júla 1932 č. 59.909 32-I/1 stanovený maximálny počet poslucháčov na 120.⁹¹ Z celkového počtu prijatých uchádzačov neboli všetko Slováci, pretože tu boli zozbieraní študenti z rôznych kútov Československej republiky. Vedenie štátnej pedagogickej akadémie si kládlo za cieľ umožniť štúdium všetkým talentovaným študentom bez rozdielu národnosti a finančného, hmotného zabezpečenia. Preto poskytovalo svojim uchádzačom štipendium, študijné podpory a zľavu z internátnych poplatkov.⁹²

Problematika praktickej prípravy na štátnej pedagogickej akadémii

Štátna pedagogická akadémia v Bratislave nemala k dispozícii vlastnú cvičnú školu, ale keďže bola úzko prepojená so štátnym učiteľským ústavom, tak poslucháči v prvom študijnom roku 1930/1931 vykonávali praktickú prípravu v triedach cvičnej školy učiteľského ústavu.⁹³ Ale už v nasledujúcom študijnom roku 1931/1932 sa realizovala

⁸⁹ Štátny archív v Bratislave, f. ČŠPA BA, šk. č. 1, sign. Š5878-Š5886. Výročná správa Československej štátnej pedagogickej akadémie v Bratislave: študijný rok 1933/34, s. 12-13.

⁹⁰ Štátny archív v Bratislave, f. ČŠPA BA, šk. č. 1, sign. Š5878-Š5886. Výročná správa Československej štátnej pedagogickej akadémie v Bratislave: študijný rok 1931/32, s. 6.

⁹¹ Štátny archív v Bratislave, f. ČŠPA BA, šk. č. 1, sign. Š5878-Š5886. Výročná správa Československej štátnej pedagogickej akadémie v Bratislave: študijný rok 1932/33, s. 5.

⁹² Štátny archív v Bratislave, f. ČŠPA BA, šk. č. 1, sign. Š5878-Š5886. Výročná správa Československej štátnej pedagogickej akadémie v Bratislave: študijný rok 1934/35, s. 9-10.

⁹³ Štátny archív v Bratislave, f. ČŠPA BA, šk. č. 1, sign. Š5878-Š5886. Výročná správa Československej štátnej pedagogickej akadémie v Bratislave: študijný rok 1930/31, s. 6.

prax na dvoch školách. Zostala cvičná škola učiteľského ústavu a pridala sa Štátna ľudová škola v Cukrovej ulici. Prax prebiehala v siedmich triedach.⁹⁴ V dôsledku stále väčšieho množstva poslucháčov učiteľstva a za účelom skvalitnenia odbornej prípravy (rozdelenie praxujúcich poslucháčov na menšie skupiny) začala v študijnom roku 1932/1933 prebiehať praktická príprava na Štátnej ľudovej škole na Grösslingovej ulici. Prax sa realizovala na cvičných školách v štyroch triedach.⁹⁵ Potreba rozšíriť možnosti vykonávania praxe viedla k tomu, že v študijnom roku 1935/1936 výnosom 111.956/35-I/1 z 25. novembra 1935 dovolilo MŠaNO vykonávať prax v piatej triede cvičnej školy pri učiteľskom ústave, v dvoch triedach štátnej chlapčenskej meštianskej školy M. R. Štefánika a v jednej triede štátnej dievčenskej meštianskej školy M. R. Štefánika.⁹⁶

Praktická príprava poslucháčov začínala už v septembri.⁹⁷ Opätovne sa začínali hospitácie náčuvmi v rozsahu štyri hodiny týždenne. V mesiacoch september a október bolo zámerom bližšie sa oboznámiť s danou triedou. V rozsahu dvoch hodín týždenne sa konali konferencie, predmetom ktorých boli rozborý náčuvov. Poslucháči v spolupráci s cvičnými učiteľmi diskutovali o otázkach vyučovacieho procesu. Cviční učitelia dávali poslucháčom prvé inštrukcie ohľadom výberu a spracovania učiva v závislosti od faktorov, ktoré vplývali na prostredie triedy i mimo nej. Ďalej sa hovorilo o organizačných formách vyučovania v závislosti od veku žiakov, o aktuálnych pedagogických smeroch, o výskumoch telesnej a duševnej vyspelosti žiakov. V dnešnom ponímaní získavali poslucháči prvé poznatky o vedení pedagogickej komunikácii nielen so žiakmi, ale tiež s rodičmi žiakov. Nemenej dôležitou stránkou konferenčných stretnutí bolo oboznámenie poslucháčov učiteľstva s najnovšou metodickou literatúrou a učebnými pomôckami v kontexte plánovania a realizovania výchovno-vzdelávacieho procesu.

V novembri nastala radikálna zmena. Náčuvy boli zamenené za praktické výstupy, tzv. pokusy. Tie sa konali štyri hodiny týždenne pod dozorom cvičného učiteľa. V tomto prípade vystupoval cvičný učiteľ v pozícii radcu pri vypracúvaní príprav na vyučovaciu jednotku. Na to slúžili tri hodiny týždenne návodných a kritických porad. V istom zmysle boli tieto „pokusy“ pre poslucháčov chápané ako určité samoštúdium. Poslucháči v kontakte so žiakmi sa učili správne formulovať otázky na základe spoznávania individuality žiakov, nachádzať chyby vo výchove a vzdelávaní a hľadať vhodné nápravné prostriedky, premýšľať neustále o výchovných a vzdelávacích cieľoch a využívať vhodné

⁹⁴ Štátny archív v Bratislave, f. ČŠPA BA, šk. č. 1, sign. Š5878-Š5886. Výročná správa Československej štátnej pedagogickej akadémie v Bratislave: študijný rok 1931/32, s. 17.

⁹⁵ Štátny archív v Bratislave, f. ČŠPA BA, šk. č. 1, sign. Š5878-Š5886. Výročná správa Československej štátnej pedagogickej akadémie v Bratislave: študijný rok 1932/33, s. 9.

⁹⁶ Štátny archív v Bratislave, f. ČŠPA BA, šk. č. 1, sign. Š5878-Š5886. Výročná správa Československej štátnej pedagogickej akadémie v Bratislave: študijný rok 1935/36, s. 11.

⁹⁷ Praktická príprava poslucháčov učiteľstva sa po určitom čase v niektorých menších detailoch menila. Praktizujúci poslucháči boli rozdelení na štyri skupiny po 30 poslucháčov do každej cvičnej triedy pre náčuvy a výstupy. V ďalších dvoch cvičných školách boli rozdelení podľa pohlavia do skupín po 15 poslucháčov pre každú triedu. Bližšie k časovému rozsahu výstupov pozri Štátny archív v Bratislave, f. ČŠPA BA, šk. č. 1, sign. Š5878-Š5886. Výročná správa Československej štátnej pedagogickej akadémie v Bratislave: študijný rok 1931/32, s. 17.

didaktické nástroje. To bolo, samozrejme, možné dosiahnuť len prostredníctvom priamej komunikácie poslucháčov so žiakmi, pričom praktická príprava formovala u poslucháčov názor na vážnosť a zodpovednosť učiteľského povolania. Od decembra až do konca školského roku prebiehali štyri hodiny týždenne praktické výstupy a tri hodiny týždenne návodné a kritické porady o uskutočnených výstupoch. V priebehu porád boli poslucháči oboznámení s učebnými osnovami, administratívou v triede. Okrem toho cviční učitelia podrobnejšie s poslucháčmi rozoberali charakteristiku detí po stránke fyzického a psychického vývinu v závislosti od dosiahnutého veku.⁹⁸

Cenným prínosom v prehĺbení praktickej prípravy poslucháčov učiteľstva bol pedagogický seminár pod vedením J. Hendricha. Poslucháči dostávali priebežne zadania, ktoré vypracúvali s dôrazom na teóriu a prax. V študijnom roku 1937/1938 sa namiesto J. Hendricha stal novým riaditeľom pedagogickej akadémie a súčasne vedúcim pedagogického seminára Dr. Ján Uher, profesor Masarykovej univerzity.⁹⁹

Bratislavská akadémia hľadala neustále nové možnosti, ako zefektívniť teoretickú a praktickú oblasť vzdelávania poslucháčov učiteľstva. V študijnom roku 1932/1933 sa rozhodlo vedenie pedagogickej akadémie bližšie zosúladiť prednášanie metodík s praxou. Výhodou v tomto smere bolo najmä to, že prednášaním všetkých metodík boli poverení cviční učitelia: „Tým vzájomný pomer metodickej teórie a praxe bol prirodzenejší, pretože cviční učitelia metodické výklady konkrétne doplňovali praktickými ukázkami v násluchoch a neskoršie pri výstupoch poslucháčstva.“¹⁰⁰ Cieľom takto realizovanej výučby bolo úsilie u poslucháčov učiteľstva vyformovať správne porozumenie pre metodické vzdelávanie.

Praktická príprava poslucháčov učiteľstva sa neobmedzovala len na hospitácie na vybraných cvičných školách, pretože súčasne využívala možnosť realizovať exkurzie. Podobne ako to bolo už v prípade Súkromnej dvojročnej pedagogickej akadémie v Prahe, tak aj bratislavská pedagogická akadémia podnikala exkurzie do rôznych typov škôl a kultúrnych inštitúcií: štandardné ľudové školy v Bratislave a v jej okolí, napríklad v Pezinku, prehliadka Masarykových škôl v Bratislave na Tehelnom poli, špeciálnych škôl s rôznymi poruchami a postihnutiami, detských kliník, Masarykových reformných škôl v Zlíne, poslucháči navštevovali literárne večierky a knižnice, odborné prednášky profesorov a výstavy učebných pomôcok. Poslucháči sa prostredníctvom exkurzií oboznamovali priamo v praxi s rôznymi metódami a spôsobom vedenia procesu výučby a celkovo výchovy. Aj takýmito možnosťami sa mali poslucháči pripraviť na rôznorodé a nepredvídateľné skutočnosti, ktoré na nich čakali v ich nasledujúcom učiteľskom pôsobení.¹⁰¹

⁹⁸ Štátny archív v Bratislave, f. ČŠPA BA, šk. č. 1, sign. Š5878-Š5886. Výročná správa Československej štátnej pedagogickej akadémie v Bratislave: študijný rok 1931/32, s. 17.

⁹⁹ Štátny archív v Bratislave, f. ČŠPA BA, šk. č. 1, sign. Š5878-Š5886. Výročná správa Československej štátnej pedagogickej akadémie v Bratislave: študijný rok 1937/38, s. 7.

¹⁰⁰ Štátny archív v Bratislave, f. ČŠPA BA, šk. č. 1, sign. Š5878-Š5886. Výročná správa Československej štátnej pedagogickej akadémie v Bratislave: študijný rok 1932/33, s. 9.

¹⁰¹ Štátny archív v Bratislave, f. ČŠPA BA, šk. č. 1, sign. Š5878-Š5886. Výročná správa Československej štátnej pedagogickej akadémie v Bratislave: študijný rok 1932/33, s. 10.

Každodennosť a spoločenský život na pedagogickej akadémii

Bratislavská štátna pedagogická akadémia bola prvou štátom podporovanou vzdelávacou inštitúciou, ktorá poskytovala učiteľské vzdelanie na vysokoškolskej úrovni. Z toho dôvodu bola v postavení určitého „experimentu“. Vládni predstavitelia a pracovníci MŠaNO starostlivo sledovali priebeh vyučovacieho procesu. Veľmi častým javom boli inšpekcie alebo návštevy významných osobností. Napríklad 12. septembra 1932 navštívil pedagogickú akadémiu minister školstva JUDr. I. Dérer, sprevádzaný vládny referentom Ferdinandom Piseckým. Zaujímali sa o organizáciu štúdia a priestorové vybavenie.¹⁰² V nasledujúcom období navštevoval bratislavskú pedagogickú akadémiu vrchný odborový radca MŠaNO J. Keprta. Spravidla sa zúčastňoval na prednáškach, cvičeniach, praxi na cvičných školách, odborných kurzoch na prípravu učiteľov meštianskych škôl. MŠaNO v študijnom roku 1935/1936 poverilo výnosom zo 4. novembra 1935 Františka Hermanského, vrcholného školského radcu pri referáte MŠaNO, aby viedol dozor nad vyučovaním poslucháčov pedagogickej akadémie.¹⁰³

Nemenej dôležitou súčasťou popri teoretickej a odbornej príprave poslucháčov učiteľstva bola výchova lojálnych a verných občanov československej štátnosti. Štátna pedagogická akadémia nevynechala príležitosti zúčastňovať sa na oslavách štátnych sviatkov a na jubilejných oslavách, napríklad oslava štátneho sviatku 28. októbra, narodeniny T. G. Masaryka, pietna slávnosť na pamiatku kráľa Alexandra, pietna slávnosť k výročiu smrti M. R. Štefánika atď. Slávenie osláv prebiehalo väčšinou v spolupráci pedagogickej akadémie s miestnym štátnym učiteľským ústavom. Slávnostný program pripravovali poslucháči akadémie spoločne so študentmi učiteľského ústavu. Pedagogická akadémia nemala veľa vlastných priestorov, veď nakoniec sídlila v budove Štátneho koedukačného učiteľského ústavu na Dukelskej (dnes Lazaretskej ulici), a disponovala len dvomi posluchárňami. Preto sa väčšie oslavy a prednášky konali v kresliarni učiteľského ústavu. Obe vzdelávacie inštitúcie po celú dobu svojej existencie, teda do roku 1939, spolu úzko spolupracovali. Štátny učiteľský ústav umožňoval poslucháčom pedagogickej akadémie realizovať prax na svojej cvičnej škole a cviční učitelia vyučovali predmetové metodiky na pedagogickej akadémii.¹⁰⁴

Záverečné skúšky učiteľskej dospelosti a ich priebeh

Bezpochyby vrcholným štádiom vzdelávacieho procesu poslucháčov učiteľstva ľudových škôl boli skúšky učiteľskej dospelosti. Skúška sa skladala zo štyroch predpísaných častí: 1. písomná skúška, 2. praktický výstup, 3. predbežné skúšky, 4. ústna skúška dospelosti v hlavnom skúšobnom období. Písomná skúška sa konala síce z pedagogiky, ale bola širšie koncipovaná s prelínajúcimi sa témami z filozofie, psychológie, zo všeobecnej

¹⁰² Štátny archív v Bratislave, f. ČŠPA BA, šk. č. 1, sign. Š5878-Š5886. Výročná správa Československej štátnej pedagogickej akadémie v Bratislave: študijný rok 1932/33, s. 6.

¹⁰³ Štátny archív v Bratislave, f. ČŠPA BA, šk. č. 1, sign. Š5878-Š5886. Výročná správa Československej štátnej pedagogickej akadémie v Bratislave: študijný rok 1935/36, s. 7.

¹⁰⁴ Štátny archív v Bratislave, f. ČŠPA BA, šk. č. 1, sign. Š5878-Š5886. Výročná správa Československej štátnej pedagogickej akadémie v Bratislave: študijný rok 1933/34, s. 4.

didaktiky a zo školských zákonov. Najčastejšie vybranými témami písomných skúšok boli: Vzdelanie všeobecné a vzdelanie formálne, Citový vývoj dieťaťa, Školské úrady vrchnosti. Už písomná skúška bola neobyčajne náročná, pretože všetky tri témy boli súčasťou jednej písomnej skúšky a zisťovali pedagogický rozhlľad poslucháčov.

Praktický výstup sa konal v cvičnej škole, prípadne v inej ľudovej škole. Zadanie výstupu sa oznamovalo poslucháčovi aspoň štyri dni vopred pre dostatok času na prípravu realizácie výstupu. Pripúšťala sa istá výnimka pre dobre prospievajúcich poslucháčov, že ak počas štúdia získal poslucháč z praktických cvičení priemernú známku aspoň dobrú, tak mu mohol učiteľský zbor pedagogickej akadémie výstup odpustiť.

Predbežné skúšky sa konali z metodiky elementárnej triedy, z metodiky vyučovacieho jazyka a počtov, z metodiky jedného z reálnych predmetov, do toho rátajúc vlastivedu, občiansku náuku a výchovu. Na výber mali z metodiky kreslenia, písania, spevu a telocviku. V tomto prípade sa pripúšťala výnimka, aby na konci nebolo toho priveľa, že skúšku z metodiky počtov, metodiky vyučovacieho jazyka, metodiky elementárnej triedy mohli poslucháči vykonať na konci prvého alebo na začiatku druhého semestra. Okrem metodík sa vykonávali predbežné skúšky zo školskej zdravotvedy, z poľného hospodárstva (povinné len pre mužov), zo všeobecnej náuky o hudbe a speve, z hry na husle, písania, kreslenia, telocviku, zo ženských ručných prác (povinné len pre ženy). Za nepovinné predmety sa považovali chlapčenské ručné práce a národné hospodárstvo. Všetky tri uvedené skúšky sa konali najneskôr v druhej polovici mája.

Nasledovala ústna skúška dospelosti, ktorá sa konala v júni z dvoch predmetov: z pedagogiky a z mluvnice vyučovacieho jazyka. Súčasťou skúšky z pedagogiky boli viaceré disciplíny: dejiny pedagogiky, všeobecná pedagogika, filozofia, psychológia, všeobecná didaktika a školské zákony. Po absolvovaní ústnej skúšky rozhodla skúšobná komisia s konečnou platnosťou známky zo skúšaných predmetov. V tomto prípade sa pri uzatváraní z pedagogiky malo prihliadať na známky poslucháčov zo špeciálnych metodík, najmä z metodiky vyučovacieho jazyka a počtov. O konečnom výsledku rozhodovala skúšobná komisia hlasovaním a keď získal poslucháč známku zo všetkých predmetov aspoň dostatočnú, bolo mu udelené vysvedčenie dospelosti.¹⁰⁵

Štátna pedagogická akadémia a vzdelávanie učiteľov meštianskych škôl

Už v samotných počiatkoch existencie pedagogickej akadémie v nadväznosti na činnosť ŠVŠP a pražskej pedagogickej akadémie sa predpokladalo, že sa odborná príprava budúcich učiteľov nesústredí len na ľudové školy, ale zameria sa i na vyšší stupeň národných škôl, respektíve meštianskych škôl. MŠaNO výnosom č. 14.568/31-II. z 5. februára 1931 sa rozhodlo zriadiť dvojročný prípravný kurz ku skúškam učiteľskej spôsobilosti pre

¹⁰⁵ Štátny archív v Bratislave, f. ČŠPA BA, šk. č. 1, sign. Š5878-Š5886. Výročná správa Československej štátnej pedagogickej akadémie v Bratislave: študijný rok 1937/38, s. 18-19.

meštianske školy.¹⁰⁶ Na základe štatútu kurzov bolo ich hlavnou náplňou „poskytovať učiteľstvu na vedeckom podklade odborné vzdelanie, najmä v učebných predmetoch škôl meštianskych“.¹⁰⁷ Tieto prípravné kurzy začali pôvodne prebiehať v študijnom roku 1932/33 na bratislavskej štátnej pedagogickej akadémii, ale čoskoro neprebíhali len v priestoroch pedagogickej akadémie, ale aj v historickom seminári, anatomickom a biologickom ústave, hudobnom seminári Univerzity Komenského, v priestoroch štátneho reálneho gymnázia a priemyselnej školy. Aj tieto prípravné kurzy pre učiteľov meštianskych škôl mohli byť dôležitým svedectvom toho, že vzdelávanie učiteľov na akademickej úrovni vytvorilo určitú spoluprácu medzi viacerými vzdelávacími inštitúciami. Zostava vyučujúcich bola opäť rozmanitá. Prednášajúcimi boli hlavne univerzitní profesori a docenti, ale aj stredoškolskí učitelia, prípadne iní vynikajúci odborníci, ustanovení MŠaNO. Do kurzov mohli byť prijatí len učitelia z praxe, ktorí už získali vysvedčenie učiteľskej spôsobilosti pre ľudové školy. Kurzy prebiehali od začiatku októbra do konca mája. Učebná látka bola rozdelená na dva roky a v každom roku tvorila samostatný celok. To umožňovalo každý študijný rok prijímať nových uchádzačov. V porovnaní so súkromnými vzdelávacími inštitúciami bolo obrovskou výhodou, že kurzy sa stali bezplatnými, finančné náklady hradil štát, a každý účastník, plniaci si riadne dochádzku a študijné povinnosti, získal po ukončení kurzu frekvenčné vysvedčenie, podpísané pedagogickým a administratívnym riaditeľom. Pri výbere učebnej látky a zostavovaní učebných osnov sa prihliadalo na aktuálne potreby učiteľstva meštianskych škôl. Osnovy dvojročných kurzov pre prípravu učiteľov k odborným skúškam meštianskej školy v prvom roku štúdia tvorili tri odbory: prvý odbor bol zameraný na predmety zemepis a dejepis, druhý odbor bol zameraný na predmety matematika a prírodné vedy, tretí odbor bol zameraný na predmety matematika, kreslenie, krasopis a dejiny umenia. V druhom roku štúdia boli opäť tri odbory: prvý odbor sa zameriaval na československý jazyk a literatúru, druhý odbor sa venoval matematike a prírodným vedám, tretí odbor sa sústreďoval na matematiku, deskriptívu, kreslenie, ručné práce a modelovanie.¹⁰⁸

Záverečné obdobie existencie pedagogickej akadémie v Bratislave

Napriek všetkým kritickým ohlasom, štúdium na pedagogickej akadémii získavalo svojich priaznivcov a všeobecnú sympatiu, preto uchádzačov o prijatie stále pribúdalo. To viedlo k tomu, že štúdium s vysokoškolskou úrovňou mala podporiť aj novovzniknutá ŠVŠP v Bratislave. Podnet na vznik školy dala Pedagogická spoločnosť slovenská, ktorá zvolala ustanovujúcu schôdzu 29. apríla 1937. Na túto schôdzu prišlo 11 účastníkov vrátane zástupcov učiteľských spolkov a referátu MŠaNO. Za riaditeľa ŠVŠP bol zvolený Ján Uher. Štúdium malo trvať štyri semestre a obsah vzdelávania mal pozostávať zo

¹⁰⁶ Štátny archív v Bratislave, f. ČŠPA BA, šk. č. 1, sign. Š5878-Š5886. Výročná správa Československej štátnej pedagogickej akadémie v Bratislave: študijný rok 1930/31, s. 5.

¹⁰⁷ Štátny archív v Bratislave, f. ČŠPA BA, šk. č. 1, sign. Š5878-Š5886. Výročná správa Československej štátnej pedagogickej akadémie v Bratislave: študijný rok 1932/33, s. 18.

¹⁰⁸ Štátny archív v Bratislave, f. ČŠPA BA, šk. č. 1, sign. Š5878-Š5886. Výročná správa Československej štátnej pedagogickej akadémie v Bratislave: študijný rok 1932/33, s. 19-20.

základných problémov školskej pedagogiky na úrovni teoretickej i praktickej. V prvom roku štúdia mal byť dôraz kladený na teoretické vzdelávanie v predmetoch: napríklad dejiny pedagogiky, sociológia, psychológia, etika, estetika, biológia dieťaťa a iné. Druhý rok štúdia sa mal orientovať na praktické predmety: didaktické metódy, literatúra pre deti, hlavné úlohy ľudovej školy, ručné práce a ďalšie praktické predmety. Napriek uskutočneniu rozsiahlych príprav a vytvoreniu pedagogického zboru ŠVŠP pod vplyvom blížiacich sa vojnových udalostí svoju činnosť nikdy nezačala.¹⁰⁹

Zmrákať sa začalo aj nad bratislavskou štátnou pedagogickou akadémiou. Po vyhlásení autonómie Slovenska a vzniku MŠaNO Slovenskej krajiny začali prebiehať inovácie v reforme učiteľského vzdelávania. V eufórii radosti z autonómie MŠaNO výnosom umožnilo učiteľom ľudových škôl zapísať sa na filozofickú fakultu pod podmienkou navštevovania kurzu latinčiny zriadeného na gymnáziu na Grösslingovej ulici v Bratislave. Zároveň MŠaNO stanovilo, že maturita dosiahnutá na učiteľskom ústave je rovnocenná s maturitou na gymnáziu. Abiturienti učiteľských ústavov tak získali neobmedzený prístup k vysokoškolskému štúdiu.¹¹⁰ Radosť z otvorenia brán učiteľom k vysokoškolskému štúdiu netrvala príliš dlho. Opätovný zvrat nastal po nástupe Jozefa Siváka do funkcie ministra školstva a národnej osvety. Minister Jozef Sivák bol rozhodnutý definitívne vyriešiť otázku reformy učiteľského vzdelávania. Dlhoročné úsilie o presadenie vysokoškolského vzdelávania učiteľov odmietol a dokonca nechal zavrieť v roku 1939 štátnu pedagogickú akadémiu. Po jej zatvorení prešli poslucháči akadémie na učiteľský ústav, kde dokončili svoje učiteľské štúdium. Toto jeho konanie vyplývalo hlavne z nadmerného počtu učiteľov, ktorí prišli z odstúpených území, a dokonca vážne zamýšľal zrušiť niektoré učiteľské ústavy, ale nakoniec od tohto kroku z kultúrno-politických dôvodov ustúpil.¹¹¹

Po 6. októbri 1938 začali vznikať tzv. národné výbory, ktoré sa podieľali na odsune českých profesorov a učiteľov z územia Slovenska. Dochádzalo k protičeským demonštráciám. Nové pomery narušili tiež kolegiálne vzťahy medzi Čechmi a Slovákmi v učiteľských zborovniach. Komunikácia sa začala obmedzovať na minimum, dokonca sa objavovalo štvanie žiakov zo strany slovenských učiteľov. Dôsledkom tohto všetkého bolo znevažovanie postavenia českých učiteľov a profesorov.¹¹²

Reforma učiteľského vzdelávania bola zavŕšená rozhodnutím, že vláda nariadila učiteľské ústavy prebudovať na učiteľské akadémie s dĺžkou štúdia päť rokov. Posledný, piaty ročník bol zameraný na praktické vzdelávanie kandidátov učiteľstva v cvičnej škole.¹¹³ Tieto zmeny definitívne potvrdil zákon č. 288/1940 o učiteľských akadémiách, prijatý snemom Slovenskej republiky 29. októbra 1940. Podľa zriaďovateľov mohol učiteľské

¹⁰⁹ Škola vysokých štúdií pedagogických v Bratislave. In *Slovenský učiteľ*, roč. 18, 1937, č. 9, s. 479-480.

¹¹⁰ MOJTO, František. Janua universitatis reserata. In *Slovenský učiteľ*, roč. 20, 1939, č. 5, s. 219-220.

¹¹¹ MOJTO, František. Reformné komisie v ministerstve školstva. In *Slovenský učiteľ*, roč. 20, 1939, č. 5, s. 281.

¹¹² ZACHAROVÁ, Jarmila. *Českí učelia a slovenské školstvo v rokoch 1918 – 1939*. Bratislava : Metodicko-pedagogické centrum, 2015, s. 23-24. Dostupné online: https://archiv.mpc.edu.sk/sites/default/files/projekty/vystup/15_ops_zacharova_jarmila_-_ceski_ucelia_a_slovenske_skolstvo_v_rokoch_1918_-_1939.pdf.

¹¹³ MOJTO, František. Reformné komisie v ministerstve školstva, s. 281-282.

akadémie zakladať štát alebo cirkev. Pri učiteľských akadémiách sa mohli zriaďovať ústavy pre štúdium učiteliek materských škôl a odborné ústavy pre vzdelávanie učiteliek domácich náuk. V školskom roku 1942/1943 existovalo na Slovensku osem učiteľských akadémií pre chlapcov a šesť učiteľských akadémií pre dievčatá. Na učiteľských akadémiách sa koedukácia nepripúšťala. Vo všeobecnosti štúdium na učiteľských akadémiách veľmi mládež nelákalo. Súviselo to ani nie tak s predĺžením štúdia o jeden rok, ako skôr s platením školného tzv. školského platu. Hlavnou príčinou nezájmu však bola skutočnosť, že abiturienti učiteľskej akadémie nemohli pokračovať v štúdiu na vysokých školách.¹¹⁴ Dá sa povedať, že študenti učiteľstva sa znova ocitli v slepej uličke rovnako tak, ako na učiteľských ústavoch po vzniku Československej republiky.

Zoznam použitých prameňov a literatúry

Archívne pramene

Slovenský národný archív, Bratislava, f. Anton Štefánek 1900 – 1960.

Štátny archív v Bratislave, f. Československá štátna pedagogická akadémia v Bratislave (1930 – 1939).

Dobová literatúra

DRTINA, František. *Universita a učiteľstvo: Soubor statí*. Praha : Jan Laichter, 1932.

JAROŠ, Václav. Československá soukromá pedagogická fakulta v Praze. In JAROŠ, Václav (ed.). *Dvouletá pedagogická akademie: Studijní plán a programy práce v letech 1929 – 1936*. Praha : Československá obec učitelská, 1936.

KÁDNER, Otakar. K otázce reformy učitelského vzdělání. In *Pedagogické rozhledy*, roč. 28, 1918, č. 1-3, s. 2-10.

KEPRTA, Josef. O reformě učitelského vzdělání. In *První sjezd československého učitelstva a přátel školství v osvobozené vlasti*. Praha : Tiskem Ed. Grégra a syna, 1921.

KEPRTA, Josef. Přestup absolventů učitelských ústavů na Universitu. In *První sjezd československého učitelstva*. Praha : Tiskem Ed. Grégra a syna, 1921.

KLÍMA, Václav Jiří. Dějiny pedagogiky v osnově pedagogických akadémií. In JAROŠ, Václav (ed.). *Dvouletá pedagogická akademie: Studijní plán a programy práce v letech 1929 – 1936*. Praha : Československá obec učitelská, 1936.

KUBÁLEK, Josef. O praktickém vzdělání učitelském. In *První sjezd československého učitelstva a přátel školství v osvobozené vlasti*. Praha : Tiskem Ed. Grégra a syna, 1921.

¹¹⁴ GABZDILOVÁ, Soňa – ĎURKOVSKÁ, Mária – HREHOR, Henrich (eds.). *V duchu autority a slovenskej štátnosti: školstvo a vzdelávanie na Slovensku v rokoch 1939 – 1945*. Košice : Centrum spoločenských a psychologických vied, 2020, s. 71-72.

KUBÁLEK, Josef. Poznámky k základům praktického vzdělání učitelského. In JAROŠ, Václav (ed.). *Dvouletá pedagogická akademie: Studijní plán a programy práce v letech 1929 – 1936*. Praha : Československá obec učitelská, 1936.

KUBÁLEK, Josef. Příspěvek k dějinám československých pedagogických akademií. In JAROŠ, Václav (ed.). *Dvouletá pedagogická akademie: Studijní plán a programy práce v letech 1929 – 1936*. Praha : Československá obec učitelská, 1936.

MOJTO, František. Janua universitatis reserata. In *Slovenský učitel'*, roč. 20, 1939, č. 5, s. 219-220.

PŘÍHODA, Václav. Osnova přednášek z obecné pedagogiky. In JAROŠ, Václav (ed.). *Dvouletá pedagogická akademie: Studijní plán a programy práce v letech 1929 – 1936*. Praha : Československá obec učitelská, 1936.

PŘÍHODA, Václav. Pedagogická akademie předpokladem školské reformy. In JAROŠ, Václav (ed.). *Dvouletá pedagogická akademie: Studijní plán a programy práce v letech 1929 – 1936*. Praha : Československá obec učitelská, 1936.

Program studia na soukromé pedagogické fakultě v Praze. In JAROŠ, Václav (ed.). *Dvouletá pedagogická akademie: Studijní plán a programy práce v letech 1929 – 1936*. Praha : Československá obec učitelská, 1936.

SOUKUP, A. F. Učitelské vzdělání. In *První sjezd československého učitelstva a přátel školství v osvobozené vlasti*. Praha : Tiskem Ed. Grégra a syna, 1921.

Statut soukromé pedagogické fakulty v Praze. In JAROŠ, Václav (ed.). *Dvouletá pedagogická akademie: Studijní plán a programy práce v letech 1929 – 1936*. Praha : Československá obec učitelská, 1936.

Škola vysokých štúdií pedagogických v Bratislave. In *Slovenský učitel'*, roč. 18, 1937, č. 9, s. 479-480.

VELINSKÝ, Stanislav. Osnovy pedagogické psychologie na Dvouleté pedagogické akademii v Praze. In JAROŠ, Václav (ed.). *Dvouletá pedagogická akademie: Studijní plán a programy práce v letech 1929 – 1936*. Praha : Československá obec učitelská, 1936.

Zákon ze dne 27. května 1919, č. 293 Sb. z. a n. o změně platnosti ustanovení o středních školách na Slovensku. In BUZEK, Kamil (ed.). *Najdôležitejšie zákony a nariadenia o národnom školstve v zemiach Slovenskej a Podkarpatskej*. Praha : Štátne nakladateľstvo, 1936.

ZEMAN, Josef. Osnovy z pedopathologie. In JAROŠ, Václav (ed.). *Dvouletá pedagogická akademie: Studijní plán a programy práce v letech 1929 – 1936*. Praha : Československá obec učitelská, 1936.

Literatúra

BAKOŠ, Ľudovít. Vzdelávanie učiteľov v Československu a jeho vývinové tendencie. In *Paedagogica. Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského*, roč. 1, 1967, s. 47-74.

CACH, Josef. Vývojové tendence a problémy učitelského vzdělání v posledním padesátiletí. In *Pedagogika: časopis pro vědy o vzdělávání a výchově*, 1968, č. 6, s. 777 – 808. Dostupné online: <https://pages.pedf.cuni.cz/pedagogika/?p=9998%20title=>

GABZDILOVÁ, Soňa – ĎURKOVSKÁ, Mária – HREHOR, Henrich (eds.). *V duchu autority a slovenskej štátnosti: školstvo a vzdelávanie na Slovensku v rokoch 1939 – 1945*. Košice : Centrum spoločenských a psychologických vied, 2020.

KASPER, Tomáš – KASPEROVÁ, Dana. „Nová škola“ v meziválečnom Československu ve Zlíně: *Ideje, aktéri, miesta*. Praha : Academia, 2020.

KASPEROVÁ, Dana. *Československá obec učiteľská v kontexte reformy vzdelávania učiteľů (ŠVŠP) a reformy školy*. Praha : Academia, 2018.

KÁZMEROVÁ, Ľubica. K otázkam vývoja školského systému a legislatívy. In KUDLÁČOVÁ, Blanka (ed.). *Pedagogické myslenie, školstvo a vzdelávanie na Slovensku v rokoch 1918 – 1945*. Trnava : Typi Universitatis Tyrnaviensis, VEDA, 2016, s. 198-216.

KÁZMEROVÁ, Ľubica. Riadiace orgány školstva na Slovensku a vzdelávací systém v rokoch 1918 – 1945. In KÁZMEROVÁ, Ľubica – FALISOVÁ, Anna – HANULA, Matej et al. *Premeny v školstve a vzdelávaní na Slovensku (1918 – 1945)*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2012, s. 11-33.

KUDLÁČOVÁ, Blanka. Počiatky pedagogiky a pedagogického diskurzu. In KUDLÁČOVÁ, Blanka (ed.). *Pedagogické myslenie, školstvo a vzdelávanie na Slovensku v rokoch 1918 – 1945*. Trnava : Typi Universitatis Tyrnaviensis, VEDA, 2016, s. 66-85.

LUKÁČ, Eduard. Reformná pedagogika a hnutie reformných škôl. In KUDLÁČOVÁ, Blanka (ed.). *Pedagogické myslenie, školstvo a vzdelávanie na Slovensku v rokoch 1918 – 1945*. Trnava : Typi Universitatis Tyrnaviensis, VEDA, 2016, s. 138-158.

MILO, Štefan. *Slovenský učiteľ v rokoch prvej ČSR*. Nitra : Vlastným nákladom, 1995.

PŠENÁK, Jozef. *Slovenská škola a pedagogika 20. storočia*. Ružomberok : Verbum, 2011.

SCHUBERT, Jozef. *Dvadsať rokov vysokoškolského vzdelávania učiteľov základných škôl na Slovensku*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo v Bratislave, 1966.

ŠTULRAJTEROVÁ, Jana. Vývin učiteľského vzdelávania na Slovensku do roku 1945. In *Paedagogica. Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského*. Bratislava : Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, 2013, s. 5-26.

ŠTULRAJTEROVÁ, Janka. Vzdelávanie učiteľov. In KUDLÁČOVÁ, Blanka (ed.). *Pedagogické myslenie, školstvo a vzdelávanie na Slovensku v rokoch 1918 – 1945*. Trnava : Typi Universitatis Tyrnaviensis, VEDA, 2016, s. 250-269.

VALENTA, Josef. Škola vysokých štúdií pedagogických v Praze. In *Pedagogika: časopis pro vědy o vzdělávání a výchově*, 1982, č. 4, s. 435-452. Dostupné online: <https://pages.pedf.cuni.cz/pedagogika/?p=5169%20title=>.

VÁŇOVÁ, Růžena. Jak univerzitní učitelé pedagogiky uvažovali o vysokoškolském vzdělání učitelů národních škol. In *Pedagogika: časopis pro vědy o vzdělávání a výchově*, 2011, č. 4, s. 333- 343. Dostupné online: <https://pages.pedf.cuni.cz/pedagogika/?p=779%20title=>.

VESELÁ, Zdenka. Příspěvek k historii učitelského vzdělávání. In *Pedagogická orientace*, roč. 15, 2005, č. 4, s. 26. Dostupné online: <https://journals.muni.cz/pedor/article/view/1005/810>.

ZACHAROVÁ, Jarmila. *Českí učitelé a slovenské školstvo v rokoch 1918 – 1939*. Bratislava : Metodicko-pedagogické centrum, 2015, s. 23-24. Dostupné online: https://archiv.mpc.edu.sk/sites/default/files/projekty/vystup/15_ops_zacharova_jarmila_-_ceski_ucitelia_a_slovenske_skolstvo_v_rokoch_1918_-_1939.pdf.

ZACHAROVÁ, Jarmila. Počiatky činnosti Referátu ministerstva školstva a národnej osvety Československej republiky. In *Paideia: Philosophical e-journal of charles university*, 9, 2012, č. 1-2, s. 1-14. Dostupné online: <https://ojs.cuni.cz/paideia/article/view/1773>.

Mgr. Jaroslav Durec, PhD.
Slovenský historický ústav Matice slovenskej
Grösslingová 23
812 51 Bratislava, Slovakia
jaroslav.durec@matica.sk

MATERIÁLŸ

Proces s Františkom Orlickým pred Národným súdom

Ivan Nociar

NOCIAR, Ivan. The Trial of František Orlický before the National Court. In *Historický zborník*, Vol. 33, 2023, No. 2, pp. 115-139.

Abstract: The contribution is devoted to the trial of František Orlický before the National Court. František Orlický is one of the most famous members of the Diet of the Slovak Republic, as he was, among other things, the rapporteur of the constitutional law on the expulsion of Jews. For his activities in the Diet, but also for the activities he performed as the government commissioner of Trnava, he was brought before the retributive National Court in Bratislava. The aim of this study is to analyze and comprehensively treat this trial from the preparatory proceedings through the filing of the indictment to the verdict and the reflection of the trial in the press of the period. The trial lasted from 1945 to 1947. The main hearing took place in August 1947. The case was heard by a panel of the National Court, headed by Jozef Kostka, which sentenced Orlický to six-month-imprisonment, five-year loss of the right to vote in municipalities, and confiscation of a quarter of his property. The author also deals with speeches and articles found in the regional press that could have influenced the amount of the sentence, since Orlický criticized the Czechoslovak Republic and promoted the exclusion of Jews from economic life.

Keywords: František Orlický; history of Trnava; retributive justice; National Court; the Diet of the Slovak Republic.

Úvod

V roku 1945 vznikol retribučný Národný súd, ktorý súdil skutky exponentov Slovenskej republiky (1939 – 1945). Išlo o jej prezidenta, ministrov, funkcionárov Hlavného veliteľstva Hlinkovej gardy (HG) a i. Do jurisdikcie tohto súdu patrili aj poslanci snemu Slovenskej krajiny, neskôr snemu Slovenskej republiky (SSR). Poslancom SSR bol aj František Orlický, ktorý poslanecký mandát získal v roku 1939 ako náhradník za zosnulého poslanca. F. Orlický bol aktívnym členom SSR a bol spravodajcom viacerých návrhov zákonov. Najviac sa „preslávil“ tým, že bol spravodajcom zákona o vystaňovaní Židov, ktorý bol prijatý 15. mája 1942. Známe sú aj jeho prejavy v SSR z 3. septembra 1940 a z 27. októbra 1944. Okrem toho bol istý čas vládny komisárom mesta Trnava, členom správnych rád niekoľkých podnikov a čiastočne arizoval sladovňu Treumann v Trnave. Aj za túto svoju činnosť bol postavený pred Národný súd.

Proces s Františkom Orlickým dosiaľ nebol komplexne spracovaný. Časť procesu, od obžaloby po rozsudok, bola s dôrazom na Martina Morháča čiastočne spracovaná v práci venovanej procesu s Martinom Morháčom. Činnosť F. Orlického ako vládneho

komisára Trnavy sa čiastočne spomína v prácach venovaných dejinám Trnavy v rokoch 1938 – 1945. Aj v tejto oblasti však práca prináša viacero nových poznatkov, resp. nový pohľad na niektoré skutky F. Orlického. Cieľom štúdie je spracovať proces s Františkom Orlickým od prípravného konania, konania o vydanie cez obžalobu, hlavné pojednávanie až po rozsudok. Prípadne poukázať na činnosť F. Orlického, ktorá (ne)odznela v procese a mohla mať vplyv na výšku trestu.

Retribúcia¹ na Slovensku

Retribučné alebo ľudové súdnictvo na Slovensku sa riadilo podľa nariadenia Slovenskej národnej rady (SNR) č. 33/1945 Sb. n. SNR z 15. mája 1945. Toto nariadenie v piatich paragrafoch definovalo činy, ktoré sa vďaka nemu stali trestnými. Prvý paragraf trestal fašistických okupantov, čiže cudzích štátnych príslušníkov, ktorí sa buď pričínili o rozbitie Československej republiky (ČSR), alebo sa zúčastnili na akomkoľvek útlaku slovenského národa. Druhý paragraf trestal domácich zradcov, čiže československých štátnych občanov, ktorí sa buď pričínili o rozbitie ČSR, podporili záujmy nacistického Nemecka alebo horthyovského Maďarska, zúčastnili sa vo vojne proti Sovietskemu zväzu, alebo propagovali idey domácich zradcov a fašistických okupantov. Tretí paragraf o kolaborantoch trestal širokú škálu činov, od pomáhania fašistickým okupantom a domácim zradcom vo vedení vojny, organizovania perzekúcie osôb cez neprimerané obohatenie za použitia svojho politického vplyvu, dávania svojich služieb k dispozícii okupantom a zradcom až po propagovanie a schvaľovanie činnosti kolaborantov. Štvrtý paragraf trestal zradu na Slovenskom národnom povstaní. Podľa piateho paragrafu bola široká trestná škála činov osôb, ktoré svoju činnosť vykonávali v miestnom meradle a nebola trestná podľa predchádzajúcich štyroch paragrafov.²

V prípade paragrafov 1, 2 a 4 sa ako trest pripúšťal len trest smrti. Trestom za činnosť uvedenú v paragrafe 3 bola strata slobody do tridsať rokov, za priťažujúcich okolností trest smrti. Previnilci podľa piateho paragrafu sa mali trestať zadelením do pracovného tábora na najviac dva roky a stratou občianskych práv na 2 – 15 rokov.³

Paragraf šesť retribučného nariadenia pripúšťal zmiernenie trestu. To mohlo nastať vtedy, keď sa páchatel svojou neskoršou činnosťou, najmä účasťou na Povstaní, pričínil o protifašistický boj alebo o záchranu životov. Pri tomto paragrafe je potrebné si uvedomiť, že veľký dôraz sa tu kladie na účasť na Povstaní, ktorou páchatel mohol

¹ Retribúcia v prípade Československa primárne trestala zločiny proti štátu, osobám a majetku, ktoré boli spáchané v období od 21. mája 1938 do 8. mája 1945. MALATINSKÝ, Michal. *Pred súdom národa? Retribúcia na Slovensku a Národný súd v Bratislave 1945 – 1947*. Bratislava : Post Scriptum, 2019, s. 7. Pozn. autora: V praxi sa však ukázalo, že najmä na Slovensku trestala činy spáchané pred, resp. aj po tomto rozmedzí, dokonca v niektorých prípadoch ľudové súdy museli súdiť aj činy trestné podľa trestného alebo občianskeho zákona.

² *Sbierka nariadení Slovenskej národnej rady 1944 a 1945*. Bratislava : Úrad predsedníctva Slovenskej národnej rady, 1945, s. 42-43.

³ *Sbierka nariadení Slovenskej národnej rady 1944 a 1945*, s. 42-43.

odčiniť následky kolaborácie alebo domácej zrady.⁴ Paragrafy sedem a osem hovorili o vedľajších trestoch, a to strate občianskych práv a konfiškácii majetku.⁵

Previnilcov voči nariadeniu mali trestať tieto sudy: Národný súd v Bratislave, okresné ľudové sudy so sídlom v sídle okresu, miestne ľudové sudy so sídlom v každej politickej obci. Do pôsobnosti Národného súdu patrili najvyšší predstavitelia Slovenskej republiky, napríklad prezident, ministri, členovia snemu Slovenskej republiky, členovia Štátnej rady a i. Okresné ľudové sudy trestali previnilcov podľa paragrafov 1 – 4, miestne ľudové sudy podľa paragrafu 5.⁶

K nariadeniu bolo vypracované vykonávacie nariadenie Zboru povereníkov SNR č. 55/1945 Sb. n. SNR, ktoré definovalo, ako sa má uskutočniť celé trestné konanie pred ľudovým súdom. Najdôležitejším paragrafom je § 29, podľa ktorého má súd voľnosť vo výbere trestu.⁷

Nariadenie bolo viackrát doplnené a novelizované. Za najdôležitejšiu novelizáciu sa dá považovať nariadenie SNR č. 57/1946 Sb. n. SNR. Za najdôležitejšie paragrafy sa dajú považovať § 30a, ktorý pripúšťal ďalšie konanie a aj hlavné pojednávanie v neprítomnosti obžalovaného, a § 30b, ktorý pripúšťal podanie mimoriadneho opravného prostriedku ako istú formu odvolania proti rozsudku. Tiež predlžoval platnosť retribučného nariadenia do 31. decembra 1947.⁸ Po vydaní nariadenia vyšla vyhláška povereníka pre pravosúdie č. 58/1946, v ktorom bolo prevzaté nar. č. 33/1945 Sb. n. SNR, pričom v ňom boli premietnuté jednotlivé novelizácie (nar. č. 83/1945 a 57/1946 Sb. n. SNR).⁹

Snem Slovenskej republiky a protižidovské zákony

Snem Slovenskej republiky bol zákonodarným orgánom štátu, teda ako kolektívny orgán niesol zodpovednosť za zákony, ktoré pomáhali budovať a udržiavať autoritatívny štát pri živote a vďaka ktorým boli určité skupiny obyvateľstva prenasledované. Pri židovskej otázke je však vzťah SSR a protižidovských opatrení trochu komplikovanejší. Totiž väčšinu protižidovských nariadení vydala vláda a jednotlivé ministerstvá. Na druhej strane, SSR v určitých obdobiach dal legitimitu vláde na vydávanie týchto opatrení, respektíve nezakročil proti ich vydávaniu. Podobne zložitá je samotná zákonodarná činnosť SSR. Ten síce prijímal zákony namierené proti Židom na návrh vlády, avšak vládne osnovy boli viackrát výrazne upravené v prospech rasovo prenasledovaných.

Prvé protižidovské nariadenia v rokoch 1939 a 1940 nevydával SSR, ale ich vydávala vláda vo forme vládnych nariadení, na základe § 4 zák. č. 1/1939 Sl. z., respektíve na základe § 44 Ústavy Slovenskej republiky. Vďaka týmto zákonom mohla

⁴ RAŠLA, Anton. *Ľudové sudy v Československu po 2. svetovej vojne ako forma mimoriadneho súdnictva*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1969, s. 106-107.

⁵ *Sbierka nariadení Slovenskej národnej rady 1944 a 1945*, s. 42-43.

⁶ *Sbierka nariadení Slovenskej národnej rady 1944 a 1945*, s. 43-45.

⁷ *Sbierka nariadení Slovenskej národnej rady 1944 a 1945*, s. 86.

⁸ *Sbierka nariadení Slovenskej národnej rady 1946*. Bratislava : Úrad predsedníctva Slovenskej národnej rady, 1946, s. 69, 71.

⁹ Pre celé znenie vyhlášky pozri *Sbierka nariadení Slovenskej národnej rady 1946*, s. 71-78.

vláda vydávať protižidovské nariadenia, ak ich odôvodnila záujmami štátu. SSR mohol do troch mesiacov s nimi nesúhlasiť, avšak vo veci protižidovských noriem toto právo ani raz nevyužil.¹⁰ Židovskej otázke sa SSR začal venovať v prvých mesiacoch roka 1940, kedy vydal dva zákony, ktoré mali prispieť k odstráneniu Židov z hospodárskeho života a prevodu židovského majetku do rúk árijcov. Prvým bol zákon o pozemkovej reforme z 22. februára 1940, ktorý sa týkal takmer výlučne židovskej pôdy.¹¹

Druhým bol tzv. prvý arizačný zákon z 29. februára 1940, ktorý bol vyvrcholením evolučnej fázy riešenia židovskej otázky. Zákon obmedzil práva Židov k nehnuteľnostiam, podnikom a obchodným podielom. Zákon tiež zavádzal limity na percentuálny pomer židovských zamestnancov. Tento zákon bol však prezidentom Jozefom Tisom vrátený do parlamentu s pripomienkami. Dve z troch pripomienok prezidenta boli zapracované do zákona, ktorý bol nanovo prijatý v apríli 1940.¹² V júli 1940 bol prijatý zákon o dočasnej úprave exekúcií a konkurzov zavedených na návrh Židov, ktorý zakázal viesť exekučné konanie židovského veriteľa voči árijskému dlžníkovi.¹³ Špecifickým zákonom bol zákon o možnosti vyvlastniť nehnuteľnosti s minerálnymi a liečivými prameňmi z mája 1940. Tento SSR prijal len preto, aby mohli byť vyvlastnené kúpele v Piešťanoch, ktoré boli v židovských rukách.¹⁴

Na rokovaní SSR 3. septembra 1940 boli prijaté dva protižidovské zákony. Prvým bol zákon o možnosti výkupu nehnuteľností, ktoré Židia kúpili na exekučnej dražbe. Druhým bol ústavný zákon, ktorým SSR splnomocnil vládu, aby do roka vykonala všetky opatrenia potrebné na vylúčenie Židov z hospodárskeho a sociálneho života. SSR sa tým na jeden rok vzdal rozhodovania o protižidovských nariadeniach a vďaka tomuto nariadeniu vydala tzv. Židovský kódex.¹⁵ Židovská otázka sa na pôdu snemu vrátila až v decembri 1941, kedy bol prijatý zákon, ktorý obmedzoval penzijné dávky židovským zamestnancom.¹⁶

V marci 1942 sa začali deportácie Židov do koncentračných táborov. Kvôli uzákoneniu tohto aktu sa vláda obrátila na SSR už v marci 1942, ktorý odmietol prerokovať vládny návrh, keďže osnova zákona predpokladala vyvezenie všetkých Židov bez výnimky. Začiatkom mája 1942 bola osnova prepracovaná a bolo v nej uvedené, na ktorých Židov sa má vzťahovať výnimka spod vystaňovania. Návrh bol schválený na zasadnutí SSR 15. mája 1942 ako ústavný zákon č. 68/1942 Sl. z.¹⁷ 16. mája 1942 SSR schválil zákon o zabezpečení hospodárenia na bývalých židovských poľnohospodárskych nehnuteľnostiach. V súvislosti s deportáciami Židov snem schválil ešte dva zákony, a to zákon

¹⁰ KAMENEC, Ivan. *Po stopách tragédie*. 2. vydanie. Bratislava : Premedia, 2020, s. 57-58.

¹¹ KAMENEC, Ivan. *Po stopách tragédie*, s. 71.

¹² PODOLEC, Ondrej. *Prvý slovenský parlament. Snem Slovenskej republiky a jeho legislatívna činnosť*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2017, s. 198-199.

¹³ KAMENEC, Ivan. *Po stopách tragédie*, s. 78-79.

¹⁴ PODOLEC, Ondrej. *Prvý slovenský parlament*, s. 186-188.

¹⁵ KAMENEC, Ivan. *Po stopách tragédie*, s. 98-101.

¹⁶ KAMENEC, Ivan. *Po stopách tragédie*, s. 143.

¹⁷ KAMENEC, Ivan. *Po stopách tragédie*, s. 182-183.

obmedzujúci osvojenie si židovských osôb a zákon o ustanovení kurátora na likvidovanie advokátskej kancelárie vymazaného židovského advokáta.¹⁸

Koncom roka 1942 a v roku 1943 sa v SSR začali objavovať hlasy, ktoré kritizovali kroky vlády v období od septembra 1940 do septembra 1941, nastala oprava nedostatkov arizačného procesu a čiastočne aj revízia tzv. Židovského kódexu. Najvýznamnejším zákonom v tejto oblasti bol asi zákon č. 148/1943 Sl. z. z 28. októbra 1943, na základe ktorého mohol byť židovský podnik odňatý arizátorovi, ak by si neplnil svoje finančné záväzky. Okrem toho zákon čiastočne vyňal židovských miešancov spod protižidovských nariadení.¹⁹ V roku 1944 SSR neprijal žiadny zásadný zákon, ktorý by obmedzoval Židov a nemal žiadnu účasť na druhej vlne deportácií.

Profil Františka Orlického²⁰

Dr. František Orlický sa narodil 28. marca 1889 v Slovenskej Novej Vsi. Strednú školu absolvoval v Senci, Svätom Jure a v Bratislave. Bol absolventom Karlovej univerzity v Prahe, kde v roku 1925 dosiahol titul doktor práv. Potom sa stal advokátskym koncipientom v Trnave a v roku 1931 si otvoril vlastnú advokátsku kanceláriu. Od roku 1928 bol členom výboru miestnej organizácie Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HLS) v Trnave a v rokoch 1934 – 1941 bol jej predsedom. Od roku 1931 bol členom zastupiteľstva Trnavy, v lete 1938 sa stal členom mestskej rady a od 20. októbra 1938 do marca 1943 bol vládny komisár Trnavy. Ako vládny komisár sa zúčastňoval na vykonávaní protižidovských nariadení, keďže vydal vyhlášky o zákaze bývania Židov na niektorých uliciach, jeho zástupca bol prítomný pri prezentácii Židov v roku 1941, mesto Trnavu ako subjekt prihlásil do prídelového pokračovania vo veci židovských pozemkov, vyslal svojho zástupcu na dražby židovského majetku a i. Okrem toho sa podieľal na premenovávaní ulíc. V Trnave vzniklo Námestie Andreja Hlinku, Ulice Adolfa Hlitolera, Dr. Vojtecha Tuku a i. Vo funkcii vládneho komisára posielal finančné príspevky pre HLS, HG, Deutsche Partei a Freiwillige Schutzstaffel.

V decembri 1938 kandidoval na 67. mieste vo voľbách do snemu Slovenskej krajiny. 18. novembra 1939 sa ako náhradník zosnulého Jozefa Budaya stal členom SSR. V sneme patrila medzi jeho najaktívnejších členov, bol spravodajcom viacerých protižidovských zákonov a v prejavoch propagoval politiku Slovenskej republiky a jej orientáciu na nacistické Nemecko. Dňa 31. marca 1945 sa spolu s manželkou evakuoval do obce Ledenice. V máji 1945 odišiel do Prahy, kde bol zaistený. Dňa 6. júla 1945 bol eskortovaný na Slovensko, do väznice Krajského súdu v Bratislave. Prvá manželka, Krimhilda, rod. Konstantinová, zomrela v roku 1939 a mal s ňou dve deti, Františka a Petra. S druhou Oľgou, rod. Pokornou, sa zosobášil v októbri 1942.

¹⁸ KAMENEC, Ivan. *Po stopách tragédie*, s. 200.

¹⁹ KAMENEC, Ivan. *Po stopách tragédie*, s. 218-219.

²⁰ Profil menovaného je zostavený na základe týchto zdrojov: Slovenský národný archív, Bratislava (SNA), f. Národný súd (NS), šk. č. 13, TnĽud 27/45; Štátny archív Trnava (ŠA TT), f. Mestský úrad v Trnave, Rozhodnutia vládneho komisára 1938 – 1942, šk. č. 32-35.; SOKOLOVIČ, Peter. *Trnava v rokoch 1938 – 1948. Štúdie a dokumenty*. Vlastným nákladom, 2021.

Trestné oznámenia

Prvé trestné oznámenie podal Alexander Herzog 29. júla 1945, pričom na základe údajov v ňom uvedených sa F. Orlický mal dopustiť činu trestného podľa § 3 písm. b nar. č. 33/1945 Sb. n. SNR. Avšak na základe výsledkov šetrenia stanice Národnej bezpečnosti (NB) v Trnave z 15. decembra 1945 bolo zistené, že údaje uvedené v trestnom oznámení neboli pravdivé.

Herzog bol nájomcom statku Márie Ujgyörgi v Špačinciach, ktorý bol vo vlastníctve mesta Trnava. Podľa trestného oznámenia Orlický zrušil nájomnú zmluvu skôr, ako vyšlo vládne nariadenie o židovských nájomných zmluvách 16. júna 1942.²¹ To podložil listom Štátneho pozemkového úradu z 2. júla 1942. Z tejto listiny vyplýva, že žiadosť o zrušenie nájmu podal Orlický 26. mája 1942. Avšak išlo len o žiadosť. Nájomná zmluva nebola zrušená na základe tejto žiadosti, ale na základe zákona č. 108/1942 Sl. z.²² V tomto prípade by Orlický mohol byť obvineným len za to, že podal žiadosť o zrušenie, prípadne nepodal žiadosť o výnimku, aby Herzog mohol naďalej spravovať veľkostatok.

Na statok bola vypísaná verejná súťaž, v ktorej najvyššiu ponuku podal Herzogov správca František Blažek. Napriek tomu statok, živý a mŕtvy inventár pôvodného nájomcu získal Ambróz Križan, Orlického švager. Kvôli tomu Herzog vytýkal Orlickému rodinkárstvo a jeho hmotné zničenie, keďže živý a mŕtvy inventár statku sa dostal do cudzích rúk.²³ V danom prípade bolo síce pravdou, že Blažek podal najvyššiu ponuku, ale ak by statok získal Blažek, Herzog by sa stal tichým spoločníkom. To by však bolo protizákonné, a preto mestská rada (nie sám Orlický ako vládny komisár, ale kolektívny orgán) odmietol Blažekovu ponuku a statok dal Križanovi.²⁴ V tomto prípade by sa dalo vytýkať Orlickému len rodinkárstvo, čo však nebolo protizákonné.

Ako posledný zásadný bod Herzog v udaní uviedol, že mu nebola vrátená kaucia 54 000 korún slovenských (Ks), ktorú mal Orlický neoprávnene použiť na zveľadenie statku. Tá mu však nebola vrátená z toho dôvodu, že po jeho odchode zo statku sa zistilo, že jeho budovy boli čiastočne poškodené, preto kaucia bola použitá na opravu budov. Zostatok zálohy, ktorý nebol použitý, sa nachádzal v učárni Miestneho národného výboru (MNV) v Trnave.²⁵ V tomto prípade Orlický len použil zálohu na tie účely, na ktoré bola určená.

Keďže po šetrení sa zistilo, že v Herzogovom oznámení neboli uvedené pravdivé informácie, a teda sa pre konanie stalo bezpredmetným, bolo potrebné podať nové trestné oznámenie, na základe ktorého by F. Orlický mohol byť väznený a mohlo by prebiehať trestné konanie. Z tohto dôvodu, na popud obžalobcu pri Národnom súde, druhé trestné oznámenie podala stanica NB v Trnave 21. januára 1946. Na základe tohto oznámenia bol F. Orlický obvinený z toho, že v rokoch 1935 – 1939 bol predsedom miestnej organizácie HSĽS v Trnave, v roku 1939 sa stal poslancom a zároveň členom

²¹ SNA, f. NS, šk. č. 13, Tnľud 27/45. Trestné oznámenie Alexandra Herzoga, 29. 7. 1945.

²² SNA, f. NS, šk. č. 13, Tnľud 27/45. List Štátneho pozemkového úradu, 2. 7. 1942.

²³ SNA, f. NS, šk. č. 13, Tnľud 27/45. Trestné oznámenie A. Herzoga, 29. 7. 1945.

²⁴ SNA, f. NS, šk. č. 13, Tnľud 27/45. Správa stanice NB v Trnave, 15. 12. 1945.

²⁵ SNA, f. NS, šk. č. 13, Tnľud 27/45. Správa stanice NB v Trnave, 15. 12. 1945.

ústavnoprávneho výboru SSR a tiež od 2. marca 1939 do zániku Slovenskej republiky bol členom Slovensko-nemeckej spoločnosti.²⁶ V trestnom oznámení nie je uvedené, na základe akého zákona, resp. paragrafu bol F. Orlický obvinený.

Výpovede obvineného

František Orlický v prípravnom konaní vypovedal trikrát. Prvýkrát vypovedal 21. januára 1946 na Povereníctve vnútra. Vo výpovedi sa venoval viacerým aspektom svojej politickej činnosti. V SSR bol členom ústavnoprávneho výboru, pričom ako jeho člen bol veľakrát spravodajcom zákonov, ktoré mali byť prerokované v sneme. Okrem toho bol aj členom stáleho výboru. Istý čas, v roku 1940 alebo 1941, mal ako krajový poslanec určený okres Hlohovec. Neskôr mal určený okres Trnava.²⁷ Toto priznanie slúžilo ako podklad pre obžalobu podľa § 2 písm. a nar. č. 33/1945 Sb. n. SNR, keďže bol poslancom SSR a zúčastňoval sa na jeho práci.

Vo výpovedi sa vyjadril aj k verejným prejavom a k publikačnej činnosti. Počas druhej ČSR sa nezúčastnil na žiadnych manifestáciách, ktoré mali smerovať ku vzniku samostatného Slovenského štátu a prejav nemal ani pri oslavách vzniku Slovenského štátu 14. marca 1939 v Trnave. Ako vládny komisár Trnavy mal viacero prejavov, v ktorých vyzdvihoval zásluhy slovenských ľudí na vytvorení samostatného štátu. Ako krajový poslanec za okres Trnava rečnil na politických školách v obciach okresu. Okrem toho mal napísať len jeden článok do *Trnavských novín*.²⁸

Z tejto časti výpovede je pravdivá len časť ohľadom prejavov v Trnave a na politických školách, pričom táto činnosť bola na základe obžaloby trestná podľa § 2 písm. d nar. č. 33/1945 Sb. n. SNR. Nebola pravda, že sa nezúčastnil na manifestácii v Trnave 14. marca 1939 a že napísal len jeden článok, keďže na manifestácii mal prejav a napísal niekoľko článkov.²⁹

Asi najzaujímavejšia časť výpovede bola venovaná hmotnému zabezpečeniu. Orlický bol členom správy a predsedom sladovne Treumann v Trnave, kde vlastnil 30 % účastín. Tie však prevzal po dohode s vtedajším majiteľom Oskarom Treumannom, ktorý bol židovského pôvodu, pričom účastiny boli po oslobodení Slovenska vrátené.³⁰ Z firmy podľa svojej výpovede nedostal žiadnu odmenu. Ďalej bol členom správy firmy Coburg v Trnave, kde ročne dostával medzi 20 000 – 30 000 Ks, členom správy v Chemickej úč. spol. v Bratislave, kde za tri roky dostal celkovo asi 32 000 Ks.

²⁶ SNA, f. NS, šk. č. 13, Tnľud 27/45. Trestné oznámenie stanice NB v Trnave, 21. 1. 1946.

²⁷ SNA, f. NS, šk. č. 13, Tnľud 27/45. Výpoveď F. Orlického, 21. 1. 1946, s. 1-3.

²⁸ SNA, f. NS, šk. č. 13, Tnľud 27/45. Výpoveď F. Orlického, 21. 1. 1946, s. 1-2.

²⁹ Manifestácii v Trnave a publikačnej činnosti je venovaná časť práce s názvom *Publikačná činnosť a prejavy*.

³⁰ Arizácia Treumannovej sladovne prebehla len naoko, aby sa k účastinám nedostali Nemci. Pôvodne 25 % účastín dostal František Orlický, 25 % Žofia Kosová, manželka Izidora Kosu, a 10 % Vojtech Skyčiak, radca politickej správy v Piešťanoch. Ten neskôr svoj podiel odpredal Orlickému (5 %) a Kosovi (5 %). 40 % účastín zostalo v rukách manželov Holczingerovcov, čiže dcéry a zaťa Oskara Treumanna, ktorí žili v cudzine. Na týchto 40 % mali Orlický, Koso a Skyčiak predkupné právo. Prevodom akcií sa sladovňa Treumann podľa prvého arizačného zákona stala nežidovskou firmou. Štátny archív Bratislava, f. Okresný ľudový súd v Bratislave, šk. č. 12, Ls 13/48. Výpoveď E. Fleischhackera, 2. 5. 1947.

V Lesnej a poľnohospodársko-priemyselnej úč. spol. v Moravskom Svätom Jáne bol členom správy štyri roky a celkovo dostal 5 000 – 7 000 Ks. V Lesnom hospodárstve úč. spol. v Trenčíne dostával ako člen správy mesačne 1 000 Ks. V sume boli zahrnuté advokátske zastupovanie a administratívna práca. Čistý zisk z výkonu advokátskej praxe bol 80 000 Ks ročne. Ako poslanec dostával paušálnu náhradu 3 000 Ks.³¹ Iné príjmy nemal.³² Priznanie ohľadom svojich príjmov počas Slovenského štátu slúžilo ako podklad pre obžalobu na základe § 3 písm. c nar. č. 33/1945 Sb. n. SNR, keďže počas vojnových pomerov sa neprimerane obohatil. Avšak v tejto výpovedi neuviedol všetky príjmy, ktoré mal počas Slovenského štátu. Ďalšie príjmy vedel súd dokázať na základe poslaneckého spisu a hlásenia nájdeného v Karmasinovom archíve. Informácie z týchto dokumentov sú uvedené v časti Listinné dôkazové materiály. Príjmy mal aj z firmy Treumann. Informoval o nich Ervín Fleischhacker a podľa jeho výpovede išlo o príjmy za skutočne vykonanú prácu pre firmu.³³

Zaujímavé sú okolnosti ohľadom arizácie firmy Treumann, ktoré potvrdil svedok Ervín Fleischhacker. Totiž na jednej strane Orlický počas Slovenského štátu hlásal, že Židia majú byť vyradení z hospodárskeho života, na druhej strane sám nechcel prevziať účastiny židovského podniku a počítal s tým, že po určitom čase sa účastiny židovského podniku vrátia do židovských rúk.

Druhá výpoveď bola uskutočnená vo väznici Krajského súdu v Bratislave 7. februára 1946. V nej poprel členstvo v Slovensko-nemeckej spoločnosti. Tiež sa bližšie vyjadril k postoju k židovskej otázke. V marci 1942 prišla do jeho bytu deputácia odbočky trnavskej židovskej obce, ktorá ho požiadala, aby sa zastával Židov kvôli ich deportácii do Poľska. Orlický hneď v ten deň išiel za biskupom Pavlom Jantauschom v Trnave, kde ho prosil, aby cez biskupa Karola Kmeťka v Nitre presadil ochranu Židov pred deportáciami u prezidenta Jozefa Tisa. Ohľadom zákona o vystáňovaní Židov z mája 1942 uviedol, že v ústavnoprávnom výbore robil pripomienky k osnove zákona, aby aspoň všetci poboční príbuzní Židov s výnimkami zostali na Slovensku. Vo výbore, ako aj v pléne SSR sa zdržal hlasovania, respektíve nehlasoval. V deň prijatia zákona o vystáňovaní Židov išiel do kancelárie Združenia exportných sladovní v Bratislave. Tam Židom Helene Meibaumovej, Ervínovi Fleischhackerovi a Šimonovi Pretzermayerovi povedal, že keďže nevedel zabrániť prijatiu zákona, tak sa zriekne mandátu. Všetci menovaní ho prosili, aby to nerobil v ich vlastnom a v židovskom záujme, lebo ako poslanec vždy môže Židom viac pomôcť, ako keby nebol poslancom.³⁴ Táto časť výpovede je mimoriadne dôležitá či už z hľadiska procesu, alebo z hľadiska pohľadu na osobu F. Orlického. Ten Orlický, ktorý v SSR 3. septembra 1940 povedal radikálny prejav vo veci židovskej otázky a bol spravodajcom zákona, ktorý zlegalizoval deportácie Židov do koncentračného tábora, nesúhlasil s deportáciami a snažil sa im zamedziť. Dôležitá je aj okolnosť, že sa chcel

³¹ Istý čas, od úmrtia prvej manželky až po sobáš s druhou manželkou, dostával ako vdovec mesačne 3 500 Ks. SNA, f. Snem Slovenskej republiky (SSR), šk. č. 276. František Orlický – osobný spis.

³² SNA, f. NS, šk. č. 13, Tnľud 27/45. Výpoveď F. Orlického, 21. 1. 1946, s. 3-4.

³³ SNA, f. NS, šk. č. 13, Tnľud 27/45. Výpoveď E. Fleischhackera, 8. 2. 1946.

³⁴ SNA, f. NS, šk. č. 13, Tnľud 27/45. Výpoveď F. Orlického, 7. 2. 1946, s. 2-3.

vzdať mandátu, ale so súhlasom troch rasovo prenasledovaných osôb zostal poslancom, aby miernil protižidovské zákony. Je otázne, do akej miery bola táto okolnosť zohľadnená v procese.

Ako dôkaz, že robil protinemeckú politiku, spomenul prípad, keď mu Dr. Glinda, mestský hospodár, ako vládnemu komisárovi priniesol listy z Berlína, kde Nemci žiadali prenájom mestských pozemkov. Orlický mu nariadil tieto dopisy zničiť a v podateľni neprotokolovať, pričom vyhlásil, že pre Nemcov nemajú žiadne statky.³⁵ Nielen z tejto okolnosti, ale aj z iných výpovedí a dokumentov vyplýva, že F. Orlický nebol germanofilom.

Tretíkrát vypovedal 22. marca 1946 v budove Urologickej kliniky v Bratislave. Táto výpoveď je braná ako dodatok k predchádzajúcej. V tejto výpovedi si spomenul na reč v Dolnej Krupej, kde v politickej škole v roku 1942 povedal: „Ak si sami neusporiadame zásobovanie nášho obyvateľstva, najmä mestského, vypuknú nepokoje a zaiste prídu robiť poriadok Nemci, ktorí všade, kam prídu, zásobujú len seba.“³⁶

Oproti predchádzajúcej výpovedi spomenul, že osnovu vládneho návrhu zákona o vysťahovaní Židov predseda ústavnoprávneho výboru najskôr prideliť Vojtechovi Tvrďemu, ktorý osnovu prevzal, ale neskôr pre zaneprázdnenosť odišiel, a tak predseda výboru osnovu prideliť Orlickému. Okrem toho poznamenal, že sa staval proti vysokým trestným sadzbám v osnovách zákonov, ktoré sa týkali trestných a zásobovacích vecí.³⁷ V. Tvrďý sa vo svojom procese k danej okolnosti nevyjadril, preto sa táto časť výpovede nedá potvrdiť ani vyvrátiť. To, že nesúhlasil s trestnými sadzbami, malo poslúžiť ako poľahčujúca okolnosť pri hodnotení jeho činnosti v SSR.

Svedecké výpovede

Svedkyňa Ludiše Siveková vypovedala na Okresnom súde v Trnave 8. februára 1946.³⁸ Ludiše od marca 1941 veľakrát navštívila obvineného, lebo sa o ňom v Trnave rozprávalo, že je slušný a že je proti Nemcom. Z rozhovorov s obvineným svedkyňa nadobudla presvedčenie, že Orlický je protinemeckého zmysľania a má kladný vzťah k Židom a Čechom. V rokoch 1943 a 1944 svedkyňa žiadala rodinu obvineného o jedlo a šatstvo pre troch francúzskych dôstojníkov, ktorí do Trnavy prišli v roku 1941 ako utečenci. Rodina F. Orlického jej žiadosti vyhovel. Podľa svedkyne jej obvinený už v roku 1942 viackrát hovoril, že čaká Angličanov.³⁹ Výpoveď Ludiše Sivekovej a väčšina iných výpovedí mali v procese poslúžiť na to, aby bol pri vynášaní rozsudku použitý § 6 nar. č. 33/1945 Sb. n. SNR o zmiernení trestu. Z tejto výpovede je najdôležitejšia tá okolnosť, že Orlický pomáhal francúzskym dôstojníkom.

Svedok Viliam Sivek uviedol, že v marci 1939 asi 28 Čechov a Židov, medzi nimi aj svedka, zatkli gardisti. V ten istý deň išla manželka svedka za obvineným, ktorý zakročil

³⁵ SNA, f. NS, šk. č. 13, Tnľud 27/45. Výpoveď F. Orlického, 7. 2. 1946, s. 3.

³⁶ SNA, f. NS, šk. č. 13, Tnľud 27/45. Výpoveď F. Orlického, 22. 3. 1946, s. 4.

³⁷ SNA, f. NS, šk. č. 13, Tnľud 27/45. Výpoveď F. Orlického, 22. 3. 1946, s. 5-6.

³⁸ Ak nie je uvedené inak, aj ostatní svedkovia vypočutí v prípravnom konaní vypovedali 8. februára 1946 na Okresnom súde v Trnave.

³⁹ SNA, f. NS, šk. č. 13, Tnľud 27/45. Výpoveď L. Sivekovej, 8. 2. 1946.

a v neskorých večerných hodinách bol svedok a ďalších šesť Čechov prepustených. Svedok bol opäť zaistený v apríli 1939. Svedkova manželka išla za obvineným, ktorý opäť intervenoval za svedka a ten bol prepustený v ten istý večer. V roku 1943 obvinený pomohol svedkovi získať štátne občianstvo a v roku 1944 vďaka intervencii obvineného získal štátne občianstvo aj syn svedka Vilik. V máji 1944 bol Sivek vyšetrovaný za protištátnu činnosť, keďže každú sobotu chodil s inými antifašistami na chatu pri Trnave, kde počúvali zahraničný rozhlas. Vyšetrovanie bolo ukončené s negatívnym výsledkom, pričom obvinený vypovedal v prospech svedka, ba dokonca sám bol dva alebo tri razy na danej chate.⁴⁰ Pre dokazovanie v procese bola najdôležitejšia tá okolnosť, že Sivek ako človek, ktorý bol počas Slovenského štátu prenasledovaný, potvrdil, že Orlický mu viackrát pomohol, aby nebol internovaný, prípadne vyhostený do Protektorátu.

Svedok Štefan Glinda potvrdil časť výpovede F. Orlického ohľadom listov z Berlína. Ďalej spomenul, že v roku 1942, keď vyšiel zákon o zrušení židovských árend, obvinený ako vládny komisár dal v Trnave navonok rozhodnutie, že nemá námietok, aby židovskí árendátori Pollák a Deutelbaum mohli naďalej spravovať mestské veľkostatky. Avšak kvôli intervencii Alexandra Macha musel toto rozhodnutie zrušiť.⁴¹ Okolnosť sa dá nepriamo potvrdiť na základe uznesení F. Orlického ako vládneho komisára. Najprv spomenutým árendátorom udelil výnimku spod zákona č. 108/1942 Sl. z., avšak o dva týždne udelenie výnimky zrušil.⁴²

Ervín Fleischhacker potvrdil výpoveď obvineného ohľadom účastín firmy Treumann, ktoré Orlický ešte pred príchodom Červenej armády odovzdal riaditeľovi Slovenskej banky v Trnave. Obvinený dostával diéty od firmy len za skutočne vykonanú prácu, keďže F. Orlický bol úradujúcim predsedom a právnym zástupcom firmy. Zároveň obvinený chránil majiteľa firmy Oskara Treumanna pred deportáciou. Obvinený pred deportáciou chránil aj svedka. Raz sa svedok so svojou rodinou na jeden týždeň skryl do pivnice v podniku Treumann, pričom obvinený o úkryte vedel a donášal mu správy. V auguste 1944 obvinený svedka aj s rodinou odviezol do Cífera, kde ho ukryl u jednej rodiny a dal mu 30 000 Ks. Obvinený pomáhal aj babke svedka Regine, ktorej do Pezinka posielal mesačne 4 000 Ks.⁴³

V roku 1942, keď sa začali deportácie, sa svedok obrátil na obvineného, aby išiel do Bratislavy intervenovať za Židov. Preto šiel obvinený so svedkom na súkromný byt Izidora Kosa. Svedok videl, ako Orlický búchal na stôl, že sa hanbí, že je Slováč kvôli prevádzaniu deportácií a že keď už chcú, aby Židia pracovali, tak nech pracujú na regulovaní rieky Váh, ale nech zostanú na Slovensku. Svedok vypovedal o okolnostiach prijímania zákona o vysťahovaní Židov. Keď sa svedok obvineného pýtal, prečo ide zákon zreferovať, povedal, že ho bude lepšie referovať, ako by ho mal dostať niekto iný a že sa pokúsi presadiť rozsiahle výnimky pre Židov. Ohľadom schôdze SSR Orlický povedal,

⁴⁰ SNA, f. NS, šk. č. 13, Tnľud 27/45. Výpoveď V. Siveka, 8. 2. 1946

⁴¹ SNA, f. NS, šk. č. 13, Tnľud 27/45. Výpoveď Š. Glindu, 8. 2. 1946.

⁴² ŠA TT, f. Mestský úrad Trnava, šk. č. 35. Rozhodnutia vládneho komisára, 1942.

⁴³ SNA, f. NS, šk. č. 13, Tnľud 27/45. Výpoveď E. Fleischhackera, 8. 2. 1946.

že sa bil za vsunutie zmiernení do zákona, ale nemohol ich presadiť pre protižidovské direktívy Vojtecha Tuku. Svedok tiež potvrdil, že obvinený sa chcel zriecť mandátu.⁴⁴ Táto výpoveď bola pravdepodobne najdôležitejšou z výpovedí v prípravnom konaní. Jednak potvrdila zásadné skutočnosti týkajúce sa arizácie firmy Treumann a prijímania zákona o vysťahovaní Židov. Navyše spomenul aj to, že sa Orlický snažil všemožne zastaviť deportácie Židov do koncentračných táborov a že Židom aj materiálne pomáhal.

Ján Válek bol poslaný svedčiť za MNV v Trnave. Keď sa členovia MNV dozvedeli, že budú vypovedať vo veci F. Orlického, mali poradu, aby zistili, akých fašistických činov sa dopustil. Všetci sa zhodli, že proti nemu nemajú čo povedať. Naopak, zhodli sa, že obvinený bol protinemeckého zmysľania, pomáhal Židom a pomáhal aj Čechom pri získaní štátneho občianstva a správal sa voči nim korektné.⁴⁵ V tomto prípade išlo o dôležité svedectvo vzhľadom na to, že demokratmi, ako aj komunistami bola zhodnotená činnosť Orlického ako vládneho komisára Trnavy a nezistili žiadny závažný čin, za ktorý by mohol byť súdený. Orlický ako vládny komisár mal prejavy pri rôznych príležitostiach. Tomuto aspektu sa MNV pravdepodobne nevenovalo. Tým však dokazovanie nijako neutrpelo, keďže Orlický sa priznal k tomu, že v Trnave mal prejavy.

Výpoveď Jozefa Slezáka ml. je mimoriadne zaujímavá vzhľadom na postoj obvineného. Preto bude citovaná celá výpoveď svedka: „Protiv obvinenému neviem nič svedčiť. Raz z môjho bytu telefonoval v noci Dr. Kosovi do Bratislavy, aby zariadil zamedzenie chytania Židov na Slovensku, čo on sľúbil, že to zariadi. Obvinený sa choval k Židom veľmi slušne aj k Čechom, pohyboval sa v českej spoločnosti. Od Nemcov mal obvinený veľký strach a stále sa bál, že prídu pre neho Gestapáci a to už od začiatku Slovenského štátu.“⁴⁶ Časť výpovede ohľadom vzťahu k Židom a Čechom fakticky potvrdili nielen svedecké výpovede uvedené v tejto práci, ale aj iné výpovede svedkov v práci neuvedené, napríklad výpoveď Ľudovíta Kukuru, Michala Pavloviča, Juraja Vyskočila, Rudolfa Tohlta a iných,⁴⁷ pričom posledný menovaný potvrdil aj to, že Orlický sa obával gestapa.

Šimon Pretzelmayer uviedol, že v roku 1942 bol s inými, asi deväťdesiatimi Židmi, zavretý v Ústredni Židov v Trnave. Obvinený ich pomohol vyslobodiť. Svedok to usudzoval na základe toho, že ešte skôr, než preňho prišiel gardista, prišiel za ním obvinený, že aby sa nebál, že bude prepustený a v ten istý deň bol prepustený aj svedok, aj ostatní Židia.⁴⁸ Táto okolnosť sa bližšie nedá potvrdiť, keďže ide o domnienku svedka, že ho Orlický pomohol vyslobodiť.

Svedkyňa Elena Meibaumová vypovedala 21. februára 1946 na Úrade obžalobcu pri Národnom súde. Svedkyňa potvrdila skutočnosti ohľadom prijímania zákona o vysťahovaní Židov, ktoré vo svojej výpovedi uviedol svedok Fleischhacker. Tiež uviedla, že vždy, keď sa na schôdzi Združenia exportných sladovní v Bratislave (obvinený bol jeho predsedom) rokovalo o zvyšovaní mzdy robotníkov v sladovni, Orlický sa vždy zastával

⁴⁴ SNA, f. NS, šk. č. 13, Tnľud 27/45. Výpoveď E. Fleischhackera, 8. 2. 1946.

⁴⁵ SNA, f. NS, šk. č. 13, Tnľud 27/45. Výpoveď J. Váleka, 8. 2. 1946.

⁴⁶ SNA, f. NS, šk. č. 13, Tnľud 27/45. Výpoveď J. Slezáka ml., 8. 2. 1946.

⁴⁷ SNA, f. NS, šk. č. 13, Tnľud 27/45. Výpovede uskutočnené 8. 2. 1946 na Okresnom súde v Trnave.

⁴⁸ SNA, f. NS, šk. č. 13, Tnľud 27/45. Výpoveď Š. Pretzelmayera, 8. 2. 1946.

robotníkov. Svedkyňa mala ako úradníčka Združenia od Ústredného hospodárskeho úradu určený plat iba 1 500 Ks. Napriek tomu jej obvinený dával vyššiu mzdu. Keď sa svedkyňa koncom roka 1944 ukrývala v Bratislave, obvinený jej poslal 10 000 Ks.⁴⁹ Aj táto výpoveď ukazuje postoj Orlického k Židom.

Dominik Drgoň vypovedal 19. marca 1946 na Úrade obžalobcu pri Národnom súde. Vo svojej výpovedi okrem iného uviedol, že už v roku 1939 ho chcela HG dať internovať v Ilave, ale vďaka obvinenému sa tak nestalo. Svedok spomenul aj otázku investičných prác v Trnave. Tieto práce boli pripravované už počas prvej ČSR, ale pre vývoj udalostí neboli začaté. Orlický ako vládny komisár žiadal financie od bratislavskej vlády, pričom peniaze dostal. Z týchto peňazí boli v Trnave vystavané kanalizácia a vodovod a asfaltované cesty. Z mestských peňazí si chcela HG postaviť svoj dom, ale obvinený to zamietol.⁵⁰

Okolnosti uvedené vo výpovedi čiastočne potvrdzuje Orlický vo svojich spomienkach. Počas vládneho komisárstva bola vykonaná regulácia Trnávky, vybudovaná kanalizácia, avšak dokončenie vodovodu prekázala vojnová situácia. Bola len vytvorená vodovodná sieť a prípojky do domov.⁵¹

Listinné dôkazové materiály

V spise sa nachádza väčšie množstvo listinných dôkazových materiálov. Ako prvý bude spomenutý poslanecký spis obvineného. Z neho sa možno dozvedieť informácie, ktoré neodznali v prípravnom konaní. Napríklad F. Orlický neuviedol, že bol členom správnej rady Domového a lesného priemyslu, úč. spol., v Trnave. Žiaľ, nie je známe, aký mal príjem z danej spoločnosti. V spise sa nachádza aj žiadosť Župného úradu v Bratislave z júna 1940 o súhlas SSR s policajným stíhaním Orlického pre priestupok o ochrane domáceho trhu práce. Toho sa mal obvinený dopustiť tým, že ako nútený správca chemickej továrne J. Pálffyho v Smoleniciach zamestnával cudzinca Nikolaja Jeffenova bez pracovného povolenia. SSR v danej veci rozhodol 24. septembra 1940, pričom nesúhlasil so stíhaním Orlického.⁵²

V súdnom spise sa nachádza aj zoznam prejavov, ktoré mal Orlický v snemovni.⁵³ V zozname⁵⁴ sú vyznačené tieto zasadnutia snemu: 4. júl 1940 – reč o vládnom návrhu zákona o dočasnej úprave exekúcií a konkurzov, zavedených na návrh Židov; 3. september 1940 – reč k vládnomu návrhu zákona o výkupe nehnuteľností na exekučnej dražbe Židmi kúpených (reč v rozprave); 23. október 1940 – reč o vládnom návrhu zákona o civilnej

⁴⁹ SNA, f. NS, šk. č. 13, Tnľud 27/45. Výpoveď E. Meibaumovej, 21. 2. 1946.

⁵⁰ SNA, f. NS, šk. č. 13, Tnľud 27/45. Výpoveď D. Drgoňa, 19. 3. 1946.

⁵¹ SNA, f. Jozef Marián Kirschbaum (J. M. K.), šk. č. 33. Korešpondencia s O. Orlickou, Spomienky F. Orlického, s. 12-15.

⁵² SNA, f. NS, šk. č. 13, Tnľud 27/45. Osobný spis F. Orlického.

⁵³ Dokument neobsahuje zoznam všetkých rečí F. Orlického v pléne SSR. Orlický mal v snemovni celkovo 74 rečí na 47 zasadnutiach SSR, z toho 72 rečí mal ako spravodajca návrhov zákonov a dve reči mal v rozprave k zákonom, ktorých nebol spravodajcom. Počet je získaný na základe stenozáznamov dostupných online: <https://www.nrsr.sk/dl/Search/Result>.

⁵⁴ SNA, f. NS, šk. č. 13, Tnľud 27/45. Zoznam rečí F. Orlického v snemovni.

protileteckej obrane; 10. december 1940 – reč o vládnom návrhu zákona o Slovenskom leteckom zbore; 22. júl 1941 – reč o vládnom návrhu zákona o zvýšenom trestaní činnosti, podvracajúcej štátny spoločenský alebo hospodársky poriadok za brannej pohotovosti štátu; 15. máj 1942 – reč o vládnom návrhu ústavného zákona o vystaňovaní Židov; 27. október 1944 – reč o vládnom návrhu ústavného zákona o splnomocnení meniť ústavné zákony a o rozšírení nariaďovacej právomoci za brannej pohotovosti štátu.

Pri analýze týchto prejavov je možné dôjsť k dvom dôležitým záverom. Prvým je, že vo väčšine týchto prejavov Orlický okrem vecných pripomienok k návrhom zákonom otvorene propaguje protižidovskú a protikomunistickú politiku Slovenského štátu. Preskúmanie Orlického prejavov v SSR poslúžilo obžalobcovi, aby ho mohol obžalovať podľa § 2 písm. d nar. SNR č. 33/1945 Sb. n. SNR. Druhým záverom je, že tie vládne návrhy zákonov, ktoré sú vyššie uvedené a Orlický bol ich spravodajcom, boli vo väčšej či menšej miere upravené. Najvýraznejšie je to možné vidieť na zákone z 15. mája 1942, kde bola vládna osnova významne prepracovaná, prípadne na zákone z 22. júla 1941, v rámci ktorého ústavnoprávny výbor odmietol trest smrti.

Ďalším dôkazovým materiálom sú relácie stanic NB z obcí okresu Trnava, kde mal Orlický prejavy. Z relácií je najdôležitejšia relácia stanice NB v Kerestúroch, v ktorej je uvedené, že obvinený mal vo februári 1943 rečniť na politickej škole HSLS vo Farkašine. V reči vyzýval roľníkov, aby vo veľkej miere prispievali na verejné zásobovanie a vychvaľoval v nej Nemcov. Obsah reči mal potvrdiť Ján Bohunický.⁵⁵ Vzhľadom na Orlického politický profil je otázne, či v prejave vôbec predniesol dané výrazy.

Zaujímavým dokumentom je charakteristika obvineného nájdená v Karmasinovom archíve. Nachádzajú sa v nej informácie o jeho skutkoch, ktoré gardisti a Nemci kritizovali. Podľa dokumentu 15. a 16. marca 1939 obvinený protestoval proti zaisteniu automobilov Židov Grossa a Schwitzera, respektíve proti zaisteniu dvadsiatich Čechov a desiatich Židov. V dokumente je kritizované Orlického počínanie, keď v deň prvého výročia vzniku Slovenského štátu ako advokát odišiel zastupovať svojich klientov do Budapešti.⁵⁶ Aj na základe týchto okolností je možné usúdiť, že Orlický nebol stotožnený s pomermi, ktoré panovali v slovenskom štáte a pomáhal rasovo a národnostne prenasledovaným.

Časť dokumentu je venovaná funkciám, z ktorých mal Orlický finančný zisk. Okrem funkcií, ktoré spomenul sám obvinený, sa v dokumente spomínajú aj iné funkcie, ktoré nemusel zastávať počas celej existencie Slovenského štátu. V prvom rade sa spomína, že bol od novembra 1938 správcom majetku grófa Pálffyho v Smoleniciach. Za výkon funkcie dostával 10 000 – 12 000 Ks mesačne. Za právne zastupovanie cukrováru v Trnave dostával 30 000 Ks mesačne. Okrem toho dostával plat aj ako vládny komisár.⁵⁷ Podľa dokumentu obvinený pravidelne hrával hazardné hry v „položidovskej“ kaviarni Thalmeiner v Trnave.⁵⁸

⁵⁵ SNA, f. NS, šk. č. 13, Tnľud 27/45. Relácia stanice NB v Kerestúroch, 2. 4. 1946.

⁵⁶ SNA, f. NS, šk. č. 13, Tnľud 27/45. Charakteristika F. Orlického nájdená v Karmasinovom archíve, s. 1-2.

⁵⁷ Ako vládny komisár dostával plat 1 500 Ks mesačne. SNA, f. SSR, šk. č. 276. František Orlický – osobný spis.

⁵⁸ SNA, f. NS, šk. č. 13, Tnľud 27/45. Charakteristika F. Orlického nájdená v Karmasinovom archíve, s. 2.

Útek do zahraničia a žiadosť o vydanie

Orlický bol pre zdravotné problémy 21. februára 1946 prevezený na urologickú kliniku Štátnej nemocnice v Bratislave.⁵⁹ Napriek tomu, že na klinike bol spolu s ďalšími väzňami strážený príslušníkom NB, v noci z 31. marca na 1. apríla 1946, medzi 23.00 a 5.00, sa mu podarilo z tejto kliniky utiecť.⁶⁰

V novembri 1946 Povereníctvo vnútra informovalo Úrad obžaloby pri Národnom súde, že sa Orlický nachádza v Kremsmünsteri.⁶¹ Po tejto správe veci nabrali rýchly spád a 24. decembra 1946 Národný súd vydal zatykač zostavený obžalobcom pri Národnom súde.⁶² Odpis tohto zatykača bol zaslaný ministerstvu vnútra v Prahe so žiadosťou o jeho zaslanie Úradu československého zástupcu v Komisii spojených národov pre vojnové zločiny, aby tento úrad podal žiadosť o zaradenie Františka Orlického na listinu vojnových zločincov.⁶³ Nie je jasné, či bol Orlický zaradený na danú listinu. V danom prípade ministerstvo spravodlivosti v Prahe informovalo len o tom, že bolo zakročené kvôli vydaniu Orlického z Rakúska.⁶⁴

Obžaloba

Obžaloba bola podaná 22. mája 1947 a František Orlický bol obžalovaný spolu s tromi ďalšími poslancami SSR – Štefanom Danihelom, Vojtechom Tvrdom a Martinom Morháčom. Obžaloba voči Orlickému sa skladala z troch bodov. Prvý bod sa týkal všetkých obžalovaných a hovoril o tom, že všetci dotyční boli zvolení vo voľbách 18. decembra 1938, ktoré sa konali podľa nacistického vzoru, do snemu Slovenskej krajiny (buď priamo za poslancov, alebo za náhradníkov) a zúčastňovali sa na zákonodarnej a legalizačnej činnosti snemu až do zániku Slovenského štátu (okrem Martina Morháča, ktorý bol mandátu pozbavený Štátnou radou v máji 1943 – pozn. autora), pričom boli členmi výborov SSR. Týmto počinaním sa mali dopustiť činu trestného podľa § 2 písm. a nar. č. 33/1945 Sb. n. SNR v znení vyhlášky č. 58/1946 Sb. n. SNR.⁶⁵

Druhý bod sa opäť týkal všetkých obžalovaných. Podľa tohto bodu obžalovaní vo svojich prejavoch v pléne a vo výboroch SSR a na iných miestach sa mali stotožňovať s fašistickou politikou HSLS a režimu. Tým sa mali dopustiť činu trestného podľa § 2 písm. d nar. č. 33/1945 Sb. n. SNR v znení vyhlášky č. 58/1946 Sb. n. SNR.⁶⁶

Tretí bod sa týkal všetkých obžalovaných, okrem Martina Morháča, pričom sa týkal príjmov obžalovaných. Pri každom z obžalovaných podľa tohto bodu bolo uvedené členstvo v správnych radách firiem a celková suma, spolu s poslancekým platom, ktorú ako

⁵⁹ SNA, f. NS, šk. č. 13, Tnľud 27/45. Hlásenie Správy väznice Krajského súdu v Bratislave, 21. 2. 1946.

⁶⁰ SNA, f. NS, šk. č. 13, Tnľud 27/45. Výpoveď E. Hrubšu, 9. 4. 1946.

⁶¹ SNA, f. NS, šk. č. 13, Tnľud 27/45. List Povereníctva vnútra Úradu obžaloby pri Národnom súde, 21. 11. 1946.

⁶² SNA, f. NS, šk. č. 13, Tnľud 27/45. Zápisnica zo zasadnutia Národného súdu, 24. 12. 1946.

⁶³ SNA, f. NS, šk. č. 13, Tnľud 27/45. List Odbočky Štátnej bezpečnosti v Bratislave, 14. 2. 1947.

⁶⁴ SNA, f. NS, šk. č. 13, Tnľud 27/45. List Povereníctva spravodlivosti Národnému súdu, 20. 6. 1947.

⁶⁵ SNA, f. NS, šk. č. 11, Tnľud 14/45. Obžaloba, 22. 5. 1947, s. 1-3.

⁶⁶ SNA, f. NS, šk. č. 11, Tnľud 14/45. Obžaloba, 22. 5. 1947, s. 2-3.

„exponovaní príslušníci HŠLS prijali“. V súvislosti s Orlickým sa spomína členstvo len v správnych radách tých podnikov, ktoré spomenul vo svojej výpovedi, pričom od týchto firiem mal v rokoch 1939 – 1944 celkovo prijať 367 000 Ks. Navyše ako poslanec SSR v tej dobe prijal 240 000 Ks, spolu 607 000 Ks. Tým sa Orlický a ďalší dvaja poslanci dopustili trestného činu podľa § 3 písm. c nar. č. 33/1945 Sb. n. SNR v znení vyhlášky č. 58/1946 Sb. n. SNR.⁶⁷ V tomto bode sa obžalobca dopustil formálnej chyby, keďže aj pri Danihelovi a Tvrdom uvádza ako súhrn poslaneckých plátov 240 000 Ks. Avšak Tvrдый bol poslancom od marca 1939 a Orlický až od novembra 1939, teda nemohli mať rovnaký súhrn plátov ako Danihel, ktorý bol poslancom od januára 1939.

Z odôvodnenia obžaloby je možné sa dozvedieť, že obžalobca pri zostavovaní obžaloby vychádzal najmä z poslaneckých spisov a výpovedí obvinených. S výnimkou Morháča nerozlišoval ani dobu trvania mandátu obžalovaných. Podľa obžaloby všetci obžalovaní boli členmi snemu Slovenskej krajiny, neskôr SSR od januára 1939 do zániku slovenského štátu.

Hlavné pojednávanie a tajná porada

Hlavné pojednávanie sa začalo 5. augusta 1947 v budove Hlavného súdu v Bratislave, Michalská ulica 1, druhé poschodie, č. dverí 73.⁶⁸ Senátu predsedal Jozef Kostka, prísediacimi boli Ľudovít Černo, Július Kukliš, Karol Polakovič, Július Struhár, Karla Konvičková a Vincent Pokojný. Obžalobu zastupoval Pavol Király. Všetci obžalovaní, okrem Orlického, boli prítomní na hlavnom pojednávaní. Obhajcom Danihela a Morháča bol Štefan Král. Vojtecha Tvrdeho obhajoval Ernest Žabkay a Františka Orlického ako obhajca ex offo Matej Vaníček.⁶⁹

V súvislosti s F. Orlickým vypovedalo niekoľko svedkov, ktorí ho vykreslili v pozitívnom svetle a ich výpovede slúžili ako poľahčujúce okolnosti pri vynášaní rozsudku.⁷⁰ Svedok Martin Sokol uviedol, že Orlický bol horlivým členom SSR a dôrazne uplatňoval slovenské stanovisko. Jeho pričinením boli viackrát menené vládne návrhy zákonov. Podľa svedka raz Orlického vyšetroval generálny sekretariát HŠLS a žiadal jeho vyradenie z politického života.⁷¹

Svedka Antona Palkoviča obžalovaný dvakrát zachránil. V roku 1941 podala HG na svedka oznámenie na Generálny sekretariát HŠLS, ale Orlický toto oznámenie roztrhal. Neskôr, v roku 1944, dala HG zaistiť tridsaťšesť osôb, medzi ktorými bol aj svedok, ktorý bol zaistený sedem týždňov. Manželka svedka išla k Orlickému, ktorý prostredníctvom Jána Pöstényiho za dané osoby intervenoval u Štefana Haššika. Vďaka intervencii bolo prepustených tridsaťdva osôb. Podľa svedka mal obžalovaný pozitívny postoj k Povstaniu

⁶⁷ SNA, f. NS, šk. č. 11, Tnľud 14/45. Obžaloba, 22. 5. 1947, s. 2-3.

⁶⁸ SNA, f. NS, šk. č. 11, Tnľud 14/45. Príprava na hlavné pojednávanie vo veci Š. Danihel a spol. na 5. 8. 1947.

⁶⁹ SNA, f. NS, šk. č. 11, Tnľud 14/45. Zápisnica z hlavného pojednávania, 5. – 6. 8. 1947, s. 1.

⁷⁰ Za zmienku stojí, že na hlavnom pojednávaní chcel vypovedať aj Ján Bohunický, ktorý je spomenutý v relácii NB v Kerestúroch. (SNA, f. NS, šk. č. 13, Tnľud 27/45. Relácia stanice NB v Kerestúroch, 2. 4. 1946.) Zo zachovaných spisov nie je jasné, prečo nebol predvolaný.

⁷¹ SNA, f. NS, šk. č. 11, Tnľud 14/45. Zápisnica z hlavného pojednávania, 5. – 6. 8. 1947, s. 17.

a pričínal sa o to, aby rodinám osôb, ktoré boli v Povstaní, bol vyplácaný vyživovací príspevok, prípadne aj zo zimnej pomoci. Keď v rokoch 1943 a 1944 prichádzali do Trnavy francúzski zajatci ušlí z nemeckých pracovných táborov, obžalovaný sa snažil, aby boli tajne odtransportovaní do Maďarska. Podľa svedka obžalovaný ušiel z väznice, aby našiel svoje deti, ktoré jeho svokor odviezol do Rakúska. Našiel ich a pomocou Červeného kríža poslal na Slovensko.⁷²

Podľa svedka Jána Falatha obžalovaný bol orientovaný protinemecky, protifašisticky a pročeskoslovensky. V roku 1940 celé skupiny ľudí u neho počúvali zahraničný rozhlas. V roku 1944 Orlický nahováral svedka, Dr. Benku, majora Juračku a majora Rybára, aby sa zúčastnili Povstania.⁷³

Svedok Ervín Fleischhacker sa pridržel svojej výpovede z prípravného konania a dodal k nej nejaké informácie. Podľa svedka Židia v Trnave nemali lepšieho podporovateľa, ako bol Orlický. Ako príklad uviedol, že keď Žid Treumann, 80-ročný, ochorel, tak ho obžalovaný odviezol na svojom aute do Bratislavy k lekárovi.⁷⁴

Posledným svedkom, ktorý vypovedal v prospech obžalovaného, bol Ján Vido. Vido bol členom ilegálneho miestneho národného výboru. Po jeho prezradení boli na neho podané tri trestné oznámenia a aby sa ako žandár vyhol vojenskému súdu, bol zásluhou Orlického prepustený zo žandárstva. Svedok tak zostal bez práce. Vtedy sa opäť obrátil na Orlického, vďaka ktorému dostal prácu v sladovni Treumann v Trnave.⁷⁵

Na druhý deň hlavného pojednávania, 6. augusta, obhajca Vaníček navrhol doplniť dokazovanie o tom, že Orlický po potlačení Povstania vystavoval nepravé dokumenty, ktoré umožňovali prechod cez nemecké línie na povstalecké územie. Ďalej, že Orlický zachránil Romana Rudolfera a jeho rodinu pred deportovaním. Tieto návrhy boli zamietnuté.⁷⁶ Je zaujímavé, že dodatočné návrhy boli v prípadoch ďalších troch obžalovaných pripustené. Dôvodom bolo pravdepodobne to, že Orlický bol súdený v neprítomnosti.

Po zamietnutí Vaníčkovho návrhu neboli ďalšie návrhy na dokazovanie, preto predseda vyhlásil dokazovanie za skončené. Obžalobca navrhol, aby obžalovaní boli uznaní za vinných podľa obžalobného spisu a potrestaní podľa zákona. Vaníček navrhol oslobodenie obžalovaného F. Orlického. Aj Žabkay a Král navrhovali oslobodenie obžalovaných, ktorých zastupovali. Obžalovaní sa pripojili k návrhom svojich obhajcov.⁷⁷

Po záverečných návrhoch sa uskutočnila tajná porada. V prípade Františka Orlického bol rozsudok ohľadom viny vynesenej jednohlasne. Ohľadom výšky trestu bol rozsudok vynesenej väčšinou hlasov prísediacích Ľudevíta Černu, Karly Konvičkovej, Karola Polakoviča a predsedu, ktorí hlasovali za trest na slobode v trvaní šesť mesiacov trestnice.

⁷² SNA, f. NS, šk. č. 11, Tnľud 14/45. Zápisnica z hlavného pojednávania, 5. – 6. 8. 1947, s. 25-27.

⁷³ SNA, f. NS, šk. č. 11, Tnľud 14/45. Zápisnica z hlavného pojednávania, 5. – 6. 8. 1947, s. 27-28.

⁷⁴ SNA, f. NS, šk. č. 11, Tnľud 14/45. Zápisnica z hlavného pojednávania, 5. – 6. 8. 1947, s. 29-30.

⁷⁵ SNA, f. NS, šk. č. 11, Tnľud 14/45. Zápisnica z hlavného pojednávania, 5. – 6. 8. 1947, s. 30-31.

⁷⁶ SNA, f. NS, šk. č. 11, Tnľud 14/45. Zápisnica z hlavného pojednávania, 5. – 6. 8. 1947, s. 41.

⁷⁷ SNA, f. NS, šk. č. 11, Tnľud 14/45. Zápisnica z hlavného pojednávania, 5. – 6. 8. 1947, s. 41-42.

Prísediaci Vincent Pokojný hlasoval za verejné pokarhanie a prisediaci Július Struhár a Július Kukliš hlasovali za upustenie od potrestania.⁷⁸

Rozsudok

Rozsudkom boli obžalovaní František Orlický a Martin Morháč uznaní za vinných podľa § 2 písm. a a písm. d nar. č. 33/1945 Sb. n. SNR v znení vyhlášky č. 58/1946 Sb. n. SNR, čiže podľa prvého a druhého bodu obžaloby. František Orlický bol odsúdený na šesť mesiacov straty slobody ako hlavný trest, päť rokov straty práva voľby do obcí a konfiškáciu jednej štvrtiny majetku ako tresty vedľajšie. Do trestu straty slobody sa započítala väzba od 6. júla 1945 do 1. apríla 1946, čím sa daný trest považoval za úplne odpykaný. V prípade Martina Morháča súd upustil od potrestania, Štefan Danihel a Vojtech Tvrďý boli oslobodení spod obžaloby.⁷⁹

V odôvodnení sa píše, že František Orlický a Martin Morháč boli uznaní za vinných na základe kolektívnej viny poslancov SSR.⁸⁰ V súvislosti s Orlickým je uvedené, že menovaný sa stal poslancom až 21. novembra 1939, aby nastúpil za iného poslanca. Už táto skutočnosť dokazovala, že sa dostal do SSR ako spoľahlivý člen HSLŠ.⁸¹

Pri výmere trestu pre Orlického Národný súd vzal do úvahy výpoveď Antona Palkoviča, ktorú potvrdili svedkovia Ján Falath, Ervín Fleischhacker a Ján Vido. Tieto výpovede stačili Národnému súdu, aby použil § 6 nar. č. 33/1945 Sb. n. SNR v znení vyhlášky č. 58/1946 Sb. n. SNR o zmiernení trestu, a tak uložil Orlickému trest straty slobody primeraný jeho previneniam. Pre pomoc rasovo a politicky prenasledovaným a tiež pre činnosť, ktorú vyvíjal v prospech Povstania, bol odsúdený iba na trest straty volebných práv do obcí. Konfiškácia majetku bola obmedzená iba na jednu štvrtinu, keďže mal manželku a dve nedospelé deti a tie nemôžu byť postihnuté pre činnosť manžela/otca. V súvislosti s rozsudkom je otáznne, prečo v ňom nie je uvedené, či Orlický bol, alebo nebol oslobodený spod tretieho bodu obžaloby týkajúceho sa neprimeraného obohatenia. Daný bod sa síce nespomína v rozsudku, ale v trestnom liste je uvedené, že bol odsúdený aj za trestný čin podľa § 3 písm. c nar. č. 33/1945 Sb. n. SNR v znení vyhlášky č. 58/1946 Sb. n. SNR. V trestnom liste je možné nájsť aj ďalšiu odlišnosť oproti rozsudku. Kým na základe rozsudku bol Orlický odsúdený na päť rokov straty volebných práv do obcí, na základe trestného listu bol odsúdený na päť rokov straty občianskych práv.⁸²

⁷⁸ SNA, f. NS, šk. č. 11, Tnľud 14/45. Zápisnica z tajnej porady, 6. 8. 1947, s. 1-2.

⁷⁹ SNA, f. NS, šk. č. 11, Tnľud 14/45. Rozsudok, 6. 8. 1947, s. 1-3.

⁸⁰ V tomto prípade sa kolektívna vina opierala o rozsudok s Rudolfom Schwarzom. V rozsudku bol SSR označený za zákonodarný a legalizačný zástoj „profašistického a separatistického režimu“ a už samotné zastávanie poslaneckého mandátu podľa Národného súdu napĺňalo skutkovú podstatu zločinu domácej zrady podľa § 2 písm. d nar. č. 33/1945 Sb. n. SNR bez ohľadu na konkrétnu činnosť v SSR. Poslanec nebol odsúdený podľa kolektívnej viny len vtedy, ak dokázal, že poslancom zostával po dohode s príslušníkmi odboja, aby tak slúžil cieľom odboja. MALATINSKÝ, Michal. *Pred súdom národa? Retribúcia na Slovensku a Národný súd v Bratislave 1945 – 1947*, s. 145-146.

⁸¹ SNA, f. NS, šk. č. 11, Tnľud 14/45. Rozsudok, 6. 8. 1947, s. 4.

⁸² SNA, f. NS, šk. č. 11, Tnľud 14/45. Trestný list F. Orlického.

Proces v periodickej tlači

O eskortovaní F. Orlického na Slovensko priniesol správu denník *Pravda* 13. júla 1945 v článku *Neslávny návrat*. V súvislosti s Orlickým je uvedené, že „... Prišla tiež zásielka gardistov a režimistov z Čiech, a to poslanci Miloš Vančo a Dr. Fr. Orlický...“⁸³ Priamo o súdnom procese vo veci Štefan Danihel a spol. informovali dve periodiká. Dňa 6. augusta 1947 uverejnila *Národná obroda* článok *Danihel, Tvrдый a Morháč pred Nár. súdom*. Týmto článkom čitateľov informovala o tom, čo kládla obžalovaným za vinu obžaloba a priniesla časti z výpovedí dvoch svedkov, ktorí boli podľa článku dôležití: Ján Ursíny a Martin Sokol. Za zmienku stojí, že podľa článku Orlického zastupoval „Dr. Vičánek“.⁸⁴ O jeden deň neskôr vyšiel v tom istom periodiku článok *Oslobodzujúci rozsudok nad poslancami Slovenského snemu*. V článku boli čitatelia informovaní o výsluchu svedkov, ktorí vypovedali v prospech Tvrdeho a Danihela a o rozsudku. Je zaujímavé, že podľa článku Orlický ušiel na neznáme miesto až po prepustení z vyšetrovacej väzby.⁸⁵ Dňa 17. augusta 1947 bol v *Demokratickom týždenníku* uverejnený článok *Bývalí poslanci Danihel a Dr. Tvrдый oslobodení*. Tento článok informuje čitateľov len o rozsudku.⁸⁶

Informácie, ktoré (ne)odzneli v procese Publikačná činnosť a prejavy

František Orlický uviedol, že napísal jeden článok a mimo SSR nemal významnejší prejav. Autorovi práce sa podarilo nájsť nejaké články a prejavy, pri ktorých je spomenuté Orlického meno a ich obsah mohol zaväziť pri vynášaní rozsudku. V *Trnavských novinách* z januára 1939 sa nachádza Orlického článok *Na ceste*. V článku sa píše: „... Faktické prevzatie vládnej moci na Slovensku po 6. októbri 1938 došlo výrazu aj v týchto voľbách (voľby do snemu Slovenskej krajiny 18. decembra 1938 – pozn. autora), ktoré boli vlastne plebiscitom slovenského národa v tom smere, či schvaľuje politiku slovenskej vlády, ktorú táto sleduje po žilinskom memorande. Boli plebiscitom, ktorý bude slovenská história s hrdosťou spomínať... Riešenie (židovskej otázky – pozn. autora) môže byť len konštruktívne, a takým riešením je pripraviť sa svedomite na všetky tie úkoly, ktoré máme v každom odvetví hospodárskej, kultúrnej a inej činnosti na miesto Židov vykonávať my. Slováci, po takejto príprave s úspechom môžeme nahradiť najmä hospodársku funkciu Židov.“⁸⁷

V *Trnavských novinách*, v článku *Trnava oslávila slobodný slovenský štát* je napísané, že na balkóne Mestského domu sa dňa 14. marca 1939 tam prítomným ľuďom prihovorili reprezentanti trnavskej verejnosti, pričom ako prvý sa ujal slova F. Orlický.⁸⁸

V *Trnavských novinách* z 19. marca 1939 je s menom Orlického spojený článok *Po úžasných chvíľach*. V ňom je okrem iného uvedené: „Po úžasných chvíľach plných

⁸³ *Pravda*, roč. 26, 13. 7. 1945, č. 115, s. 3.

⁸⁴ *Národná obroda*, roč. 3, 6. 8. 1947, č. 176, s. 2.

⁸⁵ *Národná obroda*, roč. 3, 7. 8. 1947, č. 177, s. 1.

⁸⁶ *Demokratický týždenník*, roč. 2, 17. 8. 1947, č. 33, s. 2.

⁸⁷ ŠA TT, Zbierka periodickej tlače, *Trnavské noviny*, roč. 2, 1. 1. 1939, č. 1, s. 1.

⁸⁸ ŠA TT, Zbierka periodickej tlače, *Trnavské noviny*, roč. 2, 19. 3. 1939, č. 12, s. 3.

neistoty posledných dní nastal konečne najradostnejší deň slovenského národa. Dňom 14. marcom 1939 zrodil sa samostatný slovenský štát...“⁸⁹ *Trnavské noviny* venovali pozornosť oslavám prvého výročia prijatia Žilinského manifestu. V článku *Oslava 5. – 6. októbra v Trnave* sa píše: „Orlický spomenul, že HSLS si právom činí nárok, aby oslavu 6. októbra ona usporiadala, lebo 6. októbra bola to ona, ktorá v mene slovenského národa týmto manifestom obrátila sa k svetu, ktorá po 20-ročnej porobe pripravila 6. október 1938.“⁹⁰

V Trnave v rokoch 1942 – 1943 vychádzalo periodikum *Trnavský kraj*. Periodikum vydávala Okresná organizácia HSLS Trnava-mesto. Išlo o nepolitický časopis, ktorý sa zaoberal krajoým spravodajstvom. Zodpovedným redaktorom časopisu bol vtedajší predseda organizácie František Orlický.⁹¹ Do tohto periodika napísal článok, ktorý spomínal vo svojej výpovedi. Presný názov článku je *Na cestu*. Najexponovanejšia je asi táto časť článku: „Služba národu a štátu bude najpodstatnejšou úlohou týchto novín, ako je to aj najdôležitejšou úlohou HSLS v tomto širokom rámci bude i úloha služby trnavskému kraju vhodne umiestnená.“⁹² V danom periodiku publikoval ďalšie dva články.

Článok *Sociálna politika v samostatnom slovenskom štáte* vyšiel v máji 1942. V článku sa píše: „Pri objektívnom posudzovaní vidíme, že v minulosti, hlavne za doby Česko-Slov. republiky, toľko sa honosiacej svojou demokraciou a sociálnou spravodlivosťou, panovali na poli sociálneho postavenia najmä robotníkov a nižšie postavených zamestnancov, také pomery, ktoré neboli ozdobou sociálnych pomerov republiky.“⁹³ V auguste 1942 napísal článok *Andrej Hlinka je stále s nami*, v ktorom je uvedené: „(Hlinka)... je však v prvom rade politickým dejateľom, ktorý svojmu národu vymáha právo žiť slobodne, ... aby i vládol sám nad sebou a určoval si podmienky a spôsob celého svojho života sám.“⁹⁴

Členstvo v organizáciách a kritika v dokumentoch

František Orlický poprel členstvo v dvoch organizáciách: Slovensko-nemecká spoločnosť a HG. Avšak členom oboch organizácií bol. Prihlášku do Slovensko-nemeckej spoločnosti si podal 2. marca 1939.⁹⁵ Autor však porovnal tvary písmen na prihláške s tvarmi písmen na iných dokumentoch, ktoré písal Orlický, a tie sa nezhodujú. Je pravdepodobné, že prihlášku Orlického do Spoločnosti podala iná osoba bez vedomia F. Orlického.

Orlický síce poprel členstvo v HG, avšak jeho meno sa spája s jej odbočkou v Trnave. V júli 1938 sa stal jej čestným predsedom, aj keď bezprostredne nevedel o tomto zvolení, keďže v danom čase bol na dovolenke.⁹⁶ Nie je jasné, ako dlho bol v danej funkcii.

⁸⁹ ŠA TT, Zbierka periodickej tlače, *Trnavské noviny*, roč. 2, 19. 3. 1939, č. 12, s. 2.

⁹⁰ ŠA TT, Zbierka periodickej tlače, *Trnavské noviny*, roč. 2, 15. 10. 1939, č. 42, s. 1.

⁹¹ Archív Ústavu pamäti národa, Bratislava (A ÚPN), f. Ústredňa štátnej bezpečnosti (ÚŠB) (fond 209), č. 209-281-73.

⁹² ŠA TT, f. Zbierka periodickej tlače, *Trnavský kraj*, roč. 1, 19. 4. 1942, č. 1, s. 1.

⁹³ ŠA TT, f. Zbierka periodickej tlače, *Trnavský kraj*, roč. 1, 2. 5. 1942, č. 3, s. 1.

⁹⁴ ŠA TT, f. Zbierka periodickej tlače, *Trnavský kraj*, roč. 1, 22. 8. 1942, č. 19, s. 1.

⁹⁵ SNA, f. Deutsche Partei (fond 125), šk. č. 76, č. 125-76-6.

⁹⁶ SOKOLOVIČ, Peter. *Hlinkova garda 1938 – 1945*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2009, s. 47.

V *Trnavských novinách* z januára 1939 sa spomína, že Orlický mal reč k nastúpenej HG.⁹⁷ V dokumente asi z roku 1939 sa spomína, že Orlický bol spravodajským a propagačným veliteľom miestnej organizácie HG v Trnave.⁹⁸

Asi najznámejším dokumentom, v ktorom bol Orlický kritizovaný, je sťažnosť trnavských gardistov adresovaná Alexandrovi Machovi z rokov 1940 – 1941.⁹⁹ V sťažnosti sú Orlickému vytýkané viaceré veci. Napríklad že sa málo venuje mestským záležitostiam, že poradný zbor mesta sa schádza len dvakrát do roka a nie sú v ňom zastúpení Nemci, že pri presťahovaní Židov z určitých ulíc sa Židia mohli usadiť v nových a lukratívnejších bytoch, že udelil domovské právo Židovi Arnoštovi Goldschmiedtovi a i.¹⁰⁰

Orlický v reakcii na danú žiadosť uznal len to, že sa menej venuje mestským záležitostiam, keďže má veľa funkcií. V súvislosti s udelením domovského práva Židovi uviedol, že konal v rámci zákonov. Avšak najzaujímavejšia časť sa týka veci vysťahovania Židov z určitých ulíc. Ako písal Orlický, v danej veci v prvom rade platilo nariadenie Ústredného hospodárskeho úradu (ÚHÚ) o vysťahovaní Židov z ulíc a námestí nesúcich meno po A. Hlinkovi a A. Hitlerovi. Avšak on sa snažil rozšíriť vysťahovanie Židov v novších štvrtiach. Keďže vo veci, ako aj v iných protizidovských opatreniach nemal právomoci, obrátil sa v januári 1941 na ÚHÚ, aby vydal zákaz bývať Židom na niektorých uliciach a námestiach. Po súhlase ÚHÚ a po dohode s okresným úradom Orlický vydal 16. mája 1941 vyhlášku, na základe ktorej bolo Židom v Trnave zakázané prenajímať byty na jedenástich uliciach, jednom námestí a v celej štvrti Horného a Dolného Špiegelsálu, kde boli v danej dobe najmodernejšie byty v meste.¹⁰¹ V dobe začiatku platnosti zákazu na týchto uliciach bývalo 1 309 Židov, čo predstavovalo 53,06 % židovskej komunity v meste.¹⁰²

Z decembra 1940 bolo nájdené hlásenie Ústredne štátnej bezpečnosti týkajúce sa podniku Treumann a aj osoby F. Orlického. Podľa danej správy Orlický nezaplatil nič za podiely vo firme Treumann a okrem týchto podielov dostal 300 000 Ks. Svoj politický vplyv využíva vo veľkej miere. Kto mu nevyjde v ústrety, toho zničí a ešte dostáva pomoc od svojho svokra Michala Konstantina, s ktorým žije v spoločnej domácnosti a ktorý má popredné postavenie vo Freiwillige Schutzstaffel a v Deutsche Partei. Podľa hlásenia si Orlický do zámku v Smoleniciach, ktorého je správcom, povoláva „veľkú spoločnosť“ a asi aj dievčatá, veľmi mladé, neskúsené. Do jeho „nemorálnej siete“ sa mala dostať aj mladá baletka zo Slovenského národného divadla. Svojich hostí si mal Orlický pozývať

⁹⁷ ŠA TT, f. Zbierka periodickej tlače, *Trnavské noviny*, roč. 2, 8. 1. 1939, č. 2, s. 3.

⁹⁸ A ÚPN, f. Hlavné veliteľstvo Hlinkovej gardy (fond 604), č. 604-62-3.

⁹⁹ Celý text sťažnosti dostupný online: <https://trnava.estranky.sk/clanky/k-dejinam-trnavy/1943.-staznost-trnavskych-radikalov-alexandrovi-machovi--hlavnemu-velitelovi-h.g.html>.

¹⁰⁰ SNA, f. Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, šk. č. 1967 Sťažnosť na vládneho komisára mesta Trnavy.

¹⁰¹ SNA, f. Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, šk. č. 1967. Odpoveď F. Orlického na sťažnosť a prílohy k sťažnosti.

¹⁰² SLNEKOVÁ, Veronika. *K osudom židovskej komunity v Trnave v rokoch 1938 – 1945*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2010, s. 173.

aj k Dr. Šuranovi, ktorý býval v tom istom dome a na tom istom poschodí ako Orlický. Tam sa potom „robia orgie a šampanské tečie v potokoch“.¹⁰³

V roku 1941 podal na Orlického a iných členov miestneho výboru HSLS v Trnave sťažnosť Dezider Plecho. Žiaľ, sťažnosť nebola nájdená, preto bude rekonštruovaná na základe odpovede Orlického na ňu a budú uvedené najdôležitejšie body sťažnosti týkajúce sa Orlického. Sťažovateľ vytýkal Orlickému prijímanie Čechov a židovských miešancov do HSLS. Ten sa proti tomu ohradil s tým, že miestna organizácia mala len jedného miešanca ako člena, Štefana Schultza, ktorý dostal prezidentskú výnimku.¹⁰⁴ Ďalej podľa sťažovateľa Orlický pred predstaviteľmi pozemkového úradu vyhlásil, že pri parcelácii židovského majetku nemajú robotníci dostať z neho prídel. Orlický reagoval, že v záujme roľníkov presadil, aby hospodárstvo Šalamona Reicha bolo rozparcelované. Pred predsedom pozemkového úradu Dr. Klinovským tiež vyhlásil, že robotníkom mesto za malý poplatok prenajme niektoré časti nehnuteľností nachádzajúce sa v intraviláne Trnavy.¹⁰⁵

Plecho sa ďalej sťažoval na „rozhárané pomery miestnej organizácie“. Orlický uviedol, že miestna organizácia HSLS hájila svoje záujmy vo veciach pozemkovej reformy a arizácie, ba sám bol protestovať na generálnom sekretariáte HSLS proti tomu, že sa nerešpektuje návrh strany.¹⁰⁶ Navyše, výbor zaslal memorandum Štátnej rade, kde uviedol prípady arizácií, ktoré boli vybavené proti návrhu miestnej organizácie.¹⁰⁷ Plecho kritizoval aj to, že na zákrok generálneho riaditeľa Cukrovaru v Trnave Arnošta Goldschmiedta sa Orlický stal právnym zástupcom tohto cukrovaru. Orlický toto obvinenie odmietol, pričom uviedol, že právnym zástupcom sa stal na odporúčanie Martina Sokola.¹⁰⁸

Sťažovateľ kritizoval Orlického aj v súvislosti so židovskou otázkou. Išlo jednak o to, že v Orlického aute sa v roku 1940 viezli aj Židia Oskar Treumann a Ervín Fleischhacker. Orlický to vysvetlil tak, že členovia správy firmy Treumann boli predvolaní na Obilnú spoločnosť do Bratislavy a keďže povinnosť kázala zbytočne neplytvat' benzínom, išli spoločne v jednom aute.¹⁰⁹ Sťažovateľ tiež uviedol, že úlohou Orlického je hlásať protizidovské učenia. Voči tomuto sa ohradil tým, že Plecho nevystihol postoj HSLS k židovskej otázke, a to, že ju treba riešiť v prvom rade v hospodárskej oblasti.¹¹⁰

Vyššie bola spomenutá škola HSLS vo Farkašine vo februári 1943 a Ján Bohunický. Na konci školy, vo voľnej debate Bohunický kritizoval Orlického, že nádražnú reštauráciu v Trnave dal spolu s ministrom Júliusom Stanom milionárovi Matušovi v Trnave. Ďalej, že keď sú role na predaj, tak sa nedostanú do rúk roľníkov, ale ich pokúpia advokáti.

¹⁰³ A ÚPN, f. ÚŠB (fond 209), č. 209-95-47.

¹⁰⁴ SNA, f. SSR, šk. č. 300, č. 109/943. Odpoveď F. Orlického, s. 2.

¹⁰⁵ SNA, f. SSR, šk. č. 300, č. 109/943. Odpoveď F. Orlického, s. 6.

¹⁰⁶ SNA, f. SSR, šk. č. 300, č. 109/943. Odpoveď F. Orlického, s. 7.

¹⁰⁷ SNA, f. SSR, šk. č. 300, č. 109/943. Odpoveď F. Orlického, s. 17.

¹⁰⁸ SNA, f. SSR, šk. č. 300, č. 109/943. Odpoveď F. Orlického, s. 11.

¹⁰⁹ SNA, f. SSR, šk. č. 300, č. 109/943. Odpoveď F. Orlického, s. 12.

¹¹⁰ SNA, f. SSR, šk. č. 300, č. 109/943. Odpoveď F. Orlického, s. 13.

V neposlednom rade mal kritizovať Orlického, že mal kúpiť svojej manželke kožuch za 100 000 Ks.¹¹¹

Ďalší osud Františka Orlického

Po úteku z nemocnice ho čakala jeho manželka, s ktorou 1. apríla 1946 prekročil rakúske hranice a ubytovali sa v americkej zóne Viedne. Po piatich týždňoch sa presťahovali do bytu v britskej zóne.¹¹² Vďaka falošnej legitimácii sa Orlický spolu s manželkou začiatkom júla 1946 dostal do Kremsmünsteru. Po krátkom čase odišli do Tirolska, do mesta Mayerhofen.¹¹³ Niekedy v roku 1947 sa vrátili späť do Kremsmünsteru. Podľa zistení československých bezpečnostných orgánov z novembra 1947 sa Orlický, vzhľadom na ukončený proces pred Národným súdom, údajne chcel vrátiť do Československa.¹¹⁴ Avšak, podľa spomienok Orlického, už v roku 1946 mal úmysel emigrovať do Kanady.¹¹⁵

V apríli 1948 sa prihlásil na rakúskych úradoch ako utečenec, keďže brat mu z Kanady poslal affidavit na jeho meno, vďaka ktorému mohol Orlický legálnou cestou emigrovať do Kanady. Neskôr sa Orlickému podarilo, aby jeho dvaja synovia prišli z ČSR do Rakúska. 20. septembra 1948 sa spolu s manželkou a synmi nalodili v prístave Bremen-Vegesack, 30. septembra prišli do Halifaxu a 5. októbra 1948 prišli do Calgary, kde sa ubytovali. Orlický si podal prihlášku do Kanadskej slovenskej ligy, pričom predseda zboru v Colemane Štefan Siska mu pomohol nájsť jeho prvú prácu v Kanade. V januári 1949 začal Orlický pracovať v uhoľnej bani v Colemane, kde na rôznych pozíciách pracoval do apríla 1950.¹¹⁶

V apríli 1950 sa s rodinou presťahoval do Harley, kde sa stali pestovateľmi zeleniny. Avšak celú úrodu paradajok zničila choroba a tri štvrtiny úrody uhoriek zase dva mrazy. Po nezdare so zeleninou pracoval mesiac na stavbe haly v Toronte a neskôr mesiac a pol v pivovare O Keefe. V marci 1951 sa s rodinou presťahoval z Harley do Wellandu. V apríli 1951 pracoval v pivovare Brading v Ottawe. Následne sa vrátil do Wellandu, kde krátko pracoval v obchode s nábytkom. Potom pracoval na stavbe nového pavilónu pre General Hospital v Saint Catharines. Je potrebné si uvedomiť, že všetky tieto práce dostal len vďaka svojim známym, ktorí žili v Kanade. Prvú trvalejšiu prácu mal od júla 1951, kedy začal pracovať ako údržbár v obchode so šatstvom vo firme Ross Stores vo Wellande. Keďže jeho syn František začal študovať na univerzite v Toronte, koncom augusta 1956 ho preložili do Toronta k firme A. Bradshaw & Son, kde pracoval najmä v baliacom oddelení.¹¹⁷

Od marca 1961 až do júna 1961 mal na starosti administráciu *Kanadského Slováka*. Od júla do decembra 1961 pracoval u tlačiaru Bingo kariat Tibora Pekaroviča. Od 1. januára

¹¹¹ A ÚPN, f. ÚŠB (fond 209), č. 209-426-89.

¹¹² SNA, f. J. M. K., šk. č. 33, korešpondencia s O. Orlickou, Spomienky F. Orlického, s. 18.

¹¹³ SNA, f. J. M. K., šk. č. 33, korešpondencia s O. Orlickou, Spomienky F. Orlického, s. 20.

¹¹⁴ A ÚPN, f. 1. správa Zboru národnej bezpečnosti (1. S ZNB), č. 11917, správa o exile v Rakúsku: 11/1947.

¹¹⁵ SNA, f. J. M. K., šk. č. 33, korešpondencia s O. Orlickou, Spomienky F. Orlického, s. 21.

¹¹⁶ SNA, f. J. M. K., šk. č. 33, korešpondencia s O. Orlickou, Spomienky F. Orlického, s. 22-26.

¹¹⁷ SNA, f. J. M. K., šk. č. 33, korešpondencia s O. Orlickou, Spomienky F. Orlického, s. 26-28.

1962 do 1. marca 1968 pracoval v *Kanadskom Slovákovi*, kde mal na starosti čítanie kefových odtlačkov, korektúru novín, ich balenie a expedíciu. V roku 1969 po druhýkrát prevzal administráciu *Kanadského Slováka*.¹¹⁸

Okrem toho bol Orlický činný aj v spolkoch. Od novembra 1948 bol členom Kanadskej slovenskej ligy a od januára 1949 bol členom Prvej katolíckej slovenskej jednoty. V týchto spolkoch bol viackrát členom výboru, pričom podľa vlastných slov dával prednosť funkciám, ktoré vyžadovali viac práce, ako tajomník, pokladník a zapisovateľ. Stal sa aj zakladajúcim členom Svetového kongresu Slovákov.¹¹⁹

Okrem toho bol F. Orlický členom exilovej organizácie Slovenskej národnej rady v zahraničí (SNRvZ). Jej členom bol od roku 1950¹²⁰ a mal v nej viacero funkcií. Bol členom politickej rady ako vrcholného orgánu SNRvZ, predsedom administratívnej a právnej komisie a zároveň predsedom odbočky SNRvZ v Kanade.¹²¹ Po vzniku Slovenskej oslobodzovacej rady v roku 1960 sa stal predsedom zastupiteľstva organizácie pre Kanadu.¹²²

František Orlický zomrel v Peterborough v roku 1989.¹²³

Záver

Proces s Františkom Orlickým patril do skupiny procesov, v ktorých boli súdení poslanci SSR. Na Orlického boli podané dve trestné oznámenia. Vo svojich výpovediach sa Orlický sčasti priznal ku skutkom, z ktorých bol obvinený. Počas prípravného konania vypovedalo viacero svedkov, ktorí vnímali obvineného len v pozitívnom svetle. Napriek tomu, že bol členom zákonodarného orgánu autoritatívneho režimu, vo veľkej miere pomáhal Židom, Čechom a Francúzom. Podľa svedeckých výpovedí bol protinemecky orientovaný a počúval ilegálny rozhlas. Dokonca sa chcel zrieknuť poslaneckého mandátu, ale na naliehanie jeho židovských známych tak neučinil. V listinných dôkazových materiáloch sa nachádzal osobný spis poslanca. V súdnom spise sa nachádzal aj zoznam rečí v SSR, kde boli zvýraznené najviac exponované reči obvineného a charakteristika nájdená v archíve Ing. Karmasina.

Celé trestné konanie sa skomplikovalo útekem Orlického do zahraničia. Ide o veľmi neštandardnú vec, keďže sa nestávalo často, že obvinený ujde z väzby ešte počas trestného konania. Na Orlického bol vydaný medzinárodný zatykač až po ôsmich mesiacoch od jeho útoku. Napriek zatykaču nebol vrátený do Československa.

V neskoršej fáze konania, od podania obžaloby až po rozsudok, bola jeho trestná vec spojená s trestnými vecami ďalších troch poslancov – Štefana Danihela, Vojtecha Tvrdého a Martina Morháča. Obžaloba vznesená v máji 1947 sa skladala z troch bodov.

¹¹⁸ SNA, f. J. M. K., šk. č. 33, korešpondencia s O. Orlickou, Spomienky F. Orlického, s. 28-29.

¹¹⁹ SNA, f. J. M. K., šk. č. 33, korešpondencia s O. Orlickou, Spomienky F. Orlického, s. 29.

¹²⁰ SNA, f. J. M. K., šk. č. 33, korešpondencia s O. Orlickou, list z 27. 12. 1950.

¹²¹ A ÚPN, f. 1. S ZNB, č. 10515. Odbočka SNRvZ v Kanade.

¹²² A ÚPN, f. Sekretariát Ministerstva vnútra v Prahe (1939 – 1960), i. č. 187. Činnosť slovenskej emigrácie, s. 5.

¹²³ Geni.com. *František Orlický*. Dostupné online: <https://www.geni.com/people/Franti%C5%A1ek-Orlick%C3%BD/6000000039299400082>.

Prvé dva body sa týkali členstva v SSR a propagovania fašistických ideí. Tretí bod sa týkal vysokých príjmov, ktoré mali vďaka svojmu politickému vplyvu. Svedkovia, ktorí vypovedali na hlavnom pojednávaní, v podstate potvrdili, že obžalovaný pomáhal Čechom, Židom a antifašistom. Táto pomoc mala vplyv aj na výšku trestu. Orlický bol uznaný za vinného na základe kolektívnej viny poslancov SSR, ale bol odsúdený len na šesť mesiacov straty slobody. Je potrebné si uvedomiť, že v praxi Národného súdu obžalovaní, ktorí boli súdení v neprítomnosti, dostávali vyššie tresty. Je preto otázne, aký by bol rozsudok, ak by Orlický neušiel do zahraničia.

V procese nebola vzatá do úvahy Orlického publikačná činnosť na regionálnej úrovni, ani niektoré jeho prejavy, ktoré mal v Trnave. Na druhej strane, počas slovenského štátu viacerí kritizovali jeho činy. Stále sa však pridržiaval idey o nahradení Židov árijcami v hospodárskej oblasti a sám presadzoval záujmy miestnej organizácie HSL'S ohľadom arizácií. Po úteku z väznice ušiel do Rakúska, kde bol dva roky a žil na rôznych miestach. V roku 1948 emigroval do Kanady. V pracovnej otázke nastala preňho veľká zmena. Kým predtým dvadsať rokov pracoval ako advokát, potom musel vykonávať ťažké manuálne práce. Až neskôr sa zamestnal v *Kanadskom Slováckovi*, kde mal na starosti vydávanie tohto periodika. Okrem toho bol aktívnym členom krajských spolkov a exilových organizácií.

Zoznam použitých prameňov a literatúry

Archívne pramene

Archív Ústavu pamäti národa, Bratislava, f. 1. správa Zboru národnej bezpečnosti; f. Hlavné veliteľstvo Hlinkovej gardy (fond 604); f. Sekretariát Ministerstva vnútra v Prahe (1939 – 1960); f. Ústredňa štátnej bezpečnosti (fond 209)

Slovenský národný archív, Bratislava, f. Deutsche Partei (fond 125); f. Jozef Marián Kirschbaum; f. Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky; f. Národný súd; f. Snem Slovenskej republiky

Štátny archív Bratislava, f. Okresný ľudový súd v Bratislave

Štátny archív Trnava, f. Mestský úrad v Trnave, f. Zbierka periodickej tlače

Dobové periodiká

Demokratický týždenník, 1947

Národná obroda, 1947

Národná obroda, 1947

Pravda, 1945

Literatúra

KAMENEC, Ivan. *Po stopách tragédie*. 2. vydanie. Bratislava : Premedia, 2020.

MALATINSKÝ, Michal. *Pred súdom národa? Retribúcia na Slovensku a Národný súd v Bratislave 1945 – 1947*. Bratislava : Post Scriptum, 2019.

PODOLEC, Ondrej. *Prvý slovenský parlament. Snem Slovenskej republiky a jeho legislatívna činnosť*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2017.

RAŠLA, Anton. *Ludové súdy v Československu po 2. svetovej vojne ako forma mimoriadneho súdnictva*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1969.

SLNEKOVÁ, Veronika. *K osudom židovskej komunity v Trnave v rokoch 1938 – 1945*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2010.

SOKOLOVIČ, Peter. *Hlinkova garda 1938 – 1945*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2009.

SOKOLOVIČ, Peter. *Trnava v rokoch 1938 – 1948. Štúdie a dokumenty*. Vlastným nákladom, 2021.

Internetové databázy

<https://www.geni.com>

<https://www.nrsr.sk>

Bc. Ivan Nociar
Katedra slovenských dejín, Filozofická fakulta Univerzity Komenského
Gondova 2
811 02 Bratislava, Slovakia
nociar18@uniba.sk

TÉMA

**100 ROKOV OD NARODENIA
RICHARDA MARSINU**

Profesor Richard Marsina ako popredný slovenský medievista

Jozef Meliš

MELIŠ, Jozef. Professor Richard Marsina as a Leading Slovak Medievalist. In *Historický zborník*, Vol. 33, 2023, No. 2, pp. 143-154.

Abstract: The article analyzes the most important topics of medieval history that Richard Marsina dealt with. His research and historical work, R. Marsina directed in the intentions of his teacher Daniel Rapant to confirm the legitimacy of the existence of Slovak history. R. Marsina's main focus was the history of settlements – to scientifically map the subject of research of Slovak history – the Slovak people. His second focal point was the history of towns. The article focuses on the terminological problem of the word “town”, how the term “town” was perceived by R. Marsina, and how he used it in his works. The third significant area that R. Marsina dealt with was the editions of sources. Every advanced historiography needs its source editions, the selection of which must be based on the current needs of historical science. In this article the emphasis is mainly on the early editing works by R. Marsina and on the methodology source of editing medieval sources. The last topic dealt with are the syntheses of Slovak history. The contribution traces how R. Marsina got to writing his first synthetic text on medieval Slovak history and what other activities he carried out in the field of drafting syntheses of Slovak history. The factual knowledge drawn from the published texts by R. Marsina and from archival documents is supplemented by Marsina's personal memories, which he shared with the author of the article.

Keywords: medieval studies; Slovak history; Richard Marsina; editing sources; Historical Institute of the Slovak Academy of Sciences.

Richard Marsina je právom považovaný za jednu z najvýznamnejších osobností slovenskej medievistiky a historiografie vôbec. Vďaka prísnej sebadisciplíne, dobrej pamäti, analytickým schopnostiam, organizačnému talentu a zmierlivému prístupu dokázal priniesť slovenskej spoločnosti bohaté ovocie svojej tvorivej činnosti, spájať sily slovenských historikov a odovzdávať svoje vedomosti mladším kolegom a študentom.

Cieľom predkladaného príspevku je priblížiť hlavné motivácie R. Marsinu v jeho historickej práci a základné oblasti výskumu slovenských stredovekých dejín, ktoré sú markantné v jeho dielach. Faktografické informácie sú čerpané predovšetkým z publikovaných prác R. Marsinu a z fondov Archívu Slovenskej akadémie vied v Bratislave, pričom sú obohatené o jeho osobné spomienky, ktoré som mal možnosť nazhromažďovať počas desiatich rokov úzkej spolupráce s ním.

Jedným z hybných motorov húževnatej práce profesora Marsinu bol hlboký záujem o minulosť spojený s radosťou z odkrývania nepoznaného. Zvedavosť po objasňovaní

minulosti ho sprevádzala do posledných chvíľ jeho života. Debata na historické témy vždy rozšírila jeho pohľad a naštartovala analytické myslenie. Hľadanie odpovedí na otázky minulosti však nebolo u profesora Marsinu samoučelnou zábavou, ktorá ho naplňala pocitom sebarealizácie. Smerovalo k vyššej hodnote – k potvrdeniu opodstatnenosti existencie slovenských dejín a k budovaniu tejto vedeckej disciplíny. Teda nie dejín Slovenska, ktoré sa vymedzujú teritoriálne podľa rozsahu súčasného Slovenska. Ako medievistovi mu záležalo na takom rozlišovaní, pretože na rozdiel od iných historiografií netvorilo Slovensko pred rokom 1918 územno-správne vyčlenené územie, ktoré by ako celok bolo predmetom záujmu slovenskej historiografie.¹ S pojmom slovenské dejiny je preto úzko spojená problematika objasnenia otázky etnogenézy Slovákov, svojbytnosti či kultúrnej vyspelosti slovenského etnika, respektíve kontinuálnych predkov dnešných Slovákov. V intenciách Daniela Rapanta rozvíjal R. Marsina tézu o tom, že predmetom dejín môže byť štát a národ. Keďže sa v prípade Slovenska nedá hovoriť o dejinách štátu, je treba chápať ako nositeľa slovenských dejín slovenský národ.²

Kresťanské korene R. Marsinu značne formovali jeho pohľad na dejiny. Prejavovali sa v jeho záujme o dejiny cirkvi, ktorá zohrala nezastupiteľnú úlohu v dejinách Slovákov. Ako sám hovoril, v období stredoveku nie je možné položiť striktnú hranicu medzi profánne a cirkevné. Cirkev a spoločnosť boli úzko previazané, cirkevné inštitúcie plnili úlohy aj svetského charakteru. Na druhej strane jeho publikované práce o pôsobení cirkevných inštitúcií v stredoveku, ale aj v novoveku nevyplývali len z púheho záujmu o jej profánnu činnosť, ale smerovali k vyjadreniu dôležitosti cirkvi ako duchovnej inštitúcie pre naše dejiny, ako dôkaz kultúrnej vyspelosti. Samostatnú rolu v tejto otázke zohrávalo pre profesora Marsinu Nitrianske biskupstvo. Nasvedčujú tomu štúdie k danej téme a predovšetkým viacročné dielo *Diplomatár nitrianskeho biskupstva*. Jedným z cieľov vydania tohto diela bolo dokázať dôležitosť Nitrianskeho biskupstva pre naše dejiny. Rok 880 nebol počiatkom vstupu do kultúrneho sveta, ale len dôkaz, že vyspelá infraštruktúra potrebná pre zriadenie biskupstva tu bola prítomná už pred týmto rokom.³

Toto sú ideové základy, na ktorých profesor Richard Marsina budoval svoje dielo. Pozrime sa bližšie na štyri základné vedecké okruhy v jeho tvorbe.

Dejiny osídlenia

Dejiny osídlenia boli dôležitou, no nie najstaršou témou publikovaných príspevkov Richarda Marsinu. Istotne ide o nosnú tému, ktorá sa vyskytuje medzi jeho dielami počas celého odborného pôsobenia. Téma dejín osídlenia mala v diele profesora Marsinu svoje miesto hlavne z dvoch dôvodov. Prvým dôvodom bolo pokračovanie v diele jeho učiteľa profesora Daniela Rapanta, ktorý bol neochvejným zástancom dokazovania

¹ MARSINA, Richard. Listiny a ich význam pre výskum osídlenia. In *Historické štúdie*, roč. 11, 1966, č. 1. s. 43.

² MARSINA, Richard. Tvorca koncepcie slovenských dejín. In MARSINA, Richard. *Historik Daniel Rapant – život a dielo (1897 – 1988 – 1997)*. Martin : Vydavateľstvo Matice slovenskej, 1998, s. 23.

³ MARSINA, Richard. Založenie a oneskorené obnovenie Nitrianskeho biskupstva. In BENKOVÁ, Eva – PÚČIK, Marek. *Ingenii laus*. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 2017, s. 70.

osídlenia Slovenska v stredoveku vo väčšej miere, než to pripúšťal profesor Václav Chaloupecký prostredníctvom prác svojich a svojho žiaka Alexandra Húščavu. Metodológiu interpretácie stredovekých prameňov vypracovanú profesorom Rapantom R. Marsina ďalej aplikoval a rozvíjal. Druhým dôvodom bolo chápanie výskumu osídlenia ako kľúčového pre slovenské dejiny, ktoré nie sú dejinami štátu, ale dejinami národa.⁴ Na území dnešného Slovenska žila v 11. – 12. storočí prevažná väčšina predkov dnešných Slovákov. Význam výskumu osídlenia je pre nás „omnoho dôležitejší ako u mnohých iných národných dejín, lebo to, čo dnes voláme Slovenskom, v dávnejšej minulosti nikdy netvorilo politicky alebo administratívno-organizačne samostatný útvar“.⁵ Sám sa zaoberal osídlením hornej Trenčianskej stolice pred tatárskym vpádom (1964), osídlením Gemera (1991, 1994, 1996), syntetickému pohľadu na dejiny osídlenia Slovenska (1982, 1984, 1995) a po metodologickej stránke významom stredovekých listín pre dejiny osídlenia (1966, 1976). V metodológii upozorňoval na to, že absencia listinnej zmienky o osídlení neznamená jeho nejestvovanie.⁶ Nástrahami smerujúcimi k chybným záverom v oblasti dejín osídlenia je nesprávne stotožňovanie prvej známej písomnej zmienky s rokom vzniku osídlenia, čo zároveň vedie k nedostatočnej interpretácii prameňa a k jeho neuspokojivému vyťaženiu.⁷ Pri téme dejín osídlenia zásadne korigoval Györgya Györffyho, ktorý pri odhadovaní počtu obyvateľov Uhorského kráľovstva do štrnásteho storočia⁸ vychádzal z mylnej predstavy o rozsahu a hraniciach Nitrianskeho biskupstva.⁹ Korigovaním východiskových podkladov pre výskum dokázal R. Marsina Györffyho metódou hustejšie osídlenie severného Slovenska než sa dovtedy predpokladalo. Zároveň si však uvedomoval, že sumarizáciou počtu sídiel získavame len informáciu o hustote sídiel, no nie o hustote osídlenia v zmysle počtu obyvateľov. Zvlášť pre obdobie pred druhou štvrtinou štrnásteho storočia slúži počet sídiel ako pomôcka pre hypotetický odhad počtu obyvateľov.¹⁰ Generalizovanie vo výskume dejín osídlenia vedie k pokrivenému pohľadu na minulosť. Richard Marsina bol presvedčený, že vo výskume dejín osídlenia je nutná presná diferenciácia a vychádzanie z hodnovernej pramennej základne.¹¹ Pod výrazom „presná diferenciácia“ myslel správne rozlišovanie významu termínov použitých v prameňoch. Predovšetkým ide o termín *terra*, ktorý neznamená neosídlené územie, ba dokonca neznamená neosídlenosť ani vtedy, ak je sprevádzaný výrazmi ako *vacua* alebo *habitoribus omnino destituta*, čo v prvom prípade môže naznačovať vlastnícky

⁴ MARSINA, Richard. Tvorca koncepcie, s. 23.

⁵ MARSINA, Richard. Listiny a ich význam, s. 43.

⁶ MARSINA, Richard. Listiny a ich význam, s. 46; MARSINA, Richard. O interpretácii začiatkov, kontinuity a hustoty osídlenia. In *Zborník Slovenského národného múzea 70 – História*, roč. 16, 1976, s. 270.

⁷ MARSINA, Richard. Listiny a ich význam, s. 46.

⁸ GYÖRFFY, György. Einwohnerzahl und Bevölkerungsdichte in Ungarn bis zum Anfang des XIV. Jahrhunderts. In *Studia historica Academiae Scientiarum Hungaricae (42)*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1960, s. 163-193.

⁹ MARSINA, Richard. O počte a hustote obyvateľstva v Uhorsku do počiatku 14. storočia. In *Historický časopis*, roč. 9, 1961, č. 4, s. 628.

¹⁰ MARSINA, Richard. O interpretácii začiatkov, s. 272.

¹¹ Archív Slovenskej akadémie vied, Bratislava (A SAV), f. Riadiace orgány I, šk. 2831. Správa zo zahraničnej služobnej cesty Marsina – NSR, 2. – 8. 4. 1989.

právnou neobsadenosť a v druhom prípade môže ísť o prechodnú neosídlenosť.¹² Zásluhy o bádanie dejín osídlenia nekončia u profesora Marsinu vypočítaním publikácií, ktoré o tejto téme napísal. K bádaniu dejín osídlenia priviedol aj viacerých svojich žiakov, ktorí významne či už explicitne, alebo implicitne doplnili mozaiku vedomostí o danej problematike (napríklad Ján Beňko, Ján Lukačka alebo Vladimír Rábik).

Dejiny miest

Profesor Marsina sa k výskumu dejín miest dostal cez svoju „rodnú“¹³ Žilinu, ktorej venoval jedny zo svojich prvých prác¹⁴ a táto téma ho sprevádzala až do najzrelších rokov jeho pôsobenia. Vo výskume mestských komunít videl jednu z ciest pre vystihnúť najstarších emancipačných snáh Slovákov. Preto sa aj zaoberal výskumom etnicity miest. Zároveň vnímal mestá ako dôležitú hospodársku a politickú súčasť stredovekého Uhorského kráľovstva. Ako diplomatik sa viackrát zameril na výskum najstarších mestských privilégií. Jeho práce položili základy pre klasifikáciu stredovekých miest na Slovensku. Vystihnúť a opísať presný proces vzniku miest nie je možné. Samotné mestské privilégiá sú len jednou z viacerých charakteristík stredovekého mesta a nie je úplne jednoduché položiť jasnú hranicu medzi mesto a „nemesto“, pretože pretvorenie osídlenia na jednom a tom istom mieste na mesto predstavuje proces.¹⁵ Ani správna funkcia mesta nepatrila podľa neho k podstate stredovekého mesta, pretože väčšinou buď predchádzala vznik mesta, alebo sa vytvorila postupne v už vniknutom meste. „Stredoveké mesto treba chápať ako prostredníka a realizátora výmenného procesu na základe tovarovo-peňažných vzťahov.“¹⁶ Táto výmena prebiehala na trhoch, pričom privilégiá udeľované obyvateľom trhových stredísk – miest od trinásteho storočia mali umožniť „intenzívnejšie rozvinutie sprostredkovateľskej činnosti pri tovarovo-peňažnej výmene a aj pri remeselnej produkcii, ktorá sa od tých čias sústreďovala tiež v mestách“.¹⁷ Profesor Marsina sa vo svojich dielach zároveň snažil načrtnúť základné charakteristiky výsadných miest a ich kategorizáciu.¹⁸

V otázke kategorizácie by sme sa pristavili pri termíne mestečko. R. Marsina sa primárne venoval stredovekým mestám od najstarších čias do konca trinásteho storočia.

¹² MARSINA, Richard. Osídlenie Hornej Trenčianskej pred tatárskym vpádom. In *Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského – Historica*, roč. 15, 1964, s. 49.

¹³ Hoci sa Richard Marsina narodil v Šahách, svoje detstvo prežil v Žiline a k tomuto mestu pestoval úzky vzťah až do svojej smrti.

¹⁴ MARSINA, Richard. Silesiaca v žilinskom mestskom archíve. In *Slezský zborník*, 1950, č. 1, s. 87-95.

¹⁵ MARSINA, Richard. K začiatkom vzniku a spôsobom vytvárania sa stredovekých miest na Slovensku. In LUKAČKA, Ján – ŠTEFÁNIK, Martin. *Stredoveké mesto ako miesto stretnutí a komunikácie*. Bratislava : Typoset print, s. r. o., 2010, s. 17.

¹⁶ MARSINA, Richard. K vývoju miest na Slovensku do začiatku 15. storočia. In *Historický časopis*, roč. 21, 1973, č. 3, s. 338.

¹⁷ MARSINA, Richard. K vývoju miest, s. 229.

¹⁸ MARSINA, Richard. O kategorizácii stredovekých miest. In CSUKOVICS, Enikő – LENGYEL, Tünde. *Z Bardejova do Prešporku*. Bratislava – Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, HÚ SAV, 2005, s. 37-45.

V tomto období, podľa jeho názoru, možno vidieť dve z troch vývojových fáz vzniku miest: 1. obdobie miest starého typu do prvej tretiny trinásteho storočia, 2. prvé (hlavné) vytváranie sa výsadných miest, ktoré možno položiť do rokov 1230 (1238) – 1330 (1328). Tretiu fázu datuje do rokov 1330 (1328) – 1526, pričom za hlavnú črtu tejto fázy považuje prevažne vytváranie sa mestečiek a malých mestečiek.¹⁹ Aj keď sa venoval tematike kategorizácie miest, akosi nedoriešenou v jeho dielach zostala práve otázka termínu mestečko. Sám nepovažuje majetkovú držbu za smerodajnú a kategóriu mestečka pripúšťa tak na zemepanskom, ako aj na kráľovskom majetku. Zároveň zdôrazňuje, že v mestečku sa organizoval trh, „plnilo teda úlohu mesta“, pričom rozdiel medzi mestom a mestečkom spočíval v miere udeľovaných výsad.²⁰ Čo konkrétne myslel pod mierou udeľovaných výsad, je zachytené v jeho nepublikovanej štúdii z polovice sedemdesiatych rokov dvadsiateho storočia. Ide o mieru udeľovanej súdnej kompetencie. V prípade mestečiek bola udelená súdna kompetencia len v oblasti nižšieho súdnictva alebo bola podmienená účasťou kráľom povereného sudcu. Podľa R. Marsinu možno vidieť už v trinástom storočí črtanie sa dvoch kategórií sídlisk mestského charakteru, neskoršie označované ako mestá a mestecká práve na základe spomínanej udelenej súdnej kompetencie.²¹ V druhej polovici trinásteho storočia možno na našom území podľa neho hovoriť o troch kategóriách sídiel mestského charakteru – mestá, mestecká a trhové miesta.²² Aj vo svojej poslednej štúdii o kategorizácii (no nie o problematike miest všeobecne) stredovekých miest na Slovensku sa nezaoberal špecifikovaním termínu mestečko, hoci ho sám používal. Napríklad pri zdôrazňovaní geografického činiteľa pre posudzovanie významu mesta píše: „Každé skutočné mesto potrebovalo k svojmu plnému životu a rozvoju primerané zázemie, v ktorom mesto svojím spôsobom dominovalo. Pri obchodnícko-remeselnom meste na to nestačilo len bezprostredné okolie, ale muselo ísť o širší okruh, v ktorom zväčša jestvovali aj mestecká inklinujúce k mestu.“²³ Z uvedeného by sa dalo dedukovať, že podľa neho patrili ku charakteristikám stredovekého mestečka konanie trhu,²⁴ menšia miera udelených práv v oblasti súdnictva

¹⁹ MARSINA, Richard. O kategóriách a typoch miest na Slovensku do polovice 14. storočia. In *Folia historica Bohemica*, roč. 10, 1986, s. 109. Túto periodizáciu zopakoval aj vo svojej poslednej štúdii venovanej kategorizácii stredovekých miest: MARSINA, Richard. O kategorizácii stredovekých miest, s. 37-45.

²⁰ MARSINA, Richard. K vývoju miest, s. 350.

²¹ A SAV, f. Historický ústav SAV (HÚ SAV) II, šk. č. 18. Štúdie – MARSINA, Richard. *O vývoji postavenia miest na Slovensku v stredoveku*, s. 12.

²² A SAV, f. Richard Marsina, šk. č. P28. Štúdia Die Entstehung der Markte auf dem heutigen Gebiet der Slowakei, s. 19. Štúdia je z roku 1978 a mala pôvodne vyjsť v zborníku *Stadt und Markt* v Linzi zo sympózia v Rosenau. Zborník však nebol vydaný a štúdia zostala v rukopise. R. Marsina zaraďuje k mestám Bratislavu a Košice, pri ďalších dvoch kategóriách zostáva iba v teoretickej rovine a nemenuje žiadne konkrétne sídlo ako príklad mestečka alebo trhového miesta. V inej štúdii však jasnejšie hovorí, že k mestečkám patril napr. Beckov, k trhovým miestam patrili zväčša tie, ktoré majú vo svojom názve deň v týždni (Plavecký Štvrtok, Štvrtok na Ostrove). A SAV, f. HÚ SAV II, šk. č. 18. Štúdie – MARSINA, Richard. *O vývoji postavenia miest na Slovensku v stredoveku*, s. 32, 35.

²³ MARSINA, Richard. O kategorizácii stredovekých miest, s. 38.

²⁴ MARSINA, Richard. Mesto a trh na Slovensku do konca 13. storočia. In *Historický časopis*, roč. 26, 1978, č. 1, s. 77.

a s tým súvisiaci nižší stupeň hospodárskeho postavenia,²⁵ inklinácia (azda hospodárska závislosť) od mesta nachádzajúceho sa v blízkom alebo širšom okolí a absencia hradieb.²⁶ V štúdiu publikovanej v roku 2007 termín mestečko spája len so záverom stredoveku a s Tripartitom,²⁷ pričom latinský termín oppidum neprekladá ako mestečko, ale ako trhové miesto s výsadami od svojho zemepána (nie kráľa).²⁸ V neskoršie publikovaných štúdiách o stredovekých mestách termín mestečko vôbec nepoužil.²⁹

Richard Marsina sa v oblasti dejín miest neangažoval len vlastným výskumom, ale aj organizačnou činnosťou. Zaslúžil sa o zriadenie sekcie pre dejiny (stredovekých) miest pri Slovenskej historickej spoločnosti (SHS), o čom rozhodol výbor SHS 21. januára 1971 a 11. marca 1971 bol R. Marsina poverený vedením tejto sekcie.³⁰ Cieľom sekcie bolo organizovať vedecké podujatia o dejinách miest a koordinovať výskum v tejto oblasti. Prvé vedecké podujatie organizované sekciou bolo sympóziu v Levoči v roku 1971 pri príležitosti 700. výročia spišského privilégia.³¹ Výsledky výskumu o dejinách miest boli publikované v rámci existujúcich odborných časopisov alebo periodík. Ako prvé samostatne publikované ovocie koordinácie výskumu dejín miest vyšiel v roku 1974 zborník *Spišské mestá v stredoveku*, ktorý mal nájsť svoje pokračovanie v sérii takýchto zborníkov.³² No, nestalo sa tak.

Výskum dejín miest bol pre profesora Marsinu aj akýmsi oknom do západnej európskej historiografie. Ako odborník na stredoveké urbánne dejiny sa spolu s Ľubomírom Juckom zúčastnil na sympóziu v rakúskom Schloss-Rosenau pri Zwettli v roku 1977. Predniesol tam príspevok s názvom *Mestá a mestecká na Slovensku do konca 13. storočia*.³³ Jedným z dôkazov odbornosti profesora Marsinu na poli výskumu dejín miest bolo aj jeho členstvo v medzinárodnej komisii s názvom *Commission Internationale pour l'Histoire des Villes* od roku 1975.³⁴ Každý členský štát tejto komisie mal v nej dvoch

²⁵ A SAV, f. HÚ SAV II, šk. č. 18. Štúdie – MARSINA, Richard. *O vývoji postavenia miest na Slovensku v stredoveku*, s. 12.

²⁶ A SAV, f. HÚ SAV II, šk. č. 18. Štúdie – MARSINA, Richard. *O vývoji postavenia miest na Slovensku v stredoveku*, s. 17. R. Marsina v tej istej štúdií však pripúšťa, že opevnenie mohli mať aj niektoré mestecká, predovšetkým bezprostredné podhradia.

²⁷ MARSINA, Richard. Vývoj miest v stredoveku. In GAUČÍK, Štefan – NOVÁKOVÁ, Veronika. *Archivum Sala III. Šaľa : Spoločnosť Petra Pázmány*, 2007, s. 35.

²⁸ MARSINA, Richard. Vývoj miest v stredoveku, s. 34.

²⁹ MARSINA, Richard. K začiatkom vzniku a spôsobom vytvárania sa stredovekých, s. 17-27. MARSINA, Richard. Začiatky výsadných miest na Slovensku a mikuláške patrocínium. In MAREK, Miloš. *Studia historica Tyrnaviensia XI-XII*. Trnava – Kraków : Spolok Slovákov v Poľsku – Filozofická fakulta Trnavskej univerzity, s. 27-38.

³⁰ A SAV, f. Slovenská historická spoločnosť, Sekcia pre dejiny miest, šk. č. 11, č. 22/1971.

³¹ A SAV, f. HÚ SAV II, šk. č. 18. Štúdie – MARSINA, Richard. *O vývoji postavenia miest na Slovensku v stredoveku*, s. 3.

³² MARSINA, Richard. *Spišské mestá v stredoveku*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1974, 172 s.

³³ A SAV, f. Riadiace orgány I, šk. 2768. Správa zo zahraničnej služobnej cesty Marsina – Rakúsko, 11. – 15. 5. 1977.

³⁴ MARSINA, Richard. Marsina Richard. In *Encyklopédia osobností Českej a Slovenskej republiky V*. [London] : BPH – British Publishing House, 2017, s. 871.

svojich zástupcov. Za Československo to boli R. Marsina a J. Žemlička. Svojou účasťou na zasadnutiach komisie R. Marsina propagoval poznatky o dejinách miest na Slovensku a zapájal slovenskú historiografiu do aktuálnych činností komisie.³⁵

Edície prameňov

Edície prameňov tvoria ak nie najdôležitejšiu časť, tak potom jednu z najdôležitejších častí vedeckej činnosti R. Marsinu. Uvedomoval si dôležitosť pramenných edícií ako jedného z pilierov slovenskej historiografie. Ak má byť slovenská historiografia uznaná za samostatnú a životaschopnú, musí mať edície prameňov k výskumu svojho predmetu záujmu. Ak má existovať slovenská historiografia – ak majú existovať slovenské dejiny – musí existovať slovenská edícia prameňov, ktorá bude tvoriť pevné základy pre budovanie dejín.³⁶ Edičná činnosť prameňov k dejinám územia Slovenska nebola originálnou myšlienkou Richarda Marsinu. Už pred ním sa našli odborníci, ktorí chceli a pracovali na vydávaní prameňov (aj stredovekých) – napríklad Mária Opočenská-Jeršová. Keď hovoríme o edičnej činnosti profesora Marsinu, nemožno opomenúť Teodora Lamoša. Práve Lamoš pracoval na zbieraní podkladov pre slovenský diplomatár skôr, než sa rozbehli samotné práce na projekte, ktorého výsledkom bol *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae*. Lamoš chcel zhromaždiť listiny k Zvolenskej župe a tie mali tvoriť základ pre jeho prvý zväzok diplomatára. Nestalo sa tak a T. Lamoš nestihol dokončiť svoje dielo.³⁷ Aj iná jeho dôležitá práca, o dejinách Kremnice, bola publikovaná len vďaka Richardovi Marsinovi, ktorý sa podujal redakčne pripraviť toto dielo na vydanie po Lamošovej smrti.³⁸ Keď sa v Historickom ústave Slovenskej akadémie vied (HÚ SAV) rozbehli prvé práce na slovenskom diplomatári, Richard Marsina nebol členom pracovného tímu. Požiadali ho o pomoc na tomto diele až neskôr, a tak pomáhal pri projekte diplomatára ako externý spolupracovník v druhej polovici päťdesiatych rokov.³⁹ Po jeho rýchlom prechode do HÚ SAV, čo bolo zapríčinené hroziacimi personálnymi zmenami na ministerstve vnútra,⁴⁰ sa práce na príprave slovenského diplomatára stali jeho prioritou. Vypracoval metodológiu prác na diplomatári a predstavil základný ideový rámec slovenského diplomatára. Ako žiak Daniela Rapanta mal na zreteli to, čo jeho profesor vehementne obhajoval – slovenské dejiny. Z tohto dôvodu bol pre R. Marsinu spôsob výberu listín do slovenského diplomatára už v roku 1957 jasný: patria do neho všetky pramene, ktoré sa týkajú slovenského ľudu a územia, ktoré tento ľud obýva.⁴¹

³⁵ A SAV, f. Riadiace orgány I, šk. 2834. Správa zo zahraničnej služobnej cesty Marsina – Dánsko, 21. – 28. 8. 1989.

³⁶ MARSINA, Richard. Vydávanie prameňov k dejinám feudalizmu na Slovensku. In *Historický časopis*, roč. 9, 1961, č. 3, s. 455.

³⁷ Zo spomienok R. Marsinu.

³⁸ LAMOŠ, Teodor. *Vznik a počiatky banského a mincového mesta Kremnice 1328 – 1430*. Banská Bystrica : Stredoslovenské vydavateľstvo, 1969, 256 s.

³⁹ A SAV, f. HÚ SAV I, šk. č. 48. Plány práce, systemizácia, č. 209/59.

⁴⁰ Zo spomienok R. Marsinu.

⁴¹ MARSINA, Richard. O potrebe a zásadách vydávania Slovenského diplomatára. In *Historický časopis*, roč. 5, 1957, č. 3, s. 300.

Takéto predstavenie heuristiky prameňov bolo istotne nejasné a mohlo viesť k viacerým ťažkostiam pri výbere prameňov. V roku 1960 už jasne píše, že predmetom slovenského diplomatára sú listiny, ktoré sa svojím obsahom vzťahujú na územie dnešného Slovenska.⁴² Hoci jeho snahou bolo pokračovať v diele vtedy politicky odsunutého profesora Rapanta, sám Rapant sa stal veľkým kritikom Marsinovej koncepcie. Odmietal pramennú edíciu založenú na vzťahu k územiu dnešného Slovenska a obhajoval vydávanie prameňov z celouhorského pohľadu.⁴³ Okrem metodológie výberu prameňov na publikovanie bolo treba stanoviť základný formát edovanej jednotky. Profesor Marsina si za vzor zvolil edičné pravidlá vypracované v inštitúcii Monumenta Germaniae historica. Spolupráca s týmto inštitútom bola pre profesora Marsinu v čase železnej opony nemysliteľná. Pred vydaním prvého diela Slovenského diplomatára uskutočnil dve služobné cesty na „Západ“ – do Rakúska v roku 1964 a do Spolkovej republiky Nemecko v roku 1966. Rakúsky pobyt trval osem dní a R. Marsina ho využil čisto pre účely výskumu prameňov pre diplomatár.⁴⁴ Nemecký pobyt trval dvadsaťštyri dní a uskutočnil sa na pozvanie profesora Karla Bosla z mníchovskej univerzity. Túto študijnú cestu využil profesor Marsina na bádanie v nemeckých archívoch. Súčasťou pobytu boli aj návštevy vedeckých pracovísk v Mníchove a v Mainzi, stretnutia s vedeckými pracovníkmi či účasť na otvorení výstavy o Veľkej Morave v Mainzi. Predmetom záujmu R. Marsinu počas pobytu v Nemecku však nebola metodológia edovania stredovekých prameňov.⁴⁵

Spomedzi odborníkov pracujúcich na edovaní stredovekých listín sa stretol s Heinrichom Fichtenuom vo Viedni (iba raz v roku 1964)⁴⁶ a s jeho žiačkou grófkou Irmtraut Lindeck-Pozza, editorkou burgendlandského diplomatára, s ktorou sa stretával častejšie počas výskumov v Budapešti.⁴⁷ Inak nemal možnosť intenzívnejšej vedeckej spolupráce so západnými inštitúciami, odkiaľ by mohol čerpať metodologické poznatky k práci editora stredovekých prameňov. Edičné štandardy stanovené Monumenta Germaniae historica teda neprevzal priamo z Nemecka, ale sprostredkovane cez Česko. Rovnaké štandardy boli v Česku aplikované už pri vydávaní *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae* a *Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae*. Počas konferencie v Smoleniciach o dejinách feudalizmu na Slovensku v dňoch 1. – 3. decembra 1960⁴⁸ vystúpil s diskusným príspevkom Dr. Jiří Spěváček, ktorý ponúkol slovenským kolegom pracujúcim na edovaní stredovekých prameňov poskytnutie zásad prepisu stredovekých textov. Tieto zásady boli Komisiou pre vydávanie stredovekých historických prameňov pri Historickom ústave Československej akadémie vied stanovené ako záväzná norma. Richard Marsina ako čerstvý zamestnanec HÚ SAV obdržal tieto pravidlá 12. decembra

⁴² MARSINA, Richard. O heuristike k Slovenskému diplomatáru. In *Historický časopis*, roč. 8, 1960, č. 1, s. 177.

⁴³ Zo spomienok R. Marsinu.

⁴⁴ A SAV, f. Riadiace orgány I, šk. 2644. Správa zo zahraničnej služobnej cesty Marsina – Rakúsko, 7. – 15. 5. 1964.

⁴⁵ A SAV, f. Riadiace orgány I, šk. 2675. Správa zo zahraničnej služobnej cesty Marsina – NSR, 1. – 24. 6. 1966.

⁴⁶ Zo spomienok R. Marsinu. O stretnutí s Fichtenuom nepísal vo svojej správe zo zahraničnej služobnej cesty.

⁴⁷ Zo spomienok R. Marsinu.

⁴⁸ Priebeh a výsledky konferencie o dejinách feudalizmu na Slovensku. In *Historický časopis*, roč. 9, 1961, č. 3, s. 522.

1960 a využíval ich pri svojej práci.⁴⁹ Jedným z výsledkov konferencie v Smoleniciach bolo aj vyslovenie potreby zriadiť Komisiu pre vydávanie prameňov k dejinám feudalizmu.⁵⁰ Túto komisiu zriadila Vedecká rada HÚ SAV na zasadnutí 27. januára 1961. Za predsedu komisie bol menovaný R. Marsina, členmi boli Alexander Húščava, Jindřich Šebánek, Branislav Varsik, Michal Kušík, Jiří Spěvák, Ctibor Matulay, František Sedlák a Ferdinand Uličný.⁵¹

S kolektívom editorov českých stredovekých prameňov sa Richard Marsina stretával na zasadnutiach spomínanej Komisie pre vydávanie stredovekých historických prameňov v Prahe.⁵² Tu sa naučil základy edovania podľa zásad Monumenta Germaniae historica. Spoločné cesty vlakom z Prahy do Brna so Sášou Duškovou a Jindřichom Šebánkom, v tom čase predsedom komisie, umocnili dôležitú výmenu vedeckých poznatkov a skúseností, ktoré zohrali nemalú úlohu pri koncipovaní metodológie tvorby Slovenského diplomatára. Nešlo však iba o jednostranné poskytovanie informácií smerom k Richardovi Marsinovi. Profesor Marsina disponoval dôležitými informáciami pre českých kolegov. Do českého diplomatára chceli zaradiť množstvo zmienok o Česku obsiahnutých v uhorských prameňoch. Tieto pramene síce už predtým publikoval maďarský historik Imre Szentpétery, no bez signatúry. Dušková so Šebánkom chceli tieto zmienky študovať v origináloch, no nemali bližšie údaje, ako ich v Maďarskom krajinskom archíve identifikovať. Preto prišli na tri dni do Bratislavy, kde im Richard Marsina na základe svojich poznámok pomohol identifikovať signatúry (čísla DL) hľadaných zmienok.⁵³

Syntézy stredovekých slovenských dejín

Syntézy stredovekých slovenských dejín, podobne ako projekt *Slovenského diplomatára*, neboli úlohou, pri ktorej by profesor Marsina stál od začiatku. Rovnako ako edičné práce na diplomatári boli aj práce na syntéze slovenských dejín riešené v HÚ SAV. Hoci prvý zväzok syntézy *Slovenské dejiny* vyšiel už v roku 1961,⁵⁴ ešte v priebehu šesťdesiatych rokov dvadsiateho storočia sa v plánoch práce HÚ SAV často apeluje na nedostatok prípravných prác a štúdií, ktoré je treba napísať pred koncipovaním syntézy.⁵⁵ V druhej polovici šesťdesiatych rokov pracoval kolektív autorov pod vedením Jána Tibenského na prvom zväzku publikácie *Slovensko – Dejiny*.⁵⁶ Pôvodne sa počítalo, že kapitoly o stredovekých slovenských dejinách pre syntézu *Slovensko I – Dejiny*⁵⁷

⁴⁹ A SAV, f. HÚ SAV I, šk. č. 31. Spolupráca s ČSAV, č. 1125/1960.

⁵⁰ Priebeh a výsledky konferencie o dejinách feudalizmu, s. 526.

⁵¹ A SAV, f. HÚ SAV I, šk. č. 147. Komisie, č. 148/1961.

⁵² SPĚVÁČEK, Jiří. O problematice vydávání pramenů k dějinám feudalismu. In *Historický časopis*, roč. 9, 1961, č. 3, s. 488.

⁵³ Z osobných spomienok R. Marsinu.

⁵⁴ HOLOTÍK, Ludovít – TIBENSKÝ, Ján. *Dejiny Slovenska I. Od najstarších čias do roku 1848*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1961, 578 s.

⁵⁵ A SAV, f. HÚ SAV I, šk. č. 15. Plány vedeckovýskumných úloh, rok 1969.

⁵⁶ A SAV, f. HÚ SAV I, šk. č. 19. Výročné a čiastkové správy, Správa z 20. 1. 1970, č. 114/70.

⁵⁷ TIBENSKÝ, Ján a kol. *Slovensko, Dejiny*. Bratislava : Obzor, 1971, s. 211-269. A SAV, f. HÚ SAV I, šk. č. 27. Personálne veci-jednotlivci, Marsina, R., Charakteristika pracovníka z 10. 11. 1984.

bude písať Peter Ratkoš. Keďže Peter Ratkoš v tom čase staval dom a mal podlomené zdravie,⁵⁸ nemal dostatok času na to, aby skompletizoval potrebný text.⁵⁹ S približujúcim sa termínom odovzdania textov si však uvedomoval, že dohodnutú prácu nedokáže dodať. Preto vedenie HÚ SAV požiadalo Richarda Marsinu, aby tieto kapitoly o slovenských dejinách v 9. – 14. storočí pripravil. Aj napriek krátkemu času dokázal vypracovať kvalitný text syntézy a v roku 1969 dodať požadovaný materiál, čím sa skompletizovali texty potrebné na vydanie plánovaného diela.⁶⁰ Dovtedy bol R. Marsina poverovaný výlučne prácami na *Slovenskom diplomatári* a ako vedúci dokumentačného oddelenia bol zodpovedný za čiastkovú úlohu Bibliografia slovenskej historiografie.⁶¹ Poverenie vypracovať texty syntézy súviselo azda aj so zmenou jeho pracovnej pozície. Z postu vedúceho dokumentačného oddelenia HÚ SAV odišiel 31. januára 1969. Od 1. februára 1969 bol zástupcom riaditeľa HÚ SAV a pracovníkom I. oddelenia dejín feudalizmu,⁶² kde pôsobil aj P. Ratkoš. Zrejme aj táto personálna zmena viedla k tomu, že koncipovaním meškajúcich textov bol za kolegu z rovnakého oddelenia poverený R. Marsina. Zvládnutím tejto úlohy potvrdil R. Marsina svoje kvality. Preto bol v roku 1971 menovaný za hlavného redaktora slovenskej časti tretieho zväzku *Dejín Československa*, na ktorej pracoval spolu s Petrom Ratkošom,⁶³ pričom spolupracoval aj na textoch slovenskej časti druhého zväzku tejto syntézy.⁶⁴ Vysoko hodnotené bolo jeho spracovanie textov pre prvý diel *Přehledu dějin Československa* medzi rokmi 1974 – 1976,⁶⁵ pričom bol poverený redigovaním slovenských častí tohto diela.⁶⁶ V roku 1976 bol poverený organizovaním a redigovaním prác na prvom zväzku *Dejín Slovenska*. Konceptiu tejto syntézy vytvárala na viacerých úvodných zasadnutiach skupina vedeckých pracovníkov pod jeho vedením – Ľubomír Juck, Peter Ratkoš, Vincent Sedlák, Július Sopko.⁶⁷ Od sedemdesiatych rokov dvadsiateho storočia je R. Marsina poverovaný vedúcimi organizačnými prácami vo

TIBENSKÝ, Ján a kol. *Slovensko I, Dejiny*. Druhé prepracované a doplnené vydanie. Bratislava : Vydavateľstvo Obzor, 1978, s. 219-278.

⁵⁸ Peter Ratkoš v hodnotení svojej práce za roky 1967 – 1969 konštatuje: „V mojej vedeckej práci sa prejavujú ťažkosti, vyplývajúce zo zdravotného stavu (v nemocnici v júni 1967, v októbri 1968), so starosťami okolo stavby domu a napokon z veľkého záberu v odbore história (7. – 16. storočie).“ A SAV, f. HÚ SAV I, šk. č. 18. Výročné a čiastkové správy na rok 1969, I. Oddelenie dejín feudalizmu, doc. Dr. Peter Ratkoš, DrSc. – Hodnotenie činnosti za roky 1967 – 1969 z 10. 12. 1969.

⁵⁹ Z osobným spomienok R. Marsinu.

⁶⁰ A SAV, f. HÚ SAV I, šk. č. 19. Výročné a čiastkové správy, Správa z 20. 1. 1970, č. 114/70.

⁶¹ A SAV, f. HÚ SAV I, šk. č. 15. Plány vedeckovýskumných úloh, rok 1969.

⁶² A SAV, f. HÚ SAV I, šk. č. 18. Výročné a čiastkové správy na rok 1969, I. Oddelenie dejín feudalizmu, Osobné hodnotenie Dr. Richard Marsina, CSc. z 15. 12. 1969.

⁶³ A SAV, f. HÚ SAV I, šk. č. 33. Spolupráca s ČSAV, č. 899/71.

⁶⁴ A SAV, f. HÚ SAV I, šk. č. 33. Spolupráca s ČSAV, č. 892/71.

⁶⁵ A SAV, f. HÚ SAV I, šk. č. 27. Personálne veci-jednotlivci, Marsina, R., Hodnotenie vedeckého pracovníka, podklad pre V. Cirbesa, nedatované.

⁶⁶ A SAV, f. HÚ SAV I, šk. č. 27. Personálne veci-jednotlivci, Marsina, R., Hodnotenie vedeckého pracovníka z 12. 12. 1967.

⁶⁷ A SAV, f. HÚ SAV I, šk. č. 11. Správy o výskume.

výskumných úlohách syntéz dejín a vydávania prameňov.⁶⁸ V neskorších rokoch bol viackrát oslovený ako autor syntetických textov nielen o stredovekých slovenských dejinách, prípadne tvorbu syntéz sám inicioval.⁶⁹

Richard Marsina významne ovplyvnil smerovanie slovenskej historiografie. Cieľavedomým spôsobom kládol tehličku ku tehličke veľkej stavby s názvom slovenské dejiny. Metodológiou slovenského diplomatára, rozvíjaním dejín historiografie a výchovou novej generácie historikov zanechal našej historiografii to, čo bolo pre neho najdôležitejšie.

Zoznam použitých prameňov a literatúry

Archívne pramene

Archív Slovenskej akadémie vied, Bratislava, f. Historický ústav SAV I; f. Historický ústav SAV II; f. Riadiace orgány I; f. Slovenská historická spoločnosť

Literatúra

HOLOTÍK, Ľudovít – TIBENSKÝ, Ján a kol. *Dejiny Slovenska I. Od najstarších čias do roku 1848*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1961.

LAMOŠ, Teodor. *Vznik a počiatky banského a mincového mesta Kremnice 1328 – 1430*. Banská Bystrica : Stredoslovenské vydavateľstvo, 1969.

MARSINA, Richard. K vývoju miest na Slovensku do začiatku 15. storočia. In *Historický časopis*, roč. 21, 1973, č. 3, s. 337-369.

MARSINA, Richard. K začiatkom vzniku a spôsobom vytvárania sa stredovekých miest na Slovensku. In LUKAČKA, Ján – ŠTEFÁNIK, Martin. *Stredoveké mesto ako miesto stretnutí a komunikácie*. Bratislava : Typoset print, s. r. o., 2010, s. 17-27.

MARSINA, Richard. Listiny a ich význam pre výskum osídlenia. In *Historické štúdie*, roč. 11, 1966, č. 1. s. 43-55.

MARSINA, Richard. Mesto a trh na Slovensku do konca 13. storočia. In *Historický časopis*, roč. 26, 1978, č. 1, s. 77-95.

MARSINA, Richard. O heuristike k Slovenskému diplomatáru. In *Historický časopis*, roč. 8, 1960, č. 1, s. 176-185.

MARSINA, Richard. O interpretácii začiatkov, continuity a hustoty osídlenia. In *Zborník Slovenského národného múzea 70 – História*, roč. 16, 1976, s. 269-273.

MARSINA, Richard. O kategóriách a typoch miest na Slovensku do polovice 14. storočia. In *Folia historica Bohemica*, roč. 10, 1986, s. 107-136.

⁶⁸ A SAV, f. HÚ SAV I, šk. č. 16. Plány vedeckovýskumných úloh.

⁶⁹ *Přehled dějin Československa. 1/1 (do roku 1526)*. Praha : Academia, 1980, s. 380-418, 561-612; *Dejiny Slovenska. Zv. 1 (do roku 1526)*. Bratislava : Vydavateľstvo Veda, 1986, s. 12-17, 226-337, 343-360, 377-448, 484-532; MARSINA, Richard – ČIČAJ, Viliam – KOVÁČ, Dušan – LIPTÁK, Ľubomír. *Slovenské dejiny*. Martin : Vydavateľstvo Matice slovenskej, 1992, s. 7-87; *Dejiny územia dnešného Slovenska*. In *Dejiny sveta*. 2. vydanie. Bratislava : Vydavateľstvo Slovart, 1999, s. 366-369.

MARSINA, Richard. O kategorizácii stredovekých miest. In CSUKOVICS, Enikő – LENGYEL, Tünde. *Z Bardejova do Prešporku*. Bratislava – Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, HÚ SAV, 2005, s. 37-45.

MARSINA, Richard. O počte a hustote obyvateľstva v Uhorsku do počiatku 14. storočia. In *Historický časopis*, roč. 9, 1961, č. 4, s. 617-632.

MARSINA, Richard. O potrebe a zásadách vydávania Slovenského diplomatára. In *Historický časopis*, roč. 5, 1957, č. 3, s. 297-314.

MARSINA, Richard. Osídlenie Hornej Trenčianskej pred tatárskym vpádom. In *Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského – Historica*, roč. 15, 1964, s. 47-70.

MARSINA, Richard. Marsina Richard. In *Encyklopédia osobností Českej a Slovenskej republiky V*. [London] : BPH – British Publishing House, 2017, s. 870-871.

MARSINA, Richard. Silesiaca v žilinskom mestskom archíve. In *Slezský zborník*, 1950, č. 1, s. 87-95.

MARSINA, Richard. *Spišské mestá v stredoveku*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1974, 172 s.

MARSINA, Richard. Tvorca koncepcie slovenských dejín. In MARSINA, Richard. *Historik Daniel Rapant – život a dielo (1897 – 1988 – 1997)*. Martin : Vydavateľstvo Matice slovenskej, 1998, s. 19-26.

MARSINA, Richard. Vydávanie prameňov k dejinám feudalizmu na Slovensku. In *Historický časopis*, roč. 9, 1961, č. 3, s. 441-456.

MARSINA, Richard. Vývoj miest v stredoveku. In GAUČÍK, Štefan – NOVÁKOVÁ, Veronika. *Archivum Sala III*. Šaľa : Spoločnosť Petra Pázmány, 2007, s. 27-35.

MARSINA, Richard. Začiatky výsadných miest na Slovensku a mikulášske patrocínium. In MAREK, Miloš. *Studia historica Tyrnaviensia XI-XII*. Trnava – Kraków : Spolok Slovákov v Poľsku – Filozofická fakulta Trnavskej univerzity, s. 27-38.

MARSINA, Richard. Založenie a oneskorené obnovenie Nitrianskeho biskupstva. In BENKOVÁ, Eva – PÚČIK, Marek. *Ingenii laus*. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 2017, s. 69-80.

Priebeh a výsledky konferencie o dejinách feudalizmu na Slovensku. In *Historický časopis*, roč. 9, 1961, č. 3, s. 522-527.

SPĚVÁČEK, Jiří. O problematice vydávání pramenů k dějinám feudalismu. In *Historický časopis*, roč. 9, 1961, č. 3, s. 485-490.

TIBENSKÝ, Ján a kol. *Slovensko I, Dejiny*. Bratislava : Obzor, 1971, s. 211-269.

Mgr. Jozef Meliš, PhD.
Allianz-Slovenská poisťovňa, a. s.
Pribinova 19
811 09 Bratislava, Slovakia
melis.jozef@gmail.com

Cyrilo-metodská problematika v diele profesora Richarda Marsinu

Peter Mulík

MULÍK, Peter. Cyrillo-Methodian Subject in Works by Professor Richard Marsina. In *Historický zborník*, Vol. 33, 2023, No. 2, pp. 155-172.

Abstract: The study deals with one of the most important parts of Slovak older history in the work by Richard Marsina, who devoted quite a lot of space to the subject of Cyril and Methodius in his works, and attributed the subject a fundamental importance. The text provides an overview and a short characterization of his works. It deals only with his scientific works, the methodology of examining the sources and their credibility. According to Marsina, the Byzantine mission under the leadership of the brothers Constantine and Methodius (863) was primarily a diplomatic attempt to ecclesiastically and politically free Rastislav's empire from East Franconian influence, which successfully ended by the creation of an independent ecclesiastical province in 880. Its evangelistic impact (Christianization) was great, although short-lived. As a document examiner, he strictly relied on sources in his research tasks. The sources were mainly all primary ones and, most significantly, of the secondary sources he dealt with diplomatic and narrative sources. The study attempts to capture Marsina's interpretation of this part of history, especially the work of Archbishop Methodius, his relationship to Svätopluk, the Old Church Slavonic translations, and the continuity of the Cyrillo-Methodian mission in the territory of Slovakia.

Keywords: Richard Marsina; Christianisation; Cyrillo-Methodian Mission; Constantine Cyril; Archbishop Methodius; Slavic translation of the liturgy; independent ecclesiastical province.

Obdobie cyrilo-metodskej misie je ťažiskovou témou starších slovenských dejín. Niet divu, že prof. PhDr. Richarda Marsinu, DrSc., ako znalca diplomatiky, upútali práve najstaršie listiny späť s týmto obdobím. Predkovia Slovákov (panónski, nitrianski a moravskí Sloveni) prijali západné kresťanstvo ako jedni z prvých slovanských kmeňov a jeho prijatie nebolo sprevádzané násilím ani protikresťanskou reakciou. Písomné správy máme až z tretej fázy christianizácie (po evanjelizácii na voľnom priestranstve a v dočasných drevených stavbách), keď salzburský arcibiskup Adalram v Nitre (828) vysvätil murovaný chrám a ustanovil cirkevnú správu (archipresbyterát), usudzujúc zo slovenskej náboženskej terminológie a základných modlitieb, vidno už u nás značné rozšírenie kresťanstva.

Byzantská misia pod vedením bratov Konštantína a Metoda (863) bola predovšetkým diplomatickým pokusom cirkevno-politicky vymaniť Rastislavovu ríšu z východofranského

vplyvu, čo sa úspešne zavŕšilo vytvorením samostatnej cirkevnej provincie (880). Jej evanjelizačný dosah bol veľký, hoci krátkodobý. Preklady evanjelií a liturgických textov do slovanského jazyka¹ zintenzívnili náboženský život našich predkov a vytvorili základ literatúry (prvý kodifikovaný jazyk) a kultúry pre veľkú časť Slovanov.

O christianizáciu starých Slovákov sa významne zaslúžil syn nitrianskeho kniežata Pribinu, blatniansky (panónsky) markgróf Kocel' (pred 830 – 876?). Po Pribinovej smrti (861) spravoval franské územie (markgrófstvo) medzi riekou Dravou a Blatnianskym jazerom (Balaton), obývané najmä slovinským a slovenským obyvateľstvom. Zaslúžil sa o prehlbenie kresťanstva na tomto území. Salzburský arcibiskup Adalrám mu v roku 866 vysvätil šesť nových kostolov. Solúnski bratia Konštantín a Metod sa v roku 867 zastavili v jeho sídle v Blatnohrade (Mosaburg). Kocel' pochopil význam tejto misie, nadchol sa pre slovanskú liturgiu a dal päťdesiat mladíkov na vzdelanie a duchovnú prípravu. Požiadal pápeža, aby misia mala kompetencie aj na území jeho markgrófstva (vo východofranskej závislosti) a vyslal do Ríma s Metodom delegáciu veľmožov so žiadosťou o jeho vysvätenie na biskupa pre Panóniu. Po jej úspechu (870) arcibiskupovi Metodovi ako pápežskému legátovi podriadil celú cirkevnú správu v Blatniansku. Počas väznenia Metoda vo Východofranskom kráľovstve Kocel' informoval pápeža ako jediný o tomto bezprávi. Musel však upustiť od želania, aby jeho kniežatstvo patrilo pod jurisdikciu arcibiskupa Metoda (873) a uznal podriadenosť salzburskému arcibiskupovi. Bol hybnou silou cirkevnopolitických reforiem súvisiacich s cyrilo-metodskou misiou.

Pápežskou bulou *Industriae tuae* z júna 880 sa v Svätoplukovej ríši zriadila samostatná cirkevná provincia na čele s arcibiskupom Metodom so sídlom v meste Morava²

¹ Lingvistiká používa na označenie toho prvého „spisovného jazyka“ našich predkov výraz staroslovienčina. Zvyčajne sa traduje, že to bolo pôvodom južnoslovanské macedónske nárečie z okolia Solúna, sudiac podľa rodného mesta oboch bratov a skutočnosti, že v okolí Solúna aj v ňom žilo vtedy vo väčšom počte slovanské obyvateľstvo. Podľa charakteru prekladov je evidentné, že nešlo o jazyk prostých ľudí, ale jazyk obohatený mnohými novotvarmi z abstraktnej, politickej a kultúrnej sféry života. Treba teda predpokladať, že v Konštantínopole, kde žilo v tom období už veľa pokrstených Slovanov, už vtedy existovali katechetické (modlitby) a homiletické (s textami evanjelií) preklady pre nich, čo len Konštantín použil. Teda tento jazyk sa pre potreby kresťanských misií asi používal dávnejšie predtým v Byzantsku pred moravskou misiou Konštantína a Metoda. Výraz „staroslovienčina“ teda nezodpovedá celkom realite. Jazyk, do ktorého boli preložené časti evanjelií a liturgie a ktorý sa nám zachoval len vo fragmentoch, nazývame starocirkevnoslovanským. Výraz *altkirchenslawisch* sa používa aj v nemčine. V Bulharskej ríši sa neskôr z neho vyvinul cirkevnoslovanský jazyk (písaný cyrilikou), ktorý je pomerne odlišný od starocirkevnoslovanského jazyka (písaného hlaholikou) a ktorý sa používa dodnes v liturgií slovanských pravoslávnych národov.

² Hoci nevieme s určitosťou, kde sa nachádzalo hlavné sídlo Rastislavovej a Svätoplukovej ríše, historické pramene a jazykoveda nám pomôžu poodhaliť, ako sa toto hlavne sídelné mesto volalo. Najčastejšie sa stretávame s názvom Velehrad (Veligrad). Nazdávame sa, že názov tohto mesta musíme hľadať práve v súvislosti s menovaním Metoda za arcibiskupa-metropolitu, pretože označenie takýchto biskupov je vždy odvodené od ich sídla, teda nie od krajiny (!). Označenie Metoda ako panónskeho arcibiskupa sa vzťahuje na jeho misijné pôsobenie (titul sriemsky), ako to vyplýva z listu pápeža Jána VIII. biskupovi Annonovi: „... tvojmu spolubratovi arcibiskupovi Metodovi, vyslanému ako legátovi apoštolskej stolice pohanom...“ Keď sa stal Metod moravským arcibiskupom-metropolitom, o čom svedčí bula *Industriae tuae*: „... quoniam confratre nostro Methodio, reverentissimo archiepiscopo sancte ecclesie Marabensis...“, v slovenskom preklade: „... že keď náš spolubrat Metod, najdostojnejší arcibiskup svätej cirkvi moravskej...“ (MARSINA, Richard.

(Veligrad), podliehajúca priamo Apoštolskej stolici v Ríme. Súčasne pápež Ján VII. zriadil Nitrianske biskupstvo a vysvätil za nitrianskeho biskupa, kráľom Svätoplukom odporúčaného benediktína Vichinga, ktorý sa stal sufragánom arcibiskupa Metoda. Opätovne sa potvrdilo používanie starocirkevnoslovanského jazyka (viac zaužívané starosloviencina) v liturgii. V r. 880 sa teda cirkevná organizácia v Svätoplukovej ríši (teda aj na Slovensku) dostala na úroveň cirkevnej organizácie v ostatných vtedajších kresťanských krajinách. Ustanovenie tejto samostatnej cirk. provincie znamenalo vymanenie sa spod vplyvu cirkevných metropol vo Franskej ríši a bolo najvýznamnejším medzinárodno-politickým úspechom cyrilo-metodskej misie.

Profesor Richard Marsina o téme Cyril a Metod napísal viacero vedeckých prác, bol autorom mnohých stanovísk a vystúpil vo viacerých televíznych dokumentoch na túto tému. Okrem toho napísal veľa článkov v celoslovenských a regionálnych printových médiách. Venovať sa budem len jeho vedeckým monografiám, kolektívnym monografiám a štúdiám. Prepáčte mi, ak vyslovím aj niekoľko svojich postrehov z našich rozhovorov na túto tému, keď profesor Marsina povedal aj také svoje vedecké dedukcie, ktoré nepublikoval.

Vedecké práce

K jeho prvým vedeckým prácam patrí štúdia *Povolenie slovanskej liturgie na Veľkej Morave* (In *Historický časopis*, roč. 18, 1970, s. 4-16). S ňou súvisia aj ďalšie dve štúdie publikované po francúzsky *La lutte pour la liturgie slave dans la Grande Moravie* (In *Studia historica Slovaca* 7, 1972, s. 47-68), ako aj *La lutte pour la liturgie slave dans la Grande Moravie. L'hommage au 1100 anniversaire de la mort d'archevêque Method* (In *Studia historica Slovaca* 15, 1986, s. 189-208).

Listiny k cyrilo-metodskej téme publikoval profesor Marsina vo svojom najväčšom diele *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae* (Ed. Richard Marsina, 1. vyd. Tomus 1. Bratislava : Academia scientiarum Slovaca, 1971, 472 s.).

Ešte pred pádom komunizmu v roku 1985 vyšlo prvé vydanie jeho najdôležitejšej práce z cyrilo-metodskej problematiky monografia *Metodov boj* (Bratislava : Vydavateľstvo Obzor, 1985, 126 s.). Druhé vydanie *Metodov boj* (autori: Richard Marsina, Ladislav Lesaya. Bratislava : Vydavateľstvo SSS, 2005). Tretie a rozšírené vydanie publikácie *Metodov boj* (Richard Marsina. Bratislava : Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2012, 196 s.).

V roku 1992 napísal záver k publikácii *Od slovienskej liturgie ku slovenskej provincii. Korene kresťanskej kultúry na Slovensku* (Bratislava : Univerzitná knižnica,

Metodov boj. Bratislava, 1985, s. 79), potom sa jeho sídlo, a teda aj hlavné mesto ríše nazývalo Morava. S týmto názorom sa stretávame aj v historiografii: „Svätopluk ako nitriansky údelný vojvoda z poverenia kniežaťa Rastislava pravdepodobne ako prvý vysoký (veľko)moravský hodnostár privítal byzantskú misiu na území (Veľkej) Moravy, sprevádzal ju do svojho sídla v Nitre a odtiaľ do hlavného sídla Rastislavovho – do hradiska (mesta) Morava.“ (MARSINA, Richard. Svätopluk, legenda a skutočnosť. In *Svätopluk 894 – 1994*. Nitra, 1996, s. 158.) Okrem toho ide aj o prirodzenú analógiu s mestom (hradiskom) Nitra, ktorá podobne ako mesto Morava, ležala na rovnomennej rieke a je pravdepodobné, že aj krajina, ktorej centrom bola Nitra, sa nazývala Nitravou.

1992, s. 35-36.), ako aj *Vznik a vývoj cirkevnej organizácie na Slovensku do konca 13. storočia* (In *Pamiatky a múzeá*, 1992, 2, s. 5-7). Profesor Marsina spracoval v roku 1992 časť publikácie MARSINA, Richard – ČIČAJ, Viliam – KOVÁČ, Dušan – LIPTÁK, Ľubomír. *Slovenské dejiny* (Martin : Vydavateľstvo Matice slovenskej, 1992, s. 7-87).

V roku 1993 sa cyrilo-metodskej problematiky dotkol vo vedeckej štúdii *Nitrianske biskupstvo a jeho biskupi od 9. do polovice 13. storočia* (In *Historický časopis*, roč. 41, 1993, č. 5-6, s. 529-542) a v štúdii *O Nitrianskom biskupstve. Prečo nebolo obnovené biskupstvo v Nitre hneď začiatkom 11. storočia?* (In *Szomszédaink között Kelet-Európában*. Budapest : MTA Történettudományi Intézete, 1993, s. 27-32) a v štúdii *Kresťanské tradície na Slovensku* (In *Viera, veda, spoločnosť. Zborník prednášok 2*. Bratislava : Vydavateľstvo Alfa, 1993, s. 17-22).

V roku 1996 sa podieľal na kolektívnej monografii *Kresťanstvo a jeho rozšírenie na Slovensku* (Bratislava : Metodické centrum mesta Bratislavy, 1996, 30 + 14 s.).

V roku 1998 bola publikovaná jeho štúdia *Byzantská misia na Veľkej Morave a Rím* (In KROŠLÁKOVÁ, Ema – KRALČÁK, Ľubomír (eds.). *Korene nášho duchovného bytia – život a dielo Konštantína Filozofa. Materiály z konferencie konanej 28. – 29. októbra 1998 v Nitre*. Nitra : FF UKF, 1999, s. 27-37), ako aj štúdia *O začiatkoch cirkevnej organizácie na Slovensku* (In *Katolícka cirkev a Slováci*. Bratislava : Bernolákova spoločnosť, Ústav pre vzťahy štátu a cirkvi na Slovensku, 1998, s. 9-20).

V roku 2004 vyšla vedecká štúdia *Cyrilometodská tradícia na Slovensku* (In *Studia historica Tyrnaviensia 5*. Trnava : Filozofická fakulta Trnavskej univerzity, 2004, s. 25-36).

V roku 2009 zostavil s Petrom Mulíkom kolektívnu monografiu *Etnogenéza Slovákov. Kto sme a aké je naše meno* (MARSINA, Richard – MULÍK, Peter (eds.). Martin : Matica slovenská, 2009. 179 s. Autori: Marsina, Richard – Kolník, Titus – Ďurica, Milan S. – Mulík, Peter – Sedlák, Vincent – Hrnko, Anton – Marek, Miloš – Blanár, Vincent – Majtán, Milan – Škultéty, Jozef – Stanislav, Ján – Bartek, Henrich – Filip, Michal – Kučera, Matúš), kde sa venoval najmä Svätoplukovi a riešil aj jeho vzťah k Cyrilovi a Metodovi, respektíve k používaniu slovanských prekladov liturgie. Táto kolektívna monografia ako doplnené a rozšírené druhé vydanie vyšla roku 2012 ako *Etnogenéza Slovákov. Kto sme a aké je naše meno* (MARSINA, Richard – MULÍK, Peter (eds.). Martin, 2012, 216 s.).

V roku 2010 vyšla v matičnom *Historickom zborníku* štúdia *Cyrilometodská misia v slovenských dejinách* (In *Historický zborník*, roč. 20, 2010, č. 1, s. 18-28).

V roku cyrilo-metodského výročia 2013 sa konalo niekoľko vedeckých podujatí k tomuto výročiu. Publikácie však vyšli až v roku 2014: *Nitra a byzantská misia* (In *Ideové prvky národného príbehu v dlhom 19. storočí*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2014 s. 23-29) a *Pôsobenie byzantskej misie na Veľkej Morave* (In *Vzdelávanie – súčasť misie svätých Cyrila a Metoda. Zborník príspevkov z konferencie k 1150. výročiu príchodu Cyrila a Metoda na Veľkú Moravu, 3. a 4. júla 2013, Kaštieľ Mojmirovce*. Bratislava : Metodicko-pedagogické centrum, 2014 s. 30-33). Významný článok publikoval aj v *Historickej revue: Význam byzantskej misie v slovenských dejinách* (In *Historická revue, Špeciál*, 2013, s. 22-29).

V matičnom vedeckom periodiku *Historický zborník* publikoval v roku 2016 štúdiu *Apoštolská stolica v Ríme a používanie slovanského jazyka v liturgii na Veľkej Morave (863 – 885)* (In *Historický zborník*, roč. 26, 2016, č. 2, s. 13-25), kde asi najdokonalejšie zhrnul všetky svoje poznatky k tejto téme.

Téma sa venoval aj v zborníku štúdií venovanému jubilujúcemu prof. PhDr. Jánovi Lukačkovi, CSc., v štúdiu *Založenie a oneskorené obnovenie Nitrianskeho biskupstva* (In *Ingenii laus. Zborník štúdií venovaný jubilujúcemu prof. PhDr. Jánovi Lukačkovi, CSc.* Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 2017, s. 69-80).

Posledným dielom profesora Marsinu, ktoré sa dotýka cyrilo-metodskej problematiky, je *Codex Diplomaticus Episcopatus Nitriensis*, ktorý zostavil spolu s Jozefom Melišom a vyšiel v roku 2021.

Metodológia skúmania prameňov

Profesor Marsina, ako diplomatik, vo svojich výskumoch striktno vychádzal z prameňov. Nemožno sa tu podrobnejšie zaoberať všetkými zachovanými písomnými historickými prameňmi k cyrilo-metodskej problematike v diele profesora Marsinu venovaných obdobiu Veľkej Moravy. Išlo najmä o všetky primárne pramene a najvýznamnejšie zo sekundárnych prameňov, pričom treba venovať najprv pozornosť diplomatickým a rozprávacím prameňom.

Listiny a listy k veľkomoravskému obdobiu zväčša predstavujú korešpondenciu medzi Veľkou Moravou a pápežskou stolicou (Kúriou) v Ríme. Hoci sa hovorí o korešpondencii, treba zdôrazniť, že najmä zo strany pápežskej stolice nešlo iba o listy (teda zvyčajné oznámenia o určitých veciach a udalostiach) aj napriek tomu, že majú formu listu. Texty týchto listov majú zväčša dispozičný (prikazovací, udeľovací), neraz až privilegialny charakter, takže väčšina z nich je v pravom zmysle slova listinami. Časť týchto listín a listov sa nám nezachovala v plnom znení, ale len ako tzv. deperditá (t. j. stratené listy a listiny). Tak sa volajú tie listiny, ktorých niekdajšie jestvovanie sa spomína iba v iných hodnoverných listoch a listinách, obsahujúcich doslovne alebo v upravenej forme zväčša iba časť ich textu. V týchto prípadoch niekedy nie je jasné ani to, či sa zo strateného listu alebo z listiny zachovala práve podstatná časť ich textu alebo obsahu.

Za najstarší list, o ktorom možno hodnoverne predpokladať, že bol napísaný na Veľkej Morave (nepochybne po latinsky), považoval žiadosť kniežata Rastislava pápežovi Mikulášovi I. (24. apríl 857 – 13. november 867), ktorú možno datovať do rokov 861 – 862. Rastislav v ňom žiadal, aby pápež poslal na Veľkú Moravu učiteľov. Aj keď o tomto liste jestvuje len nepatrná zmienka, nemožno o jeho existencii pochybovať, lebo už aj v tom čase, pri obrátení sa na pápežskú stolicu, muselo ísť nepochybne o písomne podanú (formulovanú) žiadosť. Že to skutočne tak bolo, dokazuje druhá písomnosť, ktorej celý autentický text takisto nepoznáme. Bol to list Rastislava byzantskému cisárovi Michalovi III. (856 – 867), rovnako žiadajúci vyslanie učiteľov na Veľkú Moravu, napísaný pravdepodobne po grécky asi roku 862, pravdepodobne v jeho druhej polovici. Odpoveďou naň bol list cisára Michala III. Rastislavovi, napísaný iste v prvej polovici roku 863, ktorý doručili vyslaní učiteľia Konštantín a Metod. Je otázne, či sa má pokladať

zachovaný text listu pápeža Hadriána II. z roku 869 za deperditum, alebo či ide o úplný text. Jeho znenie sa zachovalo iba v *Živote Metodovom*. Obsahuje povolenie používať slovanské preklady liturgie (pri bohoslužbách) a všeobecne sa pokladá za privilégium. Niektorí bádatelia predpokladajú jestvovanie ďalšieho deperdita, opierajúc sa o náznaky v hodnoverných prameňoch. Mala ním byť listina pápeža Hadriána II. (14. december 867 – november alebo december 872) asi z rokov 869 – 870, ktorou poslal Metoda ako misijného biskupa na Veľkú Moravu.

Profesor Marsina nemal nijaké pochybnosti o hodnovernosti šiestich pápežských listov, ktoré sa zachovali v súvislosti s aktivitami na vyslobodenie Metoda z jeho internácie v Bavorsku. Všetky boli vydané pred 14. májom 873. Ich texty sa zachovali v zvyšku kancelárskeho registra pápeža Jána VIII. (14. december 872 – 16. december 882), ktorý bol ich vydavateľom. Sú to listy adresované pápežskému legátovi Pavlovi, kráľovi Ľudovítovi Nemcovi, salzburskému arcibiskupovi Adalvínovi, bavorskému vojvodovi Karlomanovi, pasovskému biskupovi Hermanrichovi a freizinskému biskupovi Annonovi. Vtedy súčasne poslal pápež osobitný list aj Metodovi; jeho text sa nezachoval; jeho jestvovanie sa spomína len v liste z roku 879.

Aj ďalšie písomne doklady zo spomínaného kancelárskeho registra sa zachovali z rokov 879 – 881. Sú to dva listy pápeža Jána VIII. arcibiskupovi Metodovi a Svätoplukovi zo 14. júna 879, ďalej oznámenie Svätoplukovi o pravovernosti Metoda a o súhlase s používaním slovanského jazyka pri bohoslužbách z júna 880, ktoré malo charakter privilégia, a napokon stratený list arcibiskupa Metoda pápežovi spreď marca 881 a pápežova odpoveď naň z 23. marca 881. Hodnovernosť týchto piatich písomností je nepochybná, keďže ich texty sa takisto zachovali v spomínanom kancelárskom registri.

Poslednú skupinu diplomatických písomností k Metodovej činnosti tvoria dve písomnosti z druhej polovice roku 885 sa zachovali v odpisoch z 11. – 12. storočia. Jedna bola napísaná pravdepodobne vtedy, keď sa ešte v Ríme nevedelo o smrti arcibiskupa Metoda, druhá až vtedy, keď to bolo známe. Je to list pápeža Štefana V. (september 885 – 14. september 891), ktorým sa podmienične zatracuje Metod a používanie slovanských liturgických prekladov, a neúplne zachované poučenie pre pápežského legáta Dominika, ktorý má usporiadať pomery veľkomoravskej cirkvi po smrti Metoda. Texty obidvoch týchto písomností sa zachovali v odpisoch z 11. – 12. storočia, vyhotovených pravdepodobne na základe textov (dnes strateného) kancelárskeho registra.

Zo sporov o pravosť spomínaných diplomatických písomností sa najväčšie pochybnosti dotýkali listu pápeža Hadriána II. Rastislavovi, Svätoplukovi a Koceľovi asi z roku 869. Skúmanie pravosti jeho textu bolo sťažené, lebo sa nezachovalo pôvodné latinské znenie, ale len cirkevnoslovanský, asi textovo neúplný preklad v *Živote Metodovom*, ktorý bol zostavený azda na základe gréckeho prekladu latinskej pôvodiny. Názory na pravosť tohto textu boli veľmi rozdielne, siahali až od úplného popierania, že by takýto list niekedy pápež Hadrián II. vydal, až po úplné ubezpečovanie, že zachovaný text listu predstavuje úplný a pravý list tohto pápeža. Na základe terajšieho stavu výskumu možno konštatovať, že pápež Hadrián II. skutočne vydal asi v polovici roka 869 list adresovaný Rastislavovi, Svätoplukovi a Koceľovi; jeho obsahom asi bolo, že Metoda poslal ako svojho učiteľa

(a splnomocneného legáta) k moravským (nitrianskym) a panónskym Slovenom a povolil mu, aby pri katechéze liturgii použil domáci slovanský jazyk.

Marsina venoval pozornosť aj skúmaniu pravosti obidvoch spomínaných písomností z roku 885. Vychádzal z toho, že poučenie by sa nemalo pokladať za nehodnoverné už preto, že sa zachovalo v odpise fragmentu registra pápežskej kancelárie; isté problémy vyplývajú iba z určitých rozporov medzi jeho znením a znením listu Štefana V. Bola potrebná pomerne dlhá výskumná práca v podstate kombinačného charakteru, aby z náznakovitých opôr v prameňoch (František Dvorník) vykonštruoval predpoklad tzv. Vichingovho falza. Tento falošný text údajne zostavil, alebo dal zostaviť, nitriansky biskup Viching v rokoch 880 – 881 a svojím obsahom bol protipólom spomínaných výsad (priviléžia) pre moravskú cirkev z júna 880. Falzum, zatracujúce Metoda a jeho činnosť, Viching v rokoch 880 – 881 asi ukázal Svätoplukovi a pri svojom pobyte v Ríme okolo polovice roka 885 možno predložil jeho znenie pápežovi Štefanovi V. pri zostavovaní listu Svätoplukovi. V pápežskej kancelárii ho zrejme použili ako predlistinu, z ktorej čerpali informácie do nanovo zostavovaného listu. Touto kombináciou sa vysvetľujú obsahové rozpory medzi listom a poučením z roku 885, takže súčasné bádanie texty obidvoch písomností pokladá za hodnoverné.

Hodnovernosť prameňov

Je na mieste v tejto súvislosti otvoriť otázku hodnovernosti prameňov, konkrétne naratívnych prameňov Život Konštantína a Život Metoda. Oba patria k tomuto literárnemu biografickému žánru typu hagiografie. Sú to biografie – životopisy kresťanských svätcov, mučeníkov, mníchov a askétov, ktoré boli jednou zo základných foriem cirkevnej slovesnosti a literatúry najmä v období stredoveku. Plnili dôležité liturgické, ideologické a politické funkcie (tzv. praktická hagiografia). Zámerom hagiografie nebolo opísať skutočné historické udalosti alebo podať psychologický portrét osobnosti, ale idealizovaným spôsobom opísať jej život, cnostné skutky či utrpenie a vytvoriť tak ideálny vzor pre kresťana.

Za sekundárne diplomatické pramene k dejinám Veľkej Moravy pokladal profesor Marsina aj tzv. pilgrimské falzá. Iniciátorom ich vzniku bol v sedemdesiatych rokoch desiateho storočia pasovský biskup Pilgrim. Chcel nimi dokázať oprávnenosť cirkevno-správnych nárokov Pasova na územie niekdajšej Veľkej Moravy. Ide o súbor siedmich falošných listinných textov, ktoré sa svojimi dátumami hlásia do rokov 824 – 827 – 973. Zachovali sa v odpisoch z 11. – 12. storočia. Z obsahovej stránky najzaujímavejší je údajný list pápeža Eugena II. (824 – 827) biskupom Rathfredovi vo Faviáne, Metodovi v Speculoiuliu, Alchwinovi v Nitre a Annonovi vo Vetvare, ďalej vojvodom Tutundovi a Mojmírovi. Pápež im oznamuje, že Urolfa, arcibiskupa v Lorchu (ktorý sa pokladal za pôvodné biskupské sídlo, až neskôr prenesené do Pasova), ustanovuje za ich metropolitu. Z niektorých tu spomínaných mien je na prvý pohľad zrejmé, že ide o tradíciu, vzťahujúcu sa nie na roky 824 – 827, ale na časy o čosi neskoršie, na obdobie Veľkej Moravy. Jednoznačnou a nespornou reminiscenciou na skutočné pomery sú mená Metod a Mojmír a údaj o jestvovaní biskupstva v Nitre, ktoré sa dá ako jediné spomedzi štyroch spomenutých biskupských sídiel jednoznačne a nesporne lokalizovať. Rovnako

za reminiscenciu možno pokladať meno biskupa Annona, ktorý bol prvým známym chórepiskopom (misijným, putovným biskupom) v Panónii, doloženým roku 833 a 836. Osoby a fakty spomínané v texte tohto listu vedľa seba nie sú dobové – podľa toho, čo vieme z iných hodnoverných prameňov. V čase vyhotovovania týchto falošných listinných textov jestvovala vo vedomí ich vyhotovovateľov už len veľmi skreslená tradícia; aj napriek tomu z nej však jasne vyznievalo, že v minulosti pôsobil na vtedajšom území Veľkej Moravy cirkevný hodnostár Metod, viaceré biskupstvá a knieža Mojmír (II.). Súhrnne teda možno o týchto falošných listinných textoch povedať, že hoci dnes niet sporu o ich falošnosti, iniciátorovi a čase vzniku, predsa sa v nich približne o sto rokov neskôr odzrkadlila tradícia, aj keď čiastočne (možno aj úmyselne) zmätená a skreslená. Najnovšie bádanie o týchto listinných textoch nevyučuje, že šlo len o zámer, len o falošné koncepty, ktoré nikdy nenadobudli primeranú listinnú formu, takže vlastne ani nikdy neboli odoslané svojim adresátom, a teda sa neurobil ani pokus, aby sa stali právne účinnými.

Z mnohých rozprávacích a právnych prameňov k dejinám Veľkej Moravy a činnosti byzantskej misie spomenieme len najstaršie a obsahovo najdôležitejšie. S ich použitím vznikli neskôr ďalšie, väčšinou stručnejšie pramene, ktoré však iba zriedkavo dopĺňujú alebo rozhojňujú naše poznatky. Prevažne ide o skrátené verzie svojich predlôh.

Profesor Marsina používal z rozprávacích prameňov napísaných po latinsky Fuldské analý (Annales Fuldenses), kde je najviac údajov o dejinách Veľkej Moravy, ktoré začal písať okolo roku 830 mních Einhard a dovedol ich až do roku 839. Jeho pokračovateľom do roku 863 bol mních Ruodolf a po ňom do roku 882 a neskôr až do roku 887 spisovateľ Meginhard. Poslednú časť predstavujú anonymné pokračovania – mohučské (Mainz, 882 – 887), regensburské (882 – 897) a altaišské (Niederaltaich, 897 – 901). Používal aj ďalší latinský rozprávací prameň, obsahujúci údaje o kristianizácii na Veľkej Morave, spis *Obrátenie Bavorov a Korutáncov* (*Conversio Bagoarioum et Carantanorum*) na kresťanskú vieru. Vznikol v rokoch 870 – 871 a jeho autor bol príslušníkom juhonemeckého kléru. Cieľom tohto tendenčného spisu bolo dokázať cirkevnoprávne nároky Salzburškého arcibiskupstva (juhonemeckej cirkevnej provincie) na územie Panónie i Veľkej Moravy. Zachoval sa v odpise z jedenásteho storočia.

Významným prameňom je aj tzv. *Bavorský geograf* alebo *Opis hradov a krajín na sever od Dunaja* (*Descriptio civitatum ad septentrionalem plagam Danubii*). Pozostáva z dvoch častí, z ktorých druhá vznikla asi až koncom deviateho alebo začiatkom desiateho storočia. Na čas vzniku prvej časti sú rozdielne názory. V súčasnosti sa však upúšťa od datovania jej vzniku okolo roku 817 a uprednostňuje sa rok 843. Nie je však vylúčené, že zachovaný text prvej časti obsahuje aj interpolovanú vetu, vsunutú okolo rokov 882 – 883.

Nepochybne najviac údajov k problematike, ktorou sa tu zaoberáme, obsahujú cyrilo-metodské životopisy *Život Konštantína* (ŽK) a *Život Metoda* (ŽM). ŽK vznikol na Veľkej Morave niekoľko rokov po smrti Konštantína, azda už okolo rokov 873 – 874, a jeho autorom bol Metodov žiak. ŽK nás pomerne podrobne oboznamuje so životom Konštantína od narodenia až do smrti. Obsahuje aj Konštantínove vyjadrenia v jeho

dišputách s inovercami a trojjazyčníkmi a je bohato vyšperkovaný citátmi z Biblie. Najstaršie zachované slovanské rukopisy *ŽK* pochádzajú až z pätnásteho storočia.³ Obdobie od smrti Konštantína (869) až do smrti Metoda (885) zachycuje *ŽM*, ktorý je kratší a je štylizovaný omnoho vecnejšie ako *ŽK*. Vznikol na Veľkej Morave na základe podkladov zhromažďovaných zrejme už za Metodovho života, nedlho po Metodovej smrti, v rokoch 885 – 886, teda ešte pred vyhnaním prívržencov používania slovanských liturgických prekladov z Veľkej Moravy. Za jeho autora niektorí bádatelia pokladajú Metodovho žiaka Klimenta, neskoršieho biskupa veľického (v Macedónii). Najstarší rukopis *ŽM* sa zachoval z prelomu dvanásteho a trinásteho storočia. Ešte staršia ako *ŽK* je latinská *Rímska legenda (Vita Constantini-Cyrilli cum translatione sancti Clementis)*, ktorej autorom bol veletrijský biskup Gauderich; zložil ju okolo roku 873 v súvislosti so zavádzaním kultu Konštantína-Cyrila a oživovaním kultu pápeža Klementa I. (asi 91 – asi 101). Obsahuje krátky životopis Konštantína-Cyrila. Najstaršie rukopisné zachovanie jej textu pochádza z dvanásteho storočia. Možno už v súvislosti s pohrebom Metoda, alebo len o niečo neskôr, vznikol krátky *Život Konštantína a Metoda*, ktorý je stručným poučením o ich účinkovaní na Veľkej Morave. Napísal ho domáci autor v čase bojov Gorazda a jeho prívržencov s Vichingovou stranou. Najstaršie rukopisy s jeho textom pochádzajú z 13. – 14. storočia. Takisto ešte pred vyhnaním Metodových žiakov z Veľkej Moravy napísal niektorý z nich (najpravdepodobnejšie Kliment) *Pochvalné slovo Cyrilovi a Metodovi*, ktoré obsahuje iba stručné údaje o ich živote a skutkoch. Najstarší rukopis obsahujúci text tejto práce sa zachoval z trinásteho storočia.

Iné pramene k cyrilo-metodskej problematike

Cyrilo-metodské právne pamiatky boli, pravda, kompiláciami starších právnych pamiatok z Byzantskej alebo Franskej ríše, no sú dokladom toho, aké právne predpisy sa uvádzali do života v čase pôsobenia byzantskej misie na Veľkej Morave. Základné znenie *Súdneho zákona pre laikov* zostavil asi Metod ešte v čase príprav cesty na Veľkú Moravu, teda už asi roku 863. Pri jeho zostavovaní sa pravdepodobne opieral o byzantský zákonník z roku 726 a na Veľkej Morave ho potom doplnil z rímskych a franských predlôh; sankcie tohto zákonníka sú v porovnaní s byzantskými veľmi prísne. Obsahuje ustanovenia na posilnenie feudálnych vzťahov a jednoženstva (manželstva). Najstarší rukopis s jeho textom sa zachoval z trinásteho storočia. Pravdepodobne po návrate z Konštantínopolu

³ Pavol Jozef Šafárik vychádzal pri zostavení *Života Konštantína* z rílskeho rukopisu od gramatika Vladislava z roku 1479, písaného v Žegligove pod Čiernou Horou v Macedónii. Rozdelil text na kapitoly, rozpísal skráteniny v tituloch, pridal interpunkciu a niektoré formulácie prevzal z iných rukopisov ako z rílskeho, hoci ten sa ináč usiloval prepísať čo najpresnejšie. K dispozícii mal päť rukopisov. Okrem 1. rílskeho od gramatika Vladislava ešte 2. moskovský od metropolitu Makária zo 16. storočia, 3. prvý ľvovský srbskej redakcie od arcibiskupa Teofylakta Ochridského asi z konca 15. storočia, 4. druhý ľvovský ruskej redakcie a neskoršieho veku z baziliánskeho monastiera a 5. niekoľko kapitol z rímskeho rukopisu z Vatikánskej knižnice. PAVLOVIČOVÁ, Kristína. O názve *Života Konštantína-Cyrila*. On the Title of The Life of Constantine-Cyril. In *Scientia et eruditio*, roč. 3, 2019, č. 3, s. 27 – 40. Dostupné online: https://www.academia.edu/88041744/O_n%C3%A1zve_%C5%BDivota_Kon%C5%A1tant%C3%ADna_Cyrila_On_the_Title_of_The_Life_of_Constantine_Cyril.

v rokoch 882 – 884 preložil Metod tzv. *Nomokánon*, t. j. zbierku cirkevných kánonov a občianskych zákonov. Šlo iba o výťah zo zbierky *Synagóge*, zostavenej v šiestom storočí v Konštantínopole. Najstaršie slovanské znenie tohto nomokánonu sa zachovalo v rukopise z trinásteho storočia. Buď Metod sám už okolo roku 863, alebo podľa iných bádateľov Gorazd alebo Kliment zostavili zbierku cirkevnoprávnych predpisov nazvanú *Ustanovenia svätých otcov o trestoch za vraždu a za hriechy*. Vzorom im bol doteraz neznámy penitenciál (kniha o trestoch) zo Západu. Najstaršie rukopisy tohto diela sa zachovali z trinásteho storočia. V podstate právneho charakteru, hoci pôvodne asi šlo o prednesenú kázeň, sú *Napomenutia vládarom*, predpisujúce, ako sa majú správať vládcovia. Zložil ich buď Metod sám, alebo niektorý z jeho žiakov. Text sa zachoval v starobyľom hlaholskom rukopise z jedenásteho storočia.

V súvislosti s Veľkou Moravou veľmi často spomínaným prameňom je dielo byzantského cisára Konštantína VII. Porfyrogeneta (945 – 959) *O spravovaní ríše* (*De administrando imperio*), napísané okolo polovice desiateho storočia. Prvý raz sa v ňom používa pomenovanie Veľká (či vzdialená) Morava, pomerne podrobne sa v ňom vraví o jej zániku ako dôsledku nesvornosti troch Svätoplukových synov (vrátane motívu troch prútov) a jej zničenie a obsadenie starými Maďarmi.

Rastislavova a Svätoplukova ríša, alebo ako je to v slovenskej historiografii zaužívané Veľká Morava, bol štátny útvar a časť našich dejín, ktorou sa profesor Marsina ako medievista zaoberal, ale dnes sa tým podrobnejšie nebudeme zaoberať. Hodno však uviesť, že Marsina bol zástancom politického aj etnického dualizmu Rastislavovej a Svätoplukovej ríše, v ktorom, podľa neho, spolu bývali predkovia Moravanov a Slovákov. Nazdával sa, že toto najstaršie obdobie našej minulosti možno prostredníctvom zachovaných historických dokladov pomerne podrobne dokumentovať a urobiť si o ňom konkrétnejšiu predstavu, lebo poznáme mená všetkých vládcov Veľkej Moravy, máme mnoho dokladov o ich úsilí udržať si samostatné postavenie v bojoch s Východofranským kráľovstvom.

Profesor Marsina sa so záujmom venoval zápasom o používanie slovanského jazyka v liturgii a o utvorenie samostatnej moravskej cirkevnej metropoly, pretože k tomu sa vzťahuje relatívne najviac zachovaných dokumentov o tomto období. Preto nemôže prekvapovať, že popri menách vládcov Veľkej Moravy sa vo väčšine zachovaných písomností spomínajú mená Konštantína (Cyrila) a Metoda, ktorí vytvorili aj do praxe uviedli slovanské preklady liturgických textov u nás. A po smrti Konštantína-Cyrila bol arcibiskup Metod ústrednou postavou utvárania samostatnej cirkevnej organizácie a zápasu o používanie starocirkevno-slovanského jazyka (staroslovienčiny) v liturgii, ktorý sa až vtedy naplno rozpútal. V čase, keď sa tieto udalosti odohrávali, bolo utvorenie samostatnej cirkevnej organizácie pre vznikajúci či jestvujúci štát rovnako dôležité ako utvorenie a fungovanie orgánov štátnej organizácie. Tam, kde táto podmienka nebola splnená, vznikali aj v prípade pevnejšie organizovaných štátov možnosti zásahov zvonka prostredníctvom cirkevnej sféry. To mohlo naštrbovať a zväčša aj naštrbovalo suverenitu štátu. Vykonať zásahov v cirkevnej sfére bývali zvyčajne exponentmi tých mocností, ktoré presadzovali na „misijnom“ území svoje politicko-mocenské záujmy, alebo toto územie pokladali za sféru svojho vplyvu.

Profesor Marsina vo svojich prácach zachytil a interpretoval pôsobenie, význam a hodnotenia cyrilo-metodskej misie. Vo vtedajšej odbornej literatúre, najmä staršej a cirkevnej, Metoda a jeho mladšieho brata Konštantína označovali prevažne za vierozvestcov – kresťanských misionárov, ktorí našich predkov obracali na kresťanskú vieru. Takéto chápanie považoval za zúženie významu ich skutočného pôsobenia u nás. Konštantín a Metod neprišli do celkom pohanskej, t. j. nekresťanskej krajiny. Z nábožensko-cirkevného hľadiska znamenal ich príchod zintenzívnenie pokresťančovania a postupné utváranie vyššej organizačnej štruktúry cirkvi na Veľkej Morave. Pravda, ich činnosť bola omnoho širšia a znamenala oveľa viac než len rozširovanie kresťanského náboženstva. Svojím pôsobením podstatne ovplyvňovali aj formovanie právneho systému a zavádzanie novej cirkevnej organizácie, čo malo aj veľké politické dôsledky.

Ako interpretoval profesor Marsina príchod byzantskej misie

Už samo ich pozvanie a príchod boli azda omnoho viac motivované politickým rozhľadom a úvahami ako náboženskou zaniatenosťou. Bezprostredným impulzom pre Rastislava, aby hľadal východisko z jestvujúceho stavu, nebola jeho náboženská horlivosť, ale vtedajšia politická situácia. Prevažná časť kresťanských misionárov na Veľkej Morave pochádzala z Východofranského kráľovstva, z juhonemeckej oblasti (dnešné Bavorsko a sčasti Rakúsko). Z veľkého množstva zachovaných hodnoverných písomných dokladov vieme, že Východofranské kráľovstvo sa ustavične usilovalo dostať priestor starej Moravy a Nitravy do čo najväčšej závislosti, do svojho vazalstva, a že výsledky týchto jeho pokusov neboli malé. Pri realizácii týchto úsilí „asistovali“ aj kresťanskí misionári pochádzajúci z Východofranského kráľovstva. Boli závislí od svojich tamjších cirkevných predstavených, ktorí patrili do vládnucej vrstvy Východofranského kráľovstva, a teda boli aj predstaviteľmi jeho expanzionistických zámerov a cieľov. Možno povedať, že aj vládnuca vrstva Rastislavovho hegemonu ich zámerne a cieľavedome používala na prípravu a umožnenie realizácie svojich cieľov, ba to od nich vyžadovala. Preto počínanie Rastislava, usilujúceho sa vymaniť spod týchto vplyvov, možno označiť za rozhodnutie politického charakteru, slúžiace v prvom rade politickým záujmom veľkomoravského štátu, jeho vnútornému upevneniu, posilneniu a oslobodeniu sa od vonkajších politických tlakov a vplyvov.

Hlavnou úlohou Konštantína a Metoda bolo, ako to vyplýva zo zachovaných úryvkov Rastislavovho listu byzantskému cisárovi Michalovi III., založenie „učilišťa“ – školy na vzdelanie a formáciu duchovných a utvorenie samostatných základov vzdelanosti nielen v náboženskej, ale aj v právnej a všeobecne kultúrnej sfére. V súvislosti s touto činnosťou, lepšie povedané v príprave na ňu, stalo sa tu ešte viac, lebo vzniklo nové slovanské písmo – hlaholika, čoho dôsledkom bol zrod slovanského (slovenského) písomníctva a literatúry, čo sa síce u nás neudržalo, ale stalo sa trvalým základom kultúry časti južných a všetkých východných Slovanov.

Predstaviť život a činnosť takých významných osobností, ako bol Konštantín Filozof a arcibiskup Metod, nemožno izolovane, ale len s prihliadnutím na celkovú vtedajšiu situáciu. Preto sa najprv treba zaoberať prameňmi k tomuto obdobiu a vývojom

veľkomoravského štátu všeobecne až do čias, keď padlo rozhodnutie o vyslaní posolstva do Byzantska, hoci Veľká Morava nesusedila bezprostredne s Byzantskou ríšou.

Činnosť byzantskej misie

Činnosť byzantskej misie na Veľkej Morave Marsina rozdeľoval na tri obdobia. V prvom období (863 – 867) sa položili základy používania slovanského jazyka v liturgii a vyučili sa prví žiaci Konštantína a Metoda. V druhom období (867 – 873) bola ich činnosť prerušená, lebo z Veľkej Moravy odišli a pri odchode asi ani nepomýšľali na návrat. Tri mesiace z toho boli u blatnianskeho vládcu Kocela, syna kniežaťa Pribinu, vyhnaného moravským kniežaťom Mojmirom z Nitry, potom v Benátkach a v Ríme. Uväznenie Metoda juhonemeckými biskupmi oddialilo jeho návrat na Veľkú Moravu o ďalšie tri roky. V treťom období (873 – 885) sa naplno rozvinulo slovanské učilište, ale vystupňovali sa aj boje o používanie slovanského jazyka v liturgii, o jeho opätovné schválenie a potvrdenie pápežskou stolicou.

Napokon po smrti arcibiskupa Metoda bolo používanie slovanského jazyka v liturgii vplyvom negatívneho vzťahu Svätopluka I. k nemu a následne aj zmeneného stanoviska pápežskej stolice opäť zakázané. Treba upozorniť, že za tým boli nielen politické, ale aj náboženské dôvody. Konštantínopolský patriarcha Fotios, blízky priateľ Konštantína, sa prostredníctvom kristianizácie mimoriadne zaslúžil o rozšírenie byzantského vplyvu, najmä do Bulharska, čím sa opäť dostal do sporu s pápežskou stolicou, ktorá si práve v tom čase robila veľké nádeje, že sa jej podarí definitívne získať Bulharsko pod svoju cirkevnosprávnu právomoc. Keď pápež Mikuláš I. na Lateránskej synode na jar roku 863 opätovne vyhlásil, že za právoplatného konštantínopolského patriarchu uznáva jedine jeho predchodcu Ignatia, obvinil Fotios pápeža z kacírstva a slávnostne ho exkomunikoval, lebo kresťanský Západ používal *Vyznanie viery* (Krédo) s formuláciou „Verím vo Svätého Ducha, ktorý vychádza z Otca aj Syna“ – *filioque* (aj Syna).⁴ Náboženské spory ohrozovali stabilitu Svätoplukovej ríše, a preto sa Svätopluk rozhodol ich ukončiť, ako to opisuje Kliment Ochridský: „Nakoniec sa obrátili (prívrženci Vichinga) na svoje posledné útočisko, na podlého Svätopluka a ohovorili pravoverných, že si vymýšľajú novoty a že

⁴ *Filioque* (lat. „i zo Syna“) je spornou súčasťou kresťanského Nicejsko-carhradského vyznania viery v katolíckom znení (pravoslávni používajú Nicejsko-carhradské vyznanie viery vždy zásadne bez *filioque*). Týmto pojmom je tiež označovaný vieroučný spor medzi východnou a západnou cirkvou aj s jeho historickými súvislosťami. Táto formula sa zaoberá pôvodom Svätého Ducha. Podľa pôvodného znenia Nicejsko-carhradského vyznania viery Svätý Duch vychádza z Otca („... ktorý z Otca vychádza...“). V súvislosti s bojom proti arianizmu, ktorý na kresťanskom Západe predovšetkým u Ostrogótov, Vizigótov a Longobarďov pretrvával do siedmeho storočia a znižoval význam Ježiša Krista – Syna, tým aj popieral Svätú Trojicu, začalo sa na Západe používať *filioque* „Svätý Duch vychádza z Otca i zo Syna“. Hlavnými prvými zástancami tohto učenia sú Marius Victorinus († asi 362), ktorý vypracoval teológiu Svätého Ducha ako vzájomnej lásky Otca a Syna, a sv. Hilarius z Poitiers († 367). Veľký západný teológ sv. Augustín († 430) potom tieto dva prúdy spojil a tvrdil, že Svätý Duch vychádza z Otca i Syna, ale s tým, že Otec je jeho *fons principalis* (hlavným prameňom, vychádza z neho *principaliter*), a že vychádza z Otca a Syna nie ako z dvoch prameňov, ale ako z jedného jediného. Z Otca teda vychádza ako zo svojho hlavného prameňa, zo Syna potom ako z niekoho, kto má svoj samotný pôvod opäť v Otcovi. <https://sk.wikipedia.org/wiki/Filioque>.

by mohli povstať proti jeho vláde, ak sa s vládcom nezhodujú v učení viery, lebo opačne zmýšľanie je aj odbojom. Ten (Svätopluk) predvolajúc si nasledovníkov Metoda vraví: ‚K akémuže to rozkolu dochádza medzi vami a každodenne sa nepriateľsky hádate? Či nie ste všetci bratia? Nepatríte medzi kresťanov? Prečo sa teda nedohodnete medzi sebou, nepousilujete o jednotu?‘ Oni však prostredníctvom Gorazda a Klimenta, tí totiž viedli rozhovor, vlastnými ústami odpovedali: ‚Vládca, o tomto by sme museli viesť dlhé reči... Keďže však tvoja neznalosť Písma ti nedovoľuje počúvať najobširnejšie a najobsiahlejšie výklady, dávame na tvoju otázku jednoduchú odpoveď: rozdeľujeme sa veru, lebo aj Pán prišiel mečom udrieť a oddeliť dobré od zlého...‘ On však (Svätopluk) navedený bludármi, pretože im bol celkom naklonený, dal pravoverným (Metodovým žiakom) takúto odpoveď: ‚Som si vedomý svojej veľkej nevzdelanosti a nevyznám sa vo vierouke. Veď či nie som negramotný? Jednako sa kresťanstva pridrižiam a budem sa pridrižovať. Avšak takéto spory, ktoré u nás rozduchavate, nie som schopný riešiť slovami, ani rozlišovať pravého učiteľa od falošného. Teda rozsúdím vás ako kresťan... kto prvý predstúpi a odprisahať, že správne a pravoverne verí, ten sa podľa môjho rozhodnutia v ničom neprehrešuje proti správnosti vo viere, tomu aj cirkev odovzdám a pridelím, ako sa patrí, kňazský úrad v cirkvi.‘ Vtedy Frankovia s veľkou ochotou hotoví prisahať, nečakajúc ani koniec odpovede kniežaťa, prisahali a zotrvali pri svojom nesprávnom učení.⁵ Ako pri obnovení krstných sľubov sa prisahalo na každú vetu Kréda v latinskom znení, čo Metodovi žiaci odmietli pri vete s formuláciou s *filioque*. Preto sa rozhodlo o ich bludárstve v očiach zástancov *filioque* a panovníka. A k ich vyhnaniu z krajiny.⁶

Dielo Konštantína a Metoda, vytvorené na Veľkej Morave, malo podľa Marsinu svoju kontinuitu u južných a východných Slovanov. Príchod starých Maďarov a ich zahraničnopolitická a kultúrna orientácia vplývali na postupné zanikanie tradície o činnosti a diele sv. Cyrila a Metoda u nás. No jestvujú indície, že dochádzalo aj k vedomému zatlačaniu tejto tradície, ako nezlučiteľnej s novým kultúrno-politickým a náboženským vývojom.

Marsina zdôrazňoval, že hoci k obdobiu pôsobenia Cyrila a Metoda jestvuje pomerne dosť pramenných údajov, neinformujú o všetkom, čo by nás v tejto súvislosti zaujímalo. Preto sa už viaceré generácie historikov a jazykovedcov najrozličnejšími dohadmi a výkladovými kombináciami detailov usilovali dotvárať informácie poskytované prameňmi. Nie vždy sa im to podarilo rovnako úspešne. Navyše mnohé z týchto kombinácií sú navzájom vonkoncom protirečivé. Budeme sa usilovať oboznámiť sa s nimi a konfrontovať ich s doslovnými výpoveďami hodnoverných historických prameňov. Nebude sa nič zakrývať. Aj historické pramene sa budú navzájom konfrontovať, skúmať ich výpovedná hodnota a uvažovať o nej. Z mnohých konkrétnych miest v nich názorne vyplynie aj to, ako mohli

⁵ ŠKOVIERA, Andrej. *Svätí slovanskí sedmopočetníci*, Bratislava : Slovenský komitét slavistov/Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2010, s. 115, pozn. 371.

⁶ Pozri aj ŠKOVIERA, Andrej. Vyhnanie Metodových učeníkov z Veľkej Moravy. In MICHALOV, Jozef – IVANIČ, Peter – HETÉNYI, Martin – TANESKI, Zvonko (eds.). *Význam kultúrneho dedičstva sv. Cyrila a Metoda pre Európu*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2008, s. 33-57. Viac na: <https://kniznica-sgzp.webnode.sk/news/svati-sedmopocetnici/>.

tvorcovia rozprávacích historických prameňov dosť ľubovoľne narábať s predmetom svojho opisu a ako veľmi mohli jeho znenie upraviť až znetvorit' aj neskorší odpisovači.

Marsina upozorňoval, že reč prameňov k deviatemu storočiu je iná ako tá, ktorá je v prácach historického charakteru zvyčajná dnes. Všetky deje ľudí sa tam viažu tak či onak na náboženstvo, závisia od Boha, ktorý všetko bezprostredne riadi. A to všetko sa prejavuje aj v jazyku prameňov, ktoré sú preplnené odvolávaniami na Boha a jeho prikázania. Hodnotením činnosti Konštantína a Metoda sa v minulosti zaoberali vo veľkej miere cirkevní historici. Pre nich boli Konštantín-Cyryl a Metod svätcami, a preto ich pôsobenie a život vykladali ako čisto náboženskú aktivitu. Nemožno mať pochybnosti o skutočnej náboženskej oduševnenosti Konštantína-Cyryla a arcibiskupa Metoda. Ich činnosť a význam nemožno však zredukovať iba na náboženské pôsobenie.

Vzťah Svätopluka k Cyrilovi a Metodovi

Osobitnú pozornosť venoval profesor Marsina Svätoplukovmu postoju k používaniu slovanského bohoslužobného jazyka (v liturgii). Svätopluk ako nitriansky údelný vojvoda z poverenia kniežat'a Rastislava pravdepodobne ako prvý vysoký veľkomoravský hodnostár privítal byzantskú misiu na území Veľkej Moravy, sprevádzal ju do svojho sídla v Nitre a odtiaľ do hlavného sídla Rastislavovho do hradiska (mesta) Moravy.⁷ Jeho vzťah ku Konštantínovi a Metodovi bol teda od začiatku kladný, vychádzal im v ústrety a pomáhal im v ich práci. V dobrom naňho spomínali aj po svojom odchode z Veľkej Moravy v roku 867 a pri zostavovaní pápežskej buly *Gloria in excelsis* bol iste na návrh Metoda v adrese tejto buly uvedený Svätopluk hneď po Rastislavovi ako samostatný vládca alebo spoluvládca. Hoci v listoch pápeža Jána VIII. a v tzv. *Commonitoriu* spred 14. mája 873, prikazujúcich bavorskej hierarchii prepustenie arcibiskupa Metoda,⁸ sa ani náznakom nespomína aj angažovanie Svätopluka do úsilia o jeho vyslobodenie, nemožno to vylučovať, lebo práve záujem Svätopluka a listy arcibiskupa Metoda pápežovi mohli byť prostriedkami, ktoré upovedomili aj Svätú stolicu o neprimeranom až surovom zachádzaní s arcibiskupom Metodom.⁹ V tejto súvislosti je dôležitý aj čas, kedy pápež Ján VIII. energicky vystúpil za vyslobodenie Metoda. Stalo sa to vtedy, keď Svätopluk odrazením viacerých vpádov franského vojska posilnil svoje mocenské postavenie, a teda mohol sa začať venovať aj napraveniu krivdy spáchanej na Metodovi. V *Živote Metodovom* sa výslovne hovorí, že Moravania, teda vtedy iste v prvom rade Svätopluk, žiadali pápeža, aby im poslal Metoda.¹⁰

⁷ Vtedy najkratšia a najfrekventovanejšia cesta viedla z juhu popri Dunaji s dôležitým prechodom (brodom) cez Dunaj pri Komárne (Iži).

⁸ MARSINA, Richard (ed.). *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae (CDSI). I.* Bratislavae, MCMLXXI, s. 14-20, č. 17-25.

⁹ Bavorska cirkevná hierarchia to tajila; vyplýva to z listu Jana VIII. freisingskému biskupovi Annonovi spred septembra 873; keď sa pri návšteve freisingského biskupa Annona v Ríme pýtali na arcibiskupa Metoda, poprel, že by Metoda poznal alebo niečo o ňom vedel. *CDSI. I;* s. 20, č. 26.

¹⁰ V desiatej kapitole *Života Metodovho*. RATKOŠ, Peter (ed.). *Pramene k dejinám Veľkej Moravy*. Bratislava, 1968, s. 241; BARTOŇKOVÁ, Dagmar – HAVLÍK, Lubomír – MASARIK, Zdeněk – VEČERKA, Radoslav

Marsina zdôrazňoval skutočnosť, že Svätopluk si arcibiskupa Metoda vážil, umožňoval mu rozširovať kresťanstvo aj na podmanených slovanských územiach, no osobne jednoznačne uprednostňoval vysluhovanie liturgie v latinskom jazyku, v čom ho nasledovali aj mnohí jeho veľmoži.¹¹ Tento jeho postoj mal asi hlbšie príčiny, o ktorých sa však nezachovali nijaké konkrétnejšie doklady; len za predpoklad možno pokladať domnienku, že Svätopluk bol možno za mladi dlhší čas ako rukojemník (záruka vazalstva), alebo na výchove v Bavorsku a tam si obľúbil alebo privykol na latinský jazyk v liturgii. V roku 863, v čase príchodu solúnskych bratov na Veľkú Moravu, jestvovala tam už sieť kostolov, v ktorých sa používal v liturgii latinský jazyk, čo sa iste ešte ďalej rozširovalo aj v rokoch 863 – 869. Marsina upozorňoval na nerozvážny a nedomyslený predpoklad, akoby sa po príchode byzantskej misie v roku 863 hneď a všade začal používať v liturgii slovanský bohoslužobný jazyk a zabúda sa na to, že najprv bolo treba vychovať kňazov, ktorí to dokázali.¹² Aj od roku 873, keď sa stal arcibiskup Metod predstaveným cirkvi v celej Svätoplukovej ríši, v liturgii sa používal paralelne latinský a slovanský bohoslužobný jazyk. Používanie latinského jazyka v liturgii bolo aj vtedy asi rozšírenejšie a väčší bol aj počet latinských kňazov (ešte azda) aj okolo roku 885.¹³ Iste bolo používanie latinského jazyka v liturgii rozšírenejšie na území Nitrianskeho biskupstva jestvujúceho od roku 880, na ktorého čele bol biskup Viching, lebo súdobé pramene ho pokladajú za najexponovanejšieho odporcu používania slovanského bohoslužobného jazyka v liturgii. Pri posilnení postavenia latinského jazyka v liturgii na Veľkej Morave po roku 880 nesporne významnú úlohu zohrávala okolnosť, že odvtedy bol Svätopluk a jeho štát pod priamou ochranou pápežskej stolice, čo malo veľký význam z medzinárodnoprávneho hľadiska. Vytýkať Svätoplukovi, že zradil slovanskú liturgiu, ktorej možno sám nebol nikdy prívržencom, lebo bol od čias svojho pokrstenia vychovávaný v kresťanskom prostredí používajúcom v liturgii výlučne latinský jazyk, je historicky neprimerané. Ak si lepšie všimneme pramene, v ktorých sa Svätopluk za svoj príklon k používaniu latinského jazyka v liturgii odsudzuje, tak sú to predovšetkým pramene, zostavené

(eds.). *Magna Moraviae fontes historici*. I. Praha – Brno, 1966, s. 153.

¹¹ Najjednoznačnejšie to vyplýva z buly *Industriae tuae* z júna 880, v ktorej sa povoľuje používať slovanský jazyk v liturgii, ale pre Svätopluka a jeho popredných sa tam výslovne udeľuje výnimka v tom zmysle, že ak si to budú priať, majú pre nich sväté omše slúžiť v latinčine. *CDSI*. I, s. 25, č. 30.

¹² Možno pripustiť, že pomerne rýchlejšie sa mohli preorientovať na používanie slovanského bohoslužobného jazyka v liturgii kňazi domáceho pôvodu, hoci mali latinské školy, napríklad Gorazd. Urobili to asi len niektorí, lebo ich predstaveným v Nitre bol archipresbyter, podriadený pasovskému biskupovi, ktorý to sotva mohol tolerovať. No je isté, že v evanjelizačnej katechéze aj franskí misionári používali ľudový jazyk, v ktorom našim predkom vytvorili základné modlitby.

¹³ Podrobnejšie cf. MARSINA, Richard. Povolenie slovanskej liturgie na Veľkej Morave. In *Historický časopis*, roč. 18, 1970, s. 4-16. Rozšírené francúzske znenie tejto štúdie *La lutte pour la liturgie slave dans la Grande Moravie* bolo pripravené a zaradené do *Studia historica slovacica* 7, 1972, s. 47- 68; pripravený zväzok nevyšiel, lebo bol potom nahradený pod tým istým číslom zväzkom, obsahujúcim štúdie od iných autorov; štúdia potom vyšla až v *Studia Historica Slovaca* 15. Bratislava, 1986, s. 189-208; porovnaj aj MARSINA, Richard. *Metodov boj*. Bratislava : Obzor, 1985.

prívržencami používania slovanského bohoslužobného jazyka v liturgii.¹⁴ Moderný historik si však musí byť vedomý toho, že Svätoplukov, v podstate negatívny, postoj k používaniu slovanského jazyka v liturgii nemohol predstavovať z hľadiska Rímskej kurie nič hriechne, nič také, za čo by ho mohla pápežská stolica odsudzovať alebo mu to vytýkať, ako to robia dobové rozprávacie pramene, zostavené prívržencami výlučného používania slovanského bohoslužobného jazyka v liturgii.¹⁵

Pri zjednodušenom chápaní a nedomyslení vtedajšej dobovej situácie by sa Svätoplukov negatívny postoj k používaniu slovanského bohoslužobného jazyka mohol pokladať za jednoznačný príklon k západnej (rímskej) kultúre, úsilie arcibiskupa Metoda o používanie slovanského jazyka v liturgii zas za príklon k východnej (byzantskej) kultúre.¹⁶ Marsina sa nazdával, že v tom čase aj arcibiskup Metod bol jednoznačne exponentom (povereníkom) pápežskej stolice, hoci aj vo (vlastne rímskej) liturgii sv. Petra, rozšírenej a používanej v Byzantsku a zavádzanej ním na Veľkej Morave,¹⁷ presadzoval používanie slovanského bohoslužobného jazyka. Napokon v poslednej štvrtine deviateho storočia ešte nejstvovala západná a východná cirkev, hoci sa v liturgii používali viaceré jazyky, najmä latinčina a gréčtina. Až neskôr, po odchode a vyhnaní (časti) žiakov Konštantína-Cyrila a Metoda z Veľkej Moravy, nastal vývoj, počas ktorého ich učenci, pôsobiaci v politickej sfére Byzantskej ríše, si postupne po všetkých stránkach osvojili byzantskú kultúru, stali sa jej súčasťou a položili základy novej slovanskej (kresťanskej) liturgie a kultúry.¹⁸

Kontinuita cyrilo-metodskej misie

Marsina bol umierneným zástancom kontinuity cyrilo-metodskej tradície. Konkrétne doklady pretrvávania tejto tradície u nás v stredoveku sú veľmi sporadické a podľa Marsinu nie sú slovenského pôvodu (skôr moravského alebo českého). Výraznejšie oživenie tejto tradície a postupne aj ich kultu sa viaže až na sedemnásťte storočie. Cyrilo-metodská tradícia poskytovala významnú oporu národno-obrannej argumentácii v období národného obrodzenia. Od druhej polovice devätnásteho storočia, a najmä po roku 1918, túto tradíciu zdôrazňovalo slovenské národno-emancipačné hnutie a katolícka cirkev.

Záver

Prof. PhDr. Richard Marsina, DrSc., ako jeden z najvýznamnejších slovenských medievistov sa vo svojom diele zoberal jednou z najvýznamnejších častí slovenských

¹⁴ Je to už v *Živote Metodovom*, napísanom nedlho po jeho smrti; vo sfalšovanom znení buly pápeža Hadriána II. z roku 869 sa hovorí: „Ak by sa však niekto... opovážil... haniť knihy jazyka vášho, nech je vytvorený nielen od prijímania, ale aj z kostola, kým sa nenapraví.“ RATKOŠ, Peter (ed.). *Pramene k dejinám Veľkej Moravy*, s. 240; *CDSI. I*, s. 12, č. 16.

¹⁵ MARSINA, Richard. Štúdie k Slovenskému diplomatáru I/1. In *Historické štúdie XVI*, 1971, najmä s. 18-45.

¹⁶ Prvýkrát verejne Svetoslav Bombík v televíznej diskusii (Kroky) 5. júla 1994. V roku 2010 najmä v súvislosti s medializovanou kauzou o vhodnosti jazdeckej sochy kráľa Svätopluka na Bratislavskom hrade.

¹⁷ VAŠICA, Josef. *Slovanská liturgie sv. Petra*. In *Byzantinoslavica*, 8, Praha, 1939 – 1946, s. 1-54.

¹⁸ Napokon k oficiálnemu rozdeleniu cirkvi na tzv. západnú – rímsku a východnú – byzantskú došlo až v roku 1054. ZASTĚROVÁ, Bohumila a kol. *Dejiny Byzance*. Praha : Academia, 1994, najmä s. 221-222.

starších dejín. Cyrilo-metodskej problematike venoval pomerne veľký priestor vo svojich prácach a pripisoval je zásadný význam. Zaoberal sa metodológiou skúmania prameňov a ich hodnovernosťou z tohto obdobia. Pokúšal sa o vlastnú interpretáciu tejto časti dejín, najmä pôsobenia arcibiskupa Metoda, jeho vzťahu ku kráľovi Svätoplukovi, čím ovplyvnil aj veľkú časť slovenských historikov, ale aj odbornú a neodbornú verejnosť, lebo jeho práce sa popularizovali. V poslednom období života sa venoval aj téme liturgie a katechézy v čase cyrilo-metodskej misie v Rastislavovej a Svätoplukovej ríši. Zvlášť skúmal otázku vytvorenia a používania liturgických slovanských prekladov (používa sa aj výraz staroslovienských, respektíve starocirkevnoslovanských) počas pôsobenie misie solúnskych bratov u našich predkov a kontinuite cyrilo-metodskej misie na našom území po ukončení ich misie.

Zoznam použitých prameňov a literatúry

Publikované pramene

MARSINA, Richard. *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae*. Tomus 1. Inde ab anno DCCCC usque ad annum MCCXXXV. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1971.

MARSINA, Richard. *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae*. Tomus 2. Inde ab a. MCCXXXV usque ad a. MCCLX. Bratislava : Vydavateľstvo Obzor, 1987.

Literatúra

MARSINA, Richard. Byzantská misia na Veľkej Morave a Rím. In KROŠLÁKOVÁ, Ema – KRALČÁK, Ľubomír (eds.). *Korene nášho duchovného bytia – život a dielo Konštantína Filozofa. Materiály z konferencie konanej 28. – 29. októbra 1998 v Nitre*. Nitra : FF UKF, 1999, s. 27-37.

MARSINA, Richard. Cirkevná organizácia na Veľkej Morave. In *Veľká Morava medzi východom a západem*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR. Brno, 2000, s. 1-6.

MARSINA, Richard. Cyrilometodská misia v slovenských dejinách. In *Historický zborník*, roč. 20, 2010, č. 1, s. 18-28.

MARSINA, Richard. Cyrilometodská tradícia na Slovensku. In *Studia historica Tyrnaviensia 5*. Trnava : Filozofická fakulta Trnavskej univerzity, 2004, s. 25-36.

MARSINA, Richard. Diplomatické písomnosti k dejinám Veľkej Moravy a ich pramenná hodnota. In *Historický časopis*, roč. 33, 1985, s. 224-239.

MARSINA, Richard – MULÍK, Peter. *Etnogenéza Slovákov. Kto sme a aké je naše meno*. Martin : Matica slovenská, 2009.

MARSINA, Richard – MULÍK, Peter. *Etnogenéza Slovákov. Kto sme a aké je naše meno*. Druhé doplnené vydanie. Martin : Matica slovenská, 2011.

MARSINA, Richard. Konštantín Filozof a Metod na Veľkej Morave. In *Dejiny filozofického myslenia na Slovensku*. Bratislava : Vydavateľstvo Veda, 1987, s. 15-26.

MARSINA, Richard. Kresťanské tradície na Slovensku. In *Viera, veda, spoločnosť. Zborník prednášok 2*. Bratislava : Vydavateľstvo Alfa, 1993, s. 17-22.

MARSINA, Richard. La lutte pour la liturgie slave dans la Grande Moravie. (L'hommage au 1100 anniversaire de la mort d'archevêque Méthod.) In *Studia historica Slovaca* 15, 1986, s. 189-208.

MARSINA, Richard. Metod a Veľká Morava. K 1100. výročiu smrti Metoda (6. 4. 885). In *Slovenská archivistika*, roč. 20, 1985, č. 2, s. 11-33.

MARSINA, Richard. *Metodov boj*. Bratislava : Vydavateľstvo Obzor, 1985.

MARSINA, Richard. *Metodov boj*. Druhé vydanie. Bratislava : Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2005.

MARSINA, Richard. *Metodov boj*. Tretie vydanie. Bratislava : Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2012.

MARSINA, Richard. Nitrianske biskupstvo a jeho biskupi od 9. do po lovice 13. storočia. In *Historický časopis*, roč. 41, 1993, č. 5-6, s. 529-542.

MARSINA, Richard. O slovenskej historickej terminológii. In MULÍK, Peter (ed.) *Slovo o slove*. Bratislava : Bernolákova spoločnosť, 2002, s. 5-20.

MARSINA, Richard. O začiatkoch cirkevnej organizácie na Slovensku. In MULÍK, Peter (ed.) *Katolícka cirkev a Slováci*. Bratislava : Bernolákova spoločnosť, Ústav pre vzťahy štátu a cirkvi na Slovensku, 1998, s. 9-20.

MARSINA, Richard. Veľká Morava, Konštantín a Metod. In *Vlastivedný časopis*, roč. 34, 1985, č. 3, s. 102-106.

MARSINA, Richard. Vývoj cirkevnej organizácie na Slovensku do začiatku 12. storočia. In *XXVII. Mikulovské symposium 2002*. Brno, 2003, s. 81-89.

MARSINA, Richard. Vývoj cirkevnej organizácie na Slovensku v staršom stredoveku. (Od najstarších čias do začiatku 12. storočia.) In RÁBIK, Vladimír (ed.) *Vývoj cirkevnej správy na Slovensku*. Kraków : Towarzystwo Słowaków w Polsce, Trnava : Filozofická fakulta Trnavskej univerzity, 2010, s. 15-28.

MARSINA, Richard. Význam byzantskej misie v slovenských dejinách. In *Historická revue*, 2013, Špeciál, s. 22-29.

TIBENSKÝ, Ján (ed.). *Slovensko. Zv. 1. Dejiny*. Druhé prepracované a doplnené vydanie. Bratislava : Vydavateľstvo Obzor, 1978, s. 219-278.

PhDr. et Mgr. Peter Mulík, PhD.
Historický odbor Matice slovenskej
Grösslingová 23
812 51 Bratislava, Slovakia
petermulik50@gmail.com

Richard Marsina a dejiny Bratislavy

Juraj Šedivý

ŠEDIVÝ, Juraj. Richard Marsina and History of Bratislava. In *Historický zborník*, Vol. 33, 2023, No. 2, pp. 173-180.

Abstract: The article focuses on Richard Marsina's contribution to the knowledge of the history of Bratislava and his attitude to the main themes of contemporary and recent historiography concerning the history of the capital of Slovakia. For his orientation and also due to the fact that at the beginning of his career he was an employee of two most important archives located in Bratislava (Bratislava City Archives and the Land Archive – today the Slovak National Archive), Richard Marsina was a positivist medievalist and tried to stick to the sources. Among other things, he challenged the widely accepted thesis about the consequences of the Mongol invasion (since the sources do not prove the plundering in the city's surrounding area). He dated back the town-building process in the territory of present-day Slovakia to the thirteenth century, in the case of Bratislava to the period several decades before the granting of privileges. He was the first to formulate the thesis that the first known reeve Jacobus should still be regarded as the king's (count's/sheriff's) man, thus offering a new model for the functioning of the earliest municipal administration. His greatest contribution to the history of the city is the edition of principal sources to 1260 and the organizational contribution – the conference “Städte im Donaauraum” organised by him placed the development of the city, as well as Slovak urban historiography, in a broader Central European context.

Keywords: Richard Marsina; Slovak historiography; urban historiography; history of Bratislava.

Prof. Dr.h.c. PhDr. Richard Marsina, DrSc., by sa v roku 2023 dožil storočnice. Nebol svetobežník, no ak by také slovo existovalo, tak by bol „slovenskobežník“. Narodil sa v Šahách, detstvo prežil v Žiline, stredoškolské roky v Trenčíne a Žiline, ako začínajúci adept medicíny praxoval v Žiline, no krátko po vojne sa dostal do Bratislavy, s ktorou následne spojil svoj život natrvalo. Mnohé z aspektov jeho tvorby boli už vedecky zhodnotené, no práve pohľad R. Marsinu na dejiny mesta, v ktorom prežil väčšinu svojho života, zatiaľ analyzovaný nebol. Preto predstavuje predmet záujmu nasledujúcej štúdie.

Richard Marsina prestúpil na Filozofickú fakultu vtedy ešte Slovenskej univerzity z medicíny a začal študovať históriu a filozofiu. Povojnový rok bol iste problematický – riešil sa nedostatok potravín, v bankách boli viazané vklady a nedalo sa z nich takmer vyberať, do toho pôsobilo medzinárodné napätie kvôli boju komunistického a nekomunistického bloku, prebiehali nové a nové procesy s exponentmi predošlého režimu, vracali sa utečenci, ďalší boli zo Slovenska vyhánaní... Richard Marsina sa však dramatickou dobou, ktorú žil, nedal od vytúženého štúdia slovenských dejín vyrušiť – už počas prvého roku

absolvoval skúšky hneď za štyri semestre a k tomu sa ešte aj zamestnal ako knihovník v Historickom seminári.¹

Inšpiroval sa svojimi učiteľmi, ako bol Daniel Rapant, ktorý viedol „Oddelenie pre dejiny slovenské“, Alexander Húščava – pozitivist, pôvodne žiak Václava Chaloupeckého, neskôr slovenský zakladateľ pomocných vied historických. Ovplyvnil ho aj starovekár Vojtech Ondrouch, stredovekár Branislav Varsik či slavista Jevgenij Perfeckij. Po úspešných štúdiách na univerzite v Bratislave sa hlásil na asistentké miesto na svojej alma mater, no pre kádrový profil nebol prijatý a učiť mohol len externe až o desaťročie po svojej promócií. Fakultná organizácia Československého zväzu mládeže ho totiž po štúdiu odporučila do archívu alebo do knižnice – teda v dnešnom slovníku tam, kde by nebol veľmi na očiach a nemohol ideologicky ovplyvňovať mládež.

To Richardovi Marsinovi zrejme do istej miery aj vyhovovalo – už od akademického roku 1947/1948 brigádoval v Archíve mesta Bratislavy a neskôr tam niekoľko mesiacov aj pracoval. Od 1. februára 1950 sa však zamestnal v Pôdohospodárskom archíve, ktorý mal celoštátnu pôsobnosť a možno ho považovať za predchodcu dnešného Slovenského národného archívu. Richard Marsina mal na starosti najmä stredoveký materiál – cestoval po Slovensku a od potomkov šľachtických rodov sústreďoval historické písomnosti pre archív. Mladého Richarda Marsinu si v Pôdohospodárskom archíve vytypovali, že by mohol založiť pobočku v Martine – no profesor Alexander Húščava ho prehovoril, aby ostal v Bratislave a venoval sa intenzívnejšie dejinám stredoveku. Marsina sa medzitým oženil, v roku 1952 sa mu narodila dcéra, o štyri roky neskôr syn. Richard Marsina býval priamo pod Bratislavským hradom na Palisádach a chodil s deťmi na prechádzky; iste z bohatých dejín Hradu a Bratislavy ako takej rozprával aj svojim deťom – koniec koncov jeho dcéra (Anna Buzinkayová, rod. Marsinová) sa stala pracovníčkou a neskôr aj riaditeľkou Archívu mesta Bratislavy. Po včlenení Pôdohospodárskeho archívu do Štátneho slovenského ústredného archívu (1956) sa stal Richard Marsina vedúcim oddelenia feudalizmu.

O tri roky neskôr spolu s Michalom Kušíkom vydali prvú (dvojzväzkovú) edíciu urbárov celého kolektívu autorov, z ktorých Bratislave bol najbližšie urbár panstva Stupava od Petra Ratkoša.² Nenápadne sa Richard Marsina k dejinám Bratislavy priblížil až svojou vlastnou edíciou stredovekých listín a listov k dejinám Slovenska – *Slovenským*

¹ Viacero detailov zo života jubilanta má autor priamo z jeho rozprávania, z ktorého podstatné časti zachytil v kapitole ŠEDIVÝ, Juraj. Historik a editor Richard Marsina. In MARSINA, Richard – MAREK, Miloš (eds.). *Tatársky vpád*. Budmerice : Rak, 2008, s. 143-151. Staršie biografické medailóny napríklad SEDLÁK, Vincent. Úvodom. In SEDLÁK, Vincent. *Zborník príspevkov k slovenským dejinám. K životnému jubileu univ. Prof. PhDr. Richarda Marsinu*, DrSc. Bratislava : Slovenský historický ústav Maticy slovenskej, 1998, s. 9-14 alebo SEDLÁK, Vincent. Nevšedné životné jubileum významného vedeckého pracovníka a pedagóga. In *Studia historica Tyrnaviensia*, III, 2003, s. 9-12. Najnovšie heslo k Richardovi Marsinovi pozri ŽAŽOVÁ, Henrieta – HRIVŇÁK, Štefan – FEJEŠOVÁ, Mária – RÍMSKY, Marek (eds.). *Biografický slovník slovenských archivárov*. Bratislava : Spoločnosť slovenských archivárov – Odbor archívov a registratúr MV SR, 2023.

² KUŠÍK, Michal – MARSINA, Richard (eds.). *Urbáre feudálnych panstiev na Slovensku I – II*. Bratislava : SAV, 1959.

diplomatárom.³ Keď v roku 1971 vyšiel, ocitli sa tam aj najstaršie pramene k dejinám Bratislavy – najstaršie zmienky o lokalite; o bratislavských županoch; listiny Fridricha Barbarossu vydané pri Bratislave; písomnosti ilustrujúce proces presunu kapituly a kostola z Hradu do Podhradia; listiny dokladajúce oslobodzovanie jobagiónov Bratislavského hradu, z ktorých viacerí sa neskôr stali členmi najstaršej mestskej elity a iné. Po roku 1968 začal pripravovať druhý zväzok, ktorý dokončil v roku 1979 (listiny a listy z rokov 1235 – 1260)⁴. Aj v druhom zväzku sa ocitli dôležité pramene k dejinám mesta – napr. prvá zmienka o bratislavskom mešťanovi (*civis Woch*); o stavbe obytnej veže na Bratislavskom hrade; dohoda s johanitmi, ktorí mali strážiť Bratislavský hrad; zmienka o „hostoch z Bratislavy“ k roku 1251 a iné. V prvom zväzku sa týka dejín Bratislavy 44 jednotlivín z celkovo 460 – teda takmer 10 % jednotiek v edícii, v druhom zväzku ich bolo 57 zo 666 – teda opäť takmer 10 % prameňov z Marsinovej kritickej edície spomína Bratislavu. Richard Marsina tak bratislavskej historiografii ponúkol prvý raz komplexné kritické zhodnotenie a znenie najstarších prameňov k dejinám mesta (do roku 1260). No keď sa pozrieme do najvýznamnejších syntéz o starších dejinách Bratislavy,⁵ tak napriek tomu, že informácie z prvého či druhého dielu *Slovenského diplomátára* autori v oboch syntézach používali, tak diplomátár v zozname zdrojov uvedený nie je. Je to smutný osud editorov, ktorých prácu niektorí historici podceňujú, mysliac si, že ide len o prepis historického prameňa. Až v najnovších dejinách mesta je už *Slovenský diplomátár* 1 aj 2 uvedený.⁶ Zmenil sa totiž pohľad na edície prameňov a prispel k tomu svojou prestížou iste aj Richard Marsina.

Na toto najvýznamnejšie editorské dielo Richarda Marsinu nadviazali jeho oveľa menej známe a aj menej používané a citované *Štúdie k slovenskému diplomátáru* zväzok 1 (1971 – 1973) a 2 (1989).⁷ Práve v druhom zväzku sa autor venoval začiatkom diplomatickej činnosti v stredovekej Bratislave. Zaoberal sa počiatkami zlistinňovania bratislavských županov a tunajšej kolegiátnej kapituly. Z diplomatických štúdií to bola po prácach Dariny Lehotskej o mestskej kancelárii najdôležitejšia štúdia pre poznanie najstarších fáz spisomňovania v Bratislave. Stala sa inšpiratívnym modelom pre podobné

³ MARSINA, Richard (ed.). *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae 1*. Bratislava : SAV, 1971. Výskum realizoval Richard Marsina od roku 1956, intenzívne práce pri koncipovaní trvali od 1961 do 1967. Na prvý zväzok diplomátára nadviazal autor teoretickou prácou *Štúdie k Slovenskému diplomátáru I/1* (= *Historické štúdie 16*. Bratislava : Veda, 1971) a *Štúdie k Slovenskému diplomátáru I/2* (= *Historické štúdie 18*. Bratislava : Veda, 1973). Tieto knihy môžeme hodnotiť ako dovedty najfundovanejší diplomatický rozbor z pera slovenského autora.

⁴ MARSINA, Richard (ed.). *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae 2*. Bratislava : AMB, 1987. Teoretické zhodnotenie tu publikovaného materiálu ponúkol v práci *Štúdie k Slovenskému diplomátáru II*. Bratislava : Veda, 1989.

⁵ HORVÁTH, Vladimír – LEHOTSKÁ, Darina – PLEVA, Viliam (eds.). *Dejiny Bratislavy*. 3. vydanie. Bratislava : Obzor, 1982; ŠTEFANOVIČOVÁ, Tatiana. *Najstaršie dejiny Bratislavy*. Bratislava : Elán, 1993.

⁶ ŠEDIVÝ Juraj – ŠTEFANOVIČOVÁ Tatiana (eds.). *Dejiny Bratislavy 1. Brezalauspurc na križovatke kultúr*. Bratislava : Slovart, 2012.

⁷ MARSINA, Richard. *Štúdie k slovenskému diplomátáru I*. K problematike najstarších zoborských listín. In *Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského 14*, 1963, s. 135-170; MARSINA, Richard. *Štúdie k slovenskému diplomátáru II*. Bratislava : Veda, 1971.

výskumy aj mladších období. V stopách Richarda Marsinu potom kráčala Slavomíra Lenhartová z Trnavskej univerzity vo svojej diplomovej práci o kancelárii Bratislavskej kapituly v trinástom storočí,⁸ ale aj autor tejto štúdie v jeho prácach o zlistinňovaní v stredovekej Bratislave (županom, kapitulou, mestom aj mešťanmi).⁹ Teda napriek tomu, že na univerzitách pôvodne učiť nemal, tak si Richard Marsina dokázal v oblasti diplomatiky vybudovať školu žiakov, ktorí sa k nemu stále viac či menej dodnes hlásia.

Dejinám Bratislavy sa Richard Marsina venoval aj vo väčšine svojich syntetických prác o dejinách stredovekých miest. Napriek národne orientovanej pozícii dokázal oceniť kultúrne významný vklad najmä po nemecky hovoriacich osídlencov pri urbanistickom rozvoji stredného Podunajska. Napríklad v zborníku o národnostnom vývoji miest na Slovensku sa venoval zloženiu miest, ako bol aj niekdajší Prešporok.¹⁰ Napísal: „Nechceme týmto popierať významný zástoj Nemcov v mnohých, najmä významnejších mestách, a v tých, kde mali čiastočne nemecké zázemie (Spiš, banské mestá, Bratislava a okolie) ešte aj v 15. storočí.“¹¹ V zborníku o mestskej správe (1984) podobne triezvo pristupoval aj k datovaniu celého mestotvorného procesu na tomto území do trinásteho storočia (na rozdiel od niektorých našich historikov, ktorí by ako stredoveké mestá radi videli už veľkomoravské hradiská s podhradiami).¹² Konkrétne v prípade Bratislavy kládol mestotvorný proces už do tzv. predprivilegiálneho obdobia (teda pred rok 1291) – ale len niekoľko desaťročí – z opatrnosti, ako bolo jeho zvykom, sa nevyjadril úplne presne (poukazoval pritom na zmienky o richtárovi z rokov 1279, 1280, 1288, existenciu mestskej komunity dokazoval aj kolektívnu donáciu na zem Széplak z roku 1288). Ako prvý uvažoval o paralelnej organizácii mestskej správy, keď podľa neho mohli pôsobiť kráľov richtár Jakub spolu s mešťanmi volenou mestskou radou na čele s villikom Tyrvardom.

⁸ LENHARTOVÁ, Slavomíra. *Diplomaticko-paleografický rozbor listín hodnoverného miesta pri Bratislavskej kapitule do roku 1300* (= Diplomová práca na Filozofickej fakulte Trnavskej univerzity v Trnave, 1998).

⁹ Napríklad ŠEDIVÝ, Juraj. Najstaršie listiny mesta Bratislavy znovu objavené. In *Studia historica Tyrnaviensia* 3. Trnava : Trnavská univerzita, 2003, s. 131-147; ŠEDIVÝ, Juraj. Die Anfänge der Beurkundung im mittelalterlichen Pressburg (Bratislava). In *Wege zur Urkunde, Wege der Urkunde, Wege der Forschung*. Wien : Böhlau, 2005, s. 81-115; ŠEDIVÝ, Juraj. *Mittelalterliche Schriftkultur im Pressburger Kollegiatkapitel*. Bratislava : Chronos, 2007; ŠEDIVÝ, Juraj. Prvé nemecké listiny Uhorska a stredoveká Bratislava. In *Litteris ac moribus imbutus*. Kraków : Towarzystwo Slowaków w Polsce, 2014, s. 124-138; ŠEDIVÝ, Juraj. Deutschsprachige Beurkundung im Donaugebiet des mittelalterlichen Königreichs Ungarn. In *Urkunden und ihre Erforschung*. Wien : Böhlau Verlag, 2014, s. 247-265; ŠEDIVÝ, Juraj. Od listiny k spisu. Proces vzniku „spisovnej agendy“ na príklade neskorostredovekých písomností Bratislavskej kapituly. In *Datum per manus. Prátele, kolegové a žáci Zbyňku Svitákoví k 60. narodeninám*, Brno : Archiv města Brna, 2015, s. 135-145; ŠEDIVÝ, Juraj. Kancelária Bratislavskej kapituly v stredoveku. In *Alis volat propriis*. Brno : Archiv města Brna, 2016, s. 24-44.

¹⁰ Pri tomto termíne používanom aj časťou slovenskej historiografie treba spomenúť, že samotný Richard Marsina nebol zástancom jeho používania. Tvrdil, že ak už používať historický slovenský názov mesta, tak by mal byť Prešpurk.

¹¹ MARSINA, Richard. Výsady pre žilinských Slovákov z roku 1381. In MARSINA, Richard (ed.). *Národnostný vývoj miest na Slovensku do roku 1918*. Martin : Osveta, 1984, s. 13-40 (citát s. 20).

¹² Napríklad ULÍČNÝ, Ferdinand. Pôvod a vývoj miest na Slovensku od 9. do 14. storočia. In *Historické štúdie* 46, 2010, s. 315-335.

Príčinu neskorého privilegovania Bratislavy videl v strategickej pozícii tejto lokality.¹³ V zborníku o najstaršom vývoji miest radil Bratislavu spolu s Nitrou (a váhavo aj Trenčínom) k najstarším uhorským mestám s kontinuítnym starším vývojom. Stále však kládol tento proces do trinásteho storočia, pričom za dôležité považoval archeologické nálezy dokazujúce kontinuítne staršie osídlenie, hodnoverné písomné zmienky o lokalite a napokon udelenie výsad.¹⁴

K samostatnému textu o vývoji Bratislavy sa Richard Marsina dostal až pri príležitosti prvej významnej interdisciplinárnej konferencie v roku 1986 organizovanej Archívom mesta Bratislavy v súvislosti s pripravovaným projektom desaťzväzkových *Dejín Bratislavy*. Z podujatia vyšiel zborník s názvom *Najstaršie dejiny Bratislavy*. Richarda Marsinu požiadali sformulovať záverečné zhrnutie konferencie.¹⁵ Ten načrtol niekoľko téz o vývoji osídlenia lokality. Správne poukázal na prírodné danosti rozvoja budúceho mesta (Dunaj a križovatka ciest – osobne by som doplnil aj vhodne orientované svahy Malých Karpát ako predpoklad pre rozvoj vinohradníctva, ktoré bolo najdôležitejšou zložkou bratislavskej ekonomiky). Ďalej sa venoval centralite Bratislavy a kriticky sa vyslovil k preceňovaniu jej významu počas piateho až ôsmeho storočia, kedy podľa neho niekdajšiu úlohu Bratislavy prevzalo centrum v Devínskej Novej Vsi (na základe novších archeologických výskumov treba doplniť, že ďalšie podobné existovalo v oblasti Podunajských Biskupíc). Toto skromné hodnotenie Bratislavy bolo pravdepodobne reakciou na tézu Matúša Kučeru, ktorý Bratislavu pokladal za centrum (alebo jedno z centier) Samovej ríše. Ako jeden z prvých recipoval R. Marsina poznatky archeológov, že Bratislava pred mongolským vpádom (ktorému on hovoril takmer konzekventne „tatársky vpád“) bola aglomeráciou viacerých osád. Otázne je len, či išlo naozaj o osady okolo kostolov Michala, Vavrince a Ondreja – alebo skôr išlo o lokality s centrami okolo kostolíkov sv. Mikuláša (Kapitulská ulica s malou Rotundou sv. Martina na juhu), Michala a Vavrince. Otázne je aj to, či bola aglomerácia naozaj spustošená Mongolmi, ako R. Marsina predpokladal – na okolí mesta totiž nie je jediná zmienka o pustošení v rokoch 1241 a 1242, len o dedine Vydrice v Mlynskej Doline sa uvádza, že bola od vpádu Mongolov neosídlená. No jej obyvatelia nemuseli byť pobití, len sa mohli zo strachu pred postupujúcimi nepriateľmi premiestniť do Bratislavy, kde ostali bývať nad prístavom (kvôli tomu tam vznikla nová ulica nazývaná podľa predošlého osídlenia v Mlynskej Doline – tiež Vydrice). Otázne je aj to, či opevnenie bolo dobudované koncom trinásteho storočia, ako sa R. Marsina domnieval. Podľa dostupných informácií severovýchodnú líniu stavali naozaj v druhej polovici trinásteho storočia, no západnú až v prvej tretine štrnásteho storočia a južnú až približne o generáciu neskôr. Richard Marsina ako pozitivistický držiaci sa faktov sa nezaprel ani v otázke vežových domov v Bratislave. Písal, že vznikali v druhej polovici trinásteho

¹³ MARSINA, Richard. Vývoj správy miest v stredoveku. In MARSINA, Richard (ed.). *Vývoj správy miest na Slovensku*. Martin : Osveta, 1984, s. 21-49.

¹⁴ MARSINA, Richard. Najstaršia fáza vývoja výsadných miest na Slovensku. In *Historické štúdie* 46, 2010, s. 261-269.

¹⁵ MARSINA, Richard. Záver. In HORVÁTH, Vladimír (ed.) *Najstaršie dejiny Bratislavy. Referáty zo sympózia 28.-30. októbra 1986*. Bratislava : Archív hlavného mesta SSR Bratislavy, 1987, s. 297-302.

storočia, keď mesto ešte nemalo dobudované hradby, ale „ich vznik nemožno vylúčiť ani pred týmto, ani po tomto termíne“. Dnes sú naozaj známe výskumy z Kernovho domu, kde Margaréta Musilová z Mestského ústavu ochrany pamiatok našla vežový kamenný dom postavený na dubových pilótach, ktoré sú dendrochronologicky datované do rokov 1208 – 1209. Na druhej strane napríklad gotický dom tvoriaci súčasť Pálfyho paláca na Panskej ulici pochádza zrejme až z polovice štrnásteho storočia. Opatrnosť Richarda Marsinu pri datovaní bola teda na mieste a dokazuje jeho vedeckú kritickosť.

Ako predseda Sekcie pre dejiny miest pôsobiacej pri Slovenskej historickej spoločnosti zorganizoval pri príležitosti 700. výročia udelenia mestských privilégií Bratislave prvý (a posledný tak medzinárodne navštívený) kongres o dejinách podunajských miest s dôrazom na Bratislavu. Využil situáciu po novembrovej revolúcii a do hlavného mesta Slovenska pozval veľké mená urbánnej histórie z okolitých štátov ako Heinz Stoob z Münsteru, Klaus Militzer z Kolína, Ferdinand Opll a Richard Perger z Viedne, Erik Fügedi (s príspevkom sa zúčastnil aj Gy. Györfy) z Budapešti, Katalin Szende zo Šoprone. Podarilo sa mu zohnať financie na zborník so štúdiami z kongresu, ktorý vyšiel v nemčine pod názvom Podunajské mestá (*Städte im Donauraum*). Richard Marsina vo svojom príspevku pre tento zborník po odbornej stránke nerozšíril významnejšie svoje tézy zo zborníka k najstarším dejinám Bratislavy (1986), no podstatná bola jeho organizačná záštitá. Nepochybne najmä vďaka jeho kontaktom a finančnej podpore Bratislavy-Starého Mesta prišli vtedy do hlavného mesta Slovenska elity stredoeurópskej urbánnej historiografie. Na rozdiel od ostatných prác publikovaných v rámci jubilea 1291/1991, ktoré majú dodnes charakter („len“) lokálne významných diel,¹⁶ tak zborník vydaný Richardom Marsinom zaradil vývoj Bratislavy do širšieho stredoeurópskeho kontextu a vďaka nemčine sa stal medzinárodne recipovaným odbornou obcou aj v okolitých krajinách. Dokazuje to meritórny význam Richarda Marsinu nielen pre slovenskú historiografiu ako takú, ale aj pre výskum dejín Bratislavy. Tento doyen našej medievistiky nielen že sprístupnil odbornej verejnosti pramene k dejinám súčasného hlavného mesta Slovenska, ale svoje hypotézy formuloval opatrne, na základe poctivej kritiky prameňov, a hlavne dokázal ich obhájiť a šíriť aj v medzinárodnej vedeckej obci.¹⁷

Zoznam použitých prameňov a literatúry

Literatúra

BAXA, Peter – FERUS, Viktor. *Bratislava mešťana Wocha*. Bratislava : Pallas, 1991.

¹⁶ Išlo o zborník (pôvodne prvú časť plánovanej desaťzväzkovej syntézy dejín mesta). ŠTEFANOVIČOVÁ Tatiana (ed.). *Najstaršie dejiny Bratislavy*. Bratislava : Elán, 1993, ďalej HORVÁTH, Vladimír. *Bratislavský topografický lexikón*. Bratislava : Archív mesta Bratislavy, 1993; POLLA, Belo – VALLAŠEK, Adrian (eds.). *Archeologická topografia Bratislavy*. Bratislava : Veda, 1991; ako aj útlý, no významom dôležitý katalóg z výstavy BAXA, Peter – FERUS, Viktor. *Bratislava mešťana Wocha*. Bratislava : Pallas, 1991.

¹⁷ Štúdiá bola vypracovaná aj vďaka podpore grantu APVV-16-0383.

HORVÁTH, Vladimír. *Bratislavský topografický lexikón*. Bratislava : Archív mesta Bratislavy, 1993.

HORVÁTH, Vladimír – LEHOTSKÁ, Darina – PLEVA, Viliam. *Dejiny Bratislavy*. 3. vydanie. Bratislava : Obzor, 1982.

KUŠÍK, Michal – MARSINA, Richard (eds.). *Urbáre feudálnych panstiev na Slovensku I – II*. Bratislava : SAV, 1959.

LENHARTOVÁ, Slavomíra. *Diplomaticko-paleografický rozbor listín hodnoverného miesta pri Bratislavskej kapitule do roku 1300* (= Diplomová práca na Filozofickej fakulte Trnavskej univerzity v Trnave, 1998).

MARSINA, Richard (ed.). *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae 1*. Bratislava : SAV, 1971.

MARSINA, Richard (ed.). *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae 2*. Bratislava : AMB, 1987.

MARSINA, Richard. Najstaršia fáza vývoja výsadných miest na Slovensku. In *Historické štúdie* 46, 2010, s. 261-269.

MARSINA, Richard. Štúdie k slovenskému diplomatáru I. K problematike najstarších zoborských listín. In *Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského 14*, 1963, s. 135-170.

MARSINA, Richard. *Štúdie k Slovenskému diplomatáru I/1* (= *Historické štúdie* 16. Bratislava : Veda, 1971).

MARSINA, Richard. *Štúdie k Slovenskému diplomatáru I/2* (= *Historické štúdie* 18. Bratislava : Veda, 1973).

MARSINA, Richard. *Štúdie k Slovenskému diplomatáru II*. Bratislava : Veda, 1989.

MARSINA, Richard. Výsady pre žilinských Slovákov z roku 1381. In MARSINA, Richard (ed.). *Národnostný vývoj miest na Slovensku do roku 1918*. Martin : Osveta, 1984, s. 13-40.

MARSINA, Richard. Vývoj správy miest v stredoveku. In MARSINA, Richard (ed.). *Vývoj správy miest na Slovensku*. Martin : Osveta, 1984, s. 21-49.

MARSINA, Richard. Záver. In HORVÁTH, Vladimír (ed.). *Najstaršie dejiny Bratislavy. Referáty zo sympózia 28. – 30. októbra 1986*. Bratislava : Archív hlavného mesta SSR Bratislavy, 1987, s. 297-302.

POLLA, Belo – VALLAŠEK, Adrian (eds.). *Archeologická topografia Bratislavy*. Bratislava : Veda, 1991.

SEDLÁK, Vincent. Úvodom. In SEDLÁK, Vincent (ed.). *Zborník príspevkov k slovenským dejinám. K životnému jubileu univ. Prof. PhDr. Richarda Marsinu, DrSc.* Bratislava : Slovenský historický ústav Matice slovenskej, 1998, s. 9-14.

SEDLÁK, Vincent. Nevšedné životné jubileum významného vedeckého pracovníka a pedagóga. In *Studia historica Tyrnaviensia III*, 2003, s. 9-12.

ŠEDIVÝ, Juraj. Deutschsprachige Beurkundung im Donaugebiet des mittelalterlichen Königreichs Ungarn. In *Urkunden und ihre Erforschung*. Wien : Böhlau Verlag, 2014, s. 247-265.

ŠEDIVÝ, Juraj. Die Anfänge der Beurkundung im mittelalterlichen Pressburg (Bratislava). In *Wege zur Urkunde, Wege der Urkunde, Wege der Forschung*. Wien : Böhlau, 2005, s. 81-115.

ŠEDIVÝ, Juraj. Historik a editor Richard Marsina. In MARSINA, Richard – MAREK, Miloš (eds.). *Tatársky vpád*. Budmerice : Rak, 2008, s. 143-151.

ŠEDIVÝ, Juraj. Kancelária Bratislavskej kapituly v stredoveku. In *Alis volat propriis*, Brno : Archiv města Brna, 2016, s. 24-44.

ŠEDIVÝ, Juraj. *Mittelalterliche Schriftkultur im Pressburger Kollegiatkapitel*. Bratislava : Chronos, 2007.

ŠEDIVÝ, Juraj. Najstaršie listiny mesta Bratislavy znovu objavené. In *Studia historica Tyrnaviensia* 3. Trnava : Trnavská univerzita, 2003, s. 131-147.

ŠEDIVÝ, Juraj. Od listiny k spisu. Proces vzniku „spisovej agendy“ na príklade neskorostredovekých písomností Bratislavskej kapituly. In *Datum per manus. Práťelé, kolegové a žáci Zbyňku Svitákovi k 60. narodeninám*. Brno : Archiv města Brna, 2015, s. 135-145.

ŠEDIVÝ, Juraj. Prvé nemecké listiny Uhorska a stredoveká Bratislava. In *Litteris ac moribus imbutus*. Kraków : Towarzystwo Slowaków w Polsce, 2014, s. 124-138.

ŠEDIVÝ, Juraj – ŠTEFANOVIČOVÁ Tatiana (eds.). *Dejiny Bratislavy 1. Brezalauspurc na križovatke kultúr*. Bratislava : Slovart, 2012.

ŠTEFANOVIČOVÁ Tatiana (ed.). *Najstaršie dejiny Bratislavy*. Bratislava : Elán, 1993.

ULIČNÝ, Ferdinand. Pôvod a vývoj miest na Slovensku od 9. do 14. storočia. In *Historické štúdie* 46, 2010, s. 315-335.

ŽAŽOVÁ, Henrieta – HRIVŇÁK, Štefan – FEJEŠOVÁ, Mária – RÍMSKY, Marek (eds.). *Biografický slovník slovenských archivárov*. Bratislava : Spoločnosť slovenských archivárov – Odbor archívov a registratúr MV SR, 2023.

prof. PhDr. Juraj Šedivý, MAS, PhD.

Katedra archívnictva a muzeológie, Filozofická fakulta Univerzity Komenského

Gondova 2

811 02 Bratislava, Slovakia

juraj.sedivy@uniba.sk

RECENZIE

HLAVAČKOVÁ, Miriam. *Pútnik. Kráľ Mikuláš Ujlaki a jeho cesta do Ríma.*

Budmerice : Vydavateľstvo RAK, 2022, 335 s.

ISBN 978-80-85501-89-6.

Všetky cesty vedú do Ríma. Toto okrídlené príslovie, ktoré v súčasnosti chápeme metaforicky, v minulosti predstavovalo rukolapnú a doslovnú realitou. Tisícky ľudí putovali do Ríma už v prvých storočiach raného stredoveku, aby si splnili sľub vykonania púte alebo aby získali odpustky. Putovali aj ľudia „od nás“, pravda, spočiatku len elita, ktorá si túto namáhavú a často nebezpečnú cestu mohla dovoliť. A tak v civilidalskom evanjeliári nájdeme v zozname pútnikov, ktorí veľmi pravdepodobne putovali do Ríma, aj príslušníkov veľkomoravskej elity, teda Svätopluka, Svätožizňu, Koceľa, Pribinu a ďalších.

O niekoľko storočí neskôr sa vydal do Ríma aj ďalší človek z našich končín – Mikuláš Ujlaky (po roku 1407 – 1477), mačviansky bán, ktorý si meno odvádzal od panstva v Iloku (Újlak) na území dnešného Chorvátska, ale patrilo mu aj panstvo v Hlohovci. A práve jeho životnému osudu je venovaná objemná publikácia z pera Miriam Hlavačkovej, pôsobiacej v Historickom ústave Slovenskej akadémie vied v Bratislave. Kniha vyšla v budmerickom vydavateľstve RAK, ktoré má na svedomí už viacero podobne vydarených publikácií tohto typu. V podstate ide o monografie, ktoré sa venujú istej historickej osobnosti (napríklad Barbora Celjská), no cez jej osudy reflektujú aj spoločnosť doby, v ktorej žila.

Autorka prepojila v svojej práci dve línie: prvú, chronologickú, predstavuje opis životných osudov Mikuláša Ujlakyho, vysokopostaveného šľachtica v Uhorsku. Práve on, „pán z Hlohovca“, v roku 1440 pasoval Ladislava Pohrobka ako niekoľkomesačné bábätko za rytiera. A tak sa v texte mihne i Alžbeta, kráľovná Uhorska, a jej dvorná dáma Helena Kottanerová, ktorá nám zanechala napínavý opis toho, ako obe dámy ukradli svätoštetanskú korunu pre Ladislava (mimochodom, preklad spomienok Heleny Kottanerovej, vzácneho historického prameňa napísaného ženskou rukou, takisto vyšiel v budmerickom RAK-u).

Druhou nosnou líniou knihy je téma pútnictva, ktoré od raných čias kresťanstva predstavovalo jeho neoddeliteľnú súčasť. Aj cez vyrozprávanie púte Mikuláša Ujlakyho do Ríma sa pred čitateľom otvára svet náboženskej púte, ktorý už dávno zanikol, alebo sa v zásadnej miere zredukoval či transformoval na čosi, čo zodpovedá mentalite novoveku – teda na turizmus. I keď už v tých časoch existovali takí, čo „bezmyšlienkovite behali od jedného pútneho miesta k druhému“ a prevládala v nich „zvedavosť a túžba vidieť nové veci“ (s. 43), a nie duchovný záujem.

Hneď prvá kapitola je venovaná „vymedzeniu pojmov“, teda toho, čo putovanie na sväté miesta pre stredovekého človeka znamenalo. Ide totiž o pojmy, ktoré sekulárne založenému súčasníkovi nepovedia nič alebo veľmi málo, ak sa mu v pamäti zachovala

matná spomienka na hodiny dejepisu. Takým výrazom sú napríklad odpustky a systém ich získavania alebo sľub vykonať púť, ktorý mohol za odplatu vykonať iný človek. V niektorých prípadoch púť nebola len hocaké putovanie na blízke pútnické miesto: v roku 1307 za usmrtenie šľachtického syna musel familiár vinníka šľachtica Kokoša z Lomnice vykonať kajúcnu púť do Ríma, ďalej do Bari, mal pokračovať do Santiaga de Compostela a nakoniec mal svoje putovanie zavŕšiť v Aachene (s. 41), čo na tie časy predstavovalo záležitosť minimálne na tri roky.

Centrom, ku ktorému gravitoval vtedajší kresťanský svet, bol, prirodzene Rím. A tak napríklad v jubilejnom roku 1300 (milostivý rok ako čas spoločenského zmierenia) „nesmierne množstvo oboch pohlaví, mladí aj starí, z oboch strán Álp, tiahli v ústrety odpustkom“ (s. 35). Svoje zastúpenie mali odjakživa i „pútnici z Panónie“ alebo Uhri. Pravda, každý pútnik putoval podľa svojich prostriedkov. A tak kým sa veľkolepý sprievod Mikuláša Ujlakyho dostal do dobových prameňov, kde sa spomína počet koní a kočov, ako aj ich výstroj, tisícky iných pútnikov museli čeliť počasiu, nepredvídaným situáciám a zbojníkom, ako napríklad farár Ján, ktorý dostal odporúčanie, aby sa púti vyhol, lebo istého rehoľníka „zbojníci drsne a bezohľadne zmlátili, hrozným spôsobom okradli, dokonca – s prepáčením – hľadali peniaze aj v jeho zadnici, a veľa si od nich vytrpel“ (s. 145).

Autorka priznáva, že nie je jasné, prečo sa Mikuláš Ujlaky vybral v pokročilom veku ako sedemdesiatnik do Ríma. Je možné, že dal sľub v ťažkej chorobe alebo počas bojov. No púť prežil a o dva roky neskôr sa mohol zúčastniť na svadbe Mateja Korvína s Beatrix Aragónskou. Bola vtedy ukrutná zima, že „nikto žijúci na zemi si nemohol predstaviť väčší chlad a sneh. Lad bol hrubý na tri lakte a trvalo to až do sv. Juraja“. Toto počasie zrejme podkopalo už aj tak krehké zdravie Mikuláša, ktorý v tom roku zomrel.

Kniha sa aj pre laika číta dobre, hoci na prvý zbežný pohľad sa môže zdať, že niektoré pasáže sú príliš informačne preťažené dátami, menami a technickosťou. Z pohľadu odborníka sú tieto informačne presýtené časti kapitol dokladom perfektne zrealizovaného výskumu a rešerše, na ktorých autorka stavia svoje závery. Napokon, autorka vyvažuje tieto pasáže plné dátumov alebo geografických údajov opismi dobových zvykov alebo spoločenských kódov. Napríklad opismi toho, ako vyzeral sprievod majetných pútnikov, ako sa organizovala cesta, kde prespávali a podobne.

Táto výpravná kniha o stredovekom pútnictve v plátenej tvrdej väzbe, s nádhernou grafickou úpravou a bohato vybavená fotografiami máp, obrazov či dobovej architektúry len pokračuje v trende vysoko nastavenej latky budmerického vydavateľstva RAK, ktoré sa už tridsať rokov venuje vydávaniu historiografických diel, ale aj pôvodných prameňov. A číta sa veľmi dobre, najmä preto, lebo Miriam Hlavačková tlmočí dávne stredoveké reálie spôsobom, vďaka ktorému ich pochopí aj historický laik, ako napríklad pisateľka tejto recenzie. A tak zrazu výraz „kupčenie s odpustkami“, ktoré školským deťom v kontexte marxistickej historiografie do úmoru opakovali súdružky učiteľky na hodinách dejepisu, zrazu nadobúda konkrétne kontúry, pričom sa ukazuje, že to bol len zlomok reality postavenej na princípe *do ut des*. Napokon, tento princíp často funguje aj v súčasnej spoločnosti, len sa pretransformoval do rôznych typov darov, či

už sponzorských, na ktorých sa hrdo skvie meno darcu, alebo aj anonymných darov „od bohuznámych“. Pôvodný kontext už neexistuje, vzťah medzi odpúšťajúcim a kajúcnikom sa rozvoľnil a stal sa abstraktným, no zdá sa, že zlomky dedičstva stredoveku prežívajú naďalej. A je vynikajúce, že slovenský čitateľ má možnosť prečítať si prácu, ktorá pútavo a podrobne vykresľuje dávny svet stredoveku. Lebo ten náš, terajší, stojí na jeho základoch.

Stanislava Moyšová

LETZ, Róbert – MAKYNA, Pavol. *Andrej Hlinka. Autorská bibliografia.*

Bratislava : Vydavateľstvo Post Scriptum, 2022, 164 s.
ISBN 978-80-8218-048-3.

Personálne bibliografie ako špeciálny typ bibliografickej práce v prípade významných svetových a slovenských osobností, akou bol aj Andrej Hlinka, sú primárne imanentnou súčasťou bibliografického bádania, sekundárne aj biografického i širšieho historického výskumu. Takouto dôležitou, ťažiskovou a nosnou postavou moderných slovenských dejín, ktorá si vyžaduje cieľavedomé, permanentné a systematické bibliografické bádanie, je aj spomínaný Andrej Hlinka, zakladateľ ľudáckeho politického hnutia a strany, ktorá na čele s ním bojovala za národné, sociálne a náboženské práva konfesiónálne väčšinovej katolíckej časti slovenského národa v Uhorskom kráľovstve a habsburskej monarchii, výrazne participovala na vzniku česko-slovenskej štátnosti v roku 1918 a v rámci nej v celom medzivojnovom období pod jeho vedením reprezentovala a usilovala sa legitímne na parlamentnej pôde legislatívne presadiť slovenský autonomistický politický program, od roku 1923 z pozície najsilnejšieho politického subjektu na Slovensku. Andrej Hlinka, známy v uhorsko-rakúskych aj medzinárodných, neskôr v česko-slovenských a stredoeurópskych reláciách, zvlášť politického katolicizmu, nevystupoval len ako charizmatik a rešpektovaný stranícky vodca, vedúci hovorca, ľudový tribún a náboženský, respektíve katolícky dejateľ, no so zánietením sa cieľavedome venoval aj tvorbe politickej a nábožensky motivovanej publicistiky rozličných žánrov, ale bol i plodným autorom cirkevnej a ľudovýchovnej literatúry. Práve obsah a kvantita týchto tvorivých pôvodných a čiastočne i prekladových publikačných aktivít motivovali zostavovateľov personálnej bibliografie Andreja Hlinku Róberta Letza a Pavla Makynu, aby ako zasvätení znalci života a diela tejto osobnosti poukázali na túto jej literárnu stránku, a to napriek početnosti publikačných výstupov i širokému množstvu v nich prezentovaných tém. V tomto zmysle zostavovatelia bibliografie Andreja Hlinku si boli vedomí tohto faktu a sami v úvode poznamenali, že „Hlinkove publikačné aktivity charakterizuje tematická rôznorodosť a žánrová pestrosť. Môžeme ich rozdeliť na politické (ide väčšinou o aktuálnu politickú publicistiku: vyhlásenia, rezolúcie, memorandá, polemiky, komentáre, glosy, výzvy), biografické (životné a kňazské jubileá, nekrológy), náboženské (modlitebné knižky, rituály, apológie, vianočné, veľkonočné, svätodušné a novoročné úvahy, články z dejín kresťanstva), preklady, cestopisné a memoárové črty“. Túto charakteristiku je načas rozšíriť ešte o osvetové i hospodárske práce a články, lebo ľudovýchovný program i jeho prezentácia boli jednou z hlavných priorít politického programu ľudovej strany i jej predstaviteľov a častým námetom ich publicistiky. Navyše, celkovo tento bibliografický výskum a jeho bibliografické prezentovanie komplikuje fakt, že Hlinkove publicistické, náboženské a literárne príspevky vznikali v širokom časovom oblúku temer polstoročia od februára 1893 prakticky až do jeho smrti v auguste 1938.

Personálna bibliografia Andreja Hlinku v klasickej architektonickej triáde odbornej práce štruktúrne obsahuje úvod, jadro a záver, pričom jej jadro tvorí sedem kapitol (*I. Samostatné vydania, II. Príspevky v samostatných publikáciách, III. Prekladová tvorba, IV. Články, V. Prejavy, VI. Interview, VII. Publikované pramene*). V úvodnom slove autori rekapitulujú viaceré pokusy o zostavenie personálnej bibliografie Andreja Hlinku a v tomto bádateľskom kontexte hľadajú a špecifikujú cieľ vlastnej práce: „Preto sme sa pokúsili o bibliografiu A. Hlinku, ktorá by komplexne zahŕňala jeho dielo. Publicistických výstupov o A. Hlinkovi je veľké množstvo a sú roztrúsené v dobovej domácej a zahraničnej tlači, článkoch, štúdiách, statiach, ale aj v súčasnej tlači, publicistických a historických výstupoch. To by si vyžadovalo tímovú prácu, ktorá by zabrala viac rokov výskumu. Do našej bibliografie A. Hlinku sme zahrnuli iba publikované výstupy A. Hlinku.“ Ide im v podstate o to, že bibliograficky zachytili a spracovali len publikované dielo Andreja Hlinku, bez uverejnenia jeho rukopisných prác a iných archiválií spätých s jeho literárnym pôsobením a pozostalosťou. Preto absentujú aj ohlasy na Andreja Hlinku a na jeho osobnosť, činnosť i publikačné aktivity od iných autorov či percepčia tejto osobnosti v našej aj inonárodnej literatúre a publicistike. Týmto počínom, ktorého absolútne bibliografické naplnenie by si skutočne vyžadovalo dlhodobé tímové výskumné úsilie, sa tak z predkladanej alternatívy personálnej bibliografie z objektívnych dôvodov limitujú a vlastne akoby len redujú na súpis publikovaných prác Andreja Hlinku.

K prekladovej tvorbe Andreja Hlinku, ktorá sa v knižnej podobe týkala predovšetkým prekladu piatich zväzkov (III. – VIII.) prvého vydania svätovojtešskej Biblie do spisovnej slovenčiny, pravdepodobne z latinčiny (bez hebrejských, aramejských a gréckych pôvodných textov), je vysvetlené, že ide o kolektívne prekladateľské dielo. Vychádzalo z prvého prekladu katolíckej Biblie do kodifikovanej štúrovskej slovenčiny, o ktorý sa roku 1888 pokúsil kňaz, historik a archivár Franko Vítázoslav Sasinek a členovia Osvaldovej literárnej družiny, formálne začlenenej do Biblickej komisie Spolku svätého Vojtecha (Ján Donoval, Martin Hojič, Andrej Kmeť, Jozef Kohuth, Martin Kollár, Ján Vlošák). Ich prekladateľské úsilia zavŕšila v rokoch 1913 až 1926 komisia prekladateľov a biblistov (Pavol Bednár, Jozef Buday, Ferdiš Juriga, Štefan Zlatoš) vedená Andrejom Hlinkom a Jánom Vojsašákom. Hlinka v tomto monumentálnom knižnom prekladateľskom projekte zodpovedal za preklad Starého zákona a Ján Donoval (Tichomír Milkin) za Nový zákon.

Gro personálnej bibliografie Andreja Hlinku jej zostavovatelia postavili na článkovej bibliografii, čo sa realizuje od záznamu č. 50 až po záznam č. 1 857 (sumárne ide o 1 807) z celkového počtu úctyhodných 1 985 záznamov. Tým sa zámer personálnej bibliografie či súpis prác v podstate akoby paralelne transformuje i na projekt článkovej bibliografie Andreja Hlinku. Náorne to dokumentuje aj numerický fakt, že Hlinka ako mimoriadne plodný autor od januára 1893 do augusta 1938 preukázateľne publikoval vyše 1 800 článkov zväčša v slovenskej, príležitostne aj v zahraničnej prevažne periodickej tlači.

Publicistiku Andreja Hlinku tvorili doslova všetky početné spravodajské a analytické, ba dokonca aj beletristické žánre (cestopisné články a sentencie, črty, reportáže, reminiscencie, spomienky). Bibliografia Andreja Hlinku od záznamu č. 1 858 po záznam č. 1 996 obsahuje zmienky o jeho 138 rozhovoroch, ktoré ako známy politik a náboženský dejateľ

poskytol v rokoch 1907 až 1938 rozličným redakciám a boli publikované predovšetkým v slovenskej, no často i zahraničnej periodickej tlači. Bibliograficky je zachytených aj 27 dokumentárnych prameňov, ktoré prinášajú v knižných výberoch autorské čriepky z diela Andreja Hlinku.

Personálna bibliografia Andreja Hlinku na záver obsahuje podrobné tzv. maximalistické biografické kalendárium tejto osobnosti, ako aj súpis excerpovaných prameňov, predovšetkým bibliografických a časopiseckých. V zozname použitej literatúry sú uvedené syntetické práce, monografie a encyklopédie, zväčša slovenskej proveniencie, ktoré sa venujú postave Andreja Hlinku. K dispozícii sú ako súčasť záveru uverejnené menný a miestny register a resumé.

Personálna bibliografia Andreja Hlinku vznikla pôvodne ako výstup a súčasť projektu APVV-19-0358 Dejiny Hlinkovej slovenskej ľudovej strany v domácich a európskych dimenziách (1905 – 1945). V tejto súvislosti treba vážne poznamenať, že táto bibliografická práca vytvára serióznu a spoľahlivú pramennú databázu, ktorá je ťažisková pre komplexné riešenie celého projektu o dejinách ľudovej strany a jej vedúcej osobnosti. Preto je mimoriadne záslužné, že personálna bibliografia Andreja Hlinku z pera Róberta Letza a Pavla Makynu ako kľúčový vstup do riešenia problematiky vyšla tiež knižne, lebo výrazným spôsobom prekračuje projektové či akademicko-kabinetné hranice a stáva sa cenným pramenným prínosom i pre ďalšie výskumy slovenskej aj inonárodnej historiografie, zaoberajúcej sa politickými dejinami Slovenska v prvej polovici dvadsiateho storočia, Slovenskej ľudovej strany a postavou Andreja Hlinku.

Pavol Parenička

PERNÝ, Lukáš – GEŠPER, Marián (eds.). *Clementis & Mináč: vlastenci alebo „buržoázni nacionalisti“? Zborník z vedecko-odborných a spoločenských aktivít k 100. výročiu narodenia Vladimíra Mináča a k 120. výročiu narodenia Vladimíra Clementisa.*

Martin, Bratislava : Matica slovenská, Inštitút Analýzy-Stratégie-Alternatívy, 2023, 300 s. ISBN 978-80-8128-297-3.

Podstatnou súčasťou slovenských dejín, ale aj dejín vo všeobecnosti, boli a sú významné historické osobnosti, ktoré do diania v spoločnosti zasahovali rozličnými spôsobmi, či už ako priami aktéri, alebo ako určitý sprievodný jav prebiehajúcich udalostí. V inom ponímaní úlohy osobnosti v dejinách sa stáva predmetom kritického hodnotenia ich konanie v priebehu fyzického života alebo neskôr po fyzickom odchode (smrti) prostredníctvom interpretácie nasledovníkov a odporcov, ale aj odbornej i laickej verejnosti. Z toho dôvodu formovanie posmrtného obrazu osobnosti nadobúdalo postupne najrozličnejšie kontúry v závislosti od aktuálnych podmienok v spoločnosti, pretože záležalo, či bol vtedajšou vládnuou mocou a širokými vrstvami ľudu tento posmrtný obraz osobnosti vyzdvihovaný, alebo naopak odsudzovaný. V rámci odlišného aspektu analýzy a hodnotenia úlohy osobnosti v dejinách môžeme zastávať stanovisko, že téma života a diela konkrétnych osobností nemusí byť primárne len politickou záležitosťou, pretože ich životný príbeh často prenikal do oblasti umenia, kultúry, žurnalistiky, edukácie a pod. Viacerí autori a zostavovatelia biografí o významnejších osobnostiach národného i svetového rozmeru sú toho názoru, že problematikou skúmania života a diela (viac alebo menej) známych slovenských osobností dvadsiateho storočia, napr. ako boli Milan Rastislav Štefánik, Milan Hodža, Andrej Hlinka, Alexander Dubček, Gustáv Husák atď., sa v drivej väčšine zaoberajú autorské kolektívy, čoho výsledkom sú nespočetné kolektívne publikácie. Podstata problematiky kolektívneho spracovania vybranej osobnosti spočíva najmä v tom, že na jej životný príbeh nazerajú z viacerých uhlov pohľadu, čo prirodzene zdôrazňuje fakt, že mnohé zo slovenských osobností boli pomerne mnohostranne založené, pričom aktívne pôsobili až v niekoľkých oblastiach: napríklad v politike, v žurnalistike, v kultúrnom prostredí, v cirkvi, v hospodárstve, v športe a pod. V neposlednom rade práve osobnostný rozmer daného jedinca v pozícii sondy nám umožňuje prostredníctvom jeho životného príbehu preniknúť do minulých spoločensko-politických podmienok a získavať tak informácie o podmienkach každodenného života. Okrem týchto stručne uvedených teoreticko-metodologických východísk skúmania osobnosti v dejinách je potrebné ešte uviesť dôležité hľadisko, že aktuálny smer biografického prístupu zdôrazňuje bipolarnosť v štruktúre osobnosti, resp. že ju môžeme skúmať v rámci vonkajšej a vnútornej stránky biografie. Za týmto účelom je potrebné využiť rozmanitosť historických prameňov – od egodokumentov v podobe denníkov, pamätí, korešpondencie cez dobovú tlač a publikácie rôzneho charakteru odzrkadľujúce

životné podmienky dobového kontextu až po svedecké výpovede rodinných príslušníkov a priateľov alebo spolupracovníkov, kolegov.

Spomenuté, ale aj rôzne ďalšie teoreticko-metodologické východiská biografického prístupu k skúmaniu osobnosti v kontexte dejín nachádzame v kolektívnej publikácii – vedecko-popularizačnom zborníku – s názvom *Clementis & Mináč: vlastenci alebo „buržoázni nacionalisti“?*, ktorá vyšla roku 2023. Ide o zborník z vedecko-odborných a spoločenských aktivít k stému výročiu narodenia Vladimíra Mináča a k stodvadsiatemu výročiu narodenia Vladimíra Clementisa. Obsah zborníka pozostáva z rozmanitého textového materiálu od kolektívu autorov, ktorý vznikol prostredníctvom vedeckých, osvetových a spomienkových podujatí. Obohacujúcou stránkou textu je zakomponovanie rozsiahleho archívneho materiálu. Popritom kvalitné grafické spracovanie vrátane estetickéj stránky dopĺňajú početné fotografie, obrazy a iný cenný materiál zo života Vladimíra Mináča a Vladimíra Clementisa. Rozsiahla, tristostranová publikácia, je rozdelená na niekoľko ťažiskových častí, pričom za hlavné dve časti považujeme najmä tie, ktoré sa zaoberajú vedeckými príspevkami a esejami o Vladimírovi Clementisovi a Vladimírovi Mináčovi. Týmto témam predchádzajú do problematiky uvádzajúce state v podobe úvodného slova, príhovorov a spomienok. Z obsahovej stránky zborníka vyplýva, že hlavným zámerom zostavovateľov vedecko-popularizačného zborníka bolo docieľiť, aby obsah textov vyhovoval viacerým skupinám čitateľov – od vedeckých pracovníkov až po bežného čitateľa prejavujúceho záujem o slovenské dejiny, kultúru, literatúru, politiku a ich osobnosti.

Úvodnú časť vedecko-popularizačného zborníka tvorí niekoľko príhovorov, ktoré majú za cieľ pokúsiť sa predstaviť prvotný význam osobností Vladimíra Clementisa a Vladimíra Mináča v kontexte ich úlohy v danom historicko-spoločenskom kontexte dejín. Dávajú tým jasne najavo, že tieto vybrané osobnosti zo slovenských dejín dvadsiateho storočia nepatria do zabudnutia minulosti, pretože síce ich fyzický život sa skončil, ale ich tzv. „druhý život“ sa naďalej uchováva v historickej pamäti národného spoločenstva. Viacerí autori okrem iného zdôraznili, že k osobnostiam, ktoré boli podstatnou súčasťou slovenských i európskych dejín, je potrebné sa neustále vracieť a pod vplyvom vedeckého bádania v historických prameňoch ich životný príbeh neustále prehodnocovať. Autori vo svojich príhovoroch na niektorých miestach v texte poukázali na opodstatnenosť zostavenia publikácie, a to s odôvodnením, že osobnosť nie je uzatvorená veličina, ale je súčasťou spleti rôznych spoločenských vzťahov a reťazcov, ktoré správne interpretovať si vyžaduje nielen profesionálny prístup zo strany vedeckých pracovníkov, ale tiež viacozmerný náhľad na danú problematiku. Na základe textu a obrazového materiálu môžeme vidieť, že uctenie si pamiatky, života a diela Vladimíra Mináča prebiehalo tiež prostredníctvom pietneho aktu – slávnostným kladením venca na hrob a odhalenie busty.

V publikácii nachádzame bohatý fotografický materiál o priebehu podujatí vrátane vedeckej konferencie *Mináč 100 I Clementis 120* v Bratislave a vedeckého seminára v Rimavskej Sobote. Pred vstupom do ďalších častí zborníka si uveďme ešte jedno teoreticko-metodologické východisko biografického prístupu, ktoré si čitateľ v momente, keď si vezme danú publikáciu do rúk, musí všimnúť. Základným pilierom

vedecko-popularizačného zborníka sú dve významné osobnosti, ktorých životné osudy sú späté so slovenskými dejinami dvadsiateho storočia, ale generačne boli na rozdielnej úrovni. Na druhej strane spájala ich rovnaká túžba po nastolení lepších životných podmienok pre slovenský národ. Aj preto sa obaja aktívne angažovali v spoločenskom živote, čo sa často odzrkadlilo vzostupmi a výhrami, ale aj pádmi a prehrami. V prípade Vladimíra Clementisa mal tento pád a prehra doslova tragické následky, keďže bol popravený počas politických procesov v päťdesiatych rokoch dvadsiateho storočia. Tým chceme povedať, že zostavovatelia publikácie využili možnosť postaviť vedľa seba dve osobnosti, ktoré boli síce súčasťou slovenských dejín dvadsiateho storočia, ale okrem toho mali viaceré spoločné i rozdielne osobnostné stránky, ktoré autori vo svojich príspevkoch podrobnejšie rozpracovávali.

Ďalšia časť v publikácii sa zaoberá oblasťou, ktorá si takmer vždy získava najviac sympatizantov medzi odbornou, ale hlavne medzi bežnou (laickou) verejnosťou. Okrem toho, že sa spomienky ľudí dobre čítajú, pretože sú väčšinou napísané pútavo, tak prinášajú možnosti vidieť určité osobnosti v inom svetle, než bolo to oficiálne a očiam verejnosti zriedka viditeľné. Na spomienky ako historický prameň síce bývajú rozdielne názory v rámci ich využitia v historickom výskume, ale s určitosťou by sme sa bez nich nemohli zaobísť. Zostavovatelia vybrali do zborníka originálne spomienky z pohľadu rodinných príslušníkov, blízkych spolupracovníkov a priateľov. Použité spomienky sú charakteristické viacerými peripetiami, kedy môžeme pozorovať náhly zvrät v životných príbehoch Vladimíra Clementisa a Vladimíra Mináča. Napríklad Clementis ako minister zahraničných vecí sa zrazu stáva obžalovaným vlastnou komunistickou stranou, ktorá ho po vynesení rozsudku vydáva na trest smrti obesením. V prípade Vladimíra Mináča to bolo zase uniknutie smrti len o vlások, či už počas Slovenského národného povstania, alebo v priebehu politických procesov v päťdesiatych rokoch. Samozrejme, takýchto dejinných zvrátov bolo v prípade oboch osobností oveľa viac, ale my chceme na tomto mieste len stručne poukázať na niektoré, aby si čitatelia dokázali vytvoriť predstavu o turbulenciách v životných príbehoch Vladimíra Clementisa a Vladimíra Mináča, ktoré sú v publikácii viditeľné nielen v časti o spomienkach, ale tiež tvoria podstatnú súčasť autorských vedeckých príspevkov a esejí.

Dominantnú kapitolu zborníka tvoria vedecké príspevky a eseje, pričom každá z osobností, či už Vladimír Clementis, alebo Vladimír Mináč, sú spracované samostatne. Kapitola venovaná vedeckým príspevkom a esejam sa člení ešte na niekoľko rozsahovo kratších alebo dlhších úsekov v podobe úvodného medailóna, vedeckých príspevkov a esejí, z archívu slova, galérie o daných osobnostiach a ukážky z ich tvorby. Už v oboch úvodných medailónoch môžeme popri prehľadnom opise života a diela Vladimíra Clementisa a Vladimíra Mináča pozorovať istú „kontroverznosť“, ktorá sa tradične spája s osobnosťami, ku ktorým nemáme zaujaté jednoznačné hodnotiace stanovisko. V obsahu nasledujúcich vedeckých a esejistických textoch sa objavuje uvažovanie nad rôznymi alternatívami, ako sa dá pristupovať smerom k analyzovaniu a hodnoteniu predmetných osobností. Za kladnú stránku považujeme určite to, že sa autori neuchyľujú k tzv. idealizovaniu života a diela, ale ani nekriticky nezatracujú postavy Vladimíra

Clementisa a Vladimíra Mináča. Ich bohatý osobnostný potenciál a viacrozmerné životné dielo je prostredníctvom súboru príspevkov z pera kolektívu autorov rozdelené na menšie ucelené časti, pričom každý spracovaný text sa usiluje zachytiť konkrétnu hodnotu v závislosti od vybranej problematiky.

Na hlavnú časť o vedeckých príspevkoch a esejach nadväzuje podkapitola, ktorá nesie názov *O Clementisovi z archívu slova* alebo *O Mináčovi (aj od Mináča) z archívu slova*. Považujeme ju za prínosnú časť publikácie, pretože nie je spravidla zvykom vkladat' do publikácií takéto samostatné časti, ktoré by uvádzali výslovne len publikované staršie články, ktoré rozoberajú ťažiskovú tému. Samozrejme, ak nejde o záverečné prílohy v publikácii. Ako prínos v tom tiež vidíme, že sa zabránilo tomu, aby tieto publikačné výstupy upadli do zabudnutia. Súčasne ich zosúladenie v zborníku napomohlo k väčšej informovanosti o problematike, a teda k získaniu širšieho obzoru. Vo všeobecnosti si dovoľíme povedať, že cieľom vedecko-popularizačného zborníka nie je vnútiť určitý názor na osobnosti Vladimíra Clementisa a Vladimíra Mináča, ale prostredníctvom rozsiahleho zozbieraného a usporiadaného materiálu ponúknuť čitateľom priestor, aby si mohli sami vytvoriť názor na ich konkrétne životné etapy, prípadne spôsob myslenia a opodstatnenosť konania či preferovaný svetonázor. V biografickom prístupe v rámci skúmania jedinca, hlavne ak hovoríme o politikovi, vedcovi, umelcovi či spisovateľovi, môžeme jeho osobnostnej stránke lepšie porozumieť cez zachované diela, ktoré na jednej strane do značnej miery odzrkadľujú podmienky doby a na druhej strane ponúkajú zase príležitosť nazrieť do vnútornej oblasti biografie osobnosti jedinca. Máme za to, že na tento aspekt neľahkého biografického skúmania chceli poukázať aj zostavovatelia zborníka, keď zaradili do publikácie podkapitolu – *Ukážky z tvorby Vladimíra Clementisa* a *Ukážky z tvorby Vladimíra Mináča*. Cenným sprievodným javom textového materiálu je kvalitné grafické spracovanie, ktoré nielen dopĺňa obsah textu, ale rovnako zabezpečuje estetickú stránku zborníka. Obrazový materiál, podobne ako to je v ostatných predošlých prípadoch, predstavuje okrem iného samostatnú podkapitolu – *Galéria Vladimíra Clementisa* a *Galéria Vladimíra Mináča*.

Vedecko-popularizačný zborník o živote a diele Vladimíra Clementisa a Vladimíra Mináča považujeme za mimoriadne kvalitnú publikáciu. Odporúčame ju všetkým záujemcom o slovenské dejiny dvadsiateho storočia, ale zvlášť o ich aktéroch, ktorí boli podstatnou súčasťou spoločensko-politických procesov v premenách času. V neposlednom rade ju rovnako odporúčame všetkým, ktorí prejavujú záujem o teoreticko-metodologické východiská biografického prístupu k skúmaniu osobnosti a chceli by svoje odborné poznanie obohatiť o ďalšie možnosti bádania v tejto pomerne zložitej problematike spoločenských vied.

Jaroslav Durec

STEHLÍK, Michal (ed.) *Padesátá léta. The 1950s.*

Praha : Národní muzeum, 2023, 120 s.

ISBN 978-80-7036-763-6.

Päťdesiate roky v Československu predstavujú fenomén, s ktorým sa v našej historiografii spájajú predovšetkým negatívne konotácie. V dejinnom vývoji Slovenska sú tragickou epochou z budovateľského obdobia ľudovej demokracie v zakladateľskej etape komunistického režimu na našom území. Predkladaná kniha, ktorej spoluautormi je sedemnášť českých historikov, mapuje históriu Československej republiky (ČSR) v rôznych sférach ľudského života v štyroch kapitolách nasledovaných po úvode publikácie.

Úvod monografie približuje dekádu československých dejín, ktorá po prevzatí moci Komunistickou stranou Československa (KSC) vo „Februárovom víťazstve pracujúceho ľudu“ zo štyridsiatych rokov dvadsiateho storočia sa už celá niesla v duchu výstavby svetlejších zajtrajškov našej vlasti. Na jednej strane sú spomenuté perzekúcie, popravy i železná opona a na druhej strane zase nadšenie aj viera v nový lepší svet. Toto obdobie znamenalo pre ČSR podľa autorov najväčšiu spoločenskú zmenu za posledné storočie. Podkapitola *Krajina hľadajúca cestu 1938 – 1945* opisuje obdobie prvej neslobody na teritóriu ČSR z iného totalitného režimu. Obyvateľstvo negatívne vnímalo stratu území po Mníchovskej dohode i po prvej Viedenskej arbitráži z roku 1938 obdobne ako vypuknutie druhej svetovej vojny o rok neskôr. Okupácia zo strany nacistického Nemecka sa skončila až v máji 1945 a v obnovennej republike došlo k vysídleniu troch miliónov Nemcov a k zavedeniu systému pôsobenia politických strán výhradne v rámci Národného frontu. Už československo-sovietska zmluva z roku 1943 otvorila pritom cestu k výraznému vplyvu Sovietskeho zväzu na ČSR, čoho dôsledkom bolo i nevrátenie oslobodenej Podkarpatskej Rusi Československu, ale jej ponechanie v rámci Sovietskeho zväzu. Ďalšia podkapitola *Krajina na novej ceste 1945 – 1948* približuje epochu tzv. tretej republiky spojenú so znárodnením kľúčových odvetví priemyslu, bánk, poisťovní a veľkých podnikov, ako i s pozemkovou reformou či odmietnutím prijatia Marshallovoho plánu Spojených štátov amerických na obnovu Európy zo strany ČSR v roku 1947. V štáte sa čoraz viac presadzovali exponenti komunistickej strany, ktorá v roku 1946 vyhrala parlamentné voľby a len na Slovensku bola volebne najúspešnejšou Demokratická strana. Podkapitola *Prevrat vo februári 1948* sa venuje priebehu februárových udalostí a prijatiu demisie nekomunistických ministrov prezidentom republiky Edvardom Benešom. Následne predseda vlády Klement Gottwald nahradil rezignujúcich ministrov svojimi nominantmi a svojho zrodu sa dočkala aj úderná päšť komunistickej strany – Ľudové milície.

Kapitola *Politika* je asi najviac popularizovanou oblasťou, ktorú v rámci naratívu päťdesiatych rokov negativisticky vnímame aj v súčasnosti. Úvodná podkapitola *Revolučný čas. Prvé roky* chápe túto dejinnú etapu ako tvorbu rovnostárskej spoločnosti za cenu obrovských zmien i majetkových presunov so snahou režimu premeniť všetky oblasti života spoločnosti aj každého konkrétneho jednotlivca. Cenou pritom boli tiež rozsiahle

perzekúcie i medzinárodná izolácia krajiny. Roky 1948 až 1960 nazvali autori „obdobím revolučnej zmeny“. Podkapitola *Revolučný čas. Cesta k vyhláseniu socializmu* odlišuje najexponovanejšie obdobie komunistickej diktatúry z rokov 1948 až 1953 od epochy po smrti predsedu KSČ a prezidenta republiky Klementa Gottwalda, kedy už pomaly pominulo aj očakávanie vypuknutia novej svetovej vojny. Pôsobenie štátostrany je rozoberané v podkapitole *Komunistická strana Československa*, ktorej členmi boli v uvedenej dobe až dva milióny obyvateľov väčšinou prijatých v rokoch 1945 až 1948. Autori neopomenuli ani vnútorný boj v strane, očistu KSČ a nahradenie K. Gottwalda na jej čele Antonínom Novotným v roku 1953 vo funkcii prvého tajomníka ústredného výboru. V podkapitole *Súdne procesy* je prezentovaná široká plejáda trestných konaní v päťdesiatych rokoch. Súdení boli najskôr triedni nepriatelia, bývalé elity, sedliaci, živnostníci, zástupcovia cirkví a ideoví oponenti z radov bývalých politických súperov napríklad z procesu s Direktóriom československého odboja, t. j. s Miladou Horákovou a spol. Nasledovali trestné kauzy s nepriateľom vo vlastných radoch ako napr. proces s „protištátnym sprisahaneckým centrom Rudolfa Slánskeho“, kde obeťami boli samotní komunistickí funkcionári. Posledná poprava politického väzňa v Československu sa uskutočnila až v roku 1960. S podkapitolou *Armáda* sú spojené údaje o odsúdení päťdesiatich dôstojníkov na trest smrti v monsterprocesoch či o zvýšení tabuľkového počtu príslušníkov ozbrojených síl v mieri z roku 1953 (297 560 vojakov) oproti stavu 231 630 vojakov z roku 1938, teda v rozlohou väčšej prvej republike. Politicky nespoľahliví branci rukovali do pomocných technických práporov určených na ťažkú manuálnu prácu. V roku 1954 došlo k premenovaniu vojska na Československú ľudovú armádu, o rok neskôr ČSR vstúpila do Varšavskej zmluvy, kde jej ozbrojené sily tvorili armádu prvého strategického sledu. Napriek deklarovanej slobode náboženskej viery z podkapitoly *Cirkvi* vyplýva, že na základe zákonov z roku 1949 bol zavedený sľub vernosti republike a došlo i ku kreácii Katolíckej akcie systematizovanej ako vedľajšia štátu poslušná cirkev. Zriadený bol aj Štátny úrad pre cirkevné veci na čele s Alexejom Čepičkom a následne Zdeňkom Fierlingerom. V ČSR došlo k šíreniu ateizmu, Vatikán bol prezentovaný ako spojenec Západu a viacero duchovných skončilo v internácii, vo väzení či dokonca na popravisku. Podľa podkapitoly *Osudy elit* počas ľudovej demokracie boli likvidované predvojnové elity a to najskôr z radov šľachty a neskôr i umelcov, inteligencie a ostatných triednych nepriateľov. Z miestnych elit autori uvádzajú perzekúcie lekárov, advokátov, exstarostov či tzv. kulakov, režim postihoval i príslušníkov druhého odboja bojujúcich počas vojny na Západe či ďalších „bývalých ľudí“. Rezistencia proti totalitnému režimu je obsahom podkapitoly *Tretí odboj*, ten prakticky pozostával väčšinou zo spravodajskej práce, informovania západných štátov či zo sabotáží. Kapitola *Politika* je ukončená prílohami ako fotografiami radov a medailí udelených Klementovi Gottwaldovi, poukážok z tábora nútených prác, ale i vychádzkového saka spolu s jazdeckými nohavicami príslušníka Zboru národnej bezpečnosti.

Kapitola *Spoločnosť* je uvedená podkapitolou *Socialistická transformácia spoločnosti*, v rámci extrémnej mobility nastúpilo 550 000 nových pracovníkov do výroby a zase 250 000 robotníkov bolo presunutých na úradnícke posty. Zámerom sa stalo vytvorenie

beztriednej spoločnosti bez vykorisťovania, štát podporoval i rast zamestnanosti žien. V podkapitole *Socialistická transformácia ekonomiky* sa možno dozvedieť o zvýšení priemyselnej produkcie ČSR v rokoch 1949 až 1953 až o 93%. Štátne socialistické hospodárstvo bolo centrálné plánované so zameraním na ťažký priemysel a s absenciou výroby dostatočného množstva spotrebného tovaru. Od roku 1949 bolo Československo členskou krajinou Rady vzájomnej hospodárskej pomoci s regulovaným obehom tovaru i trhu práce, ako aj makroekonomickým plánovaním. Rozsypalovou reformou z roku 1956 malo dôjsť k decentralizácii rozhodovania na jednotlivé podniky a zavedeniu hmotnej zainteresovanosti pracovníkov na prosperite tovární. V podkapitole *Stredné vrstvy spoločnosti* je spomenuté, že z päťstotisíc predfebruárových pracovníkov súkromného sektora zostalo v ČSR koncom päťdesiatych rokov len tritisíc, aj to väčšinou v dôchodkovom veku. V rámci kampane 77 000 do výroby bolo v roku 1951 zase premiestnených sedemdesiatšesťtisíc úradníkov na manuálne práce. Až reforma miezd z roku 1958 podnietila záujem obyvateľstva o vzdelávanie pri práci. Pálčivým problémom bola i *Kolektivizácia poľnohospodárstva*, ku ktorej došlo napriek sľubu KSČ z roku 1946 o nezavádzaní kolchozov v ČSR. Už v roku 1949 vznikli prvé jednotné roľnícke družstvá (JRD), za odpor proti vstupu do nich boli perzekvovaní najmä dedinskí boháči (kulaci). Koncom päťdesiatych rokov bolo až 90% poľnohospodárskej pôdy obhospodarovaných v rámci JRD či štátnych majetkov (ŠM). Predobrazom socialistickej spoločnosti sa stalo priemyselné robotníctvo, pričom dobová propaganda oslavovala kult manuálnej práce. Štátny socializmus mal podľa autorov monografie podobu osobitnej industriálnej civilizácie. Občanov ČSR negatívne zasiahla menová reforma roku 1953, pri ktorej došlo síce k zrušeniu vojnového prídellového systému, ale táto reforma výrazne redukovala úspory obyvateľstva. Štát takto získal viac než 114 000 000 000 Kčs, ale voči výmene peňazí vypukli rozsiahle nepokoje, najväčšie v Závodoch V. I. Lenina v Plzni. Podľa podkapitoly *Sociálna politika a životná úroveň* sa väčšine obyvateľov poskytovala relatívne vysoká miera sociálnych istôt a vymizla nezamestnanosť. Národné poistenie od roku 1948 priznalo sociálne zabezpečenie a bezplatnú zdravotnú starostlivosť všetkým zamestnancom okrem samostatne zárobkovo činných osôb. Predpoklady pre novú konzumnú spoločnosť vytváral nárast vybavenia domácností, rozšírenie automobilizmu a väčšie možnosti trávenia voľného času. Prílohy kapitoly *Spoločnosť* tvoria vyznamenanie pre najlepšieho traktoristu, zlepšovateľské osvedčenie a dobový občiansky preukaz.

Riadenie kultúry je prvou podkapitolou v poradí tretej kapitoly *Kultúra*, pričom je spojené s menami ministra informácií Václava Kopeckého a ministra kultúry Zdeňka Nejedlého. Budovanie svetlejších zajtrajškov našej vlasti je naznačené v podkapitole *Kultúrny a spoločenský život*, do roku 1951 pritom zanikol spolkový život a nahradili ho masové organizácie ako napr. kultúrne domy Revolučného odborového hnutia. Ideálom života sa stalo kolektívne prežívanie zážitkov a zdieľanie všetkými prostriedkami šíreného optimizmu. Voľný čas znamenal pre pracujúcich i nové možnosti jeho trávenia a to najmä po roku 1956, kedy sa skrátila dĺžka pracovného času. Vznikali nové cestovné kancelárie pre tuzemské zájazdy, aktivity vykonávali i Československý zväz mladých, Pionierska organizácia a Zväz pre spoluprácu s armádou – ZVÄZARM. K tematike podkapitoly

Verejný priestor patrí vytvorenie architektúry socialistického realizmu s typickými politickými heslami, pomenovaním ulíc a podnikov po komunistických vodcoch a stále častejšou uniformitou. Jednotvárnosť bola zvýraznená nadužívaním červenej farby, jednotu predstavovalo i nahradenie súkromných podnikov s reklamami novými komunálnymi službami. Štátom riadená kinematografia je obsahom podkapitoly *Film*, kde sa preferovala propagácia budovateľského úsilia či nových pracovných vzťahov. Preferovaná bola výroba historických filmov podporujúcich ideologickú interpretáciu dejín, časté boli vojnové snímky či obrazy bojov s triednym nepriateľom. Import predstavovali majoritne filmy zo spriateľených krajín najmä zo Sovietskeho zväzu. Podkapitola *Populárna kultúra* v rámci ľudovej zábavy vymenúva kreáciu parkov kultúry, pôsobenie estrád či vznik podniku Československé cirkusy, varieté a lunaparky, n. p., v roku 1951. Rozsiahle zmeny nastali i v obliekaní obyvateľstva a v jeho novom kultúrnom vyžití, ku ktorému patrilo od roku 1953 aj sledovanie televízie. Posun od funkcionalizmu k socialistickému realizmu tvorí obsah podkapitoly *Architektúra*, monumentálne stavby čerpali námety predovšetkým z historizmu. Koniec stalinizmu v tomto druhu umenia sa viaže na prejav Nikitu S. Chruščova z roku 1954 o zbytočnom „ozdobníctve v architektúre“. Ovládnutie verejnej mienky naznačuje podkapitola *Tlač päťdesiatych rokov*. Už v apríli 1948 bol znárodnený polygrafický priemysel, režim zakázal 570 rôznych opozičných periodík. Oficiálnym cenzorským úradom sa stala v roku 1953 Hlavná správa tlačového dohľadu. V podkapitole *Vysielacie a audiovizuálne médiá päťdesiatych rokov* je k nim zaraďovaný rozhlas po drôte ako vysielanie prenášané pevnými vodičmi. Koncom päťdesiatych rokov bolo v domácnostiach už 500 000 televízorov a z ľudovej zábavy sa stali obľúbenými folklórne festivaly. K fotografiám záveru kapitoly *Kultúra* patrí snímka prúteného kočiarika s drevenými kolieskami, ale i košeľa člena Československého zväzu mládeže.

Záverečná kapitola *Zahraničie* už v prvej podkapitole *Studená vojna* naznačuje epochu, v ktorej boli vzťahy Západu a Východu dlhodobo napäté. Železná opona tak rozdeľovala aj oba vojenské bloky – Varšavskú zmluvu a Organizáciu severoatlantického paktu – NATO/OTAN. Konflikt z rokov 1950 až 1953 tvorí podkapitulu *Kórejská vojna*. Účasť ČSR na Kórejskom polostrove pozostávala od roku 1952 vyslaním chirurgickej mobilnej poľnej nemocnice a od roku 1953 delegovaním zástupcov do Dozornej komisie neutrálnych štátov pre dodržiavanie prímeria. So smrťou J. V. Stalina sa spája podkapitola *Premeny východného bloku*, v roku 1954 nastalo sťahovanie sovietskych poradcov z ČSR. Zásadný význam mali až zmeny po destalinizačnom prejave N. S. Chruščova na dvadsiatom zjazde Komunistickej strany Sovietskeho zväzu o dva roky neskôr. Kríza vo východnom bloku v rokoch 1953 a 1956 je spätá s nepokojmi v Nemeckej demokratickej republike z roku 1953 a protestmi proti menovej reforme z rovnakého roku v ČSR. Tisíciky mŕtvych boli výsledkom maďarského povstania z roku 1956, v tom istom roku došlo aj k revolte v Poľsku. Kľúčovým hráčom východného bloku bol v rozoberanom období Sovietsky zväz, kde sa po smrti J. V. Stalina v roku 1953 stalo heslom „dodržiavanie socialistickej zákonnosti“. Avizovanie vypuknutia tretej svetovej vojny sa nahradilo teóriou o mierovej koexistencii štátov s rôznymi spoločenskými zriadeniami. V podkapitole *Juhoslávia* je uvedené zavrnutie ostrakizovania „krvavého psa“ Tita ostatnými východoeurópskymi

socialistickými krajinami po roku 1955, kedy sa N. S. Chruščov verejne ospravedlnil Juhoslávii za roztržku z roku 1948. Protititovské heslá boli zrušené a namiesto nich narástol záujem o skúsenosti s juhoslovanským modelom „samosprávneho“ socializmu. V podkapitole *Železná opona a emigrácia* je prezentovaný údaj o 25 000 obyvateľoch, ktoré nelegálne odišli z ČSR za „železnú oponu“ v období rokov 1948 až 1951. Pri pokuse ujsť za hranice štátu zahynulo v epoche socializmu až stoštyridsať osôb. Medzi exilové organizácie patrila už od roku 1949 Rada slobodného Československa. V texte sa možno oboznámiť aj s exilovou literatúrou, v zahraničí existovala i Spoločnosť pre vedu a umenie. Kapitola *Zahraničie* je ukončená fotografiou ručne vyšívaného portrétu Mao Ce-tunga a faksimile zmluvy o priateľstve, spolupráci a vzájomnej pomoci podpísanej vo Varšave v roku 1955.

Kolektív autorov prehľadne oboznámil čitateľov s množstvom faktografických údajov z politickej, hospodárskej a kultúrnej oblasti zasadených do výseku dejín Československej republiky päťdesiatych rokov dvadsiateho storočia. Mnohé z nich môžu byť impulzom pre ďalšie podrobnejšie štúdium doby neslobody na našom území, ku ktorému nás i po polstoročnom odstupe od uplynutia tejto epochy zaväzuje dlh na historickom výskume hádam (i podľa autorov monografie) najexponovanejšieho decénia minulého storočia.

Rudolf Manik

FIAČAN, Ivan – KEREČMAN, Peter – ŠTIAVNICKÝ, Ján a kol. *Ústavný súd Slovenskej republiky (1993 – 2023). Ústavné súdnictvo v premenách času.*

Košice : Kancelária Ústavného súdu Slovenskej republiky, 2023, 208 s. ISBN 978-80-8129-142-5.

Stalo sa zaužívanou tradíciou, že pri tzv. okrúhlych výročiach významných ustanovizní nastáva čas pozrieť sa dozadu, na korene a začiatky, i s tým spojené bilančovanie práce, výsledkov, činnosti. Nemôže byť preto prekvapivé, že sa to dotýka aj Ústavného súdu Slovenskej republiky ako nesporne nezastupiteľne významnej inštitúcie v koexistencii ústavného súdnictva, v súvislosti s tridsiatym výročím jeho existencie v demokratickej štruktúre samostatného slovenského právneho štátu.

Dané jubileum je tak vyjadrené v posudzovanej publikácii, ktorá mala primerané a nesporne dôstojné miesto v kolobehu spomienkových osláv. Tomu zodpovedá ideovo-vypovedací zámer hlavného organizátora vyjadrený nielen v predmetnej reprezentatívnej publikácii, ale v celom predpokladanom celospoločenskom diapazóne. Dá sa preto vyzdvihnúť oveľa širší, čiru reprezentatívnosť prekračujúci, charakter predkladaného diela v dosiaľ nevidanej komplexnej podobe pohľadu na historicitu stavu ústavného súdnictva na území Slovenska spojenú s komparáciou právnej úpravy, ako aj vybratých rozhodnutí. Hodnota takého vymedzenia je znásobovaná rozširujúcim záberom na konkretizujúci európsky pohľad na stav ústavného súdnictva. Štruktúra a zaradenie jednotlivých príspevkov umne tomu zodpovedá, sú urobené so znalosťou veci. V plnom rozsahu aj v spojitosti s výberom autorského kolektívu. Dovolím si dokonca tvrdiť, že inak sa to ani nedalo. Osobitnú pozornosť si zasluhuje fakt, že rozhodujúcu väčšinu autorského kolektívu tvoria sudcovia z jednotlivých zložení ústavných súdov v procese ich existencie, ktorí navyše patria do skupiny významných vedeckých, teoretických individualít v oblasti ústavného práva so zreteľom aj na ústavné súdnictvo. Niet vhodnejšieho, plnohodnotného spojenia teórie s praxou.

Z uvádzaného pohľadu je štrukturálne zloženie publikácie optimálne rozčlenené na sedem osobitne tematicky vymedzených rovín v logicko-historicky nadväzujúcom ucelenom slede. Úvodný príspevok prof. JUDr. Ladislava Orosza, CSc., vytvára nezastupiteľný pohľad nielen na formovanie súdnej kontroly ústavnosti v angloamerickej právnej oblasti prostredníctvom zaznamenania ich prvopočiatkov. A to jednak v ideovo-teoretickej rovine sformovanej jej tvorcom Alexandrom Hamiltonom. V nadväzujúcej praktickej podobe nachádzajúcej sa v rozhodnutí Najvyššieho súdu Spojených štátov amerických vo veci *Marbury v. Madison* (1803). Zároveň súbežne a rovnovážne s týmto pojednávaním je venovaná pozornosť zrodu ústavného súdnictva v kontinentálnej Európe cez prizmu negatívnych postojov Francúzska k súdnej kontrole ústavnosti, formovania súdnej kontroly ústavnosti v Nemecku až po predstavenie švajčiarskeho špecifického modelu súdnej

kontroly ústavnosti. Záverečné pojednávania Úvodného príspevku publikácie sú zacielené na prvky formovania sa idey súdnej kontroly ústavnosti v bývalom rakúsko-uhorskom súštatí. Osobitnú a rozhodujúcu pozornosť autor venoval poprvovojnovej finálnej podobe zrodu špecializovaného a koncentrovaného modelu súdnej kontroly ústavnosti spojeného s jej tvorcom Hansom Kelsenom. Pozitívom podrobnejšie uvádzanej teoreticko-právnej podstaty východísk nutnosti vytvorenia osobitného ústavného súdneho orgánu je fakt zrozumiteľnosti, aj pre širokú verejnosť, výkladu zo strany profesora Orosza. Napĺňa sa tak potreba zvyšovania jej právneho povedomia, lebo zo zásad H. Kelsena vychádza aj súčasné ústavné súdnictvo na území Slovenskej republiky.

Historickú nadväznosť predstavuje v poradí druhý príspevok JUDr. Petra Kerecmana, PhD., zameraný na vznik ústavného súdnictva v medzivojnovom období unitárneho československého štátu. Autor sa v ňom zaoberá konštituovaním sa Ústavného súdu Československej republiky v roku 1920, jeho organizáciou, sídlom, ako aj jeho právomocami. Za zmienku stojí tiež priblíženie jeho personálneho obsadenia spolu so zvýraznením slovenských prvkov v ňom v osobách jeho sudcov Ivana Jureckého a Adolfa Zátureckého s čiastkovým autorským priradením sa doc. JUDr. Jozefa Vozára. Záverečná časť príspevku je venovaná rozhodujúcej činnosti Ústavného súdu Československej republiky v rovine konania o neplatnosti zákonov, vydania dočasných opatrení, ako aj vybavenia iných vecí.

Ústavným súdnictvom z obdobia rokov 1939 až 1989 sa zaoberá JUDr. Eduard Barány, DrSc. Toto rozsiahle obdobie bolo poznačené variáciou existencie často protichodných politických režimov. A to od autoritárskeho režimu vojnovej Slovenskej republiky cez znovuoobnovenie demokratickej československej štátnosti v rokoch 1945 až 1948 počas režimu socialistického československého štátu. Adekvátne s tým autor rozčlenil toto polstoročné obdobie neexistencie funkčnej ochrany ústavnosti na päť etáp: 1. Slovenský štát rokov 1939 – 1945, 2. Obnovenie ústavnej listiny 1945 – 1948, 3. Platnosť ústavy 9. mája z roku 1949, 4. Platnosť Ústavy Československej socialistickej republiky z roku 1960, 5. Doplnenie ústavného poriadku Československej socialistickej republiky o ústavný zákon č. 143/1968 Zb. o československej federácii. Nesporným kladom celého uvádzaného pojednávania je vyváženosť pohľadu autora na zachytené historické obdobia.

V poradí štvrtý príspevok autorsky viazaný na doc. JUDr. Petra Kresáka, CSc., je zameraný na Ústavný súd Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky spojený so zmenou politických i spoločenských pomerov po roku 1989. V úvodnom pojednávaní autor s konštatovaním, že ustanovenia ústavného zákona o československej federácii vydaného v roku 1968 upravujúce ústavné súdnictvo nemohli vyhovovať koncepcii ústavného súdnictva v demokratickom štáte, predstavuje prijímané najvýznamnejšie ústavné zákony formovania ústavného súdnictva v procese obnovovania právneho štátu. Následne pozornosť venuje rozboru ústavného zákona č. 91/1991 Zb. o Ústavnom súde Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky spolu so zákonom č. 491/1991 Zb. o organizácii Ústavného súdu ČSFR a o konaní pred ním. Obzvlášť cenné sú záverečné pojednávania príspevku zaznamenávajúce rozhodnutia Ústavného súdu ČSFR v podobe nálezov ústavného súdu a uznesení ústavného súdu, a to jednak v oblasti abstraktnej kontroly ústavnosti, pri výklade ústavných zákonov Federálneho zhromaždenia i pri

riešení ústavných sťažností. Niektoré z nich našli svoje uplatnenie aj v ďalšej rozhodovacej činnosti Ústavného súdu už samostatnej Slovenskej republiky. Ďalšia pozornosť je venovaná snahám o zriadenie slovenského ústavného súdu.

Najrozsiahlejším príspevkom v celej publikácii je stať autorského dua JUDr. Ivan Fiačan, PhD., a JUDr. Ján Štiavnický, PhD., tvoriaca piatu časť predkladanej publikácie. Rozhodujúca odlišnosť od jej predchádzajúcich častí spočíva v prechode od výlučne historického pohľadu stavu ústavného súdnictva aj na našom území do roviny majúcej svoju spojitosť s konštituovaním sa existujúceho Ústavného súdu Slovenskej republiky. Neznamená to však, že historicita výkladu absentuje v daných reláciách spracovania. Z pohľadu obsahu tejto piatej časti autori svoju pozornosť zamerali na rozbor základov a východísk Ústavy Slovenskej republiky z 1. septembra 1992 v spojitosti s prvým zákonom o ústavnom súde. Proporčne s tým svoj pohľad venujú úprave jeho postavenia po novele Ústavy Slovenskej republiky ústavným zákonom č. 90/2001 Z. z. Vyvrcholenie piatej časti publikácie spočíva v predstavení aktuálnej činnosti Ústavného súdu Slovenskej republiky v súvislosti s jeho aplikačnou praxou aj v kontexte nového zákona upravujúceho postavenie Ústavného súdu Slovenskej republiky (ústavný zákon č. 314/2018 Z. z.). V daných predstavených aplikačných súvislostiach je potrebné pozitívne hodnotiť fakt nielen bádateľského, ale tiež ich edukačného využitia. Pretože ich autorský text je podopretý jednoznačne nezameniteľnými komplexnými informáciami prinášajúcimi nové, tak povediac, neopotrebované, ba až jedinečné informácie i pohľady v častých porovnávacích antré.

Z pohľadu zachovania historickej pamäti sú osobitne vhodné vstupy tvoriace šiestu časť publikácie pod názvom *Ústavný súd v spomienkach predsedov ústavného súdu*. V danom rámci sa tak zachytil neopakovateľný pohľad na zloženie, činnosť nielen prvých troch ústavných súdov Slovenskej republiky, tiež krátky pohľad na prebiehajúcu činnosť v poradí stále pôsobiaceho štvrtého Ústavného súdu Slovenskej republiky. Autorsky sa tak na ňom podieľali prof. JUDr. Ján Mazák, PhD., v pomere nielen k druhému ústavnému súdu (2000 – 2007) ako jeho predseda. Ale tiež z pozície súdneho poradcu aktívne podieľajúceho sa na jeho činnosti, suplovaním zosnulého akademika Milana Čiča – historicky prvého predsedu Ústavného súdu Slovenskej republiky stojaceho na čele tohto orgánu v poradí zaradeného ako prvého ústavného súdu (1993 – 2000). V sledovanom poradí tretí ústavný súd pôsobiaci v rokoch 2007 až 2019 tak predstavila jeho predsedníčka JUDr. Ivetta Macejková, PhD., LL.M. Záverečné pojednávanie šiestej časti pripadlo súčasnému predsedovi štvrtého ústavného súdu (od roku 2019) JUDr. Ivanovi Fiačanovi, PhD.

Záverečná siedma časť publikácie v autorskom vyjadrení Mgr. Dana Kušnírová, PhD. – PhDr. Martina Ferencová, PhD. et PhD., pod názvom *Sídlo Ústavného súdu Slovenskej republiky* sa venuje podrobnému predstaveniu oboch sídiel ústavného súdu spolu s priblížením tak vonkajšieho prostredia oboch budov v historických súvislostiach, ako aj prezentácii vnútorných priestorov terajšieho jeho sídla.

Pri záverečnom hodnotení publikácie okrem skutočností, ktoré už boli v predošlom texte uvádzané, je potrebné predovšetkým zvýrazniť fakt jej komplexnosti. Publikácia

postihuje všetky aspekty potrebné na zadokumentovanie ústavného súdnictva dotýkajúceho sa územia Slovenska, ktoré dosiaľ v takom zábere a rozsahu neboli predstavené. V tomto zmysle je dôležité zvýrazniť jej jedinečnosť. Ako celok tak vytvorila aj *pro futuro* predpoklady pre následné zaznamenávanie postavenia a činnosti Ústavného súdu Slovenskej republiky. Navyše je napísaná zrozumiteľným, prístupným spôsobom nielen pre odbornú právnickú, ale aj pre laickú verejnosť. Zverejnené historické fakty nesporne majú čo povedať aj odborníkom z oblasti všeobecnej historiografie.

Peter Mosný

SPRÁVY

Pripomenutie si profesora Richarda Marsinu pri príležitosti jeho 100. výročia narodenia

Matica slovenská (MS) si 10. mája 2023 pri príležitosti nedožitéh stých narodenín pripomenula významného historika, pedagóga, archivára a predovšetkým aktívneho maticiaru profesora Richarda Marsinu. Slovenský historický ústav MS v spolupráci s Historickým odborom MS pri tejto príležitosti zorganizoval odborný seminár v príjemných priestoroch Martinea v bratislavskom Starom Meste.

Profesor Richard Marsina patril medzi veličiny slovenskej historiografie, svojou prácou a dielom pomáhal posilňovať historické povedomie Slovákov ako štátotvorného národa, čo bolo dôležité najmä po vzniku samostatnej Slovenskej republiky. Špičkový znalec slovenského a uhorského stredoveku, najmä listinného materiálu, zostavovateľ *Slovenského diplomatára* pracoval ako archivár dlhé roky v Archíve mesta Bratislavy, Pôdohospodárskom archíve a Štátnom ústrednom archíve v Bratislave, potom od roku 1960 ako vedecký pracovník v Historickom ústave Slovenskej akadémie vied v Bratislave. Venoval sa predovšetkým kritickému vydávaniu stredovekých prameňov. V rokoch 1961 – 1969 bol vedúcim výskumného pracoviska Slovenskej akadémie vied v Budapešti. Bol pedagógom na Katedre histórie Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity. Dosiahol na nej hodnosť docenta a profesora a Prešovská univerzita mu udelila aj titul Doctor honoris causa. Bol držiteľom štátneho vyznamenania Slovenskej republiky Pribinov kríž III. triedy za celoživotné dielo v oblasti modernej slovenskej historiografie, archívniectva a pomocných vied historických.

Patril medzi novodobých zakladateľov týchto odborných disciplín. Bol autorom najzákladnejších syntetických dejín Slovenska v stredoveku, ako aj edícií prameňov k nim. Aktívne pôsobil aj v Matici slovenskej. Výnimočný vedec stál pri obnovení Historického odboru MS v roku 1990 a pri založení Slovenského historického ústavu MS so začiatkom činnosti od mája 1997. Profesor Richard Marsina bol aj vo svojom vyššom veku členom Prezídia Matice slovenskej, čestným predsedom Historického odboru MS a predsedom Vedeckej rady MS. V minulosti bol členom jej výboru a ako vážna osobnosť výrazne formoval vnútromatický život. V roku 2019 si osobne prevzal čestné členstvo Matice slovenskej, ktoré Snem MS udeľuje len výnimočne. Uznanie získal za mimoriadne zásluhy o rozvoj slovenského národného a kultúrneho života i ustanovizne. Historický odbor MS mu udelil Cenu Daniela Rapanta.

Práve preto sa Matica slovenská rozhodla uctiť si pamiatku a pripomenúť velikána slovenskej historiografie práve v čase jeho nedožitéh stých narodenín daným podujatím. Za našu národnú inštitúciu sa v úvode seminára prihovril jej správca Maroš Smolec. So svojimi vedeckými príspevkami následne vystúpili Mgr. Jozef Meliš, PhD., s témou *Prof. Marsina ako popredný slovenský medievista*, PhDr. Peter Mulík, PhD., na tému *Cy-rilo-metodská problematika v diele prof. Marsinu*, doc. Mgr. Ivan A. Petranský, PhD., s príspevkom *Richard Marsina a vedecký výskum v Ríme* a prof. PhDr. Juraj Šedivý, MAS, PhD., s témou *Richard Marsina a dejiny Bratislavy*. Vedci predostreli prierez

hlavných oblastí odborného zájmu prof. Marsinu. Pre zaujímavosť, prednášajúci boli v istom čase jeho študentmi či spolupracovníkmi, a teda mali osobnú skúsenosť, ktorá ich pozitívne obohatila v odbornom raste. Aj to dokazuje, akú výraznú stopu v slovenskej vede profesor Marsina zanechal. Výstupy zo spomínaného seminára sú súčasťou tohto čísla *Historického zborníka*.

Radoslav Žgrada

Vedecký seminár František Hrušovský (1903 – 1956) – osobnosť a dielo

Začiatkom septembra 2023 sme si pripomenuli 120. výročie narodenia a 67. výročie úmrtia jedného z najpopulárnejších slovenských historikov dvadsiateho storočia Františka Hrušovského. Odborný seminár, ktorý usporiadal Historický odbor Matice slovenskej 20. septembra 2023 v priestoroch Martinea na Rudnayovom námestí v centre Bratislavy, sa zaoberal osobnosťou a dielom Hrušovského a pokúsil sa o celkové vedecké zhodnotenie tejto významnej postavy slovenských dejín.

Po absolvovaní štúdia histórie, geografie a slavistiky na univerzite v Prahe, Krakove a Bratislave pôsobil Hrušovský od roku 1929 ako učiteľ a v rokoch 1931 – 1944 ako riaditeľ gymnázia v Kláštore pod Znievom. Od roku 1932 bol tajomníkom Historického odboru Matice slovenskej a od roku 1937 tajomníkom vedeckých odborov Matice slovenskej. V rokoch 1938 – 1939 účinkoval ako poslanec autonómneho slovenského snemu a v období slovenského štátu ako poslanec slovenského snemu. V roku 1945 bol vymenovaný za profesora dejín na Filozofickej fakulte Slovenskej univerzity v Bratislave. V roku 1945 emigroval cez Rakúsko a Bavorsko do Talianska. Počas dvoch rokov rímskeho exilu (1945 – 1947) bádala vo vatikánskych knižniciach. Od roku 1947 žil v USA, kde sa aktívne zapojil do kultúrneho a spolkového života Slovákov v Amerike. Patril medzi čelných predstaviteľov slovenského politického exilu. Od roku 1947 lektoroval na Benediktínskej vyššej škole v Clevelande, v roku 1949 sa stal tajomníkom Slovenskej ligy v Amerike, patril medzi zakladajúcich členov Slovenského ústavu v Clevelande a bol jeho prvým doživotným riaditeľom. V roku 1955 sa stal predsedom Slovenskej národnej rady v zahraničí – jednej z najvýznamnejších organizácií slovenského exilu s programom antikomunizmu a štátnosti Slovenska. Zomrel náhle a nečakane 9. septembra 1956 v Clevelande.

Seminár sa členil na tri časti, ktoré chronologicky na seba nadväzovali. V prvej sekcii sa Martin Homza venoval Hrušovského polonofilskej dimenzii, ktorá bola pre jeho bohaté vedecké dielo charakteristická, keďže patril do silne zastúpenej polonofilskej generácie slovenských autonomistov v medzivojnovom období. Jaroslav Durec rozobral Hrušovského pedagogickú činnosť. Bol nadaným a váženým učiteľom a na gymnáziu v Kláštore pod Znievom vychoval generáciu slovenských intelektuálov, pričom časť z nich je známa aj ako „svoradovská generácia“. V druhej časti si publikum vypočulo príspevok od Pavla Maduru k účinkovaniu Hrušovského na pôde Matice slovenskej. Róbert Letz sa zaoberal Hrušovského koncepciou dejín obsiahnutej v jednom z najpopulárnejších diel *Slovenské dejiny*, ktoré vyšli celkovo v šiestich vydaniach, ako aj v nemeckom a poľskom preklade, a slúžili aj ako učebnica dejepisu pre stredné školy. Peter Mulík na základe Hrušovského diela analyzoval veľkomoravskú a cyrilo-metodskú problematiku, pričom dospel k zaujímavým poznatkom. V poslednej časti seminára sa predstavila činnosť Hrušovského v období Slovenskej republiky (1939 – 1945) a v exile (1945 – 1956). Martin Garek sa zaoberal jeho politickou činnosťou na pôde slovenského snemu, ako aj

jeho politickou publicistikou a prejavmi. Tiež analyzoval priebeh súdneho procesu pred ľudovým súdom, ktorý sa konal po komunistickom prevrate v roku 1948. V poslednom príspevku sa Beáta Katrebová Blehová podrobne venovala pôsobeniu Hrušovského v exile v Spojených štátoch amerických, kde zastával významné funkcie v krajanských a exilových organizáciách a bol mimoriadne úspešný aj na poli publikovania a vydávania vlastných diel.

V závere seminára si účastníci mohli pozrieť krátky filmový dokument z pohrebu Hrušovského, ktorý sa uskutočnil v Clevelande 13. septembra 1956 za účasti niekoľkých významných osobností slovenskej diaspóry, predovšetkým predsedu Slovenskej ligy v Amerike Filipa Hrobáka, opáta Teodora Kojiša, ktorý celebroval zádušnú omšu, Konštantína Čulena, Františka Šubíka (Andreja Žarnova), Jozefa Mikuša, Mikuláša Šprinca, ako aj manželky a vdovy po zosnulom Adely Hrušovskej. Príspevky, ktoré na seminári odzneli, budú publikované v Historickom zborníku v roku 2024. Po ukončení vedeckej časti prebehol slávnostný akt odovzdania Ceny Daniela Rapanta.

Beáta Katrebová Blehová

Udelenie Ceny Daniela Rapanta Stanislavovi J. Kirschbaumovi

V roku 1995 zriadil Historický odbor Matice slovenskej (HO MS) Cenu Daniela Rapanta ako svoje najvyššie ocenenie, ktorým – podľa štatútu ceny – oceňuje prínos k rozvoju historických vied a zásluhy o poznanie slovenských dejín a života Slovákov doma i v zahraničí. Cenu je možné každoročne udeliť jednému alebo dvom historikom (slovenským občanom i cudzím štátnym príslušníkom), a to buď za celoživotné dielo, alebo za syntetizujúci pohľad a významné prehĺbenie poznatkov o slovenských dejinách. Po prvýkrát sa cena udeľovala v roku 1997 v rodnom meste Daniela Rapanta Holíči a dostali ju Vendelín Jankovič a Belo Polla. Odvtedy sa medzi jej nositeľov zaradila plejáda najvýznamnejších slovenských historikov, medzi nimi Richard Marsina, Vincent Sedlák, Ladislav Deák, Titus Kolník, Ľudovít Haraksim, Jozef Šimončíč, Július Bartl či Matúš Kučera.

Dňa 16. júna 2022 rozhodol výbor HO MS na svojom zasadnutí udeliť Cenu Daniela Rapanta profesorovi Stanislavovi J. Kirschbaumovi, historikovi slovenského pôvodu žijúcemu v Kanade, za jeho celoživotné dielo, v ktorom mal dôležité miesto výskum slovenských dejín a sprostredkovanie jeho výsledkov zahraničným záujemcom. Slávnostné odovzdanie Ceny Daniela Rapanta sa uskutočnilo 20. septembra 2023 v priestoroch Martinea v Bratislave. Stanislav J. Kirschbaum bol so zhromaždenými hosťami v spojení prostredníctvom online spojenia. Akt odovzdávania ceny otvoril predseda HO MS Ivan Mrva. Vyzdvihol, že laureát v plnej miere spĺňa kritériá, na základe ktorých sa cena udeľuje. Následne členka výboru HO MS Beáta Katrebová predniesla laudáciu na oceneného, v ktorej predstavila jeho životné osudy a predovšetkým bohatú vedeckú, publikačnú a pedagogickú činnosť (príloha č. 1). Po jej príhovore Ivan Mrva symbolicky odovzdal Stanislavovi J. Kirschbaumovi Cenu Daniela Rapanta. Na záver sa laureát vo svojom príhovore (príloha č. 2) poďakoval Historickému odboru Matice slovenskej za udelenie ceny.

Ivan A. Petranský

Príloha č. 1

Laudácia Beáty Katrebovej Blehovej na počesť Stanislava J. Kirschbauma prednesená počas udeľovania Ceny Daniela Rapanta

Stanislav J. Kirschbaum sa narodil 6. augusta 1942 v Bratislave. Krátko po narodení sa rodičia presťahovali do švajčiarskeho Bernu, kde jeho otec, Jozef M. Kirschbaum, bol vymenovaný za vyslanca Slovenskej republiky pri švajčiarskej vláde. Základnú školu začal navštevovať v Ženeve, pokračoval v Ostii v Taliansku a od roku 1949 v Kanade. V čase dospievania ovládal tri jazyky: slovenčinu, francúzštinu a taliančinu, neskôr pribudla angličtina. V tom čase žil spolu s rodičmi a súrodencami v Montreale. Absolvoval strednú školu kardinála Newmana. Keď sa rodina v roku 1957 presťahovala

do Toronta, dokončil stredoškolské vzdelanie na De La Salle College „Oaklands“. Zapísal sa na štúdium politológie najprv na Torontskej, neskôr na Ottawskej univerzite. Keď v roku 1964 ukončil štúdium na Ottawskej univerzite, získal zlatú medailu fakulty sociálnych vied za vynikajúce študijné výsledky. Zapísal sa aj do Kráľovského kanadského letectva, slúžil ako dôstojnícky kadet a po ukončení štúdia bol vymenovaný do hodnosti dôstojníka letectva.

Pre štúdium slovenských reálií sa rozhodol počas postgraduálneho štúdia na Torontskej univerzite, na ktorej získal v roku 1966 titul magistra filozofických vied a v roku 1968 diplom z ruských a východoeurópskych štúdií. V roku 1966 na základe štipendia francúzskej vlády pokračoval v univerzitnom vzdelaní v Paríži, kde sa zapísal na doktorandské štúdium na Fondation Nationale des Sciences politiques na Parížskej univerzite. Jeho doktorandskú prácu viedla profesorka Hélène Carrère d'Encausse, členka Francúzskej akadémie vied. Doktorandská práca s názvom *Le Stalinisme et la Tchécologne* (Stalinizmus a Československo) sa venovala česko-slovenským vzťahom v období rokov 1945 – 1968. Doktorát získal v roku 1970 s vyznamenaním *summa cum laude*. Doktorandské štipendium kanadskej vlády mu umožnilo dokončiť výskum pre dizertačnú prácu v západonemeckom Mníchove, kde študoval aj nemčinu.

Akademickú kariéru začal profesor Kirschbaum v roku 1969 na Kráľovskej univerzite (Queen's University) v Kingstone. Nasledujúci rok prešiel na Yorskú univerzitu v Toronte. Dvojazyčné prostredie na Glendon College mu umožnilo vyučovať kurzy medzinárodných štúdií v angličtine a francúzštine. Ako hosťujúci profesor pôsobil na Université Laval, Université de Montréal a na Trnavskej univerzite v Trnave. V rokoch 1981 – 1982 bol vybraný na kurz pre nadriadených dôstojníkov v National Defence College of Canada (Národná vojenská akadémia Kanady). Po päťdesiatich troch rokoch univerzitnej kariéry odišiel v júni 2022 do dôchodku.

Oficiálny životopis Stanislava J. Kirschbauma má vyše 70 strán a uvádza sa v ňom množstvo štipendií a výskumných grantov. Jeho vedecké publikácie v angličtine, vo francúzštine, v nemčine a slovenčine, ako aj recenzie kníh, odborné články a verejné prednášky popri rozhlasových a televíznych vystúpeniach v Kanade boli jedným z dôvodov, prečo bol v roku 2002 zvolený za člena Kanadskej kráľovskej spoločnosti, čo je najvyššie vyznamenanie, ktoré Kanada udeľuje svojim akademikom, výskumníkom a vedcom. Francúzska vláda mu v roku 1995 udelila titul Chevalier dans l'Ordre des Palmes Académiques za jeho prácu pri rozvoji vedeckých vzťahov medzi Francúzskom a Kanadou v oblasti strategických štúdií, kde je uznávaný aj ako odborník na strednú Európu. V súčasnosti má na svojom konte 12 samostatných a editovaných monografií, 96 odborných článkov v angličtine, vo francúzštine, v nemčine a slovenčine, 86 článkov popularizačného charakteru, 210 recenzií, 127 odborných článkov a viac ako 75 verejných prednášok, ako aj 236 rozhlasových a televíznych vystúpení.

Hoci šírka tém slovenských dejín a politiky, ktoré skúmal, je impozantná, jeho miesto v slovenskej historiografii a vôbec v slovenských dejinách zabezpečuje jedna z jeho monografií *A History of Slovakia. The Struggle for Survival* s knižným vydaním v roku 1995 a druhým vydaním v roku 2005. Ide o vôbec prvé slovenské dejiny od najstarších čias

po vznik druhej Slovenskej republiky, napísané v inom než slovenskom jazyku. Kritikou dobre prijatá kniha je významným vedeckým dielom a západnému čitateľovi ponúka nielen politické dejiny Slovenska, ale opisuje aj kultúrny, hospodársky a sociálny vývoj jeho obyvateľstva v priebehu storočí. Matica slovenská ocenila v roku 1995 publikáciu udelením pamätnej medaily. V roku 1999 vydal ďalšiu prvotinu v angličtine, *Historický slovník Slovenska*, tretie vydanie vyšlo v roku 2014. Táto publikácia zabezpečuje v spoločenských vedách Slovensku miesto medzi významnými referenčnými dielami. V roku 2008 mu Trnavská univerzita udelila jubilejnú medailu za prínos pre univerzitu.

V rokoch 1980 – 2010 pôsobil profesor Kirschbaum vo funkcii tajomníka Medzinárodnej rady pre stredoeurópske a východoeurópske štúdie a v rokoch 1995 – 2015 bol spolupredsedom Francúzsko-kanadskej spoločnosti strategických štúdií. Od roku 2021 je členom redakčnej rady *Canadian Slavonic Papers/Revue canadienne des slavistes*. Je tiež predsedom redakčného výboru dvojtýždenníka *Kanadský Slovák* a bol predsedom organizačného výboru oslavy 75. výročia založenia Kanadskej slovenskej ligy. V roku 2022 sa stal členom redakčnej rady novozaloženého *Slovenského časopisu historického*.

Profesor Kirschbaum je otcom a starým otcom troch dcér a šiestich vnúčat. Oblubuje divadlo, operu, detektívky a šport, najmä tenis. V roku 2022 pri príležitosti krásneho životného jubilea Výbor Historického odboru Matice slovenskej udelil profesorovi Stanislavovi J. Kirschbaumovi Cenu Daniela Rapanta.

Príloha č. 2

PodĎakovanie Stanislava J. Kirschbauma za udelenie Ceny Daniela Rapanta

Vážený pán predseda, drahí priatelia na Slovensku a v zahraničí,

je mi veľkou ctou prijať Cenu Daniela Rapanta, ktorú udeľuje Matica slovenská. Tento pocit vychádza v prvom rade z toho, že cenu udeľuje Matica, inštitúcia, ktorá zohrala a zohráva, od svojho založenia v roku 1863, a dokonca aj v dobe svojho zákazu v rokoch 1875 – 1919, kľúčovú úlohu v živote slovenského národa. Bola a zostáva do dnešných dní ochrankyňou slovenskej kultúry vo všetkých jej formách, spájajúc súčasnosť s minulosťou svojou vydavateľskou, kultúrnou a sociálnou činnosťou, dohliadajúc na to, aby hodnoty a idey, ktoré podporujú národného ducha a sociálnu súdržnosť, neboli prehliadané alebo zabudnuté, obzvlášť v období, keď sa spoločenské a politické sily snažia nasmerovať slovenskú spoločnosť iným smerom. Matica naplňala a naplňa svoju misiu, zdôrazňujúc výnimočnosť, intelektuálnu česť a vnímavosť. Matica nie je, ako tvrdia niektorí jej kritici, ideologicky inšpirovanou inštitúciou, ale inštitúciou, ktorá načúva a počúva hlas Slovákov a Sloveniek. Cena Daniela Rapanta oceňuje prínos k formovaniu tohto kolektívneho hlasu, plne v duchu misie Matice slovenskej.

Druhým dôvodom, pre ktorý si tak vážim toto ocenenie, je jeho význam. Štatút Ceny Daniela Rapanta zdôrazňuje, že cena „oceňuje prínos za rozvoj historických vied, za zásluhy o poznanie slovenských dejín a života Slovákov doma i v zahraničí“. Ak sa môžem zamyslieť nad svojím vlastným bádáním a publikačnou činnosťou venovanou životu a histórii slovenského národa, mám pocit, že som sa snažil, v rámci svojich možností, o naplnenie oboch kritérií. Mám pocit, že hádam to druhé kritérium je výraznejšie.

Hoci som sa narodil na Slovensku, vzdelanie som získal na Západe a bolo mi zrejme už od mojich univerzitných štúdií, že západná veda mala značné medzery vo vedeckom výskume a publikačnej činnosti o Slovensku a Slovákoch. Svoju akademickú kariéru som preto zasvätil vyplneniu tejto medzery. Som hrdý, že moja kniha *A History of Slovakia. The Struggle for Survival*, vydaná v roku 1995 a neskôr aj v druhom vydaní v roku 2003, je prvou komplexnou históriou Slovenska v neslovenskej jazykovej mutácii. A pokiaľ ide o môj prínos k rozvoju historických vied, dúfam, že je zrejmý z mojej identifikácie hlavnej línie slovenskej minulosti i súčasnosti, totiž, zápasu o prežitie. Zváženie a ocenenie presnosti môjho vedeckého prístupu a vernosti musím prenechať iným. Chcel by som poďakovať Dr. Beáte Katrebovej Blehovej za ocenenie mojej práce v jej *laudacio*.

Daniel Rapant bol nepochybne najvýznamnejším slovenským historikom dvadsiateho storočia. Mnohí pokračovali v jeho intelektuálnom odkaze, napríklad Richard Marsina, Jozef Šimončič a, samozrejme, František Hrušovský, na počesť ktorého sa koná dnešný seminár. Som presvedčený, že je mimoriadne šťastným rozhodnutím udeľovať medailu s menom Daniela Rapanta ako ocenenie vedeckého prínosu. Vaše rozhodnutie vyznamenať ma touto Cenou ma naplňa hrdosťou a pokorou. Dovoľte mi poďakovať sa vám z celého srdca.

Pokyny pre autorov

Historický zborník je recenzovaný vedecký časopis zameraný na slovenské národné dejiny od najstarších čias po súčasnosť. Publikuje príspevky venované politickým, hospodárskym, kultúrnym a sociálnym dejinám, tematicky zamerané celoslovensky, ale aj regionálne v prípade významu spracovanej regionálnej problematiky v celoslovenskom kontexte. Venuje sa aj medzinárodným súvislostiam slovenských dejín a dejinám Slovákov v zahraničí. Časopis vydáva vedecké príspevky (štúdie, materiály, edované dokumenty), recenzie a informačné správy. Texty sú publikované v slovenčine s anglickými abstraktmi.

Historický zborník publikuje výlučne dosiaľ nepublikované vedecké príspevky na základe schválenia dvomi recenzentmi v anonymnom recenznom konaní a redakčnou radou časopisu. Rozsah vedeckých príspevkov nesmie byť menší než 20 normostrán a nemal by prekročiť 45 normostrán. Príspevky sa prijímajú v elektronickej podobe na e-mailovej adrese: redakcia@zbornik.sk.

Vedecký príspevok má nasledujúcu štruktúru: Názov; podnázov (ak je); meno autora/autorov s titulmi; e-mailová adresa; pracovisko/inštitúcia; ORCID (ak je); abstrakt (približne 1 500 znakov); kľúčové slová; text príspevku; zoznam použitých prameňov a literatúry.

Bibliografické odkazy sa uvádzajú podľa aktuálne platnej normy. Je v nich potrebné uvádzať identifikátory ISSN/ISBN a DOI (ak sú). Uvádžame niekoľko príkladov:

Odkaz na knižnú publikáciu

LETZ, Róbert. *Dejiny Slovenskej ligy na Slovensku (1920–1948)*. Martin : Matica slovenská, 2000, s. 175, ISBN 80-7090-575-1.

Opakovaný odkaz na knižnú publikáciu

LETZ, Róbert. *Dejiny Slovenskej ligy na Slovensku*, 171 s.

Odkaz na štúdiu v zborníku alebo v kolektívnej publikácii

GAJDOŠOVÁ, Martina. Dve advokátske komory na Slovensku od roku 1936 – Advokátska komora v Bratislave a Advokátska komora v Turčianskom Svätom Martine. In GAJDOŠOVÁ, Martina a kol. *Advokátske komory na Slovensku v rokoch 1875 – 1948*. Bratislava : Slovenská advokátska komora, 2018, s. 420, ISBN 978-80-224-1641-2.

Opakovaný odkaz na štúdiu v zborníku alebo v kolektívnej publikácii

GAJDOŠOVÁ, Martina. Dve advokátske komory, s. 420.

Odkaz na príspevok publikovaný v periodiku

VÁLKA, Miroslav. Czechoslovak Republic and the Formation of Ethnographic Science during the “First Republic” (1918–1938). In *Glasnik Etnografskog Instituta*, roč. 68, 2020, č. 2, s. 382, ISSN 0350-0861, <http://dx.doi.org/10.2298/GEI2002379V>.

Opakovaný odkaz na príspevok publikovaný v periodiku

VÁLKA, Miroslav. Czechoslovak Republic and the Formation of Ethnographic Science, s. 379.

Odkaz na elektronický zdroj

ROHOŇOVÁ, Ľudmila – GAŠPAROVÁ, Mária. *Pavol Strauss. Personálna bibliografia*. 2. rozšírené vydanie. Martin : Slovenská národná knižnica, 2012, s. 15-17 [online]. Dostupné na: http://www.snk.sk/images/Edicna_cinnost/Zborniky/Strauss_Pavol_bibliografia_2_vyd.pdf [cit. 18. 7. 2018].

Odkaz na archívny prameň

Slovenský národný archív, Bratislava (SNA), f. Ministerstvo vnútra (MV), šk. č. 1471. List Okresného úradu v Liptovskom Sv. Mikuláši Krajskému úradu, 3. 8. 1933.

Opakovaný odkaz na archívny prameň

SNA, f. MV, šk. č. 1473. List Štátnej nemocnice v Palúdzke ministerstvu vnútra, 6. 7. 1940.

HISTORICKÝ
ZBORNÍK

ROČNÍK 33
2023 ČÍSLO 2

ISSN 1335-8723

9 771335 872006 3 2